

Szegedi Tudományegyetem
Természettudományi és Informatikai Kar
Földtudományok Doktori Iskola
Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

**ETNIKAI TÉRSTRUKTÚRA, ASSZIMILÁCIÓ ÉS IDENTITÁS
A TÖRTÉNELMI VAS MEGYÉBEN**

PhD-értekezés

Balizs Dániel

Témavezető
Dr. Bajmócy Péter
egyetemi docens

Szeged
2015

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	2
1.1. Problémafelvetés	2
1.2. Célkitűzések	3
2. Szakirodalmi előzmények	5
2.1. Földrajzi és történeti munkák	5
2.2. A kutatásban szereplő fontosabb fogalmak	6
3. Adatbázis, módszerek	12
3.1. Az adatok forrásai	12
3.2. Az adatbázis felépítésével kapcsolatos problémák	13
3.3. Módszertan	15
4. A vizsgált terület bemutatása	20
4.1. Miért Vas megye?	20
4.2. Általános jellemzők	21
4.3. Közigazgatási változások	23
5. Mezoszintű etnikai vizsgálatok, etnodemográfiai háttér	25
5.1. A honfoglalástól Mohácsig (895-1526)	25
5.2. Mohácstól a kiegyezésig (1526-1867)	27
5.3. A kiegyezéstől Trianonig (1867-1920)	32
5.4. Trianontól a második világháború végéig (1920-1945)	42
5.5. A második világháborútól a rendszerváltásig (1945–1989)	48
5.6. Recens etnikai térfolyamatok, diverzitás, szegregáció	56
5.7. Jövőkép	68
5.8. Asszimiláció a történelmi Vas megyében	71
6. Mikroszintű etnikai vizsgálatok	75
6.1. A kettős identitású népesség vizsgálata	75
6.2. Új perspektíva az asszimiláció mérésében	78
6.3. Identitásjellemzők	84
6.3.1. Az etnicitásra vonatkozó témakörök	84
6.3.2. Nyelvhasználat egy speciális szintén	93
6.4. Példa az asszimiláció látható és láthatatlan jeleire: Felsőőr	94
6.4.1. Problémafelvetés, általános jellemzés	94
6.4.2. Etnikai viszonyok és belső nemzetiségi térstruktúra	95
6.4.3. A felsőőri magyarság identitása	103
Összegzés	107
Bibliográfia	110
Summary	122
Mellékletek	125

1. BEVEZETÉS

1.1. Problémafelvetés

Napjaink etnikai jellegű kérdései, az idekapcsolódó globális vagy lokális problémák több szempontból a társadalmi érdeklődés homlokterében helyezkednek el. A nemzetiségek térbeli mintázatának, együttélésének tanulmányozását illetően a megközelítési módok, valamint az érdeklődésre számot tartó témakörök sora igen hosszú: ezek közül napjainkban a leginkább széleskörű nyilvánosságot az etnikai jellegű konfliktusok gazdasági és geopolitikai tényezőket sem nélkülöző hatásai élveznek. A nemzetközi migráció irányaival összefüggő és a különböző kulturális háttérrel rendelkező csoportok egymás mellett éléséből fakadó konfrontációk kezelésének lehetőségei, az asszimiláció és az integráció kérdése, az állam szerepe a szakmai szférát és a közvéleményt egyaránt foglalkoztatja.

Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a problémák rendezésének leghatékonyabb területi szintje a lokális tér, a felmerülő kérdésekre minél kisebb méretű, a szűkebb társadalmi csoportokhoz vagy az egyénhez minél közelebb elhelyezkedő területi egységekben (mikro-, esetleg mezoszinten) kell választ találni. Ezzel áll összhangban a hazánkat és a szomszédos államok többségét magában foglaló Európai Unió egyik alapelve, a szubszidiaritás is, melynek koncepciója szerint a közösséget érintő döntéseket mindig a lehető legalacsonyabb szinten célszerű meghozni. Az etnikai megközelítést igénylő globális kérdések gyakran felszínes jellegének pontosításához az etnikai földrajz térbeli szempontú kvantitatív vizsgálatokkal, illetve terepi felmérésekkel járulhat hozzá. Időnként előfordul, hogy a rendelkezésre álló adatok által alkotott kép nem tárja fel az etnikai térfolyamatok megértéséhez szükséges helyi tényezőket, ezért a vizsgálatok egy részét mindenképpen célszerű lokális (települések, kisebb történeti-földrajzi vagy igazgatási egységek) közegben lefolytatni.

A nemzetközi migráció és a multikulturalizmus, valamint az általuk gerjesztett, a „nyugati” világot napjainkban kiemelten foglalkoztató problémák a soknemzetiségű kelet-közép-európai régióban, melyben hazánk és tágabb környezete (a Kárpát-medence) is elhelyezkedik, kevésbé adaptálhatóak. E térséget napjainkban (mint ahogyan a történelem folyamán bármikor) többféle hatás éri. Egyfelől magán viseli az évszázadokon át nagynemzetek és külső kulturális terek közé való „beékelődésének”, azaz pufferezónaszerepének nyomait. Másfelől igyekszik levetkőzni azon jegyeket, melyek a 20. század második felében a szocialista tömbhöz való tartozásából fakadtak, és társadalmi, gazdasági vonatkozásban felzárkózni a nyugati államokhoz. Nem kétséges, hogy a közép-európai térség speciális jellemzői önnön fejlődésének alakulására mély hatást gyakorolnak, e sajátosságok közé tartozik etnikai sokszínűsége, ennek részeként az itt élő nagyszámú kisebbségi csoport jelenléte is. SZARKA L. (1999) szerint az itt található hét országban és három régióban¹ a népszámlálások alapján több mint 100 olyan kisebbségi közösség él, melynek lélekszáma meghaladja az ezer főt, ezek összesítve Kelet-Közép-Európa népességének csaknem egytizedét alkotják. Lélekszámuk változása, területi elhelyezkedésük átformálódása mellett identitásuk összetevői, asszimilációs trendjeik és jövőképük egyaránt a vizsgálandó témakörök közé tartozik.

A régiót érő hatások az etnikai-nemzeti sokszínűséghez való viszonyulásban is megmutatkoznak. Mind a mai napig érvényesül a nagy hagyományokkal rendelkező „kultúrnemzeti”, a nyelvi, területi, származási összetartozást előtérbe helyező felfogás,

¹ Szarka L. tanulmányában Közép-Európa „Németországtól keletre eső” részét Ausztria, Csehország, Horvátország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia, illetve történeti és kulturális szempontok szerint a térséghez tartozó három régió (Erdély, Kárpátalja, Vajdaság) alkotja. Felhívja a figyelmet a cigányság problematikájára, hiszen ha esetükben a népszámlálások helyett a becslésekre támaszkodunk, akkor a régió kisebbségi népességének lélekszáma csaknem másfélszeresére növekszik (SZARKA L. 1999).

melynek fontosságát először évtizedeken át (a szocialista érában) tagadták, 1989 után pedig egy csapásra szembe találta magát az angolszász világból származó, az etnikumközi kapcsolatokra és a nemzetközi migráció etnikai vonatkozásaira fókuszáló irányultsággal. Ezen eltérő megközelítési módok egymásmellettiése az etnikai tárgyú kutatások mellett a társadalmi diskurzusban is megjelenik; témám szempontjából viszont sokkal fontosabb, hogy a határainkon belül és azok mentén élő kisebbségi közösségek önidentifikációjára is hatást gyakorolt, területenként igen változatossá téve azt. Természetesen e téren sem feledkezhetünk meg több más tényező (a kisebbségek földrajzi elhelyezkedése, területi kompaktságuk, lélekszámuk, demográfiai és szociokulturális jellemzői stb.) befolyásáról sem.

Az etnikai tematikájú kérdéskörök (etnicitás, etnikai konfliktusok, multikulturalizmus stb.) tehát továbbra is fontos elemét képezik a globális társadalmi és politikai (sőt gazdasági) diskurzusnak, ezek hátterének kutatása változatlan aktualitással bír. A többnemzetiségű régiókban tapasztalható kulturális és nyelvi egymásrahatásoknak, az egyes kisebbségek helyzetének – a nyelvi jogok, az érdekérvényesítés vagy éppen az etnikai bázisú ellentétek mentén – történő feltárása éppen a fentiekben említett kutatási kérdések megválaszolásában nyújt segítséget. Dolgozatom tehát egy térség komplex etnikai struktúrájának bemutatása köré épül fel, melyen belül egyes témák, mint az itt zajló asszimilációs folyamatok és az ebben érintett népesség identitása, kiemelt helyet kaptak.

Az értekezés földrajzi keretétül egy a Kárpát-medence nyugati peremén elhelyezkedő térséget, a történelmi Vas megyét választottam. Ez a jelenleg köznapi, sőt szakmai szóhasználatban is ritkán előkerülő fogalom olyan társadalmi és közigazgatási egységet jelöl, mely eredeti formájában már több mint kilencven évvel ezelőtt megszűnt, ám előtte hozzávetőlegesen kilencszáz éven át létezett. Határainak tartóssága, mint ahogy későbbi felbomlása is, számos okra vezethető vissza; az itt élő nemzetiségek és a területét átszelő országhatárok két oldalán élő kisebbségek a mai napig bizonyítékául szolgálnak azon folyamatoknak, melyek a térséget etnikai aspektusban egyedülálló régióvá formálták. Megemlítendő a cigányság kutatásának szükségessége is, e témában területünkre vonatkozóan eddig alig történt vizsgálat. Noha a történelmi Vas megye nem tartozik a kelet-közép-európai konfliktuszónák közé, számos tényező alapján (többnyelvűség, államhatárok általi megosztottság, az itt élő kisebbségek nagy száma, valamint a körükben zajló asszimilációs folyamatok) okán kutatása számottevő szakmai eredményeket ígér.

A téma jól illeszkedik a kárpát-medencei nemzetiségi kontaktzónák utóbbi évtizedekben született etnikai szempontú vizsgálatainak sorába (bővebben ld. később). A történelmi Vas megye egyes részterületeit, nemzetiségi csoportjait célzó kutatások ugyan eddig is előfordultak, a komplex etnikai vizsgálat viszont még váratott magára. A népcsoportok belső és külső kapcsolatrendszere, elhelyezkedésük földrajzi mintázata, az ezt formáló történelmi, demográfiai stb. folyamatok változatossága a térséget etnikai szempontú elemzésre kétségkívül alkalmasság teszik.

1.2. Célkitűzések

A kutatás alapvetően az etnicitás kérdéskörének sokoldalú megközelítésére fókuszál egy kiválasztott mintaterületen keresztül. Három kiemelt célkitűzése a következő:

- Egyfelől az etnikai térszerkezetet jelenleg és a korábbiakban formáló folyamatok bemutatása, különös tekintettel a demográfiai és migrációs jellemzőkre; mindezt egy olyan vizsgálati térben, mely a 20. század kezdetén még egy és ugyanazon államtér része volt, napjainkban viszont három különböző országhoz tartozik, mindhárom területén kisebbségi közösségekkel.

- Másodsorban fontosnak tartom vizsgálni a területen élő kisebbségek asszimilációjának megjelenési formáit, gondolhatunk itt a csoportok önértelmezéséről (identitáskonstrukciók, nyelvhasználat) vagy az egyes közösségek viszonyáról, akár többség-kisebbség, akár kisebbségek közötti relációban (együttélés, települési elkülönülés). Kérdés, hogy milyen módokon fedezhetjük fel és értelmezhetjük a kisebbségek beolvadását?
- A harmadik fő célkitűzés azon kérdés megválaszolása, hogy a nemzetiségi viszonyokat milyen irányban módosította a hatalmi viszonyok 20. századi átformálódása, és ezek alapján milyen etnodemográfiai tendenciák rajzolódnak ki? Azaz a három különböző országba került térség etnikai fejlődése, jövőképe egységes képet mutat vagy épp ellenkezőleg: különböző irányba tart?

Az első célkitűzés eléréséhez a vizsgált terület etnikai struktúrájának változásait értelmezem és ábrázolom tér- és időbeli aspektusból egyaránt, kiemelten foglalkozom az egyes kisebbségi közösségek lélekszámának, népességen belüli súlyának kérdésével, az asszimilációra utaló tényezőkkel (pl. nyelvismeret). Az értekezés e részében az alkalmazott módszerek javarészt kvantitatív jellegűek, az adatbázist többféle forrásból (népszámlálások, összeírások, monográfiák, becslések) állítottam össze. A statisztikai adatelemzés metodikája mellett megjelenik a heterogén nemzetiségű terek lehatárolásának, valamint az etnikai alapú térbeli elkülönülés mezoszintű ábrázolásának célja az etnikai diverzitási illetve a szegregációs indexek segítségével. A vizsgált időintervallum mérete természetesen nem teszi lehetővé minden egyes történeti és demográfiai esemény pontos számszerűsítését, viszont célom volt, hogy összességében jól átláthatóvá tegyem a recens nemzetiségi viszonyokat kialakító tényezőket; illetve ezek továbbgondolásával megkísérlem a térség etnikai jövőképeinek felvázolását.

A második célkitűzésnél az előzőekhez képest hangsúlyosabb szerepet kapnak a terepi felmérések, a „puha” módszerek (pl. interjúelemzés) ugyanakkor az idevonatkozó fejezet nem nélkülözi a kvantitatív szemléletet sem. A dolgozat e részében elsősorban a települések, a lokális terek kerülnek a kutatás célkeresztjébe; a mikroszintű vizsgálatokkal a kisebbségi beolvadást befolyásoló helyi tényezőket tanulmányoztam. Kiindulási alapként a kettős identitású népesség számát kíséreltem meghatározni, majd arra kerestem a választ, hogy a kisebbségek (köztük a többes kötődésűek) hogyan pozicionálják magukat, azonosságtudatuk milyen sajátos jellemzőket mutat fel. A továbbiakban törekedtem arra, hogy a „számok mögé tekintve” megismerjünk olyan, a helyiek tudatában (sőt a kollektív emlékezet materiális megnyilvánulási pontjain, pl. a temetőkből) megjelenő eseményeket, lokális jellegzetességeket, melyek számottevően hozzájárulnak nem csupán a jelenlegi és jövőbeli etnikai viszonyok, hanem az adott település(ek)en élők önazonosságtudatának formálódásához is. A kapott információk segítségével árnyalhatjuk a népszámlálások eredményeit, valamint egyes statisztikai anomáliák (pl. adathiány vagy az értékek hektikus változásai) is megmagyarázhatóvá válnak.

A harmadik fontos kérdés megválaszolása lényegében az első kettő célkitűzés során nyert eredményekből adódik. A különféle állami keretek között élő kisebbségi csoportok önértelmezése, relatív helyzetének meghatározása az etnicitás klasszikus elemei (nyelv, kultúra, vallás stb.) mellett sajátos történelmükön és anyaországhoz fűződő viszonyukon keresztül lehetséges, nem beszélve azon állam felé mutatott lojalitásáról, amelyben jelenleg élnek. Utóbbi kiemelkedően nagy hangsúlyt kaphat olyan speciális helyzetekben (fenyegetettség, zárt országhatárok, a saját nyelv presztízsének visszaesése), melyeket a vizsgált terület kisebbségei már egyértelműen megtapasztaltak.

2. SZAKIRODALMI ELŐZMÉNYEK

2.1. Földrajzi és történeti munkák

Az etnikai földrajz tudománytörténeti áttekintése, illetve fogalomkészletének rendszerezése hazai vonatkozásban az elmúlt két-három évtized során megtörtént (KOC SIS K. 1996, 2002a), amely kiterjedt a tudományágban a két világháború között uralkodó szemléletre valamint a második világháború után évtizedeken át tartó kényszerű mellőzöttségre egyaránt. A rendszerváltozás utáni években a nemzetiségi kutatások iránt hirtelen megnövekedett igényeket kielégítendő, hiánypótló, részben leíró jellegű munkák láttak napvilágot (KOC SIS K. 1991, KOC SIS K.–KOC SIS-HODOS E. 1994); ezek mellett az etnikai földrajz más kutatási irányok és közelítésmód felé is nyitott (ILYÉS Z.–KEMÉNYFI R. 1999, KEMÉNYFI R. 2003). Az ezredfordulót követően hangsúlyosabbá vált az etnikai vizsgálatok multidiszciplináris keretbe történő ágyazása, ennek kapcsán KEMÉNYFI R. (2002a) a geográfia és a néprajz kapcsolatát taglaló tanulmánya emelhető ki. Ezzel párhuzamosan a nemzetiségi témájú hazai szakirodalom folyamatosan bővült, elsősorban a kárpát-medencei keretek között számos publikáció született, melyek többnyire a határon túli magyarság és a magyarországi kisebbségek etnodemográfiai fejlődésével, valamint közép-európai térség etnikai viszonyaival foglalkoztak. BAJMÓCY P. (2004) a hazai etnikai és vallási térszerkezet 20. századi átforgalmódását tanulmányozta, Kocsis K. és szerzőtársai (KOC SIS K. et al. 2006, KOC SIS K.–TÁTRAI P. 2012) ugyanezt tették – jóval szélesebb időintervallumban – a Kárpát-medence és tágabb környezete vonatkozásában. GYURGYÍK L. (2004) a felvidéki magyarság demográfiai változásai, asszimilációját érintő kutatásai már sok tekintetben túllépik a földrajz klasszikus határait, az etnikai vizsgálatokat szélesebb szakmai keretbe ágyazva. Regionális szinten elsősorban BOTTLIK ZS. (2001, 2002, 2006) hazai kisebbségek – németek, szerbek, horvátok stb. – lélekszámának, településterületének változásait taglaló kutatásai emelhetők ki, melyekben számos matematikai-statisztikai módszer (pl. súlypont-, illetve szomszédságelemzés) került kipróbálásra.

Mikro- és mezoszintű, egyes tájak, történeti egységek és települések belső etnikai szerkezetének tanulmányozása kapcsán is több nevet és tanulmányt említhetünk. KEMÉNYFI R. (2002b) a történeti Gömör és Kishont vármegye etnikai viszonyait feldolgozó munkája módszereiben, a földrajzi léptékek vonatkozásában, illetve megközelítési módjában egyaránt inspirációt nyújtott disszertációm elkészítéséhez. A szerző a gömöri térség két (magyar, szlovák) etnikai tömbje között húzódó, cigányság által is lakott kontaktzónára fókuszált, ahol a statisztikai adatgyűjtést helyi felmérésekkel, a lokális sajátosságok beépítésével pontosította, több helyen újrarájzolva a hivatalos (cenzusok által sugallt) etnikai határt. Hasonlóan kiindulópontként tekintettem TÁTRAI P. (2009, 2010) nyitrai, illetve szatmári kutatásaira, a nemzetiségi térstruktúra vizsgálatában főként az utóbbi esetben szerepeltek nagy hangsúllyal a népszámlálási adatbázist árnyaló helyi tényezők (kettős identitású népesség, görög katolikusok, cigányok, németek jelenléte). FARKAS GY. (2000, 2005) a dél-szlovákiai, illetve ILYÉS Z. (2008) a székelyföldi etnikai kontaktzónákra fókuszáló tanulmányai is sok tekintetben felhasználhatónak bizonyultak.

A történelmi Vas megyére vonatkozó vagy annak területét, nemzetiségi viszonyait érintő munkák eredményei disszertációm további részében rendszeresen fellelhetők lesznek, e fejezet csupán felsorolásukra szorítkozik. A modern népszámlálásokat megelőző időszak etnikai viszonyainak feltárásához a 18-19. századi ismeretekre támaszkodó felmérések, nagymonográfiák vonatkozó fejezetei nyújtanak segítséget (VÁLYI A. 1796-99, FÉNYES E. 1836, 1851, ACSÁDY I. 1896, BOROVSZKY S. 1898, DANYI D.–DÁVID Z. 1960, CSAPLOVICS J. 1990). A recens nemzetiségi térstruktúrát nagyban meghatározó középkori és újkori migrációs folyamatok és történelmi események tanulmányozásához történettudományi munkák szükségessé válnak (CSÁNKI D. 1894, BURGHARDT, A. F. 1962, ERNST, A. 1987, KNIEZSA I. 2000,

MÁLYUSZ E. 2002, KRISTÓ GY. 2003, KOLNHOFFER V. 2008). A vizsgált terület etnikai fejlődéstörténetével – gyakran demográfiai aspektussal kiegészítve vagy annak részeként – magyar és külföldi kutatók egyaránt nagy számban foglalkoztak (KOVÁCS T. 1967, 1970, 1972, KOVACSICS J. 1998, 2000, BALIZS D.–BAJMÓCY P. 2013, illetve BAUMGARTNER, G. 1996, GENORIO, R. et al. 1985); ezek közül Kovács T. a későbbi dél-burgenlandi térségre, illetve Kovacsics J. teljes Vas megyére vonatkozó adatrendszerrel munkái különösen fontos forrásoknak bizonyultak. Jól felhasználhatóak – mivel nem kerülnek el a nemzetiségi helyzet tárgyalását – Vas megye egészének vagy kiemelt tájainak (pl. Őrség) általános geográfiai helyzetét feldolgozó kiadványok is (CSAPÓ T. 1996, BELUSZKY P. 2005).

Nagyszámban találkozunk a vizsgált terület kisebbségeire fókuszáló, földrajzi jellegű publikációkkal. Különösen gazdag az ausztriai magyarok (WALLNER E. 1926, KOVÁCS M. 1942, HOLZER, W.–MÜNZ, R. 1997, KOCSIS K. 2000, SOMOGYI L. 2004, BAUMGARTNER, G. 2003), a szlovéniai magyarok (KLEMENČIČ, W. 1985, MILENKOVIČ, A. 1994, ZUPANČIČ, J. 2004, GÖNCZ L. 2003, 2006), valamint a magyarországi németek (TÓTH F. 1931, KOVACSICS J. 1993, SEEWANN, G. 2000, BOTTLIK Zs. 2002, BINDORFFER GY. 2003) irodalma, noha utóbbiaknál a hangsúly – a hazai németiség térbeli eloszlásával összhangban – többnyire nem a Vas megyei térségre helyeződik. Érdemes kiemelni Wallner E. és Kovács M. Felső-Őrséggel foglalkozó tanulmányait, melyekben a vizsgált időintervallum egészen a honfoglalásig visszanyúlik, nélkülözhetetlen információkat nyújtva a szóban forgó terület demográfiai, etnikai és felekezeti viszonyainak átformálódásáról. A magyarországi szlovének geográfiai szemléletű kutatására szintén találunk példákat (MOHOS M. 2003, MUNDA H. K. 2010), noha e kisebbség kapcsán inkább szociológiai munkák születtek. Kevésbé számít kidolgozottnak az ausztriai és magyarországi horvátok etnikai földrajzának vizsgálata, noha e téren sincs hiány publikációkból (REITERER, A. F. 1991, SZARKA L. 2004b, HORVÁTH S. 2005, BOTTLIK Zs. 2006). A szakmai munkák jelentős része területi alpra helyezkedik, egy adott térség, országrész összes nemzetiségéről és/vagy kisebbségéről nyújt információkat (MULLEY, K. D. 1985, KOCSIS K.–WASTL-WALTER, D. 1991, HOLZER, W.–MÜNZ, R. 1994, BAUMGARTNER, G.–SCHINKOWITZ, S. 2004, PAP N.–VÉGH A. 2004).

A több szempontból speciális helyzetű cigányság hivatalos és lehetséges lélekszámának, elterjedési területének, migrációjának stb. vizsgálatához szintén számos szakirodalmat dolgoztam fel; nagy részük geográfiai jellegű (KOCSIS K.–KOVÁCS Z. 1991, KOCSIS K. 2002b, KEMÉNY I. 2004, HALWACHS, D. W. 2011), ám találunk köztük történelmi és szociológiai munkákat is (STAUDINGER, E. G. 1985, MEZEI B. 1986, KERTESI G.–KÉZDI G. 1998, LEONI, T. 2004).

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a vizsgált terület egészét átfogó etnikai tematikájú munka eddig még nem született, a források egy része különböző szakirodalmak adott elemeiből származik, egyes módszerek pedig már kipróbált metódusok adaptációja útján kerültek bele a disszertációba. A téma sokrétű feldolgozásához számos publikáció tanulmányozása kellett, s döntő hányaduk csak egy-két, esetleg néhány információval járult hozzá a végleges szöveg elkészítéséhez. Dolgozatom ennek ellenére sem értékelhető a már meglévő szakirodalmak egyszerű feldolgozásaként, mivel (1) a történeti Vas megye teljes területét fedi le, (2) az asszimilációs folyamatok térbeli megjelenését, valamint a népesség identitáskonstrukciójának összetevőit kutatja, (3) új módszert emel be az etnikai kutatások sorába, (4) eddig alig ismert jelenségekre, esetleges konfliktusokra világít rá (utóbbi kettőről ld. később).

2.2. A kutatásban szereplő fontosabb fogalmak

A következőkben olyan, az etnikai kutatásoknál nélkülözhetetlen fogalmakra térek ki, melyek az értekezésben gyakran előfordulnak. Mivel az asszimilációs folyamatok hangsúlyos helyet kapnak, a fogalom definiálása, az idevonatkozó elméletek összegzése a dolgozatból nem

maradhat ki. Ugyanez érvényes az identitás, különösen a kettős identitás témakörére, melyhez több szállal kapcsolódik – ahogy a későbbi példákban majd láthatjuk – a kétnyelvűség fogalma. Az etnikai témájú munkákban már számtalanszor áttekintett alapfogalmak, úgymint etnikum és nemzet definiálására szintén kitérek, mélyebb szintű teoretikus vizsgálatra azonban nem vállalkozom, hiszen annak szakirodalmi napjainkra már könyvtárnyi méretűre bővült, céloom csupán a definíciók rövid összefoglalása.

Mivel az asszimilációs folyamat egyaránt érvényesülhet egyéni és csoportszinten (TAJFEL, H. 1974), célszerű itt leszögezni, hogy a dolgozat a kérdést a makroperspektíva (tehát a csoportok) oldaláról közelíti meg, az asszimiláció individuális szegmense nem tartozik az itt tárgyalt fogalmak sorába. Az etnikai szempontú *asszimiláció* meghatározásában nagy szerepet kaptak a chicagói iskola képviselői. Park, R. E. és Burgess, E. W. szerint „az asszimiláció olyan folyamat, melynek során egyének vagy csoportok szert tesznek más személyek vagy csoportok emlékezetére és attitűdjére, így (...) közös kulturális térben egyesülnek velük” (PARK, R. E.–BURGESS, E. W. 1921: 735). Hasonló szemléletet képvisel GORDON, M. M. (1964), aki ugyanakkor az asszimiláción belül több fokozatot különít el, az akkulturációt, a strukturális asszimilációt, az amalgamációt (házassági asszimiláció) és az identifikációs asszimilációt. Utóbbi kapcsán már a beolvadás végső fázisaként jelentkező közösségi érzés kialakulását hangsúlyozza, míg a strukturális asszimilációt még csupán betagozódásként definiálja; értelmezésében ha ez bekövetkezik, akkor a többi fokozat már biztosan végbe fog menni. A gordonni modellhez több ponton illeszkedő YINGER, J. M. (1994, 2002) az asszimilációra határcsökkentő folyamatként tekint, mely csupán ritka esetekben válik teljessé. Yinger volt az első, aki beépítette elméletébe a disszimiláció fogalmát, amely észak-amerikai vonatkozásban a csoportok közötti különbségek fennmaradását és megerősödését fejezi ki, más olvasatban (pl. hazánkban, illetve általában véve Kelet-Közép-Európában) inkább a beolvadás reverzibilis jellegére utal. Utóbbi olyan esetben következhet be, ha a – hatalmi, politikai, migrációs stb. – környezet módosulása felszínre hozza egy már asszimilálódott (vagy annak vélt) közösség eredeti identitásmotívumait (pl. a szatmári svábok az 1990-es évek elején).

A felsorolt kutatókhoz képest újszerű irányt képvisel Rogers Brubaker, aki szerint az asszimiláció növekvő hasonlóságot feltételez, melynek részeként asszimilálódhatunk (hasonlóvá válhatunk) vagy asszimilálhatunk (hasonlóvá tehetünk). Brubaker úgy ítéli meg, hogy az asszimiláció a 20. század második felétől a nyugati kultúrkörben „lejárátott” vagy idejét múlt fogalomként jelent meg, ugyanis az egyre növekvő bevándorlási hullámnak kitett országok őshonos népessége az újonnan érkezőktől való különbözőségét igyekezett hangsúlyozni. Az 1990-es évektől ellenben az asszimiláció újrafelfedezését, az iránta való figyelem növekedését tapasztalhatjuk, ami az immár letelepedett migráns népességre történő jogkiterjesztéssel áll kapcsolatban, ily módon tehát nem a beolvadás, sokkal inkább az integráció növekvő igényét testesíti meg (BRUBAKER, R. 2001).

A hazai illetve közép-európai felfogásban az asszimiláció fő okaként az erőforrásokhoz való hozzáférés aszimmetrikus jellege és a hatalmi viszonyokban mutatkozó egyenlőtlenség jelenik meg (KARÁDY V.–KOZMA I. 2002, KISS T. 2010). A témában publikáló további kutatók közül BINDORFFER GY. (2002) és GYURGYÍK L. (2004) egyaránt az asszimiláció fogalmának gordonni felfogásból indul ki, melyet – noha Gyurgyík L. megkérdőjelezi az etnikai hasonulás időbeli linearitását – mindketten alkalmasnak tartanak a folyamat összetettségének illetve fokozatainak értelmezésére. Figyelemre méltó GYÁNI G. (1995) álláspontja, aki ugyanezt vallja, ám a gordonni asszimilációértelmezést illetve a közép-európai népszámlálási gyakorlatot lényegében összeegyeztethetetlennek tekinti; rámutatva, hogy az anyanyelvi statisztikák pusztán számadatai alapján legfeljebb némi kulturális adaptációra következtethetünk, a Gordon által mérőföldkönek tekintett strukturális asszimiláció mértékére viszont egyáltalán nem.

Az asszimiláció folyamatát Tóth Á. és Vékás J. elsősorban az identitás természetén keresztül közelíti meg. Kiindulási pontjuk alapvetően az, hogy az önazonosságtudat megnyilvánulási formáin keresztül következtethetünk a beolvadás (vagy ellenkezőleg: a disszimiláció) meglétére. Az identitást dinamikus kategóriaként értelmezik, melynek kompaktságát „szélességi” (kettős vagy hármas kötődések) és „mélységi” (a többféle identitáskategória közül hányban jelezte a válaszadó az adott közösséghez való tartozását) dimenziókon keresztül szemléltetik (TÓTH Á.–VÉKÁS J. 2013). A statisztikai megközelítés dominál VARGA E. Á. (1998, 2002) és SZILÁGYI N. S. (2004) munkáiban is. Varga az erdélyi magyarság asszimilációs mérlegét – a demográfiai ráták figyelembevételével – lényegében a természetes és a tényleges szaporulat közötti különbséggé vontta meg, illetve felhívta a figyelmet, hogy a beolvadás folyamatát mérhetjük közvetett eszközökkel is, mint például az etnikai és a felekezeti adatok összevetése útján. Szilágyi két adatfelvétel (népszámlálás) közötti olyan eseményekre fókuszált, melyek asszimilációra utalnak. Értelmezésében a vegyes házasságok, illetve az ebből adódó identifikációs változások (a csoport-hovatartozás átörökítésének elmaradása, az önbesorolás tartós megváltozása stb.) volumenének és jellemzőinek tanulmányozása kiemelkedő jelentőséggel bír.

Az asszimilációról szóló diskurzus egyik fő képviselőjének BICZÓ G. (2004, 2011) tekinthető, aki a beolvadást az eddig tárgyaltaéhoz illeszkedve egy sajáttól eltérő életvilág normáinak, értékészletének elsajátításaként definiálta. Viszont – a kárpát-medencei magyar (illetve a magyarországi nem magyar) kisebbségek asszimilációját tárgyaló hazai szakmai körök által sugallt véleménnyel szembemelve – felvetette, hogy a beolvadás „... hanyatlás-narratívaként történő értelmezése korszerűtlen álláspont” (BICZÓ G. 2011: 22), azaz egyes csoportok beolvadása nem feltétlenül veszteséggé értelmezendő, különösen akkor nem, ha a folyamat a beolvadó csoport számára pozitívumokkal jár. Ezen állítással a téma szintén elismert (erdélyi) kutatója, KISS T. (2011) is egyetért, azonban felhívja a figyelmet, hogy Biczó észak-amerikai asszimilációértelmezéshez közelítő álláspontja a közép-európai viszonyokra – az etnikai törésvonalak lokális sajátosságokkal teletűzdelt kialakulási körülményei révén – csak korlátozottan alkalmazható. Továbbá, tudomásul véve a makroregionális viszonyokat, a szórványértelmezések és a kettős identitás sajátos kelet-közép-európai megjelenési formáinak kutatását szorgalmazza.

Az *identitás* fogalma önazonosság-tudatot, önbesorolást jelent, a második világháborút követően került be a szociológia szókincsébe. Számos tudományterület használja, jelen munkában természetesen a népcsoportokra vonatkoztatható (etnikai és nemzeti) értelmezés kerül előtérbe. Gereben F. szerint az identitás fő összetevői a fennmaradásra való törekvés, a sajátos jegyek és tulajdonságok megőrzése, valamint az önmagunkkal való azonosság megtartása, és Pataki F. nyomán „a személyiség és a társadalmi struktúra közé helyezhető közvetítő kategóriaként” definiálja (GEREBEN F. 1999: 56), amelynek tartós, változatlan létezését a modern kor kutatója immár kétségbe vonja (PATAKI F. 1982). GEERTZ, C. (1994) etnikai és nemzeti identitást különít el, a csehországi MAŘÍKOVÁ, H. (1996) szerint az etnikai identitás „adott etnikai közösséghez tartozás tudatosítása és átélése konkrét környezetben”, ezzel a fogalom az egyén vagy csoport származási háttérét hangsúlyozza, szemben a nemzeti identitással, mely területi, állampolgári bázissal rendelkezik (ld. TAJFEL, H. 1981). Utóbbi esetben BLOOM, W. (1993) a nemzeti szimbólumok egységteremtő, illetve a különböző nemzeti közösségek által adaptált jelképek identitásképző erejére hívja fel a figyelmet.

A dolgozatban hangsúlyos szerepet kap a kettős (vagy többes) identitás fogalma, melyet HOMIŠINOVÁ, M. (2008) igen egyszerűen két (vagy több) etnikai identitás elemeinek vegyüléseként értelmez. Attól függően, hogy az identitások közül melyik érvényesül erőteljesebben, kiegyensúlyozott és nem kiegyensúlyozott kettős identitást különböztetünk meg (BINDORFFER GY. 2001). A nemzetközi szakirodalomban (*dual* /ritkábban *double*/ *ethnic identity*) is két nemzetiségi csoporthoz történő tartozásként értelmezik, mely számtalan tényezőn (nyelv, szokásrendszer, állampolgári lojalitás, kulturális hovatartozás stb.) vagy

azok kombinációján alapulhat. A nyugat-európai vagy észak-amerikai országokban a közép-európai megközelítéssel ellentétben viszont sokkal inkább az újonnan bevándorló népesség beilleszkedésére, illetve a migránsok leszármazottainak asszimilációs sémáira, pontosabban az ott megjelenő többes kötődésekre helyezik a hangsúlyt (JACOBSON, J. 1997, KUKUTAI, T. 2008, NANDI, A.–PLATT, L. 2013), míg régiókban hosszú ideje egymás mellett élő nemzetiségek állnak a kutatások célkeresztjében (NELDE, P. H. 2000, BINDORFFER GY. 2005, EHALA, M. 2010, 2012, VALK, A. et al. 2011). A kettős identitás nemzetközi értelmezése a hazai kutatásokhoz hasonlóan szorosan összekapcsolódik csoporton belüli vagy azok közötti relációban megnyilvánuló társadalmi kérdésekkel (vallás, foglalkoztatási és egzisztenciális nehézségek, iskoláztatás, a származástudat átörökítésének témaköre, „túlélési stratégiák” stb. – vö. FRIEDLANDER, M. R. 1999, CONSTANT, A. et al. 2009, ill. BINDORFFER GY. 2002). Az angolszász megközelítésben a kettős kulturális kötődés/identitás (*bicultural identity*) fogalma is előfordul (BAUTISTA, Y. et al. 1994), amely a gazdasági indíttatású migrációra, ezen keresztül a különböző kulturális háttérű népesség együttélése által életre hívott identitáskonstrukciókra utal.

A *kétnyelvűség* két (vagy több) nyelv rendszeres használata, kétnyelvűek azok az emberek, akiknek mindennapi életük során szükségük van két (vagy több) nyelvre, és ezeket használják is (GROSJEAN, F. 1992). BARTHA CS. (2005) értelmezésében kétnyelvű az, aki a mindennapi érintkezései során két nyelvet kommunikatív, szociokulturális szükségleteinek megfelelően rendszeresen használ. A kétnyelvűség kialakulásának több oka lehet, ilyen többek között a nyelvek terjedése, a határok átrendeződése, a migráció, a határmentiség stb. A nyelvcsere folyamatáról BORBÉLY A. (2001) tolmácsolásában nyerhetünk információkat. A vizsgált terület (pontosabban a felső-őrségi magyarok) kapcsán a témában GAL, S. (1991) munkássága emelkedik ki, aki a kétnyelvűség, illetve a másodnyelvi dominancia felé vezető út vonatkozásában a kisebbségi nyelvek presztízsének fontosságára világított rá.

Az etnikum és a nemzet fogalmai a dolgozatban leginkább az etnikai és a nemzeti identitás kapcsán fordulnak elő. Az *etnikum* esetében különböző ismérvek mint összekötő, egységbe szervező tényezők kerülnek előtérbe, ilyenek lehetnek a közös nyelv, a vallás, a kultúra, a történelem, valamint az a közösségi azonosságtudat, amelyből kiindulva az etnikum kijelöli saját kereteit, azaz más csoportoktól elkülönülő kollektívaként határozza meg önmagát (KOC SIS K. 2002a, FEARON, J. D. 2003). A *nemzet* az egységes politikai keretre, illetve a közös származásra utaló kategóriaként jelenik meg, HORVÁTH I. (2006) fogalmat egy nemzeti projektumhoz, egy politikailag már mozgósított közösséghez kapcsolja. A kifejezés értelmezése földrajzilag meglehetősen differenciált, a történelmi Vas megye sajátos elhelyezkedése (Nyugat-Pannon térség) révén érdemes röviden kitérni a nyugat- illetve közép-európai viszonylatban kirajzolódó eltérésekre. Az angolszász- valamint a franciaajkú országokban, még inkább a Szczeczin-Trieszt vonaltól nyugatra uralkodó államnemzeti felfogás az azonos állampolgársággal rendelkező egyének összességét tekinti nemzetnek, amelynek „kerete a fokozatosan egységesülő politikai egység” (KŐSZEGI M.–BOTTLIK ZS. 2012: 216). E megközelítés számottevően eltér a közép-európai országokban (köztük Magyarországon) elterjedt kultúrnemzeti értelmezéstől, miszerint az etnikai közösségek fő összetartó ereje – és egyben más csoportoktól való elkülönülésének záloga – a közös történelem és szokásrendszer mint identitásképző tényezők megléte. A két különböző perspektíva az első világháború követően lényegében predesztinálta a kutatási irányokat, melyek Közép-Európában az új határok jogosságát vagy éppen tarthatatlanságát igyekeztek alátámasztani, míg az angolszász világban a 20. század során a városi szegregáció (PARK, R. E.–BURGESS, E. W. 1921), majd (az 1950-es évektől) az etnikumközi szociális kapcsolatok, illetve a gyarmati sorból felszabadult országok etnikai kutatása került előtérbe (KEMÉNYFI R. 1996). Ugyanakkor a század utolsó harmadában az új nemzetközi vándorlási trendek révén a gazdasági vagy politikai okokból Nyugat-Európába áramló migránsok tanulmányozása, illetve

az etnikai és kulturális távolságok térbeliségének (főként urbánus terekre fókuszáló) vizsgálata került a kutatások célkeresztjébe.

A németországi etnikai kutatások a második világháború után a korábbi eredmények kritikai megközelítésével párhuzamosan az angolszász tematikához idomultak, és a németajkú térséget is mind inkább érintő nemzetközi migráció etnokulturális és szociológiai aspektusaira koncentráltak (Kultur- und Sozialgeographie). Mindez Ausztriában is hasonlóan alakult, ugyanakkor Burgenland és Karintia kapcsán – mivel e tartományokban több hivatalosan elismert kisebbség is él – máig élénk maradt az őshonos, nem németajkú közösségek iránti érdeklődés is, miközben az osztrák szakmai oldal, illetve a statisztika mind nagyobb mértékben hívja fel a figyelmet a migráns csoportok országosan növekvő súlyára. Az osztrák szemlélet ily módon az állam- illetve a kultúrnemzeti megközelítés sajátos egyvelegének tekinthető. A történelmi Vas megye területét tehát számos, európai léptékben is jelentékeny kontaktzóna, határmezsgye érinti, illetve érintette: a Kárpát-medence és az Alpok találkozási övezete, a vasfüggöny és a germán-szláv-magyar településterület „hármaspontja” mellett etnikai földrajzi szempontból nem elhanyagolható a nyugati és közép-kelet-európai kultúrkör közötti tudományelméleti és –szemléleti differencia sem.

A vizsgált terület nemzetiségeinek, illetve kisebbségeinek asszimilációját, identitását, kulturális attitűdjeit már számos kutató vizsgálta, a téma feldolgozása jóval több szakirodalmat eredményezett, mint a pusztán földrajzi szemléletű publikációk száma. E munkák egy, esetleg két kisebbségi közösségre fókuszálnak, többnyire hiányzik belőlük az egymás mellett élő csoportokra vonatkozó összehasonlító elemzés; geográfiai megközelítés pedig (mivel elsősorban szociolingvisztikai és történelmi szemléletűek) csupán kiegészítő jelleggel szerepel bennük. Az ausztriai magyarokról az előbbieken felsorolt témakörben többek között BAUMGARTNER, G. (1989), RÁCZ A. (1996) és SZOTÁK SZ. (2005) munkáira támaszkodhatunk. GAL, S. (1991) már említett, a felsőöri magyarok nyelvcserejére vonatkozó kutatása, illetve az abból nyert eredmények több szociolingvisztikai tanulmány számára vezérfonalul szolgálnak. Gal kutatásának különösen figyelemreméltó eleme, hogy a nyelvcsere a társadalmi viszonyok átformálódásának tükrében mutatta be. CSISZÁR R. (2007) a családi kommunikációban fellelhető kódváltások eltéréseit vázolta fel az ausztriai őshonos és a migráns eredetű magyar közösségekben. A szlovéniai magyarok történelmét elsősorban GÖNCZ L. (2005, 2006) tolmácsolásában ismerhetjük meg, a napjainkban már javarészt bilingvis közösség nyelvhasználatáról, önazonosság-tudatának összetevőiről SZABÓ I. (1993, 1994), BERNJAK, E. (2003) és ZÁGORECZ-CSUKA J. (2008) publikált. A kárpát-medencei összehasonlításban meglehetősen sajátos szlovéniai kisebbségpolitika jellemzőiről GYÖRI-SZABÓ R. (2008) jóvoltából alkothatunk képet.

A magyarországi horvát kisebbséggel is viszonylag sok tanulmány foglalkozik, ám – mint ahogy a szlovéniai magyarok, illetve a magyarországi németek esetében – problémát jelent, hogy demográfiai súlypontjuk a vizsgált területen kívülre esik. A gradistyei, kiemelten a Vas megyei horvátok asszimilációját, anyanyelvi oktatását vizsgálja SOKCSEVITS D. (1996), TÓTH J. (2000) és HORVÁTH S. (2002, 2005); tanulmányaik többnyire egy-egy szűkebb közösségre terjednek ki (pl. Narda, Szentpéterfa), valamint nagy hangsúlyt helyeznek az etnikai viszonyokat és a kisebbségi identitást befolyásoló-alakító tényezők (vallás, migráció, földrajzi elhelyezkedés, határmentiség stb.) bemutatására is.

A burgenlandi és a nyugat-magyarországi horvát kisebbségre a kutatók gyakran mint azonos gyökerekkel rendelkező, több szempontból egységet mutató csoportra hivatkoznak, politikai (sőt évtizedeken át ideológiai) választóvonal általi megosztottságuk miatt a kutatások mégis többnyire csak az országhatár egyik oldalára terjednek ki. Senki nem tagadja, hogy a gradistyei horvátok nyelvjárása és kultúrája alapvonásaiban megegyezik, ám az (ausztriai-magyarországi relációban) csaknem egy évszázados szeparáltságuk következtében számos eltérő elem is felfedezhető a két kisebbség között. E jelenség mellett a gradistyeiek etnikai

öntudatának sajátos elemeit (nyelvjárás, anyaországtól való nagy távolság, többszörös nemzeti kötődés) ismerhetjük meg BENČIĆ, N. (1996) és BERLAKOVICH, M. (2011) munkáiból.

A magyarországi németek identitását elsősorban BINDORFFER GY. (2001, 2002, 2005) vizsgálta. Noha kutatásaiban mindenekelőtt a dunabogdányi svábokkal foglalkozik, eredményei a teljes hazai németiségre vonatkoztathatóak. Bindorffer munkáiban a németajkú közösségek identitására ható tényezők közül kiemeli a magyar állam felé mutató magas szintű lojalitás, illetve a második világháború utáni események mint a legnagyobb töréspont között fennálló ellentétet; valamint rendszeresen utal az önként vállalt (ugyanakkor egyben a körülmények által kikényszerített) nyelvcsere szélsőségesen gyors folyamatára. Fontos eredmények fűződnek a német anyanyelvű kutatók, többek között ASCHAUER, W. (1992), SEEWANN, G. (2000) és NELDE, P. H. (2000) nevéhez is, akik a német kisebbségi öntudatot formáló eseményekre, valamint a kétnyelvűségekre helyezik a hangsúlyt. Kutatási területünkben adódóan nem lényegtelen, hogy a magyarországi németekkel foglalkozó szakirodalomban többnyire alig olvashatunk a hazai németiség nagy részét képező, 18. században betelepült „sváb”, illetve a középkori gyökerekkel rendelkező, nyugat-pannon „hienc” csoportok közötti differenciáról.

A hazai szlovén kisebbség kapcsán főként M. KOZÁR M. (2000, 2001, 2005) és RADÓ P. (1996) munkássága emelhető ki. Tanulmányaik a tárgyalt kisebbség nemzeti, regionális és lokális identitását, illetve nyelvhasználatát taglalják, az asszimilációs folyamatok mellett a migráció, a határmentiség és a demográfiai viszonyok jelentőségére is felhívják a figyelmet, illetve kiemelik a lokális érdekképviseleti rendszer nagy szerepét.

Leszögezhetjük, hogy a vizsgált területen élő népesség önazonosságáról, kultúrájának elemeiről, nyelvhasználati szokásairól számtalan tanulmány született, melyek a geográfiai munkákhoz hasonlóan csupán érintik Vas megyét, vagy éppen annak egy kisebb tájegységére fókuszálnak; illetve elmondható, hogy csaknem kizárólag a kisebbségi csoportokkal foglalkoznak. Megközelítési módjuk sok tekintetben megegyezik, főként a vizsgált közösségek beolvadását, illetve az asszimiláció elkerülését vagy lassítását célzó lehetőségeket boncolgatják. A kutatások többsége tényként kezeli a célcsoportok etnikai hasonulásának előrehaladott jellegét, egyúttal aggodalmát fejezi ki emiatt. Meghatározó elemek az asszimiláció okainak keresése, illetve a fennálló helyzet jellemzése, míg a kisebbségi közösségek jövőjére vonatkozó kitekintéssel alig találkozunk.

3. ADATBÁZIS, MÓDSZEREK

3.1. Az adatok forrásai

A kutatás során alapvetően kétféle adatbázist használok: a népszámlálásokon és monográfiákon alapuló statisztikai forrásokat, illetve a terepi felmérések során összegyűjtött információkat. A legrégebbi felhasználható adatforrás az 1495. évi királyi kincstartói összeírás (KUBINYI A. 1996, HAJDÚ Z. 2005), melyből azonban etnikai adatokra nem, csupán lélekszámról és településsűrűségekre következtethetünk. Ettől függetlenül állnak rendelkezésre adatforrások a korabeli nemzetiségi térszerkezet rekonstruálására, elsősorban – a szakirodalmi háttérnél már javarészt említett – leíró-rendszerező jellegű történelmi és történeti földrajzi munkák (CSÁNKI D. 1894, MOÓR E. 1929, KUBINYI A. 1996, MÁLYUSZ E. 2002, KRISTÓ GY. 2003), illetve térképek (KOC SIS K. 2005a, 2005b, KOC SIS K.–BOTTLIK Zs. 2009, KOC SIS K.–TÁTRAI P. 2012). A felsorolt források egy része a későbbi időszakok etnikai viszonyainak feltárásához is segítséget nyújtanak.

A 16-17. századi nemzetiségi képet is megismerhetjük ZIMÁNYI V. (1968) munkájából, bár a vizsgált terület csak egy részletével foglalkozik. A török kor végét követő időszak etnodemográfiai viszonyairól tájékoztat az 1720. évi összeírás², melyet Acsády I. és munkatársai dolgoztak fel (ACSÁDY I. 1896). A névelemzésen alapuló munka nyilvánvaló hibái ellenére is megfelelő támpontot nyújt a 18. század eleji állapotról, azonban településszintű felhasználhatósága bizonytalan. Mivel a 17-18. század fordulójáról egyéb forrásból is találunk adatokat, így Acsády munkáját csupán kiegészítő jelleggel használom fel. A VÖRÖS K. (1962) által közzétett munka, mely az 1697-es, 1754-es és az 1846. évi dikális (dicalis) adóösszeírások vizsgált területre vonatkozó adatbázisát teszi elérhetővé, a felekezeti nyelvhasználat ekkor még pontosabb nyilvántartása miatt használhatóbbnak bizonyult. Az ún. *dikális* vagy *portális* összeírások a 16. század elejétől a 19. század első harmadáig voltak jellemzőek, alapvetően feudális jellegű, az adózó népesség számbavételét célul kitűző „népszámlálások” voltak. Vörös K. munkájában a dikális összeírások népességszám-adatait egészíti ki az ún. *egyházi sematizmusok* nyelvi minősítésével, melynek során az esetek nagy részében rögzítették az adott plébánia által használt nyelvet, illetve nyelveket. Bár az egyházi igazgatásban rendszeresen tapasztalt változások (több település egy plébániában, az egyházközségek határainak módosításai stb.) megnehezítik az információk értelmezését, közelítőleg helyes képet kapunk a korabeli etnikai viszonyokról³. A 18. századi etnikai és népesedési szerkezet vizsgálatához a fentiekén kívül az 1773-as ún. *Lexicon Locorum* (MAGYARORSZÁG HELYSÉGEINEK...1920) használható fel, mely a „településeken divatozó”, tehát a leggyakrabban beszélt nyelvet jelölte meg (KOVACSICS J. 1998). A II. József-féle, 1784-87 között lebonyolított népszámlálás népességszám- és felekezeti adatokat szolgáltat (DANYI D.–DÁVID Z. 1960), amely mellett kiegészítő jelleggel VÁLYI A. (1796-99) munkájára is támaszkodhatunk.

A 19. század első és második harmadának népesedési viszonyainál segítséget nyújtanak NAGY L. (1828), FÉNYES E. (1836, 1851) és CSAPLOVICS J. (1990) monográfiái, melyek részben a szerzők saját tapasztalatain, részben sematizmusokban, adóösszeírásokban közzétett információkon alapulnak. További érdemi támpontot jelentenek KOVÁCS T. (1967, 1972) munkái, melyekből a mai Dél-Burgenland területére vonatkozóan az 1800-1840 közötti konskripciók (a hadköteles korú férfilakosság számbavétele), és népszámlálások lakosságszám-adatait használhatjuk fel. Előbbiek esetében az összeírásba csupán az adózó

² Ismert, hogy 1715-ben is elvégeztek egy országos összeírást, ennek Vas vármegyére vonatkozó eredményei azonban elvesztek (ACSÁDY I. 1896).

³ Arról viszont itt sem szabad elfeledkezni, hogy sematizmusokban gyakran csak az adott plébánia többségi nyelvét jelölték meg (KOVACSICS J. 1998). Ennek ellenére ez a forrás alkalmasabbnak tűnik az régmúlt nemzetiségi szerkezetének rekonstruálására, mint a névelemzésen alapuló adatbázis.

(tehát nem nemesi jogállású) lakosságot vonták be, ami többletinformációval szolgálhat a Felső-Őrségben elhelyezkedő, elsősorban magyar nemesség által lakott települések nemzetiségi viszonyairól. A felső-őrségi magyar falvakra találunk adatokat és becsléseket WALLNER E. (1929) és KOVÁCS M. (1942) nagy részletességgel kidolgozott munkáiban is. Az 1869. évi népszámlálás nemzetiségi adatokat még nem közöl, csupán a felekezeti megoszlásról kapunk információkat. Fontos megjegyezni, hogy az 1880 előtti nemzetiségi térszerkezetre vonatkozó ismeretek mindegyike becslésnek minősül, mivel a népszámlálások metodikája nem teszi lehetővé a pontos összkép kialakítását (bár ez olykor a későbbi censusoknál is előfordul).

Az első, etnikai adatokat is közlő népszámlálást 1880-ban tartották, ezt követően 1910-ig az adatbázis a megye teljes területén a magyar népszámlálás eredményeire támaszkodik. Az első világháború után a magyar mellett a jugoszláv, majd (1923-tól) az osztrák népszámlálások adatai is felhasználásra kerültek. Az adatforrások közé sorolhatjuk az 1893. évi cigányösszeírást is, mely – a korszakban egyedülálló módon – a korabeli Magyar Királyság teljes területén felmérte a cigánynak minősített lakosok számát (A MAGYARORSZÁGBAN... 1895). Az összeírás szükségességét a cigányság hagyományos „etnikailag rejtőzködő” magatartása, pontos számuk kimutatásának nehézségei támasztották alá. Noha a felmérés eredményeit csupán járások szintjén publikálták, illetve bizonyos módszertani problémák is felvetődnek (pl. a nem célszerű időpontválasztás), az adatok így is hasznosíthatóak. Külön ki kell emelni, hogy nemcsak a cigányság lélekszámáról, hanem nyelvtudásáról is közöl információkat.

1945 után folytatódott a népszámlálások rendszeres – bár a különböző országokban gyakran eltérő időpontokban történő – lebonyolítása. 1949-2002 között nagyjából tízévenként mindhárom államban összeírták a népességet, melynek keretében nemzetiségre vonatkozó kérdés(eket) is feltettek. Az adatok feldolgozása során igyekeztem a censusokat úgy párosítani, hogy az időpontbeli eltérések ne befolyásolják túlzottan a nemzetiségi térstruktúra egységes ábrázolását. Ez többségében sikerült, egy esetben – az 1930-as évek kapcsán – azonban nehézségekbe ütközött. Magyarországon 1930-ban, Jugoszláviában 1931-ben, míg Ausztriában 1934-ben tartottak népszámlálást, azonban a jugoszláv adatok települési bontásban nem jelentek meg (KEPECS J. 1998). Így a két világháború közötti állapot rekonstruálására az 1941. évi – Muravidék időközbeni visszacsatolása miatt – a vizsgált terület magyarországi és szlovéniai részére egyaránt kiterjedő magyar, illetve az 1934. évi osztrák census adatait párosítottam. Utóbbi azzal indokolható, hogy az 1940 körüli időszakra ausztriai adatok az ország ideiglenes megszűnése miatt nem álltak rendelkezésre. Úgy vélem, hogy a két népszámlálás között eltelt hét év alatt bekövetkező változások a kapott eredményeket érdemben nem torzítják.

A vallási térszerkezet vizsgálatát indokolja, hogy a felekezeti összetétel általában stabilabb, mint az etnikai (vö. TÁTRAI P. 2010), így a vallási és a nemzetiségi értékek összevetésével asszimilálódott vagy a nyelvvesztés bizonyos fokán álló csoportokat határolhatunk el (pl. felsőőri magyarok). A fentiekből kiindulva a felekezeti térstruktúra ábrázolását két esetben végeztem el: kiegészítésként a történelmi Vas megye általános etnodemográfiai helyzetének bemutatásához (1910-es és 2001/2002-es állapot), másfelől a felsőőri vizsgálatok részeként. Felekezeti adatokat az 1869-1910 közötti censusokból települési szintre kaphatunk, ezt követően viszont az etnikai adatokhoz hasonlóan csak az egyes országok népszámlálási metodikájának és közigazgatási beosztásának egységesítésével lehet használható adatbázist létrehozni.

3.2. Az adatbázis felépítésével kapcsolatos problémák

Mivel a statisztikai adatbázis a népszámlálásokon alapul, célszerű röviden kitérni azok országonként és időpontonként eltérő gyakorlatára. Az 1880-1910 közötti népszámlálások a

válaszadó anyanyelvét tudakolták, azt a nyelvet, amit magáénak vall, és a legjobban és legszívesebben beszél⁴ (KEMÉNYFI R. 2002a), továbbá felmérték a népesség nyelvismeretét is. Magyarországon 1920-ban és 1930-ban is ugyanez volt a helyzet. Az első világháború után Ausztriának ítélt településeken az 1920. évi népszámlálást – mivel a magyar polgári igazgatás ekkor még nem vonult ki – szintén magyar fennhatóság alatt bonyolították le, emiatt e vidéken más elcsatolt területektől eltérően az utolsó „magyar” népszámlálás nem az 1910-es, hanem az 1920. évi. 1941-ben az anyanyelv mellett a nemzetiségre is rákérdeztek, ám a nemzetiségi felmérés a vizsgált területen – főként a Magyarországhoz frissen visszacsatolt Muravidéken, de az ország más, nemzetiségek által dominált tájain is – ellentmondásos eredményt mutatott⁵, ezért továbbra is az anyanyelvi adatokkal dolgoztam. A második világháború utáni népszámlálásokon a nemzetiségi megoszlásra vonatkozó kérdések – az akkor uralkodó ideológiának megfelelően – háttérbe szorultak, az 1970-es települési adatokat például csak utólag és hiányosan publikálták. 1980-tól kezdődött a korábbi gyakorlatra való visszatérés, a hazai kisebbségeket érintő asszimiláció mértékének megállapítására pedig egy új módszer, a tanácsai minősítés alapján országszerte felmérték „nemzetiségi kulturális igényű” népességet. Ennek során a települések lakosságát jól ismerő személyek minősítése alapján kategorizálták a kisebbségi lakosságot „egyértelműen nemzetiségi”, „nemzetiségi, nyelvileg nem asszimilálódott” és „nemzetiségi, nyelvileg asszimilálódott” csoportokra. Ehhez kapcsolódóan Hoóz I. és szerzőtársai külön kutatást folytattak Baranya megyében (HOÓZ I. et al. 1985).

2001 után hazánkban a számlálóbiztosok immár négy különböző kérdést (anyanyelv, nemzetiség, családban használt nyelve, kulturális kötődés) tettek fel az etnikai megoszlás minél pontosabb feltárása céljából, valamint lehetőség volt több válasz megjelölésére is. A megváltozott önbevallási gyakorlat – többek között a kettős identitású személyek növekvő száma miatt – a kapott adatbázis kezelését jelentősen megnehezíti⁶; különösen, mivel a válaszadás nem volt kötelező. A helyzet a 2011. évi censznál sem lett egyszerűbb, noha a kulturális kötődés kikerült a kérdések sorából, az anyanyelv, a nemzetiség és a családban használt nyelv kategóriákban változatlanul több válaszlehetőséget biztosítottak, maga a válaszadás pedig továbbra is opcionális maradt (KAPITÁNY B. 2013). Az ezredforduló utáni helyzet szemléltetésekör ezért a nem válaszolók külön kategóriát alkotnak, míg azon személyeket, akik a magyar anyanyelv és/vagy nemzetiség mellett kisebbséghez tartozónak is vallották magukat (tehát több válaszlehetőséget megjelöltek), kisebbséginek tekintetem (kivéve a kettős identitásúakat taglaló fejezetet, ahol ez a réteg jelentette a vizsgálat célcsoportját).

Ausztriában hagyományosan a szűkebb (mindennapi) környezettel folytatott kommunikáció nyelvére kérdeznek rá (PAPP Z. A. 2010). A meghatározás gyakran népszámlálásonként eltérőnek bizonyult, többek között a gondolkodás nyelvét (1923) vagy azon kultúrkör nyelvét tudakolták, melyhez az illető tartozónak érzi magát (1934). Az 1939-ben (immár Németország keretein belül) lebonyolított birodalmi népszámlálást nem tekintik hivatalosnak, etnikai vonatkozású eredményei csak korlátozottan érhetőek el. 1951 után a köznyelvre (Umgangssprache) kérdeztek rá (HOLZER, W.–MÜNZ, R. 1997, GYÉMÁNT R.–SZONDI I. 2005). Utóbbi az a nyelv, amit a megkérdezett mindennapos kommunikációja során leggyakrabban és legszívesebben használ. A módszer kifogásolható, hiszen a burgenlandi

⁴ 1880-ban még külön kategóriába sorolták a beszélni nem tudókat. Az adatbázis egységesítése jegyében a beszélni nem tudó népességet az adott település etnikai arányai szerint „szétosztottam” az egyes nemzetiségek között.

⁵ Számos településen az anyanyelvi és nemzetiségi adatok jelentős különbsége volt tapasztalható, valamint az alapvetően kisebbségi dominanciájú térségekben a magyar nemzetiségűek száma gyakran többszöröse volt a magyarul tudók számának (ld. később).

⁶ A magyar-kisebbségi párú többes kötődésűeket – némileg önkényesen, ugyanakkor a tudományos gyakorlathoz illeszkedve (vö. TÁTRA I. P. 2014) – a kisebbségi népességekhez soroltam.

magyar és horvát népesség jelentős hányada (főként szórványhelyzetben) egyértelműen több alkalommal használja az állam nyelvét, mint saját anyanyelvét (BURGHARDT, A. F. 1962). Ennek megfelelően a dél-burgenlandi kisebbségek száma a 20. század második felében komoly ingadozásokat mutat, ennek kirívó példája az 1971. évi népszámlálás, amikor a magyar és horvát közösség a hivatalos adatok szerint jelentéktelenné zsugorodott. Az ezután következő közigazgatási reform (ld. később) miatt települési szintű etnikai adatok nem érhetőek el, így a 1971 óta csupán becslésekre hagyatkozhatunk (KOC SIS K. 2005b). Az ausztriai népszámlálások 2011-től az újonnan bevezetett regiszter alapú módszer következtében a továbbiakban nem alkalmasak a mikroszintű etnikai változások dokumentálására, emiatt az etnikai adatsoroknál a 2001. év jelenti az utolsó időpontot, amikor még a történeti Vas megye teljes területén vizsgálódhatunk.

Szlovénia esetében a két világháború közötti jugoszláv népszámlások használhatóságával akadnak problémák. 1921-ben a szlovén helyett délszláv kategória szerepelt, míg az 1931-es adatok települési szinten nem hozzáférhetőek. 1941-ben három határmenti község Németországhoz csatolása miatt esetükben adathiány mutatkozik (bár a németajkú lakosság abszolút többsége biztosra vehető). 1945 után a „jugoszláv” kategória bevezetése az etnikai adatok hasznosíthatóságát ismert módon torzította, a városokban és nagyobb településeken élő, főként a vegyes házasságba született, illetve származását különböző – politikai, gazdasági, érvényesülési – okokból titkolni szándékozó személyek közül sokan sorolták magukat e kategóriába. Az ezredforduló után már Szlovéniában sem hoztak nyilvánosságra települési etnikai adatokat, csupán az ún. községek (občinák) szintjén, így a 2002. évi nemzetiségi adatok KOC SIS K. (2005a) becslésén alapulnak. 2011-ben Szlovénia Ausztriához hasonlóan áttért a regiszter alapú népszámlálásra.

A szlovéniai megyerész esetében mérlegelésre volt szükség a muravidéki németek kapcsán, az általuk lakott települések végül nem kerültek be a mikroszintű vizsgálatok célpontjainak sorába. Az egy-két ezer fős kisebbségi csoport 1945 utáni teljes kitelepítése ugyanis lehetetlenné tette volna a recens viszonyok kutatását, így elegendőnek ítéltém említeni őket a mezoszintű térstruktúra taglalása során.

Az adatbázis összeállításához felhasznált térképek alapvetően Ausztria és Szlovénia közigazgatási rendszeréből fakadó adathiányok esetében nyújtanak segítséget a települési szintű etnikai szerkezet pontosításához (KOC SIS K. 2005a, 2005b). A vallási adatok ausztriai és szlovéniai hozzáférhetősége szintén problematikus, Ausztriában ráadásul az evangélikus és református népesség statisztikai bontásban nem alkot külön kategóriát. Ezért a 2001. évi felekezeti összetétel adatbázisát részben saját becslések alapján állítottam össze.

3.3. Módszertan

A dolgozatban alkalmazott módszerek alapvetően háromféle típust képviselnek. Az első az általános nemzetiségi, demográfiai, történeti és felekezeti változásokat bemutató, statisztikai adatokat, illetve földrajzi és történelmi vonatkozású munkákat feldolgozó elemző módszer, melyet nagyobb számban egészítenek ki etnikai és vallási térképek. Ez az általános elemzés azonban korántsem fedi fel az etnikai térstruktúra komplexitását, a mélyebb szintű vizsgálatokhoz összetettebb matematikai-statisztikai metódusok szükségesek, utóbbiak alkotják a módszerek második csoportját. Ezen eszközök – a kettős identitású népességre vonatkozó számítások kivételével – kiegészítő jelleggel szerepelnek, használatukkal céltom a vizsgált terület etnodemográfiai folyamatainak több aspektusból történő megvilágítása, ám szerepük az értekezésen belül nem meghatározó; külön fejezet híján elméleti háttérük felvázolása itt történik meg. Úgy vélem, hogy alkalmazásukkal a történelmi Vas megye jelenlegi és múltbeli etnikai térstruktúráját komplex keretben értelmezhetjük. A harmadik metodikai kategória az alapvetően mikroszintre fókuszáló terepi felmérés, illetve annak különböző típusai.

A matematikai-statisztikai módszerek sorában a vizsgált térség etnikai homogenizálódásának leginkább adekvát megközelítése az etnikai diverzitási indexen (EDI) keresztül lehetséges. A nemzetközi szakirodalomban található többféle, az összetettség mérésére alkalmas módszer és index közül (ld. SIMPSON, E. H. 1949, GREENBERG, S. H. 1956, MAGURRAN, A. E. 2004) jelen munkában – az etnikai vizsgálatokhoz történő felhasználhatósága miatt – a Simpson-féle, eredetileg a biológiában az egyes társulások fajváltozatosságának mérésére használt index kerül alkalmazásra. A módszer nem az egyes etnikai csoportok népességszámával, illetve azok arányaival dolgozik, hanem egészen más megoldást javasol. A Simpson-index tulajdonképpen valószínűségszámítás, és azt vizsgálja, hogy egy adott területi egység lakosai közül két, tetszőlegesen találkozó személy mekkora eséllyel eltérő nemzetiségű. Ezt oly módon kapjuk meg, hogy először kiszámítjuk az azonos nemzetiségűek találkozásait, majd ennek az összes lehetséges találkozásból való levonásával kapjuk meg az eltérő népcsoportokhoz tartozók találkozásait. Képlete:

$$EDI = \frac{L * (L - 1) / 2 - \sum_{i=1}^n e_i * (e_i - 1) / 2}{L * (L - 1) / 2}$$

ahol L: a területi egység össznépessége, e_1, e_2, \dots, e_n : az egyes nemzetiségek száma. Az index értéke 0 és 1 között mozog, a 0 teljesen homogén lakosságot jelöl, míg az 1 olyan extrém esetet, amikor az adott népességen belül mindenki más-más népcsoport tagja (BAJMÓCY P. 2006). Mivel a népesedési folyamatok általában nem természeti törvényszerűségek szerint alakulnak, fontos leszögezni, hogy csupán az index kiszámításának technikáját vettem át, nem annak biológiai hátterét.

A mutató hiányossága, hogy nem tesz különbséget az egyes nemzetiségek között, valamint figyelmen kívül hagyja a többes identitású népesség besorolási problematikáját. A módszertani korlátok dacára az etnikai diverzitási index alkalmazásával a nemzetiségi heterogenitás mértékének pontosítása, a kevert etnikumú térségek lokalizációja válik lehetővé, a módszer továbbá egyes területi egységek összehasonlításához is hasznosítható. A lényeg tehát a kevertség egzakt meghatározása és a különböző értékek összevethetővé tétele, amire véleményem szerint a mutató kiválóan alkalmas.

A nemzetközi szakirodalomban az utóbbi 20-30 évből számos kísérlet történt az etnikai, vallási és kulturális diverzitás mérésére, különösen a nyelvi-kulturális sokféleség nyugati társadalmakban tapasztalt rohamos növekedése óta, mely egy csapásra megnövelte az érdeklődést a heterogenitás mérésének lehetőségei iránt (HERO, R. E.–TOLBERT, C. J. 1996, COLLIER, P. 2001, FEARON, J. D. 2003, MONTALVO, J. G.–REYNAL-QUEROL, M. 2004)⁷. A diverzitási index alkalmazása az utóbbi évtizedben a hazai kutatásokban is megjelent, bár elsősorban a kárpát-medencei, illetve a környező köztes-európai nemzetiségi viszonyokra adaptálva (BAJMÓCY P. 2009, REMÉNYI P. 2009, NÉMETH Á.–SOLKS, G. 2012, BALIZS D.–BAJMÓCY P. 2013, LÉPHAFT Á. et al. 2014). A munkák alapvetően kis kiterjedésű területi egységek (megyék, járások) vizsgálatára, az azokhoz köthető különböző etnikai térfolyamatok (hetero- és homogenizáció, polarizáció) tér- és időbeli alakulására fókuszáltak.

A másik, széles körben elterjedt metódus a területi egyenlőtlenségi mutatók közé tartozó disszimilitási index alkalmazása, mellyel az egyes társadalmi csoportok egymástól való elkülönülését, szegregációját⁸ számszerűsíthetjük; etnikai szempontú mérése a kutatási területen élő nemzetiségek térbeli elkülönüléséről, közvetve az etnikai térstruktúra összetettségéről nyújt információkat. Fogalma, mérésének széleskörű igénye, valamint az erre kidolgozott módszerek többsége az Egyesült Államokból származik: a különböző társadalmi

⁷ A nemzetközi szakirodalomban inkább fragmentációs vagy nyelvi diverzitási indexszel találkozhatunk (<http://www.ethnologue.com/statistics/by-country>)

⁸ A szegregáció többféle típusa közül az értekezésben a lakóhelyi elkülönülésről van szó.

csoportok nagyvárosi területi elkülönülése, pontosabban annak egyre nyilvánvalóbbá válása nyomán az 1940-es, 1950-es évekre tehető a szegregáció vizsgálatának kezdete.

Hazánkban a szegregáció mérésének különböző módszerei néhány kivételtől eltekintve nem terjedtek el széles körben. A szakirodalomban több szegregációs mutató megtalálható, etnikai földrajzi vizsgálatok esetén többek között a disszimilitási (MASSEY, D. S.–DENTON, N. A. 1988) index használata indokolt. A disszimilitási index „az egyenletességtől való eltérést méri. Értéke azt mutatja, hogy a teljes kisebbség mekkora részének kellene elköltöznie ahhoz, hogy eloszlása a teljes területen egyenletes legyen” (GERGELY J. 2009: 113), azaz „egy területi jelenség hány százalékát kellene átcsoportosítani a terület egységei között ahhoz, hogy a területi megoszlása azonos legyen a vele összevetett jelenséggel” (NEMES NAGY J. 1984). Az etnikai földrajzi vizsgálatokban tehát a disszimilitási index két népcsoport elkülönülésének mértékét adja meg (TÁTRAI P. 2010). Értéke 0 és 100 közötti, 0 abban az esetben, ha a vizsgált csoportok eloszlása maximálisan egyenletes, és 100, amennyiben a keveredés teljes hiánya tapasztalható. Képletben kifejezve:

$$D=1/2 \times \sum |A_i - B_i|$$

ahol A és B a két (etnikai) csoport, míg „i”-vel kiegészülve az adott területen százalékban kifejezett arányukat kapjuk meg (BAJMÓCY P. 2009).

Az etnikai szerkezet egy másik szegmensének, a kettős identitású népesség számának, arányának kvantitatív meghatározásához többféle lehetőség áll rendelkezésünkre. Ezek mindegyike a valamely etnikai csoporthoz való egyértelmű tartozás hiányából, s ennek statisztikai megjelenéséből vezethető le. Másként fogalmazva, ha egy válaszadó a nemzetiségi hovatartozást firtató kérdésekre többféle választ ad, akkor az adott személy minden bizonnyal kettős (esetenként hármas) etnikai identitással bír. Ennek mérésére az anyanyelvi és nemzetiségi adatsorok eltéréseinek vizsgálata (anyanyelv-nemzetiség hányados), valamint egy általam kidolgozott számítási mód (a válaszadók illetve a többségi népesség összevetése a kisebbségi népesség számával) tűnt alkalmazhatónak.

A terepi felmérések közé tartozó (nem statisztikai bázisú) módszerek közé tartozik az interjúkészítés, a temetőfelmérés, valamint egy kiválasztott település belső nemzetiségi struktúrájának, inter- és intraetnikus konfliktusainak mélyfúrászerű kutatása. A dolgozatban önálló fejezetet kapott vizsgálatok részletes módszertani kifejtése közvetlenül az eredményeket megelőzően szerepel, itt csupán vázlatos bemutatásukra vállalkozom.

Ahogy azt már a korábbiakban hangsúlyoztam, meglátásom szerint az asszimiláció geográfiai aspektusainak feltárásához elengedhetetlenül szükségesek a terepi felmérések. Ezek célja a hivatalos adatok által formált kép árnyalása, a helyi viszonyok megismerése és az eredményekbe történő beépítése volt. Az interjú készítése során a kisebbségeket mint a saját terület formáló és használó közösségeket kutattam, és a velük kapcsolatos kérdésekben otthonosan mozgó személyeket szólaltattam meg. Az asszimilációs folyamatok közelmúltbeli jellemzőit egy, a társadalomföldrajzban eddig nem vagy csak részben alkalmazott terepmunka, a temetőfelmérés segítségével tanulmányoztam, a módszer alkalmazása főként a szinte teljesen beolvadt csoportok esetében indokolható.

A felsőöri terepmunka kapcsán nem feledkezhetünk meg a települések belső etnikai térszerkezetére vonatkozó kutatások már meglévő eredményeiről, ennek kapcsán a 20. század első feléből Milleker R. (a bánáti Versec), a közelmúltból Keményfi R. (történeti Gömör) és Tátrai P. (történeti Szatmár) nevét érdemes kiemelni (MILLEKER R. 1935, KEMÉNYFI R. 2002b, TÁTRAI P. 2010). A korábbiakban már említett kutatások közös vonása volt a „nemzetiségi kataszter térképek” elkészítése kiválasztott mintatelepülésekre, amihez a helyi etnikai és felekezeti viszonyokat kellő alaposítással ismerő személyek tapasztalatait használták fel. Ehhez hasonló, bár megközelítési módjában kevésbé geográfiai BAKÓ B. (2002) által a dél-erdélyi Ürmösön végzett terepmunka is. Ilyen jellegű, az adott községek belső etnikai térszerkezetét, az esetleges szegregáció mértékét bemutató térképek készítése a

történeti Vas megye területén – a nemzetiségi önazonosságtudat és nyelvhasználat bonyolult kapcsolatrendszere illetve az asszimilációs folyamatok előrehaladott állapota (a többség-kisebbség közti „válaszvonalt” elmosódottsága) miatt – valószínűleg nem vezetett volna értékelhető eredményre. Az előzetes terepbejárások, adatgyűjtések, valamint a szakirodalom feldolgozása folyamán egyértelművé vált, hogy a vizsgált területen elhelyezkedő települések belső etnikai térszerkezetének feltárására a kettős identitású népesség kutatása vagy az interjúkészítés sokkal célravezetőbbek, mint a kataszteri térképek.

Kivételnek tekinthetjük a tradicionálisan soknemzetiségű Felsőőr, ahol egészen a közelmúltig jól körülhatárolható maradt a német és magyar lakosság településen belüli helyzete. Ennek kapcsán előzménynek tekinthető SOMOGYI L. (2004) kutatása, aki Felsőőr belső térszerkezetének 1960-as évekbeli állapotát mutatta be, a háztartásokat kijelölve alapegységként. Az időközben eltelt időszak demográfiai, etnikai, történeti stb. változásai viszont jelenleg már más módszert igényeltek (ld. a 4.4. fejezetet), ehhez részben már kipróbált módszerek (pl. utcanevek vizsgálata, térfoglalási stratégiák – ld. ERŐSS Á. et al. 2010, TÁTRAI P. 2009) nyújtottak segítséget, másrészt saját tapasztalataim használtam fel. Adott település belső etnikai térstruktúrája tehát csupán Felsőőr esetében kerül ábrázolásra, ennek többszemponútú bemutatása (a nemzetiségek területi koncentrációja, jelenlétük szimbolikus jelei, identitásuk stb.) révén a dolgozat e részére esettanulmányként tekinthetünk.

A disszertációban fellelhető térképek két csoportba sorolhatóak. Az egyikben felületi színezéses módszerrel, illetve kördiagramokkal ábrázoltam a vizsgált terület nyelvi-etnikai és vallási arculatát, a másik kategóriát a tematikus térképek alkotják. Vas megye esetében az alaptérkép az 1914. évi közigazgatási beosztást részletező Zentai L. és szerzőtársai által kiadott történelmi atlaszból származik (ZENTAI L.–KÓSA P. 2005), míg Felsőőr alaptérképe az aktuális műholdfelvétel digitalizálásával készült el.

A módszertani fejtegetések során nem feledkezhetünk meg a különböző típusú vizsgálati módszerek összekapcsolásáról, azaz a kvantitatív és a kvalitatív eszközök ugyanazon tanulmányon belül történő alkalmazásáról, mely okozhat némi tudomány-módszertani dilemmát; hiszen szakmai berkekben a kétféle szemlélet együttes használatakor többnyire elvárt az alapos indoklás (miért van szükség mindkettőre?), illetve a két metodikai nézőpont összekapcsolása (miben segíti az egyik a másikat?). Disszertációmban – anélkül, hogy mélyebb teoretikus fejtegetésekbe bocsátkoznék – e kérdésben csupán saját szemléletem felvázolására szorítkozom, természetesen egy-két példával alátámasztva. Álláspontom szerint a makroregionális közegnél alacsonyabb területi szinten vizsgálódó etnikai földrajzi munkák nem nélkülözhetik egyik megközelítési módot sem, amennyiben egy adott térség nemzetiségi térstruktúrájáról komplex képet kívánunk kialakítani; tehát a módszertani sokszínűség sokkal inkább jelent előnyt, mint hátrányt. Véleményem szerint, ahogy a geográfia – mintegy „híd” szerepet betöltve – természet- és társadalomtudományi jellegű módszereket és eredményeket egyaránt szintetizáló diszciplína, az etnikai földrajzi vizsgálatok során a törvényszerűségeket kereső, a „mi hol van?” és a „mi hogyan működik?” kérdésekre fókuszáló kvantitatív illetve a specifikumokat kutató, a „miért működik úgy, ahogy?” kérdésre választ kereső kvalitatív látásmód sem határolható el mereven egymástól. Természetesen nem kérdőjelezem meg a csak az egyik vagy csak a másik szemléletből kiinduló munkák létjogosultságát (mint ahogy nem teszek egyenlőségjelet a kvantitatív-természettudományi, illetve kvalitatív-társadalomtudományi fogalmak közé sem), csupán úgy vélem, a kvalitatív megközelítés segítségével árnyalni tudjuk a „kemény” módszerek alkalmazásával számszerűsített eredményeinket.

Abban az esetben, amikor a kutatás egyik fontos célkitűzése (mint ahogy e dolgozatban is) egyes egzakt módszerekkel nehezen megfogható folyamatok (pl. az asszimiláció) feltérképezése, illetve amikor fontos a vizsgált célcsoportok gondolkodásmódjának láttatása, a kvalitatív eszközök aligha nélkülözhetőek. Az etnikai statisztikák „finomítási” lehetőségei kapcsán hasonló következtetésre jut Ilyés Z. és Keményfi R., akik elismerik a népszámlálási

adatbázis kiegészítésének fontosságát, amennyiben egy adott társadalmi közeget jellemző folyamatok mélyebb szintű megértése törekszünk (ILYÉS Z.–KEMÉNYFI R.1999). KEMÉNYFI R. (1996) továbbá felveti, hogy a földrajzi problémák boncolgatása (tehát pl. a lokális térszerkezet kvantitatív szemléletű bemutatása) lényegében egy mélyebb (kvalitatív) vizsgálatnak az előfeltételeit teremti meg, amivel meghatározhatjuk, hogy milyen kulturális folyamatok húzódnak a nemzetiségek elhelyezkedésének térbeli rendje mögött.

Noha nem illeszkedik a kutatás során alkalmazott módszerek sorába, itt célszerű kitérni a földrajzi lépték szerepére. Már munkám kezdetén egyértelmű volt, hogy egy kiválasztott térség etnikai struktúrájának teljeskörű bemutatására vállalkozom. Mivel meggyőződésem, hogy e célkitűzés eléréséhez a lehető legalacsonyabb szintig kell hatolni (ld. 1.1. fejezetet), így mezo- és mikroszintű vizsgálatok egyaránt helyet kapnak a dolgozatban, mintegy kiegészítve, illetve árnyalva a különböző területi szintek eredményeit. Noha a disszertáció egyes fejezetei nincsenek a földrajzi lépték vezérfonalára felfűzve, ennek ellenére e vertikális tagozódás jelentékeny szerepet játszik: a teljes Vas megyére vonatkozó általános folyamatok taglalását a települési szintű vizsgálatok követik, melyek – mint később látni fogjuk – gyakran csak néhány helysége fókuszálnak, az ott tapasztaltakon keresztül láttatva akár lokális, akár a mintatelepüléseken túlmutató generális folyamatokat. Vas megyében a mezo- és mikroszint viszonyának etnikai vonatkozású sajátosságát egy, a kutatás kezdetén lefolytatott vizsgálat is alátámasztotta, amely alapján egyértelművé vált a nemzetiségi sokféleség (diverzitás) területi szintek szerinti differenciáltsága (ld. 4.1. fejezetet).

A geográfiai léptékek sorában nem feledkezhetünk meg arról, hogy a mikroszintű kutatások az egyes településeket nem kezelik feltétlenül oszthatatlan egységként, fókuszálhatnak akár az azokon belüli térbeli tagozódásra, valamint az ott élő, különböző identitáskonstrukcióval rendelkező csoportokra. Egyszerűbben fogalmazva: a településen belüli etnikai térstruktúra tanulmányozása is kutatási célként jelölhető ki, ennek megvalósíthatóságára, lehetséges módszereire a későbbiekben térek ki.

4. A VIZSGÁLT TERÜLET BEMUTATÁSA

4.1. Miért Vas megye?

A térség általános földrajzi jellemzését megelőzően célszerű röviden kitérni azon okokra, melyek alapul szolgáltak Vas megye mintaterületként történő kiválasztásához. A fő szempont egy jól vizsgálható, etnikai szempontból releváns kutatási eredményeket ígérő, több országra kiterjedő térség kijelölése volt. A történelmi Vas megye területén három ország (Ausztria, Magyarország, Szlovénia) osztozik, a három államalkotó nemzet kontaktzónáját egy negyedik (a horvát) is színesíti, emellett a térség több kisebb népcsoportnak ad otthont, utóbbiak közül a folyamatosan növekvő lélekszámú cigányság a legjelentősebb. Az országhatárok szeszélyes futása révén mindhárom országban számottevő lélekszámú nemzeti kisebbség él (burgenlandi horvátok és magyarok, magyarországi horvátok, németek és szlovének, szlovéniai magyarok), melyek demográfiai jellemzői, területi elhelyezkedése, asszimilációs folyamatai, illetve identitáskaraktere a kutatás fókuszába került. Mindemellett fontos szempontnak bizonyult az is, hogy Vas megyéről viszonylag egyszerűen építhető fel részletes adatbázis, mivel területén olyan államok osztoznak, melyek népszámlálási eredményei lényegében bárki számára elérhetőek. Ehhez járult hozzá az itt húzódó országhatárok szimbolikus karaktere, mely a terepi felmérések lebonyolítását nagyban megkönnyítette.

Az etnikai sokszínűség mértékének (1.2. fejezetben már említett) földrajzi lépték szerinti differenciáltsága szintén érvként szolgált Vas megye mintaterületként történő kiválasztása mellett. A kutatás kezdeti fázisában felmerült, hogy vajon mely kárpát-medencei térségek esetében mutatkozik szignifikáns eltérés az etnikai diverzitás mezo- és mikroszintű volumene között. Ennek mérése egyfelől a történelmi megyék (mint kézenfekvő területi keretek), másrészt a megyéken belüli települések nemzetiségi sokszínűségének összehasonlításával történt (1910. évi állapot). Utóbbiaknál a „települési EDI” nem egyszerűen a helységek értékeinek összegét jelenti, sokkal inkább a népességszámukkal súlyozott átlagukat. E tekintetben Vas megye különleges helyet foglal el, ugyanis a diverzitás eltérése a két lépték között a megyék sorában itt bizonyult a legnagyobbaknak (1. táblázat).

Megye	Össz-lakosság	Megyei EDI	Települési EDI	Megyei-Települési EDI	Megyei/Települési EDI
Vas	435 793	0,59	0,10	0,49	5,8
Ung	162 089	0,69	0,24	0,45	2,8
Sopron	283 510	0,59	0,15	0,44	3,8
Ugocsa	91 755	0,63	0,21	0,42	3,0
Zemplén	343 194	0,59	0,18	0,41	3,3
Brassó	101 199	0,67	0,56	0,11	1,2
Somogy	365 961	0,17	0,08	0,08	2,0
Udvarhely	124 173	0,09	0,04	0,05	2,2
Borsod	289 914	0,05	0,05	0,00	1,1
Csongrád	325 568	0,04	0,04	0,00	1,0

1. táblázat: Néhány magyarországi megye mezo- és mikroszintű etnikai diverzitása 1910-ben
(forrás: 1910. évi magyarországi népszámlálás alapján saját számítás)

Emellett figyelemre méltó, hogy a történelmi Vas megyében a 20. század folyamán – miközben, ahogy majd látni fogjuk, jelentős hatások érték az etnikai struktúrát – számottevően sem a megyei (2001: 5,44), sem a települési szintű EDI (2001: 0,66) nem változott. E jelenség hátterének feltárása szintén releváns kutatási eredményeket ígért.

A történelmi Vas megye – ahogy a későbbiekben egyértelművé válik – három (magyar, osztrák, szlovén) etnikai tömb találkozási zónájában terül el, egy negyedik (a horvát) településterület „közbeékelődésével”. A térség bizonyos (a jelenlegi államhatároktól

többszörre távol eső) részei jelenleg egynyelvűek és – némi túlzással – mindig is azok voltak, így a kutatás elsősorban a határok mentén húzódó vegyes zónára, esetleg nyelvszigetekre fókuszál, melyek a különböző kisebbségeknek adnak otthont. Lényegében tehát ez az a terület, mely munkám fő térbeli keretét alkotja, Vas megye ezen kívül eső vidékei is részei a vizsgált területnek, de a kutatásban csupán mellékes szerepet játszanak.

4.2. Általános jellemzők

A viszonylag nagy kiterjedésű (5.472 km²) és lakosságszámú (2011: 399 ezer fő) megyén belül a népesség térbeli eloszlása az évszázadok folyamán többször változott. A középkorban – a földművelésben intenzívebben hasznosítható területek miatt – a népesség többsége a megye keleti tájain élt, míg nyugaton a folyóvölgyek között alig lakott erdőségek húzódtak. A török kor pusztításai, illetve az élenkülő migrációs folyamatok révén a 17. századtól a nyugati tájak népsűrűsége már valószínűleg meghaladta a hódoltság peremvidékére került keleti megyerészt. Ez az előny egészen a 19. század második feléig megmaradt, ám ekkortól, majd főként 1920 után a városhiányos nyugati-délnyugati (később burgenlandi, illetve muravidéki) térségből jelentős elvándorlás indult meg a mai Ausztria, illetve Szlovénia központi részei felé. A gazdasági indíttatású migráció, illetve az urbanizációs folyamatok felerősödése a magyarországi területet is jellemezte, ám Szombathely kiépülő ipari potenciálja „felszívta” a vidéken feleslegessé vált munkaerő egy részét; ebből adódóan ma ismét a megye keleti részén magasabb a népsűrűség.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a településméret differenciáló hatását sem. A történelmi Vas megye a Kárpát-medence hagyományos aprófalvas térségei közé tartozik, a középkorban kialakult településhálózat kontinuitása jelentős részben a mai napig megmaradt. 1910-ben a települések fele, napjainkban több mint 70%-a 500 főnél kevesebb lakosnak ad otthont (KOVACSICS J. 1998). A 20. században tapasztalható vidékről városba áramlás hátrányos hatásait főként az addig is aprófalvak uralta vidékek (Kőszegi-hegység, Goričko, Őrség, Kemeneshát) tapasztalták meg, melyek 40-60%-os népességvesztése, és további fogyása a szóban forgó tájak demográfiai „kiürülésének” veszélyét vetíti előre. Velük szemben a jelenlegi városok szinte mindegyike a 20. század folyamán jelentős nyereséget könyvelhetett el, több esetben földrajzi közelségük a környező falvak népességfejlődését is kedvező módon alakította. E téren Szombathely és a vele határos települések (Gencsapáti, Táplánszentkereszt, Vép stb.) dinamikus növekedése emelhető ki, utóbbiak gyarapodása viszont az elmúlt tíz-húsz év során már sokkal inkább a szuburbanizációs folyamatok (s ezzel összefüggésben Szombathely negatív migrációs egyenlegének) következménye.

A speciális településformák közül említést érdemel a szórt település, melynek egyik típusa a jelenleg Szlovéniához tartozó dombvidéki tájon (és az országhatáron átnyúlva a magyarországi Vend-vidéken), másik formája pedig az Őrségben terjedt el. A házak, épületek – a felszínformákhoz és a gazdálkodás hagyományos rendjéhez igazodva (bővebben ld. BELUSZKY P. 2005) – gyakran magányosan (Goričko, Vend-vidék) vagy kisebb csoportokban („szerekben” – Őrség) álltak. A másik speciális településformát a majorok jelentették. Előfordulási gyakoriságuk a természeti környezettel és a földtulajdon-viszonyokkal (nagybirtok) mutatott összefüggést; erdős hegyvidéki tájon, illetve elaprózott birtokrendszerű térségben alig fordultak elő. Döntő részben a vizsgált terület keleti felében koncentráálódtak, egy településhez 5-6 vagy akár ennél több major is tartozhatott. Átlagos népességük 50 körül alakult, de több száz fős népességszám is előfordult (BALOGH A.–BAJMÓCY P. 2011). 1945 után az átalakuló társadalmi és gazdasági feltételek, illetve ezzel összefüggésben az infrastruktúra kiépítése terén jelentkező hátrányuk mindkét speciális településforma pusztulását, szociális perifériára sodródását eredményezte.

A vizsgált terület gazdasági viszonyait földrajzi fekvése, a centrum-periféria kapcsolatrendszer külső és belső dimenziói hosszú idő óta meghatározzák. A 20. század

elejéig gazdasági fejlettség terén a Vas megyei települések népességszámuk és jelentősebb lokális központokhoz való közelségük mellett Bécshez viszonyított távolságuk alapján differenciálódtak. Viszonylag kedvező helyzetben az északnyugati vidékek (Kőszeg és Borostyánkő térsége) és a városok voltak; megyei szinten ugyanakkor több periférikus, leszakadó térséget találhattunk (Vasi-Hegyhát, Vendvidék, Németújvári járás). A városhálózat gerincét a mai napig a kisméretű központok alkotják.

A 20. század változásait, illetve a jelenlegi viszonyokat Ausztria, Szlovénia és Magyarország gazdasági fejlődésének több ponton eltérő útja, valamint különböző szintű fejlettsége határozta meg. Sajátos, a Kárpát-medencében ugyanakkor nem példa nélküli ellentmondás, hogy míg a történelmi Vas megye magyarországi része hazánk legfejlettebb, addig annak ausztriai és szlovéniai részei az adott országok legelmaradottabb vidékei közé tartoznak. Súlyosbítja a helyzetet a komoly városi centrum hiánya, mivel a trianoni határmegvonás e területek jelentős részét elvágtatta természetes központjaiktól. A magyarországi részen viszont a második világháborút követően kiépített határzár, a fejlesztések elmaradása, az infrastrukturális hálózat gyenge színvonala okozott problémákat.

Ugyanakkor az 1960-as évektől beinduló modernizáció hatására a jelenlegi burgenlandi vidékek fejlettségi foka jóval meghaladja a magyarországi megyerész hasonló mutatóját, és – kisebb mértékben – ugyanez igaz a muravidéki térségre is. Burgenland és a Muravidék szintén kimaradt a nagyobb volumenű ipari fejlesztésekből, ám az ingázás korszerű feltételeit megteremtő infrastrukturális beruházások, valamint a tercierizáció főként Burgenlandban az 1970-es évekre már érzékelhetően magasabb életszínvonalat biztosítottak (GYÖRI R.–JANKÓ F. 2009). Nyugat-Magyarország földrajzi helyzetének felértékelődése és a külföldi befektetések dacára a határos ausztriai és magyarországi térségek között az egy főre jutó GDP terén a különbség több mint kétszeres (GYÖRI R.–JANKÓ F. 2009); ráadásul a magyarországi vidéken belül is számottevő differenciák fedezhetőek fel, a Rábától délre és keletre eső táj országos szinten is belső perifériának számít.

Az 1989 utáni események, mindhárom ország csatlakozása az európai integrációhoz, illetve a határellenőrzés ezt követő megszűnése különösen a magyarországi oldalon éreztette hatását. A külföldi működőtőke beáramlása, a határontúli munkavállalási lehetőségek, valamint az élénkülő gazdasági, kulturális és turisztikai kapcsolatok hatására Nyugat-Magyarország hazánk más vidékeihez képest ismét kedvező helyzetbe került. A térség a rendszerváltozás okozta gazdasági visszaesést – a határzár ipari fejlesztést visszafogó jelenléte, a rugalmatlan ipari monostruktúrák hiánya révén – kevésbé érezte meg (RECHNITZER J. 2007). A viszonylag jól képzett munkaerő és a kedvező relatív földrajzi helyzet elősegítette a fejlesztéseket különösen a gépipar és az elektronika területén, de jelentős számú munkaerőt foglalkoztat a textilipar is. A rendszerváltozás utáni ipari beruházások révén a jelenlegi Vas megyében az ipari termelés volumene négyszeresére, az iparban foglalkoztatottak aránya 47%-ra emelkedett (KISS É. 2008). Burgenland és Muravidék foglalkoztatási struktúráját a textil- és a feldolgozóipar mellett a kereskedelem és az egyéb szolgáltatások túlsúlya jellemzi, utóbbi területén máig jelentős a mezőgazdaság szerepe (KLADNIK, D. 2004). Az agrárszektor a magyarországi rész egyes, periférikusabb vidékein is a munkaerő számottevő hányadának nyújt megélhetést.

A határmenti kapcsolatok 1920 után nem szűntek meg azonnal, a két világháború között főként az osztrák-magyar államhatáron a kettősbirtokosság, valamint a kereskedelmi és rokoni kapcsolatok miatt élénk forgalom volt megfigyelhető (RECHNITZER J. 2005). Nem bizonyult átjárhatatlannak a magyar-jugoszláv államhatár sem, ahol szintén volt lehetőség az államhatár két oldalára került földbirtokok művelésére. Az 1940-es évek végétől a három ország viszonyának elhidegülését a határok lezárása követte, mely hosszú időre ellehetetlenítette az addig jól működő kapcsolatok fenntartását.

Az államhatárok két oldalán élő népesség szabad érintkezésére csak 1989 után nyílt ismét lehetőség, amit Magyarország és Szlovénia az európai integrációhoz történő csatlakozása

(2004), majd a határellenőrzés megszüntetése (2007) is megkönnyített. A határokon átnyúló kapcsolatok elsősorban a gazdaság és kereskedelem, a kulturális együttműködések (pl. Vas megye és muravidéki magyarság viszonylatában, ld. PAP N.–VÉGH A. 2004), a hazánkból Ausztriába irányuló munkavállalási és oktatási célú ingázás, a természetvédelem, valamint a (bevásárló-)turizmus terén realizálódnak. A települések között kiépülő együttműködések jellemzően oktatási intézmények és nemzetiségi egyesületek között alakulnak ki (RECHNITZER J. 2005). Ezen folyamatok némileg rehabilitálják a határ menti magyar városok vonzáskörzetét, egyfajta térszerkezeti visszarendeződést indukálva (GYÖRI R.–JANKÓ F. 2009).

4.3. Közigazgatási változások

A magyar állami keretek kialakulásakor a térségben két várispánság – a Karakói és a Vasvári – létezett, utóbbiból alakult ki a 11. század folyamán Vas vármegye (BOROVSKY S. 1898). A nyugati gyepűhöz tartozó térség csupán a század végére lett egyértelműen a vármegye része (KNIEZSA I. 2000), melynek területén a középkor végén 826 település létezett (HAJDÚ Z. 2005). A megye kiterjedését tekintve évszázadokon keresztül meglepő stabilitást mutatott, területe 1918-ig alig módosult, mindössze Léka került 1881-ben Soprontól Vas megyéhez. 1491 és 1647 között Kőszeg és Borostyánkő vidéke zálogbirtokként az osztrák korona fennhatósága alá tartozott, viszont közjogilag továbbra is a Magyar Királyság része maradt. Vasvár igazgatási szerepkörének hanyatlásával egyidejűleg növekedett Kőszeg és Szombathely fontossága (BOROVSKY S. 1898).

Az 1720. évi összeírás 616 településről tudósít (ACSÁDY I. 1896), ami a községkettőzések, illetve önálló településsé formálódó puszták révén az 1787-ig 658-ra növekedett, köztük húsz mezővárossal (DANYI D.–DÁVID Z. 1960). A településhálózati elemek számának fluktuációja a 19. századi összeírások során is folytatódott: NAGY L. (1828) 783, FÉNYES E. (1836) 710 települést és „népes pusztát” említ.

A kiegyezés után a hazai közigazgatás országos szintű reformjára került sor. A történelmi Vas megye a dolgozatban tárgyalt formában csupán 1881-1918 között létezett, ám ha eltekintünk a megye peremvidégeit érintő módosulásoktól, akkor egy 900 éven át kereteit stabilan fenntartó entitásról beszélhetünk (27. térkép). Területén 1914-ben tíz járás és két város (Kőszeg és Szombathely) osztozott, a községek száma 612 volt (ZENTAI L.–KÓSA P. 2005).

A vizsgált terület egysége az első világháború végén szűnt meg, miután Muraszombat környékére délszláv katonai alakulatok vonultak be. Ausztria csak 1921 végén tudta hivatalosan is birtokba venni a neki ítélt településeket, majd a következő években további határmódosulások következtek, melynek során 1923-ban kilenc község (Alsó- és Felsőcsatár, Horvátlövő, Kis- és Nagynarda, Magyar- és Németkeresztes, Pornóapáti, Szentpéterfa) került vissza hazánkhoz. Ezzel egyidejűleg megtörtént az eredetileg Magyarország területén maradt Lovászd, illetve Rótfalva és Rendek átadása, valamint a délszláv csapatok által megszállt Szomoróc is visszatért Magyarországhoz.

Az adatsorok összehasonlíthatóságát jelentősen nehezíti a települések számának folyamatos változása. A 1880-1910 között eltörölt községhatárok megállapításának nehézségei miatt az első világháború előtti népszámlálások adatait mindegyik esetben az 1910. évi településállományon ábrázolom. 1910 után mindig a településhálózat éppen aktuális állapotát tekintetem alapnak. Ily módon adott időpontban az etnikai térszerkezet lehető legpontosabb, aktuális képét kapjuk. Területünkön – ahogy a Dunántúl más aprófalvas vidékein – folyamatos volt a települések önállóságának megszűnése. A dualizmus utolsó évtizedének 614 helységéből az ezredfordulóra 526 „maradt”. A csökkenés döntő része a magyarországi település-összevonások következménye, az ausztriai és a szlovéniai megyerész településállománya a 20. században alig változott.

A vizsgált terület magyarországi részének döntő hányada jelenleg is Vas megyéhez tartozik, viszont az 1950-es közigazgatási átszervezés révén Veszprém megyéhez öt, Zalaához négy település került, ugyanakkor Sopron megyétől átcsatolták Csepreg környékét (utóbbi nem képezi a kutatás tárgyát). Az ezt követő évtizedek (részben a környező falvak csatolása formájában) a városok terjeszkedésének időszaka volt, azonban számos esetben sor került két-három, sőt négy község összevonására is. E folyamat egyébként már két világháború között megindult (pl. Kercaszomor, Lukácsháza, Vaskeresztes). A jelenlegi beosztás alapján a területen hét járás osztozik (*1. térkép*).

Vas vármegye Ausztriához került része (195 település) az újonnan alakult Burgenland tartományba tagozódott be. A „töredékjárasokat” a Gyanafalvi kivételével a környező járasok között osztották fel. A második világháború után újabb átszervezésekkel főként a Felsőőri járás területe gyarapodott (GYÉMÁNT R.–SZONDI I. 2005). A délszláv államhoz került Muravidék az 1929. évi közigazgatási reform után a Ljubljana-központú Drávai „Bánság” része lett (PÁNDI L. 1997). A rendkívül elaprózott muravidéki településstruktúra reformjára jelent példát a két világháború közötti jugoszláv beosztás, melyet a területre 1941-1945 között visszatérő magyar közigazgatás is érvényben hagyott. A reform során az alacsony lélekszámú muravidéki falvak egy részét összevonva 70 egységet alakítottak ki a korábbi 122 helyett. A mikrotérség közigazgatási beosztásának további ideiglenes változása volt, hogy 1941-ben nem került vissza Magyarországhoz három határmenti, németek által lakott község⁹, melyeket Németországhoz csatoltak. 1945 után a falvak – a teljes Muravidékhez hasonlóan – ismét az újraformálódó jugoszláv állam részei lettek, jelenleg Szlovénia Pomurska régiójához tartoznak.

Ausztriában és Jugoszláviában a 20. század második felének közigazgatási reformjai következtében a *települési önkormányzatok* elvesztették önállóságukat (ez a jelenség hazánkban is megfigyelhető volt a tanácsi körzetesítések kapcsán, ám nem bizonyult tartósnak). Ausztriában a reform következtében átlagosan 2-4 települést (Ortschaft) vontak össze (BRUNNER, F. 1991), Szlovéniában még a jugoszláv érában végrehajtott körzetesítés keretében szintén ún. községek (občina) jöttek létre, a vizsgált területen eleinte az összes település egy – a muraszombati – občina része volt. 1991 után mindkét országban a lokális térszerveződések ismételt előtérbe kerülését követően újrarajzolták a belső közigazgatási határokat: Muravidék vizsgált területéhez tartozó részén a korábbi egy helyett tizenegy, a burgenlandi térségben az 1971. évi reform során kialakított 61 helyett jelenleg 74 községet találunk.

Míg a 20. század elején csupán kettő, addig jelenleg már 17 település alkotja területünk városhálózatát. A funkcióik alapján egyértelműen városnak tekinthető centrumok (Szombathely, Muraszombat, Felsőőr stb.) mellett az utóbbi néhány évtized során számos alacsony lélekszámú, tényleges térszervező erővel alig rendelkező település is elnyerte a városi rangot (pl. Óriszentpéter, Vép, Városszalónak).

⁹ Gedőudvar, Határfalva, Kismáriahavas.

5. MEZOSZINTŰ ETNIKAI VIZSGÁLATOK, ETNODEMOGRÁFIAI HÁTTÉR

Az eredmények ismertetése során elsőként a nemzetiségi térszerkezet átformálódásának idő- és térbeli szempontú elemzése következik. A fejezetben nagy hangsúlyt kap az egyes kisebbségi csoportok asszimilációjának statisztikai szempontú vizsgálata, a folyamat értelmezéséhez ugyanakkor szükséges a történelmi Vas megye etnikai viszonyainak sokrétű ábrázolása is.

5.1. A honfoglalástól Mohácsig (895-1526)

A történelmi Vas megye későbbi területének nagy része a 9-10. század fordulóján a felbomlóban lévő Frank Birodalom keleti határvidékét alkotta (BOROVSKY S. 1898). A térségbe érkező magyarság eleinte életmódjának megfelelően a sík- és alacsony dombvidékeket szálta meg, településterületének határa a későbbi „ezeréves” határtól 40 km-re keletre húzódott (BELUSZKY P. 2011). A magyarok a vizsgált területen valószínűleg csupán szórványos szláv lakosságot találtak, melyet a térség középső részén avar, nyugati peremén esetleg német (frank, bajor) néptörzsek egészítettek ki (KNIEZSA I. 2000, KRISTÓ GY. 2003). Kivételnek számított a délnyugati vidék, mely már a 6. század közepe óta stabilan szláv (karantán, később szlovén) lakta tájnak számított (ÉHEN GY. 1905, M. KOZÁR M. 2001), noha népsűrűsége igen alacsony lehetett. A helyben lakó németajkú lakosság és a később főként Alsó-Ausztriából betelepülők között érdemi kontinuitás nem mutatható ki, a 10. században a nyugati gyeptérségre fokozatosan benyomuló magyar és székely határőrök – korabeli hadászati megfontolásokból következően – az itt élő csekély számú frank népességet elűzték; bár nem zárható ki, hogy néhány településen maradt németajkú lakosság (ÉHEN GY. 1905). A 10. század második feléig a Csepreg–Gyepűfüzes–Mura vonala volt az összefüggő magyar nyelvterület nyugati határa (MÁLYUSZ E. 2002, KOCSIS K. 1996), mely a 11. századra kissé nyugatabbra tolódott: a Kőszeg–Rohonc–Rábagyarmat vonalra (KNIEZSA I. 2000).

A gyeptérség felszámolása során Kőszeg vidékén, valamint a nyugati folyóvölgyekben (Pinka, Strém, Rába) a korábbi elszórt határőr telepések helyett állandó települések jelentek meg, ezzel párhuzamosan e térségek is magyarlakta vidékekké váltak (BAUMGARTNER, G. 1995, HOLZER, W.–MÜNZ, R. 1997), míg a terület keleti felén már a honfoglalástól egyértelműen a magyarok számítottak domináns etnikumnak. TÓTH F. (1931) szerint a németek lassú beáramlása már a 11. században megindult, Borostyánkő térségben a 12. század közepén már jó néhány németek lakta településsel számolhatunk, melyeket ekkor még a szláv hegyvidéki falvak keskeny sávja választott el a Pinka-völgy magyar népességétől (MOÓR E. 1929). Délnyugaton a formálódó szlovén etnikum volt túlsúlyban, bár ekkor a magyar-szlovén nyelvhatár a későbbinél jóval mozaikszerűbb lehetett (BOROVSKY S. 1898). Szláv őslakos népesség élhetett Rohonc és Szalónak környékén, elszórtan a Pinka középső folyása mentén (Villa Sclavorum–Pinkatótfalu) és a Rába mentén (Vasvár környékén: Csörötnek, Ivánc), illetve a Rába és a Marcal között (Csehi, Gérce). E szórányszerű szláv (esetleg újlatin illetve besenyő) népesség a 11-13. század folyamán teljesen beolvadt a magyarságba (KNIEZSA I. 2000, M. KOZÁR M. 2000).

A 13. század során a területi-közigazgatási kereteit időközben megszilárdító Vas vármegye alapvetően síkvidéki, illetve alacsony dombhátakkal tarkított keleti felében jóval magasabb lehetett a népsűrűség, mint az erdőkkel borított, hegyes nyugati tájakon, ahol a népesség elsősorban a völgyekben tudott – nyugat felé egyre keskenyedő sávban – megtelepedni. A magasabb térszínek gyakorlatilag lakatlannak számítottak, ez alól kivételt jelentett Borostyánkő és Városszalónak vidéke, ahol ekkor már egészen biztosan németek éltek. A magyar határőr népesség településterületének nyugati végpontjait a Pinka mentén Felsőlövő, a Strém mentén Rábort jelölte ki; a 12. század végén már magyar lakossággal rendelkezett a sokáig a gyeptérségen kívül eső Szentgotthárd (MÁLYUSZ E. 2002), illetve a Lapincs alsó folyása mentén is találunk magyar falvakat (KOVÁCS M. 1942, BOTLIK J. 2011).

A magyar-német kontaktzóna sokáig nem számított merev válaszvonalnak (KRISTÓ GY. 2003), ugyanez igaz a magyar-szlovén nyelvhatárra is, bár utóbbi a 13-14. századra lényegében megszilárdult (ZÁGOREC-CSUKA J. 2008). BENCZIK GY. (2005) is alátámasztja, hogy a szlovén nyelvhatártól nyugatra élő kétnyelvű népesség a 14. század végére lényegében egy nyelvű szlovénné vált.

Az eleinte szórványos (főként katonákat, egyházi személyeket érintő) betelepülést a 12-13. század fordulójától váltotta fel a németajkú földművelő népesség, illetve polgárság folyamatos beáramlása Vas megye nyugati tájaira (KNEI ZS. I. 2000). A 11-12. századi német betöréseket, valamint az elsősorban a magyarságot sújtó 13. századi eseményeket (tatárjárás¹⁰, illetve a központi hatalom meggyengülését kihasználó oligarchák túlkapásai) követően az érkező telepések nemcsak az addig lakatlan térségeket, hanem az elpusztult magyar falvakat is benépesítették. A gyepűrendszert annak hadászati elavulását követően kővárak váltották fel, a határőrizet jelentősége csökkent. A belső háborúkban többnyire a királyt támogató határőr népességet a helyi oligarchákkal történő harcok nagymértékben felőrölték. A meggyérült népesség pótlására érkezők révén a 14. század végén már számottevő németajkú lakosság élt Felső- és Pinkafő térségében, illetve a Lapincs, a Strém és a Rába mentén. A már ekkor német többségű Kőszegre a 14. század első felében újabb betelepülők érkeztek (CHERNEL K. 1877). A tatárjárást követően a földrajzi nevek, illetve a történeti források (CSÁNKI D. 1894, KRISTÓ GY. 2003) – csekély lélekszámú, főként német- és cseh nyelvterületről érkező – zsidó közösség ittélét is igazolják (Körmend, Rohonc, Zsida).

A 15. században folytatódó német immigráció, valamint a határháborúk kiújulása következtében a század végére Vas vármegye ma Burgenlandhoz tartozó részén már kiegyenlítetté váltak az etnikai arányok, sőt enyhe német többséggel számolhatunk (KNEI ZS. I. 2000). Borostyánkő és Kőszeg térsége a Habsburg uralkodók közvetlen uralma alá került (1491), amely végképp hozzájárult a megye északnyugati részén a német népesség dominanciájához (CSÁNKI D. 1894), bár Kőszegen a későbbiekben is számolhatunk kisebb-nagyobb magyar közösség jelenlétével (CHERNEL K. 1877, THIRING G. 1932). Nemzetiségileg erősen kevertnek számított a Strém völgye, a Pinka középső folyása, valamint a Rába-völgy Szentgotthárdtól nyugatra eső része (KOCIS K.–TÁTRAI P. 2012), ahová a ciszterci apátság a 14. század közepén telepített német parasztságot (DABAS R. 1984). Erőteljes német nyelvi terjeszkedés volt megfigyelhető Németújvár környékén. A jelenlegi magyarországi területeken is számottevő volt a német lakosság, a városias piacközpontokban (pl. Szentgotthárd) olykor a népesség többségét alkotva. Az egységes magyar etnikai tömb nyugati pereme a Kőszeg–Ják–Szentgotthárd–Csekefa sávban húzódott, ehhez nyugatról a Pinka és Strém mentén két egyre inkább elnémetesedő „etnikai folyosó” csatlakozott (KOCIS K.–WASTL-WALTER, D. 1991). A Felsőőr környéki települések viszont nemesi kiváltságaiuknak, sajátos társadalmi berendezkedésüknek köszönhetően stabilan őrizték magyar többségüket, kijelölve a kárpát-medencei magyar nyelvi tömb legnyugatabbi pontját (WALLNER E. 1926) (3. térkép).

A lassan gyarapodó szlovén népesség továbbra is a megye délnyugati részén élt, ahol lényegében kizárólagos etnikumként volt jelen. Nyelvterületük kiterjedése már a középkorban nagyjából megegyezett a jelenlegivel, viszont ekkor Sal környéke még magyar többségű volt, ellenben a német-szlovén nyelvhatár a maitól kissé északabbra húzódott (KOCIS K. 2005a, 2005b). A 12. század végétől az újonnan alapított cisztercita monostor fokozódó munkaerő-igénye miatt a szlovének (vendek) nagyobb számban települtek Szentgotthárd környékére is (BELUSZKY P. 2005).

A középkort végigkísérő két ellentétes etnikai folyamat során Vas vármegye magyarsága a nyugati vidékeken tapasztalható állandó visszaszorulás mellett a megye középső és keleti

¹⁰ A tatárjárás során elszenvedett demográfiai veszteség a megye lakosságának körülbelül 20%-a lehetett (KOVACSICS J. 1963).

tájain egységes etnikai tömböt hozott létre, rendkívül sűrű településhálózattal. Az 1495. évi királyi kincstartói számadás Vas megyében 5.051 portát talált (HAJDÚ Z. 2005), KOVACSICS J. (1998) ötezer adózóról és 4.778 portáról ír. KUBINYI A. (1996) szerint a megye csaknem 4.500 km²-es területén 49.000-50.000 főnyi népesség élt, mellyel a közepes népsűrűségű megyék közé tartozott. Nem kétséges, hogy a települések nagy részét a magyar nyelvi tömb foglalta magában, így elfogadhatónak tűnik a feltevés, hogy a megye népességének ekkor még kb. 75-80%-át a magyarság alkotta (MÁLYUSZ E. 2002). A németek részesedése 14-16, a szlovéneké 5-6% körül lehetett.

5.2. Mohácstól a kiegyezésig (1526-1867)

A 16. század első harmadától több változás alakította a mohácsi vész után Habsburg uralom alá került vármegye demográfiai-etnikai szerkezetét. Az első török támadás 1532-ben érte el, Kőszeg elhúzódó ostroma alatt a környező területek jelentős károkat szenvedtek. A század végére a Pinka völgyében élő magyarság – Felsőőr környékét kivéve – végérvényesen kisebbségbe került (KOCIS K.–WASTL-WALTER, D. 1991). Az elnéptelenedett falvakba már 1533-tól megindult a török által leginkább veszélyeztetett horvát népesség másfél évszázadon át tartó, részben tervszerű betelepülése főleg Szalónak, Vörösvár és Rohonc uradalmaiba. A horvátok a lakatlanná vált falvakba történő költözés mellett új településeket is alapítottak az addig ritkán lakott, erdős területeken (Horváthásos, Pónic, Újhegy stb.), bár HORVÁTH S. (2005) szerint csak kivételes esetben telepedtek le homogén horvát lakosságú falvakban, többnyire kisebb-nagyobb létszámú magyar vagy német lakossággal éltek együtt. A mai Burgenland területére a 16-17. század során érkező horvátok lélekszáma 30.000 fő körül mozgott (BAUMGARTNER, G. 1995), míg a teljes horvát „népvándorlás” résztvevői számát 50-60.000 főre becsülhetjük (KOLNHOFER V. 2008). E két értékből kiindulva a történelmi Vas megyébe hozzávetőlegesen 16-18.000 fő érkezhetett.

Vas vármegye a későbbiekben is számos alkalommal szenvedte el a török hódítás következményeit (1664, 1683), de a Rábától északra elterülő vidékek összehasonlíthatatlanul kevésbé voltak érintettek, mint az attól délre eső települések (VÖRÖS K. 1962). Az 1696. évi összeírás szerint a néptelen porták 75%-a a Rábától délre volt található. A jelentős emberveszteség ellenére Vas vármegye egészen fennmaradt a népesség és a települések kontinuitása, nem következett be olyan mérvű elnéptelenedés, mint az ország középső és déli tájain (BELUSZKY P. 2005). Erre utal az is, hogy az 1570-1601 közötti (adó- és egyházi-) összeírások a vizsgált területen népességnövekedésről tanúskodnak, nemcsak horvát és német, hanem magyar viszonylatban is (TÓTH J. 2000). A 16. század hetvenes éveiben népességszámát 80-90.000 főre becsülhetjük, mely a század végére elérte a 120.000 főt (2. táblázat).

A török pusztítás mellett a 16-17. század során hasonló fenyegetést jelentettek az időről-időre kiújuló vallásháborúk, valamint a vármegyében kiterjedt birtokokkal rendelkező főnemesség és a kiváltságaikat őrizni kívánó (elsősorban őrségi) népesség közötti összetűzések. A reformáció az 1530-as évektől érte el a vármegyét, a helyi főnemesség áttérése révén a Batthyány-uradalmakban (pl. Németújvár) főként a kálvinista, a Nádasdy-birtokokon (Sárvár és környéke) az evangélikus irányzat terjedt el. Jelentős volt a lutheri irányzat térhódítása a németek által lakott városokban (Kőszeg, Borostyánkő) is. Az etnikai és a felekezeti megoszlás között szoros összefüggés a vizsgált területen nem mutatható ki, a három legnagyobb nemzetiség (magyarok, németek, szlovének) körében a 16. század óta egyaránt jelentős a katolikus és a protestáns hívek aránya, a reformáció csupán a horvátok körében nem könyvelhetett el tartós sikert. Katolikus térnyerés csak a 17. század középső harmadától indult, a földesúri támogatottsággal lendületet vett ellenreformációnak csupán az Alsó-Őrség, (KOVACSICS J. 2000), a városok, illetve a kismemesi falvak (pl. a Kemenesalján) voltak képesek ellenállni (BELUSZKY P. 2005).

Az eredetileg kiváltságokkal bíró, határvédő-katonáskodó rétegek és a vármegyei nemesség közti ellentét is számos alkalommal torkolt nyílt összetűzésbe. A Felső-Örség lakosságával szemben a Batthyányak és az Erdődyek a 16. század közepéig a kiváltságok megszüntetésére törekedtek. Ennek során számos alkalommal fegyveres harcokra is sor került, mely főként a vidék magyar lakosságát apasztotta (KOVÁCS M. 1942).

Év	Összesen	Magyar	Német	Szlovén	Horvát	Egyéb
1495	49 000–50 000	37 000–37 500	7 500–8 000	3 000–4 000		500–1 500
1570	80 000–90 000					
1588	115 000–120 000					
1697	102 600	51 000	34 000	11 000	6 000	600
1720	118 606					
1754	175 082					
1767	187 862					
1787	224 899					
1828	269 452					
1832	262 642	116 619	94 499	29 645	17 632	4 247
1851	293 183					
1857	290 372					
1869	331 602					
1880	360 590	176 340	122 959	42 366	17 308	1 617
1890	390 371	197 389	125 523	47 080	18 195	2 184
1900	418 905	222 484	125 572	50 835	18 127	1 887
1910	435 793	247 985	117 169	50 498	16 230	3 911
1920/21/23	443 029	256 435	117 633	53 107	13 777	2 077
1934/1941	449 987	272 946	112 065	44 102	11 523	9 351
1960/1961	432 034	270 976	97 910	53 446	7 854	1 848
1980/1981	439 291	279 378	98 224	52 742	7 451	1 496
1990/1991	426 859	268 530	94 280	51 647	6 925	5 477
2001/2002	412 780	250 849	93 134	45 747	6 702	16 348
2011/2012	398 977					

2. táblázat: A vizsgált terület népességszámának és nemzetiségi megoszlásának alakulása a középkor végétől napjainkig

(forrás: Acsády I. 1896, Kubinyi I. 1996, Mályusz E. 2002, Vörös K. 1962, Danyi D.–Dávid Z. 1960, Csaplovics J. 1990, Nagy L. 1828, Fényes E. 1836, 1851, Kovacsics J. 1963, 1998, Jekelfalussy J. ill. 1880-2011 közötti népszámlálások adatai /utóbbiakról ld. 3.2. fejezetet/)

A 16-17. századi pusztítások következtében a megyén belül népességtrendeződés indult meg, melynek során a Rába jobb partja mentén sorakozó, külső fenyegetésnek sokkal inkább kitett, elszegényedő kisbirtokokról a népesség az északabbi, tőke- és munkaerőben gazdagabb nagybirtokok felé vette az irányt (VÖRÖS K. 1962). A 16. század végén jelentkező folyamat a későbbiekben öngerjesztővé vált, a hódoltság részévé váló térségek így fokozatosan elnéptelenedtek (BOROVSKY S. 1898).

Ebben az időszakban a vizsgált terület jelentős migrációs többletet könyvelhetett el. A 16-17. században tömegesen érkezett az európai vallásháborúk elől menekülő németajkú evangélikus népesség a nyugat-pannon térségbe, egyrészt Borostyánkő és Felsőlövő környékére, másrészt a Rába- és a Lapincs-völgyébe (KOCIS K.–WASTL-WALTER, D. 1991, DABAS R. 1984). Többé-kevésbé ugyanez a folyamat játszódott le Németújvár környékén is, e vidékek a 18. század elejére szinte teljes magyar népességüket elveszítették (KOVACSICS J. 2000). A 17. század folyamán kisebb számban további horvát lakosság vándorolt be (POLÁNY

I. 1938, KITANICS M. 2008). Etnikai terük sohasem számított egységesnek, hiszen formálódása követte a potenciális be- vagy újratelepíthető vidékeket, migrációjuk körülbelül a század közepéig tartott. A térségben valószínűleg már a 16. századtól jelen lévő cigányság 1674-ben kapott lehetőséget a nagyobb számú letelepedésre, melynek során főként a Felső-Őrségbe, valamint Borostyánkő környékére és egyes Pinka melletti falvakba költöztek (BAUMGARTNER, G. 1995). A 16-17. században lassan fokozta jelenlétét Vas vármegyében a zsidóság is, elsősorban az osztrák területekről érkezők révén. Lélekszámuk valószínűleg ezer fő alatt maradt, döntő hányaduk a mezővárosokban élt; Szombathely a 19. századig nem tette lehetővé számukra a betelepülést (a török korban Kőszeg sem) (BRAHAM, R. L. 2007).

A függetlenségi harcok (Thököly-felkelés, Rákóczi-szabadságharc), illetve a török kiűzését követően megindult a migráció a Magyar Királyság időközben felszabaduló térségeibe, melyben elsősorban a megye magyar lakossága vett részt (VÖRÖS K. 1962). Ezzel párhuzamosan a magyarok helyére németek és szlovének érkeztek. A 16-18. századi népességvesztés pótlására az eddigiektől függetlenül is jelentős német bevándorlás indult meg, ennek egyik célpontja az 1647-ben a Magyar Királysághoz visszakerült Kőszeg volt, ahová 1713-ban Rajna-vidéki svábok érkeztek¹¹ (CHERNEL K. 1877).

A 17. század végére tehát a középkori etnikai térstruktúra alapjaiban módosult. A demográfiai és etnikai viszonyok 1700 körüli felvázolásához több forrás is rendelkezésünkre áll. Az 1697. évi *dikális összeírás* és az egy évvel később megtartott *Kazó-féle egyházlátogatás* időszakának demográfiai és felekezeti-etnikai viszonyait VÖRÖS K. (1962) munkája révén rekonstruálhatjuk. Ekkor a történelmi Vas megye területén 102.600 fő élt, ebből 44.000 fő élt tisztán magyar jellegű településeken, 28.500 fő német, 10.000 szlovén, 5.000 pedig horvát települések lakója volt. A népesség 13%-a etnikailag vegyes városokban és községekben élt, a keveredés leginkább magyar-német relációban volt gyakori, de jellemző volt a horvátok együttélése is a németekkel (4. térkép).

Az 1720. évi, ACSÁDY I. (1896) és munkatársai által feldolgozott összeírás szintén részletes információkkal szolgál, utóbbit azonban a nyilvánvaló értelmezésembeli pontatlanságok miatt csak kellő óvatossággal használhatjuk fel (ld. VÖRÖS K. 1962). Az összeírás így is szolgál lényegi információval. A gazdaságilag fejlettebb, tőkeerős nagybirtokok a térség nyugati felén tömörültek, és jóval nagyobb számú népességet koncentráltak (a nyugati vidékeken 26-29, a keletin 13-16 fő jutott egy négyzetkilométerre). Ez egyben azt is jelentette, hogy a németek által lakott települések nagyobb átlagos népességszámmal rendelkeztek, mint a magyar községek (ACSÁDY I. 1896). A nemzetiségi viszonyok kapcsán megemlítendő, hogy a betelepítések hatására a német településterület folyamatos kelet felé történő bővülését figyelhetjük meg, mely egyszerre jelenti a magyarság eltűnését a későbbi burgenlandi területek jelentős részéről, és a német-szlovén nyelvhatár mozaikszerűvé válását. A szlovén népesség egy része szintén megindult keleti irányba, ami szlovén nyelvszigetek létrejöttét eredményezte a magyar etnikai tér déli részén. E migráció viszont sosem vált tömeges méretűvé, mivel a Vas megyei szlovén népesség nem kapott utánpótlást a határokon túli területekről.

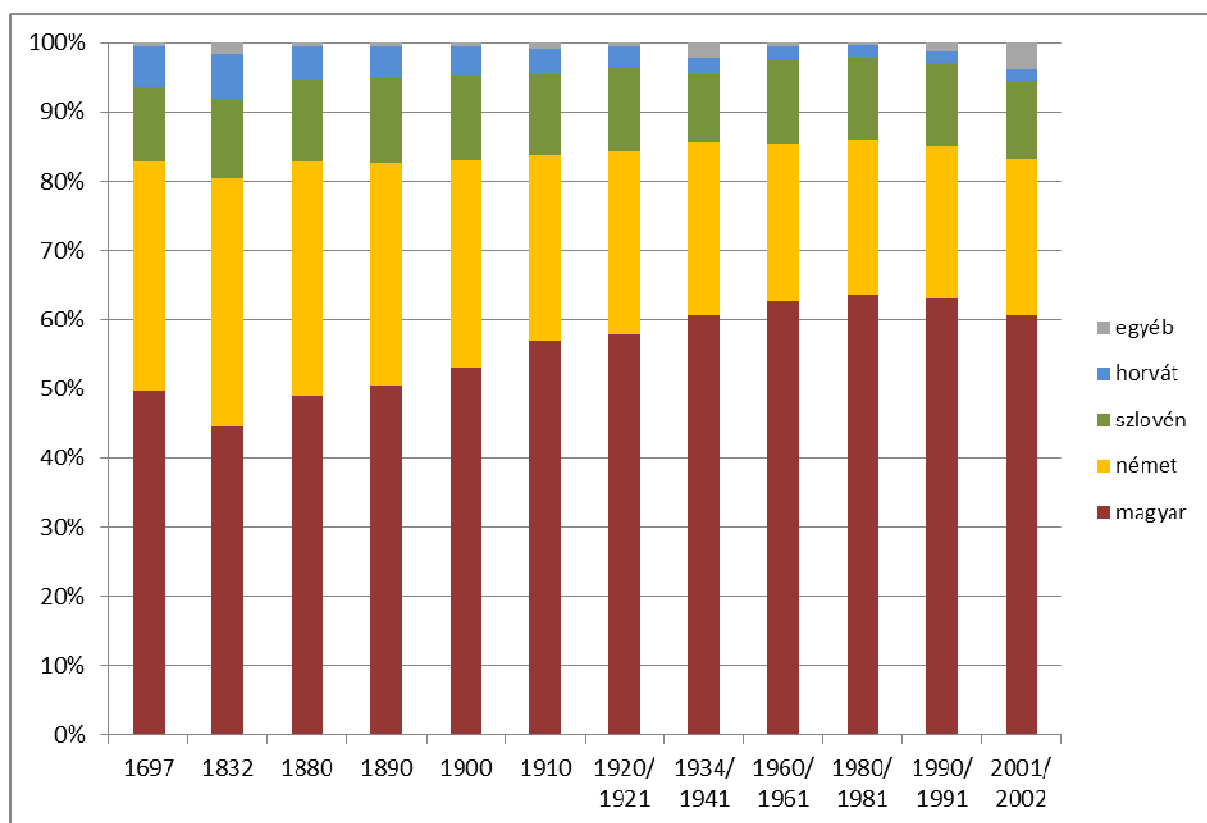
Összességében elmondható, hogy a 16-17. századi népességmozgások, melyek jelentős része vármegyén kívüli területekről indult, alaposan átformálták annak etnikai térszerkezetét, főként a magyarság rovására. A Kőszeg–Ják–Szentgotthárd–Velemér vonaltól keletre eső térséget továbbra is stabil magyar dominancia jellemezte, ám a magyar etnikai tömb belső részein a középkorinál nagyobb tömegű nem magyar népesség (németek főként a városokban, horvátok Kőszeg és Körmend környékén) is élt. Ennél sokkal fontosabb, hogy a peremeken a magyar nyelvterület jól látható regressziója következett be, a fent említett vonaltól nyugatra a magyarság néhány kisebb nyelvszigetet leszámítva szóróvannya vált. Feltételezhetjük, hogy a

¹¹ Ekkor alapították meg a várostól délkeletre fekvő Svábfalut (ma Kőszegfalva néven Kőszeg városrésze).

vándormozgalmak révén Vas vármegye népessége a 18. század első felében volt a legheterogénebb, mind regionális, mind lokális (települési) szinten.

A 18. században folytatódott a magyarság kelet felé áramlása, melynek két komponense a megyén belüli költözések, valamint a megyéből az Alföld irányába és a Dunántúl déli vidékeire történő migráció (POLÁNY I. 1936). Eközben a németek bevándorlása is folytatódott, főként a magyarok helyére. A nyugati járásokba történő intenzív beáramlás egészen a 19. század első harmadáig tartott, még a 18-19. század fordulóján is Vas megye nyugati részén háromszor gyorsabb ütemben növekedett a népesség száma, mint a keleti tájakon (DABAS R. 1984).

A horvát nyelvterület ekkor érte el legnagyobb kiterjedését, a század végétől az elsősorban a németiségbe történő beolvadásuk már jelentősen felgyorsult. Legfontosabb nyelvszigeteik a Kőszeg–Városszalónak–Ják háromszögben, valamint Felsőőr és Németújvár között terültek el, ugyanakkor Németújvártól délre és Körmend tágabb környékén is számos községben alkották a lakosság jelentős hányadát. Bár egységes identitásról az e tájon élő horvátság esetében sem ekkor, sem később nem beszélhetünk (ennek okairól – pl. különböző migrációs bázistérségek, eltérő nyelvjárások stb. – ld. bővebben BERLAKOVICH, M. 2011), nyelvszigeteik közötti kapcsolat a 18. században még erősebb volt, mint azt földrajzi távolságuk alapján feltételezhetnénk (KOLNHOFFER V. 2008), ebben katolikus vallásuk kizárólagossága mellett anyaországtól való elszigeteltségük is szerepet játszhatott.

1. ábra: A vizsgált terület etnikai viszonyai 1697-2002 között
(forrás: Vörös K. 1962, Fényes E. 1836, ill. 1880-2002 közötti népszámlálások adatai)

A 18. század közepének nemzetiségi viszonyairól az 1773-ban kiadott Lexicon Locorum alapján alkothatunk képet. A hivatalos használat céljából készített helységnévtár más korabeli felmérésekhez képest meglepő pontossággal dokumentálja az etnikai struktúrát, megjelölve az egyes helységekben „divatozó”, azaz leggyakrabban használt nyelvet. Vas vármegye 624

helységének 46,8%-át magyar, 24,5%-át német, 19,4%-át szlovén, 9,3%-át horvát nyelvűként mutatja be (KOVACSICS J. 1998). Hangsúlyoznunk kell, hogy e forrás alapján nem állíthatunk fel pontos etnikai arányokat, mivel a Lexicon Locorum sem a települések eltérő népességszámára, sem belső (számos esetben kevert) nyelvi viszonyaira nem volt tekintettel (MAGYARORSZÁG HELYSÉGEINEK... 1920). Az etnikai térszerkezeti elemek (tömbök, nyelvhatár stb.) hozzávetőleges megállapítását viszont lehetővé teszi: bizonyítást nyer a 18. századi horvát etnikai tér viszonylag nagy kiterjedése, valamint az, hogy a nyelvhatárok helyzete már ekkor a jelenlegihez hasonló képet mutatott, noha a mainál kevésbé bizonyultak éles válaszvonalnak (5. térkép).

Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787) során Vas vármegye 652 településén és 26 pusztáján 224,9 ezer főt írtak össze (DANYI D.–DÁVID Z. 1960, KOVÁCS T. 1970). KLINGER A. (1993) szerint a helységek száma 1720-hoz képest negyvennel gyarapodott, ami a népességszám dinamikus növekedésével együtt rávilágít a térség 18. századi migrációs többletére, egyes pontokon szervezett vagy spontán újranepeülésére. Ez a vándorlási nyereség épp a század végére szűnik meg, illetve fordul át fokozatosan veszteségbe. A tényleges és a jogi népesség Vas megyei különbözete (-1006 fő) országos összehasonlításban számottevő negatívumot mutatott, ami minden bizonnyal Bécs, illetve a szomszédos ausztriai tartományok már ekkor megnyilvánuló vonzerejének köszönhető (THIRRING G. 1938), illetve a keleti járásokból az Alföldre irányuló migráció is szerepet játszhat benne.

A megye népességének ekkor 74%-a katolikus, 22%-a evangélikus, 3%-a református, 1%-a izraelita volt, tehát az ellenreformáció térhódítása, valamint a 18. századi népességmozgásokat követően ekkorra már kialakult az a felekezeti térszerkezet, amely a 20. század végéig lényegében változatlan maradt. A megye központi részeit katolikus dominancia jellemezte, a protestánsok térbelileg elsősorban a peremterületeken, társadalmi viszonylatban pedig a nemesi rétegen belül voltak felülreprezentáltak. A zsidóság lélekszáma folyamatosan nőtt, egy évszázad alatt körülbelül duplájára (2,1 ezer fő). A 18. század végére a vallásihoz hasonlóan kialakult a maihoz közelítő nemzetiségi térszerkezet, melynek képét az ezt követő két évszázadban a szórványok lassú beolvadása, illetve a horvát etnikai tér ekkortól kezdődő fokozatos visszahúzódása alapjaiban már nem változtatja meg. A II. József-féle népszámlálás idején a Strém völgyében a német és horvát etnikum még kiegyenlített számban élt, Körmend környékén horvátlakta falvak helyezkedtek el, a nyelvhatár mentén elterülő központok (Kőszeg, Rohonc és Szentgotthárd) lakosságának többsége németajkú volt (KOCIS K.–TÁTRA I. P. 2012).

A Kárpát-medence peremterületeiről, valamint a határainkon túlról meginduló migráció a 18. század során alaposan átformálta a korabeli Magyar Királyság etnikai térszerkezetét. A legszembetűnőbb változás az elpusztult, elvándorolt magyarság helyét kitöltő, sőt a magyar nyelvterület belső részein nyelvszigeteket létrehozó nemzetiségek térnyerése volt. A magyarság javarészt a török uralom alól felszabadul központi térségek felé tartott, e folyamatból Vas megye is kivette a részét, mely az 1830-as évekig lényegében megszakítás nélkül tartott. Ennek eredményeként a megye keleti és középső részén a népességszám érdemi gyarapodást nem mutatott, ezzel szemben a nyugati járásokban – a németajkúak betelepülése folytán – viszonylag gyorsan nőtt. A magyarok elvándorlása összefüggött a kisbirtokosok magas arányával, növekvő számuk révén Vas megye keleti felében jóval gyorsabban ment végbe a teljes földterület művelésbe vonása, mint az ország keletebbre fekvő vidékein (KOVÁCS T. 1970). Az így képződő népességfelesleg – mivel ekkor még hiányoztak az intenzív agrárgazdaság feltételei – elhagyta a megyét, ellenben területünk nyugati, más birtokviszonyokkal és erősebb kereskedelmi tradíciókkal jellemezhető (német többségű) tájain helyben maradt. Mindez hozzájárult a magyarság korábbi demográfiai súlyának visszaeséséhez, a 15. század végére becsült 75%-os arányuk három évszázad alatt 50% alá süllyedt (1. ábra).

A II. József-féle népszámlálást követően több, nagymonográfia jellegű munka áll rendelkezésre megyénk demográfiai és etnikai képének rekonstruálására. VÁLYI A. (1796-1799) Vas megyében 736 lakott helyet említ, népességi adatokat nem közöl, viszont utal a települések többségi nemzetiségére, illetve „elegyes” (etnikailag kevert) jellegére. NAGY L. (1828) 269 ezer fős népességszámról ír, ami az azt megelőző négy évtized alatt jelentős növekedésre utal; ez némileg ellentmond az előbbieken részletezett migrációs trendeknek. A korabeli etnikai szerkezet vizsgálata kapcsán elsősorban CSAPLOVICS J. (1990) munkájára támaszkodhatunk. Ugyan Vas megye nemtelen lakosságra vonatkozó 300 ezer fős becslése egyértelműen túlzó, az etnikai struktúra felvázolásához értékes megállapításokkal szolgál: a települések 48%-át magyarok, 24,9%-át németek, 17,3%-át szlovének, 9,8%-át horvátok „által lakottnak” minősíti, amivel nyilván a lokális többségre céloz. Sajnálatos módon nem tér ki a nemzetiségek közötti keveredés mértékére illetve helyszíneire.

Az 1830-as évek nemzetiségi viszonyairól – pontatlanságai ellenére – FÉNYES E. (1836) munkájából nyerhetünk átfogó képet. A magyarok aránya ekkor a több évszázada tartó etnikai regresszió miatt mindössze 44,4%-ot ért el, a lakosság 36%-a német, 11,3%-a szlovén, 6,7%-a horvát anyanyelvű volt, a zsidó népesség aránya 1,6%-ot tett ki. A szerző kéttucat etnikailag kevert települést említ, köztük a németek és magyarok által lakott Köszeget és Szombathelyet. A németek térnyerése ekkor már a horvát falvakban is érezhetővé vált. Nyelvi tömbjükön kívül jelentős számban éltek a megye magyar többségű részein (főként a városokban), valamint növekvő számban jelentek meg a felső-örségi falvakban is (KOVÁCS M. 1942). Feltűnő gyarapodást mutat a zsidóság száma, akik főként a Lajtán túli tartományokból történő betelepedésüknek köszönhetően alig fél évszázad alatt ismét megduplázták lélekszámukat (4,2 ezer fő). A cigányok létszámáról Fényes pontos értéket nem közöl, csupán annyit tudhatunk meg róluk, hogy kevesen, többnyire más nemzetiségekkel keverten élnek a megyében. Lélekszámuk megállapításának nehézségei nemcsak vándorló életmódjukból, hanem a 18. századi cigányellenes intézkedések (kényszer-áttelepítések, az endogámia tiltása stb., ld. HALWACHS, D. W. 2011) utóhatásaiból is adódhatnak; említésre méltó arányt már ekkor is a felsőöri járás egyes községeiben érthettek el.

A 19. század középső harmadában az Alföldre irányuló migráció lassulása, a megye keleti felén élő népesség növekvő termékenysége, valamint a német, horvát, szlovén nyelvszigetek asszimilációja következtében a magyarság súlya növekedett. A folyamat az 1851. évi népszámlálás idejéig még nem mutat látványos eredményt, ám a magyarság súlyát tudatosan alábecslő census eredményei megfelelő óvatossággal kezelendők (kritikáját ld. FÉNYES E. 1867, VÁRADI J. 2009). Vas megye lakosságának 43%-át magyarként, 36,5%-át németként, 11,9%-át szlovénként, 5,8%-át horvátként, 2,4%-át zsidóként regisztrálták (6. térkép). A cigányok száma 1078 fő (0,4%) volt, róluk ez számít az első, az egész megyére vonatkozó adatnak (DANYI 1993).

Már a népszámlálás befejezésének időpontjában nyilvánvalóvá váltak annak hiányosságai, ezért szinte azonnal új census előkészítését rendelték el, melyet végül 1857 folyamán sikerült lebonyolítani. Ekkor Vas vármegyében 290,4 ezer főt írtak össze, FÉNYES E. (1867) a népességszámot 299,7 ezer főre, a magyarok arányát 47,5, a németekét 34,6, a szlovénekét 11,2, a horvátokét 6,7%-ra tette. Ezek az értékek – amellet, hogy kiolvasható belőlük a népességszám-növekedés rendkívül vontatott jellege (ld. HORVÁTH F. 1978) – utalnak az etnodemográfiai trendek változására: azt a lassan meginduló magyar térnyerést mutatják, mely a kiegyezést követő időszakban válik majd általános jelenséggé.

5.3. A kiegyezéstől Trianonig (1867-1920)

Magyarországon 1869-től rendszeresen (körülbelül tízévenként) felméri a lakosság számát, demográfiai, foglalkoztatási stb. ismérveit. A censusok által érintett kérdéskörök gyakran változtak, 1869-ben még nem kérdeztek anyanyelvi adatokat, vallásiakat azonban igen.

Eszerint Vas megye 331,6 ezer fős népességének 73%-a (242,1 ezer fő) római katolikus, 21,3%-a (70,8 ezer fő) evangélikus, 3%-a (10,0 ezer fő) református, 2,6%-a (8,7 ezer fő) izraelita volt (SEBŐK L. 2005). A katolikusok térnyerése ekkor már bő két évszázada tartott, ennek megfelelően a 17. század első felében még protestáns (elsősorban evangélikus) dominanciájú megye településeinek háromnegyedében katolikus többség uralkodott. Tisztán katolikus vidéknek számított a Pinka alsó völgye (jelentős részben az itt élő, homogén római katolikus horvátság révén), illetve a szombathelyi és a vasvári járás.

Az evangélikusok térbeli megoszlása egyenlőtlen volt, három jelentősebb tömbjük különíthető el: a megye északkeleti tájain (Celldömölk környékén) magyar, az északnyugatin (Borostyánkő, Felsőlövvő, Városszalónak) német, és a déli, tótsági részekben elsősorban szlovén nyelvű lutheránusok éltek (utóbbi tömbhöz magyarajkú evangélikus lakosság is tartozott). Ezenkívül kisebb evangélikus szigetek fordultak elő Németújvár, Kőszeg és Vasdobra környékén, illetve Körmendtől délre. A reformátusok jelentékeny területi koncentrációt mutattak: 51%-uk 21 örségi (vagy azzal határos) településen tömörült. Az Őrségen kívül említést érdemel a felsőőri, nagy hagyományokkal bíró református közösség, amely ekkorra már kisebbségbe szorult a folyamatosan beáramló katolikus és evangélikus népességgel szemben.

A 18. század vége óta a számát megnégyszerező zsidóság (THIRING G. 1938) dinamikus gyarapodásának dacára csak a lakosság csekély hányadát tette ki. Többségbe sehol sem kerültek, viszont magas arányt (15-30%) értek el néhány olyan településen, ahol évszázadok óta – főnemesi engedéllyel alapított – erős hitközségük létezett (Németújvár, Rohonc, Városszalónak). Hasonlóan jelentős közösségeik éltek a püspöki- és mezővárosokban (Szombathely, illetve Körmend, Muraszombat, Sárvár), ellenben az ekkor még szabad királyi városi ranggal bíró Kőszegen, ahová háromszáz éven keresztül nem telepedhettek be, csak néhány izraelita család élt. Összességében Vas megyében a 19. század közepére már stabilizálódtak a felekezeti arányok, a római katolikus dominancia mellett a protestáns közösségek csupán a megye elkülönült részein alkottak lokális többséget.

Az 1880. évi népszámlálás között először adatokat a Magyar Királyság anyanyelvi viszonyairól. Eszerint a Vas vármegye területén élő 360,6 ezer főnyi népesség¹² 48,9%-a (176,3 ezer fő) volt *magyar*. 298 településen adták a népesség abszolút többségét, melyekben a Vas megyei magyarság 94,6%-a élt. Elsősorban a Kőszeg–Ják–Vasszentmihály–Szentgotthárd–Csekefa vonaltól keletre éltek, ahol a lakosság döntő hányadát alkották. Ettől nyugatra a Felső-Őrség középkori eredetű magyarsága alkotott nyelvszigetet¹³, melynek fennmaradását sokáig az ott élő, nemesi származású magyarság társadalmi elkülönülése segítette. Magyar többségű települések fordultak elő a nyelvhatár déli szakaszától nyugatra is (pl. Alsójánosfa), amit viszont sokkal inkább a lokális népesség kettős etnikai identitásának, elsősorban a szlovén származásúak kétnyelvűségének jeleként könyvelhetünk el (KOVACSICS J. 2000, MOHOS M. 2003); ezt a szóban forgó községekben élő, magát magyarnak valló lakosság arányának hektikus változásában érhetjük tetten.

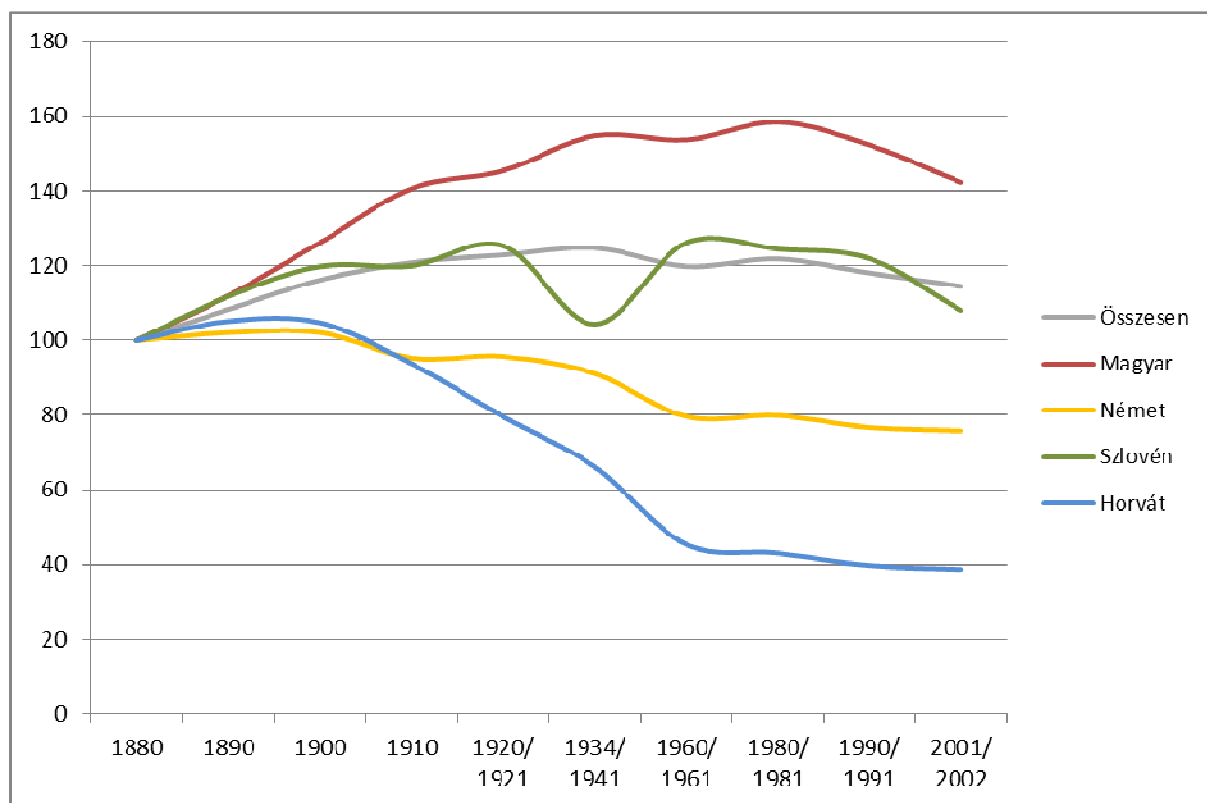
A *németek* (123,0 ezer fő, 34,1%) településterülete elsősorban a megye nyugati-északnyugati tájaira terjedt ki, ám a 19. század végén még jelentős számban éltek a magyar illetve a szlovén etnikai területen is. 175 községben alkották a népesség abszolút vagy relatív többségét, ahol 92,2%-uk élt. Identitáselemeik között ekkor még nem szerepelt az Ausztriához való kötődés, német nyelvük és területi alapú önazonosságtudatuk (hienc dialektus és identitás) voltak gondolkodásuk meghatározó tényezői (BOROVSKY S. 1898).

¹² A megye össznépessége 1869-1880 között 8,7%-kal növekedett, ami a teljes országterület népszaporulatánál (3,9%) jóval magasabb érték. Ennek oka, hogy az 1870-es évek pusztító járványai Vas megyét elkerülték.

¹³ Az idetartozó települések: Felsőőr, Alsóőr, Őrisziget. Történelmi okokból Vasjobbágyit is ide szokás sorolni, ám utóbbi a 19. század végére már erősen elnémetesedett.

1880-ban még többséget alkottak néhány, a 20. század elején már elmagyarosodó nyelvhatármenti településen (pl. Kőszeg, Szentgotthárd).

A *szlovének* (42,7 ezer fő, 11,8%) nyelvi tömbje bizonyult a legkompaktabbnak, 98,2%-uk élt azon 120 település (döntő hányadban aprófalú) valamelyikében, ahol a népesség többségét alkották. A németekhez hasonlóan etnikai tudatuk ekkor még csak nagyon kevésbé „vett tudomást” az országhatáron túl élő anyanemzetről, ennek oka (és részben következménye is) körükben a szlovén irodalmi nyelvtől jelentősen eltérő nyelvjárás és a karakteres vend öntudat.

2. ábra: A főbb nemzetiségek lélekszámának változása 1880-2002 között a történelmi Vas megye területén (1880=100%)
(forrás: 1880-2002 közötti népszámlálások adatai)

A *horvátok* (17,3 ezer fő, 4,8%) asszimilációja ekkor hozzávetőlegesen már egy évszázada elindult, ám 1880-ban még mindig 40 településen voltak abszolút többségben, ahol 83,3%-uk élt. Népességbeli súlypontjuk a német-magyar nyelvhatár vidékére, illetve a német etnikai tér északi részére esett, településterületükön belül a Németújvár környéki horvátság fokozott beolvadása miatt a Kőszegi-hegység még viszonylag kompakt etnikai terének jelentősége folyamatosan nőtt (7. és 14. térkép). A horvátság – szlovénekéhez hasonló – alacsony urbanizáltsági foka miatt legnagyobb közösségeiknek kizárólag közepes méretű falvak adtak otthont.

Az egyéb nemzetiségek lélekszáma és aránya a cigányság kivételével elhanyagolható volt. A *szlovákok* 257, a *románok* mindössze 73 fővel képviseltették magukat. Előbbiek valós száma még ennél is jóval alacsonyabb lehetett, az adatokat vizsgálva ugyanis kiderül, hogy a szlovákok elsősorban szlovén etnikai területen, vagy annak peremén érnek el említésre méltó

arányt. Könnyen elképzelhető, hogy a két nemzetiségi kategória összekeverése áll a háttérben¹⁴.

Meglehetősen nehéz meghatározni a *cigányság* lélekszámát. A népszámlálás során az egyéb kategóriába kerültek, ezért csak hozzávetőleges becslést adhatunk meg: körülbelül 1000-1100 személy vallhatta magát cigány anyanyelvűnek Vas megyében. Ezzel szemben az 1893. évi cigányösszeírás 4073 cigány személyt vett számba (A MAGYARORSZÁGBAN...1895); az összeírás alapvetően antropológiai és kulturális jegyek, tehát a többségi társadalom megítélése alapján különítette el őket. A legtöbben a felsőőri (975 fő, 2,2%), kőszegi és szombathelyi járásban éltek. A megye északnyugati peremén elhelyezkedő község közül számosan a lakosság jelentős hányadát (15-20%-át) alkották (Buglóc, Óhodász, Vágod stb.), valamint számottevő közösségeik éltek a felső-őrségi magyar falvakban is (WALLNER E. 1926); a legmagasabb arányban viszont a Szombathely melletti Ondódot (33,6%, 207 fő)¹⁵ lakták (KERTESI G.–KÉZDI G. 1998). Nyelvhasználati jellemzőik és önazonosságtudatuk kapcsolata sajátos: csupán 43%-uk ismerte és mindössze 27%-uk használta elsődleges nyelvként a cigányt. Ellenben csaknem felük magyar, ötödük német anyanyelvű volt.

Vas megye a korábbiakban már vázolt okok (földtulajdon-viszonyok, átlagot meghaladó agrárfejlettség, népességtöbblet) miatt a korabeli Magyarországon belül népességkibocsátó megyének számított. 1880-1900 között a vándorlási egyenleg 41 ezer fős (-11,4%) negatívumot mutatott, a ténylegesen elköltözők száma tehát ennél jóval magasabb lehetett (THIRRING G. 1902). Az elvándorlók jelentős része – ahogyan a dunántúli megyék nagy többségéből – az ország központi területei felé vette az irányt, ám hasonlóan élénknek bizonyult az államhatárt átlépő kivándorlás, melyben a német- (kisebb részben a horvát-) ajkú népesség mindvégig arányát meghaladó mértékben vett részt. A 19. század végétől főként a számottevő kivándorlás indult meg Horvátországba, a birtokszerzés szabadabb lehetősége a dunántúli agrárproletariátus soraiból sokakat csábított a társországba történő áttelepülésre, az elsődleges kibocsátó megyék Baranya, Somogy és Zala voltak. A horvátországi „kivándorlás” a 20. század első éveire ugyan teljesen megszűnt (ÉHEN GY. 1905), ám Vasból – dacára annak, hogy a dél-dunántúli megyék mögött e téren csak másodlagos szerepet játszott – addigra már több ezren települtek át a Dráva túlsó partjára, elsősorban gazdasági indíttatásból (alacsony termőföldárak)¹⁶. A környező térségek közül a másik fontos célpont Ausztria volt, ahová elsősorban Moson, Sopron és Vas megyék németajkú kivándorlói távoztak. 1890-ben már csaknem 27 ezer Vas megyében született személy tartózkodott a Monarchia Lajtán túli régióiban, egyhatodik ideiglenesen (főként munkavállalási célból, THIRRING G. 1902).

A fő célpont, Amerika irányába 1899-1901 között a megyéből átlagosan évi háromszáz fő indult el, majd a kivándorlás üteme felgyorsult. 1903-ban már 1935, 1904-ben 2160 személy emigrált, elsősorban a megye nyugati részéről. 1899-1913 között hazánkban mintegy másfél millióan, ebből területünkről 25 ezren választottak a tengerentúlon új hazát, Vas megyében a legtöbben a szentgotthárdi járásból (hatezer fő, M. KOZÁR M. 2000). A kivándorlás már az első világháború előestéjén némileg lefékeződött, 1920 után a hazánkra megállapított éves kvóta miatt magyarországi relációban iránya is módosult (inkább Dél-Amerika és Kanada). Burgenlandban viszont épp az 1920-as években tetőzött a kivándorlás (ÉGER GY.–SZESZTAY Á. 2003), a két világháború között a tartományból 25 ezer fő távozott (a csúcspont 1923-ban volt, 6700 személlyel, bővebben ld. ERNST, A. 1987).

1880 és 1910 között Vas megye népességszáma mindössze 21%-kal növekedett, amiért a természetes szaporodás relatív alacsony mértéke, illetve a kivándorlás okolható. A megye

¹⁴ Farkasfa 7,9%, Zsida 4,7%, Felsőlendva 3,7% szlovák. Ehhez hasonló adatfelvételi pontatlanság a mai napig előfordul, ld. a 2011. évi adatok Orfalu esetében.

¹⁵ A településen a 18. század végén jelentek meg a cigányok, az 1930-as években 500-600 fős közösségük már a lakosság többségét alkotta (MEZEY B. 1986, BELUSZKY P.–SIKOS T. T. 2011).

¹⁶ Már 1891-ben 2259 Vas megyei születésű személy élt Horvát-Szlavónországban (THIRRING GY. 1904).

népességnövekedése ekkor már jelentősen elmaradt az országos átlagtól (33%). Az etnikai arányok hozzávetőlegesen 1890-ig stabilak maradtak, bár a magyarság lassú térnyerése már ekkor elkezdődött. A 19. század utolsó dekádjában a Vas megyei németek és horvátok népességnövekedése megállt, sőt 1900 után negatív előjelű lett. A szlovének esetében ez a jelenség kompakt nyelvterületük révén egy évtizedes késéssel jelentkezett¹⁷. A 19. század végétől az ezeréves magyar állami és nemzeti eszme és a gyors gazdasági fellendülés időszakában a magyar identitás vonzereje országszerte az asszimilációs folyamatok fokozott érvényesülését hozták magukkal. Ehhez járult hozzá, hogy a korszakban a magyarok természetes szaporodása magasabb volt a többi nemzetiségnél, ezen felül a vizsgált területen élő német, horvát és szlovén csoportok nemzeti öntudata viszonylag gyengének számított, s jelentős hungarus-tudattal párosult. A magyarok arányának növekedése azonban az eddig felsorolt okok mellett az aszimmetrikus hatalmi viszonyoknak, illetve a korabeli magyar „nemzetépítés” és a hazai oktatáspolitikai aktív beavatkozásainak is a következménye.

1910-ben a vizsgált területen 435,8 ezer fő élt. A megyeszékhely dinamikus növekedése (1880: 10,8 ezer, 1910: 30,9 ezer fő) ellenére a térség urbanizációs szintje alacsony maradt, mivel a 20. század elején Szombathely mellett csupán Kőszeg rendelkezett városi jogállással, gyenge iparosodottságuk csak kis hányadban volt képes felszívni az agrárnépesség feleslegét. A két centrum együttesen a megye lakosságának mindössze 9%-át alkotta, melynek csaknem kilenctizede magyarnak, fennmaradó része javarészt németnek vallotta magát¹⁸.

Országos szinten a nemzetiségi arányok változása általában az urbánus központok magyarosodását, illetve magyar szórványok megjelenését jelentette addig homogén nemzetiségi régiókban. A nyelvhatárok Vas megyében is alig módosultak, az etnikai tömbök kiterjedése alapvetően változatlan maradt. 1880-hoz képest magyar többséget szerzett (részben a német, horvát és zsidó származású népesség asszimilációja miatt) Kőszeg, Szentgotthárd, illetve Bozsok, továbbá két, eredetileg horvát faluban a német lett az uralkodó nyelv. A szlovén-magyar kontaktzónában élő bilingvis, kettős identitású népesség a századfordulótól az egyre tudatosabban vállalta anyanyelvi kötődését, amely a nyelvhatár markánsabbá válásához vezetett (MOHOS M. 2003). Ennek révén a nyelvhatár két oldalán élő népesség a korábbiakhoz képest etnikailag homogénebb lett, bár – a korabeli hatalmi viszonyoknak megfelelően – e folyamat a magyar községek esetében erőteljesebbnek mutatkozott¹⁹. Ezzel egyidejűleg a magyar etnikai tömb egyveretűsége a 19. század végéhez képest fokozódott, míg a német és a szlovén jóval diverzifikáltabb lett. Előbbi a magyar nyelvi környezet asszimiláló erejével magyarítható, míg utóbbinál a fő ok a magyar nyelvű hivatalnoki és oktató gárda, illetve karhatalmi alakulatok nemzetiségi területen történő fokozott megjelenése mellett az ún. magyarónok számának növekedése. Utóbbiak csoportjának kisebbségi származású, de nyelvében és azonosságtudatában gyorsan magyarosodó tagjai elsősorban a városi polgárság, illetve az állami alkalmazottak köréből kerültek ki.

A *magyarok* száma (248,0 ezer fő, 56,9%) az össznépességnél kétszer gyorsabban gyarapodott (2. ábra). A településállomány folyamatos változásai (összevonások) miatt 1880-hoz képest kevesebb, 284 helységben alkották a lakosság többségét, ahol 95,8%-uk élt. A megye nyugati részére történő beáramlásuk miatt a települések csaknem mindegyikén élt

¹⁷ A nemzetiségek népességszám-változása az egyes évtizedekben: 1880-1890: magyarok: 12,2%, horvátok: 11,5%, szlovének: 10,7%, németek: 5,8%. 1890-1900: magyarok: 12,7%, szlovének: 7,3%, németek: 0,0%, horvátok: -0,4%. 1900-1910: magyarok: 11,5%, szlovének: 0,0%, németek: -6,7%, horvátok: -10,5%. Külön figyelmet érdemel a horvátság gyors demográfiai „irányváltása”.

¹⁸ Ha a 2011. évi közigazgatási beosztást visszavetítjük 1910-re, a városi népesség lélekszáma 105,4 ezer fő (24,2%), ennek 82,6%-a magyar, 13,9%-a német, 2,1%-a szlovén anyanyelvű volt.

¹⁹ Kisfalú és Rátkalak magyar, Alsójánosfa, Lukácsfa és Mezővár szlovén többségű lett. A nyelvhatár szlovén oldalán továbbra is jelentékeny számú, magát magyarnak valló népesség élt, míg a magyar többségű településeken alig élt szlovén lakos.

legalább egy magyar anyanyelvű lakos, ellenben körülbelül száz helységben a magyarok mellett semmilyen más nemzetiség nem képviseltette magát. Arányuk főként a nyugati megyerész lokális központjaiban nőtt látványosan²⁰. A Felső-Őrség három községe továbbra is nyelvszigetet alkotott, ahol a magyarság a 20. század elején még fokozni is tudta jelenlétét.

A *németek* száma (117,2 ezer fő, 26,9%) kivándorlásuk és asszimilációjuk hatására a századforduló óta csökkent, és már az 1880. évi értéket sem érte el. Visszaszorulásuk az elmagyarosodó központok mellett a német-szlovén nyelvhatáron is jelentős volt, e településeken a századfordulót követően nagy számban vallották magukat különböző megfontolásokból magyarnak. A Németújvár környéki horvát falvak elnémetesedése viszont ebben az időszakban is folytatódott, ami enyhítette a német asszimilációs veszteséget. Ennek is köszönhető, hogy 177 településen a német volt a domináns nemzetiség, ahol 91,3%-uk élt. Településterületük megőrizte egységességét, ugyanakkor a horvátok és a számát egyre növelő magyarság miatt korántsem bizonyult olyan homogénnek, mint a magyar nyelvi tér.

A *szlovének* (50,8 ezer fő, 11,7%) lélekszáma 1880 óta ötödével növekedett, ám a 20. század első évtizedében a gyarapodás a kivándorlás és az asszimiláció következtében stagnálásba fordult. A vizsgált területen a magyarok után még így is messze a szlovének demográfiai mutatói voltak a legjobbak. Noha jelentősen nőtt körükben a kétnyelvű (magát részben már inkább magyarnak valló) népesség aránya, továbbra is 119 településen alkották a lakosság többségét, ahol 98,4%-uk élt. A *horvátok* (16,2 ezer fő, 3,7%) száma a németekéhez hasonlóan a századforduló után fogyásnak indult, és már az 1880-as szintet sem érte el. Kivándorlásuk mellett ebben a magyar vagy német közösségbe történő asszimilációjuk játszott döntő szerepet, utóbbit segítette a sajátos nyugat-pannon (később gradistyei) horvát identitás, melynek évszázadok óta természetes eleme volt a németekkel és a magyarokkal való együttélés és aktív interetnikus kapcsolatrendszer (TÓTH J. 2000). 1910-ben már csak 34 településen alkottak többséget, eredetileg sem egységes nyelvterületük szétforgácsolódása folytatódott, egyre inkább a Kőszegi-hegység lejtőinek periférikus aprófalvaira koncentrált. E térség lényegében összefüggő egységet alkotott a Pinka középső folyása mentén elterülő horvát falvakkal (8. és 15. térkép). A szlovénekhez hasonlóan nem számítottak városias nemzetiségnek, ráadásul egyik településük sem tudott egyértelmű horvát nemzetiségi és kulturális központtá válni.

A *cigányság* lélekszáma 3068 fő volt, ez csaknem háromszorosa az 1880. vagy akár az 1900. évi (1331 fő) értéknek, ám a növekedés nemcsak természetes szaporodásuknak vagy bevándorlásuknak, hanem anyanyelvi hovatartozásuk erőteljesebb vállalásának is köszönhető. Tényleges lélekszámukat körülbelül 6000 főre becsülhetjük, legnagyobb létszámban feltehetően továbbra is a felsőőri járásban éltek, illetve megkezdődött bevándorlásuk a nagyobb településekre is.

A *szlovákok* lélekszáma (288 fő) 1910-ben is alacsony maradt, térbeli elhelyezkedésük azonban módosult. Míg 1880-ban elsősorban a szlovénlakta településeken éltek, addig a 20. század elején – összefüggésben a mobilitás gazdasági fejlődés által generált növekedésével – főként a jelentősebb központokban, elsősorban Szombathelyen koncentráltak. A többi nemzetiség lélekszáma száz fő alatt maradt.

A dualizmus kori népszámlálások nem etnikai, hanem vallási kategóriaként kezelték az ekkor már jelentős lélekszámú, hazánkba elsősorban Ausztria keleti tartományaiból (Galícia, Bukovina) áttelepülő zsidóságot. Vas megye földrajzi okokból viszont sokkal inkább az alsó-ausztriai, cseh és német területekről érkező izraeliták számára számított célpontnak. A vizsgált területen 1880-ban 9,5 ezer, 1910-ben 9,6 ezer zsidó lakos élt (a megye népességének 2,6, ill. 2,2%-a). Körükben a magyar nyelv presztízse folyamatosan emelkedett, 1880-ban 70,

²⁰ 1880 és 1910 között a magyarok aránya Kőszegen 20,6-ról 61%-ra; Szentgotthárdon 46,4-ről 73,5%-ra; Muraszombaton 13,4-ről 47,5%-ra emelkedett. Eközben a történelmi Magyarország városi népességén belül a magyarság aránya 64%-ról (1880) 77,5%-ra (1910) gyarapodott.

1910-ben már 88%-uk magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Lélekszámuk a századfordulóig folyamatosan, ugyanakkor lassuló ütemben nőtt²¹, legnagyobb közösségeik tradicionális településeikről – a gazdasági és kereskedelmi élet súlypontjának áthelyeződésével – fokozatosan a nagyobb központokba (Szombathely, Szentgotthárd, Jánosháza stb.) települtek át.

A kutatási eredmények fentiekben részletezett információhalmazán túl több tényező indokolja az 1910. évi etnikai szerkezet eddigieknél sokoldalúbb, más módszerekkel is történő ábrázolását. Egyfelől ez az utolsó népszámlálási időpont, amikor a történelmi Vas megye még területileg összefüggő entitásként jelenik meg, így a korabeli viszonyok jellemzésére egységes adatbázisból nyílik lehetőség. Másfelől módunkban áll a dualizmus fél évszázada alatt lezajlott, érzékelhető változásokat hordozó etnikai, főként asszimilációs folyamatok „végeredményét” e census adataiból kiindulva szemléltetni; egyúttal ez az év jelölhető ki a későbbi (21. század eleji) állapottal történő összehasonlítás bázisévének is. Harmadrészt az ekkor lebonyolított népszámlálás eredményei között számos, a nemzetiségi viszonyokra közvetetten utaló információt találunk. A cél tehát az etnikai struktúra komplex, az adatok és folyamatok szimpla felsorolásán túlmutató ábrázolása.

A nemzetiségileg heterogén és homogén mikrotérségek lehatárolása a módszertani fejezetben már ismertetett etnikai diverzitási index segítségével valósul meg. Az értekezésben két időpont, az 1910. és a 2001. évi állapot bemutatása történik. Az 1910. év tárgyalását az előbbieken már megindokoltam, míg 2001 (Szlovéniában 2002) a napjainkhoz legközelebb eső olyan időpont, amikor még a területünkön osztozó mindhárom állam népszámlálásban szerepelt nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó kérdés. A következőkben – az eredmények időrendben történő bemutatásához való ragaszkodás miatt – csak az 1910. évi diverzitási viszonyokról lesz szó, a 21. századi helyzet taglalása az ezredforduló környéki nemzetiségi szerkezet részletezésekor együtt történik meg.

Az etnikai diverzitási index 1910-ben a megye teljes területére 0,59 volt, ezen belül az első világháború után Magyarországnál maradt megyerész értéke 0,16, a később a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került térségé 0,25, az Ausztriához csatolt vidéké 0,35. Amennyiben települési szinten vizsgálódunk, 1910-ben a történelmi Vas megye etnikai heterogenitás szempontjából a Kőszeg–Őriszentpéter tengely mentén két részre volt osztható, azaz a magyar településterület lényegében homogénnek, míg a német és szlovén tömbök jóval diverzebbnek bizonyultak. A nemzetiségileg legkevertebb vidékek a mai Burgenland területén, másrészt az 1923 utáni osztrák-magyar határ mentén mindkét oldalon helyezkedtek el. Egyértelműen kiemelkednek a diverzitás magas értékeivel a Felsőőr–Rohonc német–horvát–magyar lakosságú tengelye mentén, valamint Németújvár és a Pinka alsó folyása között sorakozó falvak. A jelenleg Szlovéniához tartozó területen két kisebb gócot különíthetünk el: az egyik Muraszombat környéke, ahol főként a szlovén és a magyar elem élt együtt, míg az első világháború utáni hármashatár közelében szlovének németekkel „vegyültek” (20. térkép).

Települési szinten 1910-ben az érdemi heterogenitást jelentő 0,1-es értéket 159 város és község érte el, ahol összesen 150,8 ezer fő lakott (a megye lakosságának 35%-a). Az etnikai arányok az itt élő népességen belül szembetűnően eltértek a megyei átlagoktól, 41,3%-os német többség mellett a magyarok aránya csupán 35,6%-ot ért el, de a németekhez hasonlóan a horvátok is jóval nagyobb arányban képviseltették magukat (9,5%), a vizsgált terület teljes horvát népességének pedig csaknem kilenctizede lakott e településeken. Érdemes kiemelniünk azon 23 entitást, ahol a mutató értéke meghaladta a 0,4-et (26,8 ezer fő): többségük jelenleg Ausztriához tartozik, ez is mutatja a későbbi burgenlandi megyerész heterogénebb jellegét. Az ellenpólust a 117 teljesen egynyelvű község alkotta, 56,1 ezer lakossal.

²¹ 1857-1869 között évi átlagban 1,2%, 1869-1880 között 0,8%, 1880-1910 között 0,1%-kal.

A nemzetiségek szerinti bemutatást és a diverzitás ábrázolását követően – az etnikai viszonyok sokrétűbb ábrázolása érdekében – az 1910-es adatbázis más elemeit is célszerű feldolgozni. Érdekes információkkal szolgálhat például a településméret-típusok és a nemzetiségi megoszlás közötti kapcsolat vizsgálata. Arra már utaltam, hogy a szlovének jelentős részben apró- sőt törpefalvak lakói voltak, említésre került az is, hogy a 17-18. századtól a németek által lakott települések lakosság száma rendszerint jelentősen meghaladta a magyar falvakét. Utóbbi okaként – a Magyar Királyság több más, nemzetiségek által dominált térségéhez hasonlóan – a háborús pusztításoktól való nagyobb védettség és a hosszú időn át tartó bevándorlás jelölhető meg (VÖRÖS K. 1962). A különbség viszont a 19. század végére kiegyenlítődött, sőt ellenkező irányba fordult²². A különböző folyamatok tehát nemcsak Vas megye településhálózatát és –állományát formálták, hanem az egyes népcsoportok által lakott városok és községek jellegére, méretére is hatást gyakoroltak (TÓTH F. 1931, BELUSZKY P. 2005).

A külterületi lakott helyek 20. század elejétől történő felmérésével egy addig nem dokumentált jelenségre, a Dunántúlon nagy számban megtalálható majorságok speciális etnikai- és felekezeti viszonyaira is fény derül. Vas megyében 1910-ben 281 majort számoltak össze, melyekben összesen 13,5 ezren éltek (a megye népességének 3,1%-a). Kialakulásuk a 18. század elejéig vezethető vissza, a megyében már ekkor jelentős kiterjedésű allódiумok lehettek (KOVACSICS J. 1963), ZIMÁNYI V. (1968) ennél még korábbra teszi a nagyméretű, összefüggő földesúri magánbirtokok létrejöttének kezdetét. Etnikai összetételükben a magyarság többnyire felülreprezentált volt, sőt olykor a település belterülete és majorsága(i) vonatkozásában egyfajta etnikai „szegregációról” is beszélhetünk. Jó például szolgálna erre Felsőcsatár, melynek központi része 90%-ban horvát, legnagyobb majorsága (Nagyjaplánmajor) 89%-ban magyarlakta volt. Hasonló figyelhető meg a 83%-ban horvát Szentpéterfa kapcsán (TÓTH J. 2000), ahol a külterületi népesség 96%-a volt magyar. Vallási viszonylatban is hasonló jelenséget fedezhetünk fel, pl. míg Kemenespálfa és Ostffyasszonyfa teljes lakosságának felekezeti megoszlását a katolikusok és az evangélikusok egyensúlya jellemezte, addig majorjaik területén a katolikusok aránya meghaladta a 80%-ot (BALOGH A.–BAJMÓCY P. 2011).

Anyanyelv	Összesen	Csak anyanyelvén beszél	Az anyanyelv mellett beszélt nyelv				
			Magyar	Német	Szlovén	Horvát	Cigány
Összesen	435 793	344 776	44 363	46 525	4 719	5 547	260
Magyar	247 985	214 829		28 401	3 102	3 413	85
Német	117 169	95 256	19 894		1 228	1 931	149
Szlovén	50 502	28 222	17 351	8 100		50	10
Horvát	16 230	4 492	6 022	9 165	7		13
Cigány	3 068	1 977	651	550	350	90	
Egyéb	466	0	445	309	32	63	3

3. táblázat: A népesség nyelvismerete 1910-ben Vas vármegyében
(forrás: 1910. évi magyar népszámlálás adatai /dőlt betű=becslés/)

A magyar és a katolikus lakosság szokatlanul magas arányának okát a korabeli társadalmi viszonyokban kell keresnünk. A magyarság által lakott területek (országos viszonylatban is) jelentős hányada viszonylag sűrűn lakott, a földterület eltartóképesége szempontjából túlnépesedett térségnek számított; a magyar mezőgazdasági keresők körében a földnélküliek

²² A magyar többségű helységek átlagos lélekszáma 837 fő (Szombathely nélkül: 737 fő), a németeké 604 fő, a szlovéneké 417, a horvátoké 402 fő (1910).

aránya jóval magasabb volt, mint más nemzetiségek esetében (KOC SIS K. 1996). Ez a magyarok többi nemzetiséget meghaladó mértékű mobilitását okozta, ami előfeltétele volt a majorságok főként magyarokkal történő benépesítésének, de ugyanez magyarázza a magyarok gyorsabb városba áramlását, illetve Vas megyéből és más (alföldperemi vagy erdélyi) térségből a magyar tömegek Alföldre áramlását (KOVÁCS T. 1970). A katolikusok majorokban tapasztalható felülreprezentáltságát társadalmi szerkezetük (a cselédfoglalkozásuk magas aránya, a protestánsokénál alacsonyabb szintű iskolázottság stb.) magyarázza.

Az interetnikus kapcsolatok erősségének, illetve az asszimiláció mértékének megállapításához nyújthat támpontot a népesség nyelvismeretének vizsgálata, melynek terén a dualizmus évtizedeiben érdemi változások történtek. A vármegye teljes népességéből a csak magyar nyelvet ismerők aránya 1890-1910 között 44,1%-ról 49,3%-ra nőtt, míg a magyarul tudók 1900-ban a lakosság 61,4, 1910-ben már 67,1%-át tették ki. Az egyes nemzetiségek magyarnyelv-ismerete, különösen a városokban, folyamatosan bővült²³. 1910-ben a vizsgált terület nemzetiségei közül a horvát lakosság bizonyult leginkább többnyelvűnek. Körükben a csak anyanyelvükön tudók aránya mindössze 27,7% volt (teljes népesség: 79,1%), ennél jóval többen tudtak a horvát nyelv mellett magyarul és mintegy kétszer annyian németül. Valószínűsíthető, hogy körülbelül minden ötödik horvát lakos anyanyelvén kívül legalább két további nyelven is beszélt, tehát háromnyelvű volt. Utóbbi érvényes a cigány anyanyelvű népességre is.

A magyarok 86,7%-a csak anyanyelvén tudott kommunikálni, viszont minden kilencedik magyar németül is beszélt. A németek 17%-a beszélte anyanyelve mellett a magyart is, ami az iskolai oktatás, illetve a századfordulón felerősödő asszimilációs folyamatok eredménye. Mindkét nemzetiség körében több ezren kommunikáltak horvátul vagy szlovénül is, ami az adott népesség származására utalhat (3. táblázat).

Születési hely	Férfi	Nő	Összesen	Összesen (%)
Jelenlegi településén született	149 485	137 517	287 002	65,9
Vas megyei, más településén született	48 012	60 830	108 842	25,0
Más megyében született	14 925	14 770	29 695	6,8
Külföldön született	4 981	5 004	9 985	2,3
<i>Ebből Ausztria</i>	<i>4 007</i>	<i>4 118</i>	<i>8 125</i>	<i>1,9</i>
Jelenlévő népesség	217 558	218 235	435 793	100,0

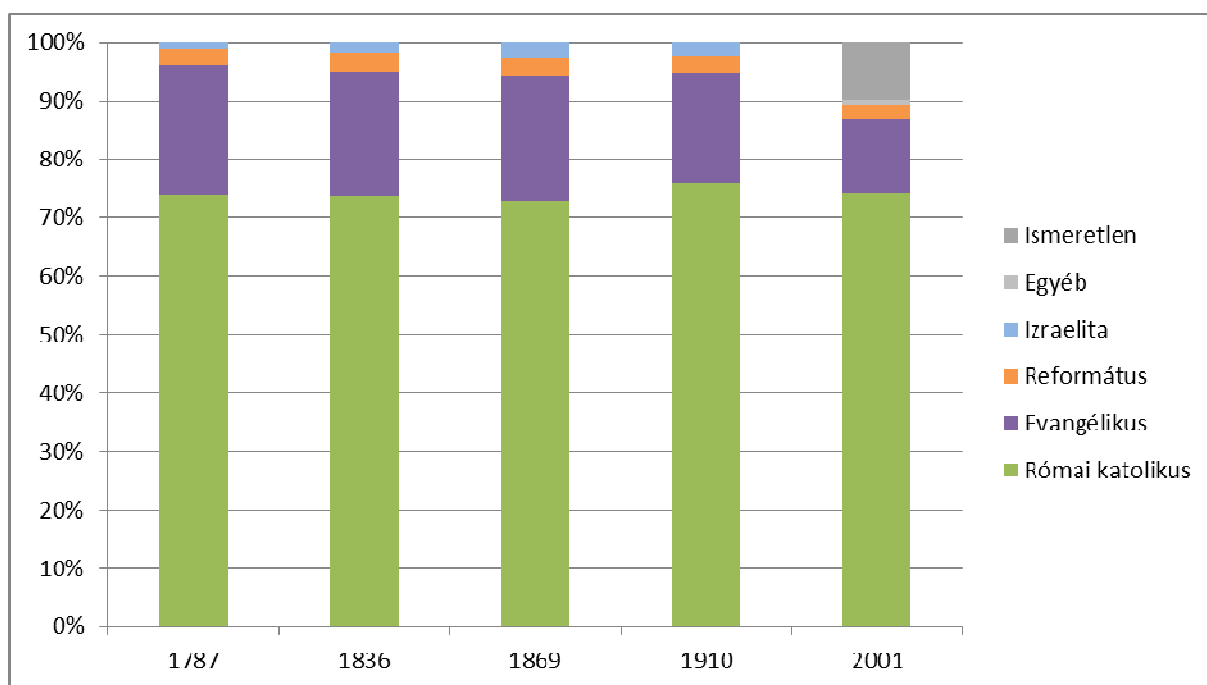
4. táblázat: A népesség születési hely szerint Vas vármegyében 1910-ben
(forrás: 1910. évi magyar népszámlálás adatai)

Elsősorban a belföldi migrációról nyújt információkat a népesség születési hely szerinti megoszlásának tanulmányozása. A 20. század elején Vas vármegye népességnek kétharmada élt azon a településen, melyben született, negyede más, a megyén belüli városból vagy községből származott. Utóbbi jelentősen meghaladta az országos átlagot (17%), az okok között BELUSZKY P. (2004) a Vas megyei aprófalvak közötti intenzív népességcserét emeli ki, mely a települések csekély területe és lakosság száma (kis földbirtokok, a házassági lehetőség korlátozott jellege), valamint a majorsági cselédreteg gyakori helyváltoztatási kényszere révén

²³ 1890-1910 között a németeknél 9,2-ről 17%-ra, a horvátoknál 24,8-ről 37,1%-ra (a nem-magyar népesség egészénél 12,5-ről 23,6%-ra) nőtt a magyar nyelvet ismerők hányada.

fokozott migrációs késztetést indukált. A lakosság kevesebb mint 7%-a érkezett a korabeli Magyarország más törvényhatóságából (országos átlag: 13%), főként Sopronból és Zalából, tehát Vas megye nem számított jelentős bevándorlási célterületnek, a migráció elsősorban megyén belüli viszonylatban jelentkezett. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a külföldön születettek nagy része ausztriai, feltételezhetően döntő részben annak határ menti, németajkúak lakta részéről érkeztek, bevándorlásukkal így módon az etnikai viszonyokra is hatással voltak (csakúgy, mint a környező megyékből betelepülő magyarok) (4. táblázat).

1869 és 1910 között a – nemzetiségi összetételnél mindig jóval statikusabbnak mutatkozó – felekezeti megoszlás nem módosult jelentősen (3. ábra). A népesség 76%-a római katolikus, 18,8%-a evangélikus, 2,9%-a református, 2,2%-a izraelita volt. Az evangélikusok aránya csökkent, viszont a hagyományosan alacsony natalitású reformátusok meglepő módon megőrizték népességen belül elfoglalt pozíciójukat, annak ellenére, hogy jelentős részük az ekkor már csökkenő termékenységű, egykezű Őrségben élt. Az országos trendekkel ellentétben az izraeliták száma alig emelkedett; ennek oka az lehet, hogy az osztrák tartományokból érkező zsidó lakosság külső utánpótlása elapadt. Vas megye központi területei továbbra is lényegében homogén katolikus vidéknek számítottak, a többi felekezet elsősorban a peremtérségekben ért el számottevő arányt (12. térkép).

3. ábra: A vizsgált terület felekezeti összetétele 1787-2001 között
(forrás: Thirring G. 1938, Fényes E. 1836, ill. 1869-2001 közötti népszámlálások adatai)

Az egyes felekezetek anyanyelvi szerkezetének változása jól nyomon követhető. 1890 és 1910 között a katolikusoknál 51,4-ről 58,4%-ra, az evangélikusoknál 37,4-ről 40,5%-ra nőtt a magyar anyanyelvűek aránya, nem csekély mértékben az asszimilációnak köszönhetően. Ennél is jelentősebb volt a főként a városokban élő, tehát a nyelvi beolvadásnak leginkább kitett izraelita népesség nyelv váltása.

Az első világháború előestéjére tehát Vas megye négy nagy és több kisebb lélekszámú nemzetiség otthona volt, viszonylag éles nyelvhatárokkal, ugyanakkor egyes térségekben mégis a különböző etnikumok keveredésével. A nem magyar többségű területek heterogenizációja többnyire a magyarok betelepülésének volt köszönhető, akiknek össznépességen belüli súlya is érzékelhetően nőtt (1880-1910 között 8 százalékponttal). A magyarok aránynövekedése elsősorban a városias centrumokra koncentrálódott, ahol jelentős

számú olyan német, horvát vagy szlovén lakos élt, aki különböző okokból a 20. század elején magyarnak vallotta magát. A nyelvi asszimilációt segítette elő a hazai oktatáspolitikai is, ugyanakkor országos szinten alig befolyásolta a nemzetiségi viszonyokat, hatása inkább kisebb, lokális relációban volt kimutatható.

5.4. Trianontól a második világháború végéig (1920-1945)

Az első világháborút lezáró békeszerződések értelmében a történelmi Vas megye területének csaknem egyharmada Ausztria, 11%-a a formálódó Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része lett. Az elcsatolt népesség arányai a területi arányokhoz hasonlóan alakultak. Míg a Muravidékre a délszláv katonai alakulatok már 1919-ben behatoltak, addig az Ausztriának ítélt terület kiürítése igen vontatottan haladt; az osztrák karhatalmi egységek térnyerését sokáig irreguláris magyar alakulatok akadályozták (hozzájuk köthető az 1921 októberében fennálló ún. Lajtabánság kikiáltása is). A helyzet megoldására érkező antantküldöttségek az érintett lakosság véleményének meghallgatását követően az eredetileg megállapított országhatár módosítása mellett döntöttek: nyolc, eredetileg Ausztriához csatolt község került vissza hazánkhoz, további négy település területcsere keretében cserélt gazdát²⁴.

A felsorolt események adatfelvételezési, illetve statisztikai szempontú következménye, hogy a vizsgált terület jelenleg Ausztriához tartozó részén nem 1910-ben, hanem 1920-ban tartották az utolsó magyar népszámlálást, ami viszont a délszláv államhoz csatolt Muravidékre már nem érvényes. A magyar hatóságok által lebonyolított 1920. évi népszámlálás adatai mellel érdekes folyamatokra hívják fel a figyelmet. 1910-1920 között a későbbi dél-burgenlandi térség lélekszáma 2,8%-kal csökkent, miközben a horvátok száma 4,2, a magyaroké 7,2%-kal zsugorodott. A két nemzetiség különböző utat járt be. A horvátok visszaszorulása lényegében egy évszázados folyamat részeként értelmezhető, melynek során izoláltabb nyelvterületeik fokozatosan elnémetesedtek. A magyarok aránycsökkenése viszont meglepő, hiszen a térségben ekkor még ők töltötték be az államnemzeti státuszt. Térvesztésük igen differenciált módon ment végbe, egyes településeken számuk nőtt, ez adódhat 1910-1920 közötti bevándorlásból vagy a németajkú lakosság asszimilációjából; míg más helységeken visszaesett, ennek lehet gazdasági-migrációs oka (pl. a magyar nyelvű alkalmazottak távozása) vagy statisztikai értelemben értelmezett disszimiláció, melynek során a határrendezések és területi változások „lázában égő” német (esetleg horvát) származású népesség egy része politikai megfontolásból visszatért eredeti nemzetiségéhez²⁵ (bővebben ld. POLÁNYI I. 1944). A meglepő népszámlálási eredmények igazolják a szemléletet, miszerint adott személy vagy csoport azonosságadata élete folyamán – gazdasági, politikai vagy egyéb szubjektív okokból – többször módosulhat, főként többnemzetiségű környezetben, illetve kisebbségi helyzetben (ld. BARTH, F. 1996). Az ingadozó identitás egyúttal az asszimilációs folyamatok változékonyságára, visszafordítható, illetve külső és belső tényezőktől függő jellegére hívja fel a figyelmet; arra, hogy az „asszimiláns” népesség (a tárgyalt esetben a német származású lakosság) akkulturációja nem jelent feltétlenül integrációt (vö. YINGER, J. M. 2002).

Az első világháború emberveszteségéről részletes adataink nincsenek, így csupán közvetett információkra hagyatkozhatunk. Figyelembe véve az 1910-1920 közötti dekád népességszaporulatát és a migrációs trendeket, a hasonló népességszámú korabeli megyék háborús áldozataira vonatkozó becsléseket, valamint a vizsgált térségben felállított

²⁴ Bővebben ld. 4.2. fejezet, ill. KOLNHOFFER V. 2008.

²⁵ A magyarság aránya számottevően növekedett pl. Gyanafalva, Raks, (vasutas falvak), Radafalva, csökkent Felsőlövő, Nagyszenthály, Németújvár, Rohonc községekben. Disszimilációra horvát-magyar viszonylatban is találunk példát (Csajta, Pinkóc).

emlékműveken olvasható névsorokat (a nevek számának az összlakossághoz mért arányát), a történelmi Vas megye veszteségét 9-10 ezer főre tehetjük.

Az 1910. évi adatokkal számolva, az Ausztriához csatolt megyerész 129,6 ezer lakosának 79%-a vallotta magát németnek, 9,6%-a horvátnak, 8,4%- magyaroknak. A délszláv államhoz került térség 53,4 ezer lakosának 86%-a szlovén, 10,2%-a magyar, 3,7%-a német anyanyelvű volt. A magyar oldalon maradt területek számítottak nemzetiségileg a leginkább egyveretűnek, a 252,8 ezer lakos 91,6%-a magyar volt (4,7% német, 1,8% szlovén, 1,5% horvát). A horvát népesség négyötöde – területi elhelyezkedéséből adódóan – az osztrák államhoz került (5. táblázat).

Év	Ausztriai horvátok	Ausztriai magyarok	Magyarországi horvátok	Magyarországi németek	Magyarországi szlovének	Szlovéniai magyarok	Kisebbségi népesség összesen
1880	13 152	6 090	4 142	15 696	4 341	4 108	47 529
1890	13 442	7 447	4 745	13 256	4 736	4 312	47 938
1900	13 401	8 522	4 482	13 607	5 200	4 999	50 211
1910	12 489	10 866	3 717	11 816	4 541	5 468	48 897
1920/21/23	9 790	7 460	3 978	12 384	4 424	2 929	40 965
1934/1941	9 077	4 962	2 696	7 423	4 443	5 589	34 190
1960/1961	5 512	2 875	2 141	1 062	3 670	1 456	16 716
1980/1981	5 134	2 516	1 765	231	1 555	1 296	12 497
1990/1991	4 583	3 505	1 754	650	1 628	1 122	13 242
2001/2002	4 699	3 039	1 726	960	1 696	701	12 821

5. táblázat: A felsorolt kisebbségek lélekszámának változása 1880-2002 között a történelmi Vas megye területén (a mai országhatárok alapján)
(forrás: népszámlálási adatok alapján saját számítás)

Noha az egyes megyerészek korántsem számítottak etnikailag homogénnek, a határmódosítások utáni Kárpát-medence más tájaihoz képest jóval kisebb tömegű kisebbségi népességről beszélhetünk. Elsősorban ez az oka annak is, hogy nem érkezett nagyszámú magyar menekült az új határok túloldaláról. Kisebb mértékű áttelepülés viszont tapasztalható volt, 1921-1923 között 1187 magyar anyanyelvű lakos érkezett a burgenlandi térségből (BOTLIK J. 2011), főként értelmiségiek és állami alkalmazottak. A vizsgált terület délszláv államhoz tartozó településeiről néhány száz menekülttel számolhatunk (GYÉMÁNT R.–SZONDI I. 2005).

Az első világháborút követő államhatalom-változások hatását az 1920. évi magyar, az 1921. évi délszláv és az 1923. évi osztrák népszámlálások adatsorai alapján követhetjük nyomon. A 20. század második évtizedében a vizsgált terület népességszáma a háborús veszteségek és az alacsony születésszám ellenére növekedett (+1,7%), elérte a 443 ezer főt. A burgenlandi megyerész az 1920-as években – a térségben ekkor tetőző el- és kivándorlás²⁶ hatására – jelentős népességvesztést szenvedett, így ott az 1920-as cenzenekhez képest csaknem ötezer fővel kevesebb lakost írtak össze, a másik két megyerészen nőtt a népességszám. A magyarok (256,4 ezer fő, 57,9%) aránya burgenlandi és muravidéki csökkenésük dacára tovább gyarapodott. 95,9%-uk a történelmi Vas megye magyarországi

²⁶ A tartomány teljes területéről 1899 és 1913 között 14413 fő, a két világháború között 24500 fő vándorolt ki, elsősorban az 1920-as évek első felében. Dél-Burgenland vesztesége a századforduló és az első világháború között 6-7 ezer, a két világháború között 11-12 ezer fő lehetett. Eközben a magyarországi részen a kivándorlás (részben a szigorú kvóták bevezetése miatt) jelentéktelenné vált (DABAS R. 1984, M. KOZÁR M. 2000, BOTLIK J. 2011).

részen élt, ahol kéttucatnyi határmenti település kivételével mindenütt a lakosság többségét adták. Az Ausztriához csatolt burgenlandi vidéken viszont számuk az 1910-es érték kétharmadára, a muravidéki térségben felére zsugorodott, előbbi területén három felső-örségi, utóbbinál hét határmenti községben őrizték meg többségüket.

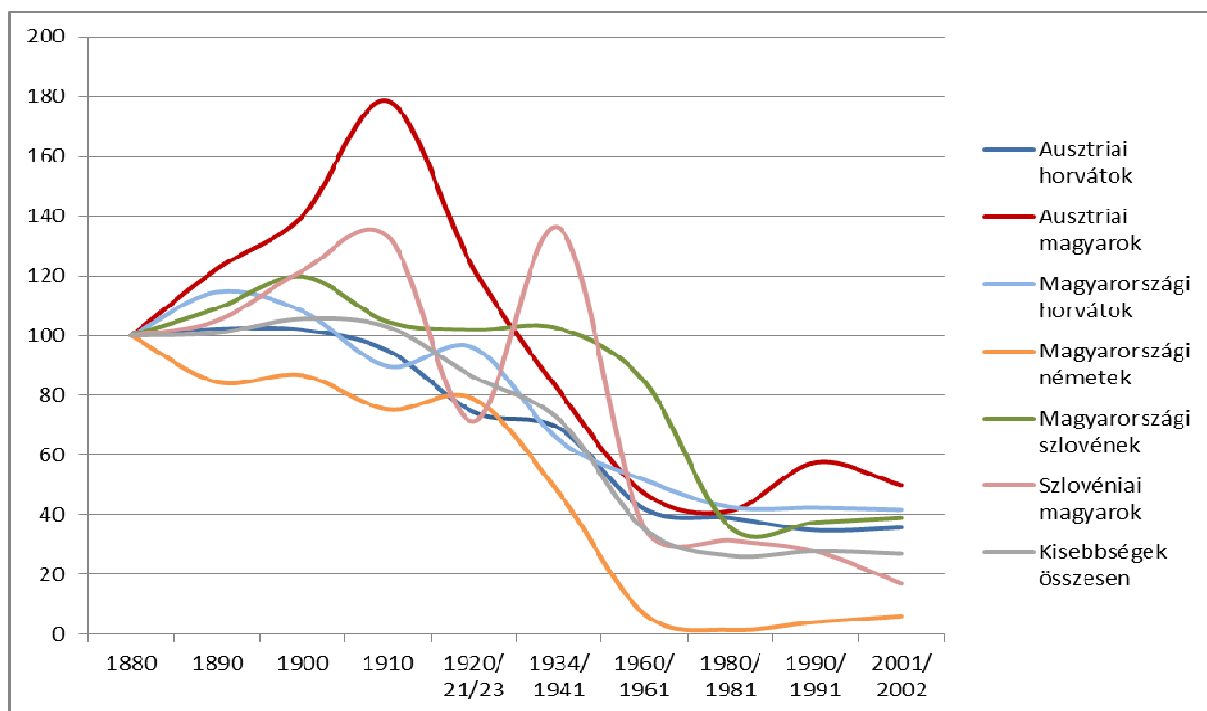
A *németek* (osztrákok) száma (117,6 ezer fő, 26,6%) ugyan nem csökkent, részarányuk azonban tovább zsugorodott. A vizsgált terület ausztriai részén a települések 86%-ában a lakosság többségét adták. A burgenlandi magyar és horvát szórványok fokozatos felszámolódása révén immár 150 településen éltek 90%-ot meghaladó arányban (1910: 132). Településterületük több ponton átlépte az országhatárt, a történelmi Vas megye magyarországi részén kilenc Pinka-völgyi és Szentgotthárd-környéki, a Muravidéken három határszéli német községet találunk.

A *szlovének* (53,1 ezer fő, 12%) lélekszáma a vizsgált terület egészénél gyorsabban növekedett, természetes szaporodásuk mellett ez annak is köszönhető, hogy a muravidéki vegyes etnikumú zónákban élő kettős identitású népesség a határváltozásokat követően már a szlovén népesség számát gyarapította. Muravidéken a határmenti térségeket leszámítva domináns etnikumként voltak jelen, további nyolc magyarországi községben tették ki a népesség döntő hányadát. A *horvátok* (13,8 ezer fő, 3,1%) lélekszámának 15%-os fogyáshoz jelentős asszimilációjuk mellett már országhatár általi megosztottságuk is hozzájárult. 24 burgenlandi és 7 magyarországi helységben alkották a lakosság többségét, ahol 87%-uk lakott; e települések felében viszont (egyre növekvő) számú német, magyar vagy cigány népességgel éltek együtt, ami előrevetítette a horvát etnikai tér rohamos zsugorodását.

A két világháború közötti időszakban az etnikai szerkezet viszonylag stabil maradt. A burgenlandi és muravidéki térségben a hivatalnokréteg és a karhatalmi alakulatok kicserélődését követően etnikai szempontok alapján irányított migráció nem volt tapasztalható, illetve a nagy kiterjedésű kisebbségi tömbök hiánya miatt telepesfalvakat sem alapítottak (MOHOS M. 2003, GÖNCZ L. 2006, KONTRA M. 2012). A megváltozott hatalmi viszonyok hozadéka viszont az asszimiláció irányának megfordulása, így módon a határok két oldalán élő kisebbségek folyamatos aránycsökkenése volt, amit az egyes országok eltérő népszámlálási gyakorlata is elősegített (ld. módszertani fejezetet). Lélekszámcsökkenésük és egyes korlátozó intézkedések (a magyarországi numerus clausus 1920-ban, az oktatási és anyakönyvezési gyakorlat változásai Ausztriában és Jugoszláviában) dacára a második világháború előestéjéig a kisebbségek helyzete kielégítőnek mondható; ennek zálogaként a kisebbségek kulturális és nyelvhasználati téren élvezett viszonylagos szabadságát és az átjárható országhatárokat²⁷ említhetjük.

A politikai légkör erősödő radikalizálódása az 1930-as évek második felétől éreztette hatását. Az osztrák parlamentarizmus válsága, majd az Anschluss (1938); a jugoszláviai „királyi diktatúra” és a nemzetiségellenes hangulat fokozódása, valamint Magyarország a náci Németországtól való erősödő függése nem kedvezett a kisebbségi önazonosságtudat megnyilvánulásának. Az Anschluss után bevezetett intézkedések (iskolák államosítása, kisebbségi oktatási nyelv visszaszorítása, kulturális és civil kezdeményezések korlátozása) hatására a vizsgált terület burgenlandi részén a magyarok és horvátok lélekszáma drasztikusan visszaesett; a teljes burgenlandi területen csupán minden hetedik magyar anyanyelvű személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek (BOTLIK J. 2011).

²⁷ A két világháború között a Magyarország és Ausztria között komolyabb adminisztratív korlátozások és határellenőrzés bevezetése – a kettős birtokosok nagy száma, a kereskedelem, valamint a munkavállalási és tanulmányi célú migráció mindennaposága miatt – egyik országnak sem állt érdekében (ld. bővebben KOCSIS K.–WASTL-WALTER, D. 1991, BOTLIK J. 2011) Hasonló, bár nem ennyire szoros kapcsolat jellemezte a magyar-jugoszláv határ két oldalán élő népesség is.

4. ábra: A főbb nemzeti kisebbségek számának változása 1880-2002 között a történelmi Vas megye területén (a mai országhatárok alapján, 1880=100)
(forrás: népszámlálási adatok alapján saját számítás)

A módszertani fejezetben részletezett okok miatt az etnikai térstruktúra második világháború előtti állapotát az 1934. évi osztrák és az 1941. évi magyar népszámlálások (az ekkor újra hazánkhoz tartozó Muravidék adataival együtt) segítségével rekonstruálhatjuk. A történelmi Vas megye területén ekkor írták össze a legtöbb lakost (450 ezer fő). Noha a magyarok (272,9 ezer fő, 60,7%) száma az ausztriai (németországi) megerészen történelmi mélypontra süllyedt (alig ötezer fő), ezt a magyarországi és a visszacsatolt muravidéki térségben végbemenő térnyerésük messzemenően ellensúlyozta. Számuk az 1920 körüli értékhez képest 6,4%-kal gyarapodott, ami magas természetes szaporodásuk mellett a népszámlálás – háborús körülményekből fakadó – sajátos eredményéből adódik. Számuk (anyanyelv szerint) Muravidéken 91%-kal növekedett, ahol a kettős identitású személyek nagy része ismét magyarnak vallotta magát. Nemzetiség szempontjából a változások sokkal látványosabbak²⁸. Az 1941. évi népszámlálás időszakában az államhatalom, a többségi társadalom és a bizonytalan politikai helyzet a hazai kisebbségeket kimondva-kimondatlanul a magyar nemzetiségi identitás vállalására ösztönözte, ezért az anyanyelvi és a nemzetiségi adatok között országszerte komoly különbségek mutatkoztak, különösen az újonnan visszakerült térségek kisebbségek által dominált részein. A korábbi censusok eredményeivel a reálisabbnak tűnő anyanyelvi adatok vethetőek össze, így az elemzésben ezen értékek kerülnek felhasználásra. A torzítások mértékének további részletezése, lokális okainak taglalása nem feladata e dolgozatnak.

²⁸ 1941-ben a visszacsatolt Muravidék Vas megyéhez tartozó részén a népesség anyanyelv szerint 12%-a, nemzetiség szerint 87%-a vallotta magát magyarnak (a szlovénekre vonatkozó adat ennek inverze). Ugyanakkor furcsa eredmények születtek egyes anyaországi településeken is, pl. Vaskeresztes (anyanyelv szerint 604, nemzetiség szerint 9 fő német), Alsószőlőnk (anyanyelv szerint 245, nemzetiség szerint 0 fő szlovén), Szentpéterfa (anyanyelv szerint 1254, nemzetiség szerint 32 fő horvát) esetében. Országos szinten a magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek száma között – utóbbi javára – 520 ezer fős különbség adódott (FOGARASI Z. 1944).

A magyarok aránya számos, két évtizeddel ezelőtt még kisebbségi jellegű vagy jelentős kisebbségi közösségnek otthont adó településen mutatott meglepően gyors növekedést²⁹. Az anyaország területén 19 település kivételével mindenütt a lakosság többségét alkották, ugyanez mondható el további nyolc muravidéki és három burgenlandi helységről is³⁰.

A *németek* (112,1 ezer fő, 24,9%) száma és aránya visszaesett, melynek oka a Burgenlandból való fokozott el- és kivándorlásukban és a magyarországi asszimilációjukban³¹ keresendő. Törzsterületükön viszont súlyuk számottevően nőtt (SCHWALM, H. 1935-38). A burgenlandi kisebbségek számának visszaesését viszont a cigányság erősödő disszimilációja ellensúlyozta. A németek Magyarországon nyolc, Muravidéken három (1941-45 között Németországhoz tartozó) községben alkották a lakosság többségét.

A *szlovének* (44,1 ezer, 9,8%) két világháború közötti, alighanem jelentékeny lélekszám- és aráynövekedését az 1930. évi jugoszláv népszámlálás hiányosságai miatt adatokkal nem támaszthatjuk alá, az 1920-as és 1930-as években a muravidéki térséget vélhetően a határmenti magyar és német községekben történő szlovén térnyerés jellemezte. 1941-ben, illeszkedve a megváltozott hatalmi viszonyokhoz, a szlovének száma visszaesett (az 1910-es szint környékére), az elsősorban a nyelvhatáron és Muraszombaton élő kétnyelvű népesség újfent a magyarság lélekszámát gyarapította. A muravidékiektől eltérően a Rába-vidéki (tehát mindvégig Magyarországhoz tartozó) szlovének esetében nem volt megfigyelhető a magyar anyanyelvi identitás tömeges vállalása; Szentgotthárd környéki nyelvterületükön továbbra is stabil többséget képeztek.

A *horvátok* (11,5 ezer fő, 2,5%) településterének zsugorodása ekkor már látványosan jelentkezett: már csak 19 burgenlandi és 4 magyarországi község számított horvát többségűnek (9. és 16. térkép). Asszimilációjuk sajátos módon lépést tartott a szórányosodásukkal, azaz lélekszámuk a legkompaktabb településeiken csökkent legkevésbé, így a horvátok közel 90%-a továbbra is saját többségű település lakója volt.

A *cigányok* létszámát ekkor már népszámlálási adatok alapján rekonstruálhatjuk, a vizsgált terület magyarországi részén (beleértve a Muravidéket is) anyanyelv szerint 1235, nemzetiség szerint 1145 cigány lakos élt. Az 1934. évi ausztriai népszámlálás egyik újítása volt a főként magyar ajkú cigányság statisztikai különválasztása (részben a magyarok számának csökkentése céljából), így burgenlandi számuk a korábbi értékek többszörösére nőtt (5068 fő, PÁLHÁZY L. 2000)³². A népszámlálások szerint tehát a második világháború előestéjén területünk egészén mintegy 6200 roma lakos élt. Ausztriában legnagyobb számban Felsőőr környékén és attól északra, valamint a Lapincs mentén éltek, Magyarországon a speciális helyzetű Ondód³³ mellett Szombathely és Jánosháza adott otthont a legnépesebb roma közösségeknek.

A hazai cigányság eddigieknél pontosabb számának meghatározásához még ugyanebben az évben a Tisztiorvosi Szolgálat a helyi orvosok segítségével települési becslést készített (KERTESI G.–KÉZDI G. 1998). A felmérés megállapítja, hogy a vizsgált terület jelenleg hazánkhoz, illetve Szlovéniához tartozó részén összesen 5487 cigány lakos élt. Az előbbieken részletezett források összevetését követően a történelmi Vas megye

²⁹ Szentgotthárdon a lakosság 88,6%-át (1920: 72%), Kőszegen 83,8%-át (58,6%), Felsőcsatáron (Alsócsatárral együtt) 73,8%-át (20,3%) tették ki a magyarok.

³⁰ A településhálózat időközben meginduló átalakulása miatt (összevonások) a továbbiakban nincs értelme népszámlálásonként megadni egy adott nemzetiség által többségben lakott helységek összlétszámát, mivel a közigazgatási változások révén ez minden népcsoport esetében folyamatosan csökken.

³¹ Beolvadásukat jól mutatja, hogy a Vas megyei németek körében 1926-1935 között minden negyedik házasság nemzetiségileg vegyesnek számított (KOCIS K.–WASTL-WALTER, D. 1991).

³² A tartományi vezetés 1936. évi becslése szerint a vizsgált terület burgenlandi felén 5715 cigány lakos élt, kétharmaduk a felsőőri járásban. Arányuk elérte az 50%-ot Vágod, Kiskaraszto és Buglóc községekben (STAUDINGER, E. G. 1985).

³³ Az ondódi minden bizonnyal a történelmi Vas megye legnépesebb cigány közössége volt (nemzetiség szerint 500, anyanyelv szerint viszont 0 fő vallotta magát romának).

cigányságának lélekszámát az 1930-1940-es évek fordulóján 10,5 ezer főre, arányát 2,3%-ra becsülhetjük.

A *lengyelek* az 1939-es hadi eseményeket követően menekültek Magyarországra, ahol a számukra kijelölt 141 gyűjtőtábor közül a legnagyobbat Sárváron létesítették³⁴. A táborban lakók létszáma folyamatosan változott, időnként a háromezer főt is megközelítette (www.vas megye.hu). 1941 második felétől nemcsak lengyel menekültek, hanem jugoszláv hadifoglyok, majd a bácskai szerb és a Lendva-vidéki szlovén telepese falvak lakosságának egy része is itt került elhelyezésre. Az 1941. évi census időpontjában délszlávok még nem tartózkodtak Sárváron, így a településhez tartozó táborban élő lengyelek számát ekkor 1500-ra becsülhetjük.

A *ruszinok* (215 fő) és *szlovákok* (105 fő) lélekszáma a vizsgált terület magyarországi részén minimális volt, feltehetően ugyanez érvényes az ausztriai (németországi) térségre is. Speciálisabb az 1941-ben már etnikai kategóriaként is megjelenő *jiddis (héber)* lakosság megítélése, számuk 1941-ben a magyarországi részen (Muravidékkel együtt) nemzetiség szerint 275 fő, melyből csupán 16-an vallották magukat jiddis anyanyelvűnek. A jelentős arányban elmagyarosodott izraelita lakosság körében a frissen bevezetett jiddis anyanyelvi-nemzetiségi kategória nem bizonyult népszerűnek, valamint a korabeli viszonyok és közhangulat is többnyire a magyar identitás előtérbe helyezésére biztatott. Izraelita vallású volt 1941-ben 6533 fő (BRAHAM, R. L. 2007), a népesség kerekén 2%-a. A burgenlandi zsidóság száma 1934-ben 3632 fő volt, amiből körülbelül 700 fő élhetett az általunk vizsgált területen (ERNST, A. 1987). Így a történelmi Vas vármegye izraelita lakóinak összlétszámát a második világháború előestéjén 7200 fő körül valószínűsíthetjük.

A két világháború között tehát a vizsgált terület etnikai térszerkezete megőrizte többpólusú jellegét, a három fő nemzetiség (saját nyelvterületét egyre inkább homogenizáló) növekvő súlyával. Az átmenetileg ismét Magyarországhoz tartozó Muravidéken más visszacsatolt térségekhez (Észak-Erdély, Bácska stb.) hasonlóan az 1910-es etnikai szerkezet – ellentétes irányú migrációval, a kettős identitásúak nemzetiségváltásával egybekötött – újraéledésének lehetünk tanúi. A vizsgált terület nagy részén folytatódott a horvátok beolvadása, a különböző nyelvszigetek, szórványok felszámolódása. A kisebb etnikai csoportok közül a cigányság és az immár nemzetiségi kategóriaként is megjelenő zsidóság ért el említést érdemlő arányt.

A nemzetiségi struktúrát sajátos módon befolyásolták a háborús viszonyok okozta kényszmigrációk, melyek során Sárváron 1939-től több ezres számban lengyelek, később főként szlovének (kisebb részben szerbek) kaptak helyet, előbbiek menekülteként, utóbbiak internáltként. A délszláv népesség ideszállítása 1941 végén, illetve 1942-ben nagy tömegben indult meg (GÖNCZ L. 2006), egyes vélemények szerint 1941-1945 között összesen 13-15 ezer jugoszláviai személy fordult meg a tábor falai között (UROSEVICS, D. 1995), bár GYÉMÁNT R.–SZONDI I. (2005) szerint a szlovén internáltak száma ehhez képest meglepően alacsony volt (589 fő). A migrációs folyamatokon nemcsak a Muravidéket, hanem az Erdélyt érintő határváltozások hatása is érezhető volt, 1944 februárjáig Vas vármegyébe 491 (döntően magyar anyanyelvű) romániai menekült érkezett.

A történelmi Vas megye társadalmának pótolhatatlan veszteséget jelentett az izraelita és a cigány népesség második világháborús katasztrófája. Az izraelita népesség száma az akkori magyarországi megyerészen 1941-44 között 12%-kal (7297 főre) növekedett, feltételezhetően a környező államokból idemenekült zsidóság révén. Vas megyében számos helyen létesítettek gettókat, többek között Szombathely, Sárvár, Jánosháza és Muraszombat területén, az idekoncentrált izraelita lakosság deportálására 1944 júniusában került sor. A megpróbáltatásokat alig tizedük élte túl, BRAHAM, R. L. (2007) szerint mintegy 6600 fő

³⁴ Vas megyében Sárvár mellett Gencsapátiban tiszti táborot hoztak létre, ahol 1939-1944 között körülbelül 150 lengyel élt (www.gencsapati.hu).

veszett oda, a visszatértek számát 600-700 főre teszi. Az 1949. évi népszámlálás a vizsgált terület magyarországi részén 838 izraelitát talált.

A mai burgenlandi területeken élő izraeliták 1938-tól rendszeres, vagyonukat, sőt testi épségüket fenyegető zaklatásnak voltak kitéve. Még ebben az évben számos alkalommal fordult elő több tucatnyi zsidó személy összegyűjtése és kitoloncolása valamely szomszédos ország (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Magyarország) területére (www.yadvashem.org). Ezzel egy időben megindult a zsidóság Bécsbe, majd onnan külföldre menekülése (MULLEY, K. D. 1985). A fentiek hatására 1938 végére tulajdonképpen alig maradt zsidó lakos a tartományban, a kevés számú túlélő 1945 után nem tért vissza Burgenlandba (BAUMGARTNER, G. 2008). Így a történelmi Vas megye zsidóságának teljes veszteségét 7200 főre becsülhetjük (BRAHAM, R. L. 2007), ami – mivel tekintélyes hányaduk magyar anyanyelvű volt – a magyarság számára is komoly visszaesést okozott. A világháború végével (illetve 1956-ban) a túlélők közül sokan Izraelbe távoztak.

A cigányság 48%-a 1938-ban a mai burgenlandi térség lakója volt, utóbbiakat 1939 elején a számukra létesített lakompaki táborba gyűjtötték, ahonnan egy részüket később a lódzi gettóba, a többieket Auschwitzba szállították (ERNST, A. 1987, BAUMGARTNER, G. 1995, 2008). A burgenlandi romák mintegy 10%-a élte túl a deportálásokat, 1948-ban a tartományban 870 roma élt (HALWACHS, D. W. 2011), ebből körülbelül 400 jutott a vizsgált területre³⁵. A magyarországi oldalon, bár történtek cigányellenes intézkedések, a romák gyűjtőtáborokba szállítása csak 1944 júliusától indult meg. 1945 márciusáig 25-30 ezer magyarországi cigányt deportáltak (MEZEY B. 1986), elsősorban az ország nyugati megyéiből. Noha az üldözöttek száma Magyarországon igen magas volt, az áldozatok aránya messze elmaradt a burgenlandi átlagtól, mivel az esetek túlnyomó részében a cél munkásszázadok felállítása és nem a fizikai megsemmisítés volt. A hazai cigány áldozatok számát a témával foglalkozók igen tág határok közé teszik, MEZEY B. (1986) 20-25 ezer, KOCIS K. (2002b) viszont ötezer főről tesz említést; a helyi emlékezet (Vas megyében néhány száz fős veszteség³⁶) inkább az utóbbit igazolja. Egészében véve a vizsgált területen körülbelül ötezer roma áldozattal számolhatunk.

5.5. A második világháborútól a rendszerváltásig (1945–1989)

A világháborút követő párizsi békeszerződések során visszaállították Magyarország 1938 előtti határait, Muravidék újra Jugoszlávia része lett. A határváltozás az adminisztratív és rendészeti szervek ismételt cseréjét hozta magával, ami természetesen a szlovének számát gyarapította, mint ahogyan a nyelvhatár mentén illetve Murszombaton élő, bizonytalan önbesorolású népesség identitásváltása is. A Muravidék vizsgált területéhez tartozó részén a magyar falvakba a világháborút követő öt évben viszont mindössze 150-200 délszláv érkezett, tehát érdemi telepítés nem történt³⁷ (KOCIS K. 1998).

Ennél sokkal jelentősebb volt a németek kitelepítése. A szövetséges hatalmak döntése értelmében, illetve a világháborús eseményeket követő fasiszta- és németellenes hangulat részeként olykor „társadalmi akaratként” érvényesített kényszermigráció során 1946 januárja és 1948 júniusa között körülbelül 200 ezer magyarországi németet telepítettek ki; először Németország nyugati hatalmak által megszállt részébe, később a szovjet zónába. Vas megyében a telepítés 1946 áprilisa körül történt, összesen 2942 főt érintett, ami (1941. évi adatok alapján) a terület német anyanyelvű lakosságának alig 40%-a (TÓTH Á. 1993,

³⁵ A túlélési ráta településenként igen eltérő: Alsóőr a 186 cigány lakosából 52 (28%) tért vissza (ÉGER GY.–SZESZTAY Á. 2003), Öribükösdön alig 5%. STAUDINGER, E. G. (1985) szerint a felsőőri járásban 1946 májusában alig 200 roma élt.

³⁶ A Vas Megyei Cigány Nemzetiségi Önkormányzat alelnökének közlése alapján.

³⁷ Egészen más volt a helyzet a történelmi Vas megyén kívül eső Lendva-vidéken, ahová több ezer szlovént (kisebb számban horvátot, ld. GÖNCZ L. 2006) telepítettek.

CZIBULKA Z. et al. 2004). Ebben nem szerepel a menekültek 1145 fős tömege, illetve az az 509 személy, aki hadifogolyként vagy internáltként tartózkodott Vas megyei lakhelyén kívül. A vasi németeket az átlagosnál jóval kisebb mértékben kényszerítették lakóhelyük elhagyására (pl. a szomszédos Sopron megyében a kitelepítési arány meghaladta a 60%-ot). A megyén belül is jelentős különbségek adódtak, a Szentgotthárdtól északra fekvő falvakból (Alsó- és Felsőrönök, Jakabháza, Nemesmedves, Rábafüzes) a németek 80-90%-a távozott, ezzel szemben Pornóapátiból csupán a negyedük, Vaskeresztesről mindössze öt fő (KOC SIS K.–WASTL-WALTER, D. 1991).

A kitelepítettek helyét részben kelet-magyarországi (Pornóapátiban pl. Eger-völgyi), alacsony társadalmi státuszú népességgel, részben a szlovák-magyar lakosságcseré keretében felvidéki magyarokkal töltötték fel, akik elsősorban a Szentgotthárd környéki községekbe érkeztek (egy-két ezer fő, KOC SIS K. 1998). A beköltöző és helyben maradt lakosság között rendszeres konfliktusok alakultak ki, melyek az eltérő társadalmi és gazdasági viszonyok, szokások által kiélezett ellentétekből adódtak. Az új lakóhelyén beilleszkedni nem tudó telepés népesség néhány éven belül tömegesen vándorolt tovább, többnyire valamelyik közeli város lakosságszámát gyarapítva. A kitelepítéstől való félelem, a diszkrimináció és a kollektív felelősségre vonás eredményeként a Vas megyében maradt több ezer német anyanyelvű közül 1949-ben csupán 240 lakos merete vállalni eredeti identitását.

A történelmi Vas megye muravidéki részén 1921-ben csaknem 2300 főt számláló németiség élt, elsősorban 4-5 osztrák határ melletti községben³⁸. 1945 első hónapjaiban jelentős részük a visszavonuló német csapatokkal elmenekült vagy a helyi partizánalakulatok üzték el. A helyben maradtakat 1945-1946 folyamán csaknem kivétel nélkül kitelepítették, helyükre főként a környező falvakból körülbelül ezer szlovén telepés érkezett (KOC SIS K. 1998).

Év	Teljes népesség	Ausztriai megerész	Arány (%)	Magyar-országi megerész	Arány (%)	Szlovéniai megerész	Arány (%)
1880	360 591	124 894	34,6	190 716	52,9	44 981	12,5
1890	390 371	132 105	33,8	208 999	53,5	49 267	12,6
1900	418 905	132 957	31,7	232 999	55,6	52 949	12,6
1910	435 793	129 575	29,7	252 777	58,0	53 441	12,3
1920/21/23	443 029	121 118	27,3	267 810	60,5	54 101	12,2
1934/1941	449 987	123 223	27,4	280 179	62,3	46 585*	10,4
1960/1961	433 550	105 973	24,4	275 723	63,6	51 854	12,0
1980/1981	439 291	106 023	24,1	279 378	63,6	53 890	12,3
1990/1991	426 859	103 565	24,3	269 839	63,2	53 455	12,5
2001/2002	412 780	102 200	24,8	261 690	63,4	48 890	11,8
2011/2012	398 977	101 925	25,5	249 949	62,6	47 103	11,8

6. táblázat: A történelmi Vas megye különböző részein élő népesség számának és arányának változása 1880-2012 között (*: a Németországhoz csatolt három község nélkül)
(forrás: népszámlálási adatok saját számítás)

1948-tól Magyarország nyugati, majd 1950-től (átmenetileg) déli országhatárán kialakított határsáv felszámolta az addig viszonylag élénk forgalmat, ellehetetlenítette a határ két oldalán élő nemzetiségek és kisebbségek kapcsolattartását. A vasfüggöny nemcsak fontos gazdasági, kulturális és oktatási együttműködések megszűnését okozta, hanem rokoni, baráti szálakat szakított szét, miközben a kisebbségeket elzárta anyanemzetüktől. A magyar-jugoszláv

³⁸ Ezek közül három (Gedőudvar, Határfalva és Kismáriahavas) 1941-1945 között Németországhoz tartozott.

viszony megromlása ráadásul nemcsak a határsáv kialakításában érezte hatását. 1949-1953 között a magyarországi szlovén falvak számos (kuláknak bélyegezett) lakosát internálták a Hortobágyon kialakított munkatáborba. A kitelepítettek közül sokan a későbbiekben sem térhettek vissza szülőfalujukba, ami ily módon az érintett helységek demográfiai és nemzetiségi viszonyaira is hatást gyakorolt (M. KOZÁR M. 2000, KOVÁCS A. 2011).

Az 1945-ben tartományi státuszát visszanyert Burgenland vizsgált területéhez tartozó részén 1934 és 1951 között a két világháború közötti el- és kivándorlás, a katonai veszteségek, valamint a zsidóság és a cigányság tragédiája következtében a népesség száma 11%-kal fogyott (6. táblázat), így utóbbi időpontban a térség már csak 109,6 ezer lakosnak adott otthont. A németajkúak aránya (90,6%) ellenben jelentősen növekedett (1934: 84,2%). A természetes beolvadás, valamint a megváltozott politikai helyzet következtében a magyar identitás vállalásától való tartózkodás miatt a magyarok száma (2,9 ezer fő) a két világháború közötti szinthez képest csaknem megfelelődként, a horvátok száma (6,9 ezer fő) 1934-hez viszonyítva negyedével csökkent. A roma holokauszt után a visszatérők alacsony száma, illetve a még mindig érzékelhető megfélemlítettség következtében cigány identitását mindössze pár tucat dél-burgenlandi személy merete vállalni, ők főként Alsóőr és a magyar határ menti Rendek lakói voltak.

A három különböző régió mindegyike az adott államalakulat periferiájának minősült 1945 után. Ausztria és Jugoszlávia keretein belül Burgenland illetve a Muravidék kedvezőtlen forgalmi és gazdasági helyzetű térségnek számított, relatív pozíciójukat határmentiségük nagymértékben meghatározta. A két terület közös jellemzője volt, hogy fejlettségbeli szempontból a centrumtérségek szintjétől messze elmaradt vidékek voltak, társadalmukat már a két világháború között jelentős migrációs folyamatok formálták. Különbőségnek számított viszont, hogy míg Muravidéken Muraszombat egyértelműen lokális centrummá tudott válni, addig az észak-déli irányban jelentős kiterjedésű, rendkívül heterogén domborzati és településföldrajzi adottságokkal rendelkező Burgenlandban nem fejlődött ki természetes központ. Ennek köszönhetően Muraszombat a muravidéki migráló népesség egy részét a térségen belül tudta tartani (MOHOS M. 2003), addig Burgenlandból a vidékre eredetileg is számottevő gazdasági befolyással bíró nagyvárosokba (Bécs, Graz) áramlott a lakosság³⁹; e centrumok viszont már kívül estek a tartomány határain (GENORIO, R. et al. 1985, KLEMENČIČ, V. 1985, GÖNCZ L. 2005, RECHNITZER J. 2005, GYÖRI R.–JANKÓ F. 2009). Dél-Burgenland egymással vetélkedő kisvárosai közül végül Felsőőr jelentősége nőtt meg leginkább, a település 1951-1981 között 27%-kal növelte népességszámát, majd 1981-től napjainkig (számottevő mértékben a nemzetközi bevándorlásnak köszönhetően) további 20%-kal.

A magyarországi Vas megye hosszú időn át hazánk fejlett, az átlagnál lényegesen kedvezőbb szociális és humán-erőforrás mutatókkal rendelkező térsége volt (CSAPÓ T. 1997). Az 1940-es évek végétől azonban addig fokozott előnyöket biztosító földrajzi elhelyezkedése hátránnyá vált. A megyét az 1950-es években a központi kormányzat tudatosan elhanyagolta, területe a hazai beruházások nagy részét koncentráló ipari tengelyén kívül esett; osztrák és jugoszláv határral való érintkezési zónaként jelentős részén szinte semmiféle fejlesztés nem történt. A határzár a határsávban élők jelentős hányadát elvándorlásra ösztönözte. A kedvezőtlen életkörülmények, a mezőgazdaság kollektivizálása, illetve a munkahelyteremtés elmaradása révén Vas megye az 1950-es években jelentős népességkibocsátó térséggé vált. 1949 és 1980 között a megye ugyan másfélszeresére növelte a városi népesség számát, viszont a rurális térségek demográfiai hanyatlása következtében a falvak lakosságszáma egyharmadával csökkent (CSAPÓ T. 1994).

³⁹ Muraszombat lakosságszáma 1941-1981 között 179%-kal nőtt, eközben a dél-burgenlandi városoké mindössze 23%-kal.

A falvak népességeróziója már az 1950-es években megindult, 1960-1980 között volt a legintenzívebb (átlagosan évi 1,2%-os fogyás), ám azt követően is folytatódott. A romló demográfiai helyzet a térség községeit nem egyforma mértékben érintette, a városok közelében található helységek lakosság száma stabil, helyenként növekvő volt (CSAPÓ T. 1996). A megye népességfogyása – illeszkedve a magyarországi népesedési trendekhez – 1980 után kezdődött, ám a csökkenő természetes szaporodás és az egyre erősödő elvándorlás révén már az 1960-as években is átélt átmeneti népességfogyást (2. térkép).

Vas megye demográfiai viszonyait jelentősen befolyásolták az 1956-os események. A földrajzi fekvésből adódóan az Ausztriába (kisebb mértékben Jugoszláviába) történő disszidálás az átmenetileg szünetelő határőrizet miatt viszonylag egyszerű volt. Vas megyéből összesen 7300 személy (népességének 2,6%-a) lépte át a határt, csaknem ötödük 14 évnél fiatalabb volt. A határmenti, részben kisebbségek által lakott községek mindegyikéből történt emigrálás, a leginkább érintett település kétségtelenül Szentpéterfa, ahonnan a lakosság negyede távozott (TÓTH J. 2000). Ilyen arányú veszteség máshol nem történt, de a helyi értelmiség egy része számos községben a távozás mellett döntött (vö. M. KOZÁR M. 2000). Vas megyében a községekből nagyobb arányban távoztak, mint a városokból, de természetesen Szombathelyről (1100 fő) és Kőszegről (450 fő) indultak el a legtöbben. A legnagyobb mértékben a szentgotthárdi járás lakossága fogyott, az itt élő népesség 8,7%-a (2100 fő) döntött az emigráció mellett (KSH JELENTÉS... 1991).

A második világháború utáni etnikai viszonyok a történelmi Vas megye egészét érintő vizsgálatára az 1960. évi magyar, illetve az 1961. évi jugoszláv és osztrák népszámlálások adnak lehetőséget. Területünk lakosság száma az ezt megelőző negyedszázad alatt 18 ezer fővel csökkent, a tárgyalt időpontban már csak 432 ezer főt számlált. A *magyarok* (271 ezer fő, 62,7%) száma lényegében stagnált, arányuk növekedett, ami – figyelembe véve a főként magyarjku zsidóság és cigányság világháborús veszteségeit, illetve a katonai és civil áldozatokat – számottevő természetes szaporulatot feltételez. E jelenség csupán a térség hazai részéről mondható el, a burgenlandi magyarok száma a világháború előttinek 58%-ára, míg a muravidékieké 26%-ára zsugorodott. A vizsgált területen élő ausztriai magyarok mindössze harmada élt olyan helységben, ahol a lakosság többségét adták, ez az érték a szlovéniaiak esetében 81%.

A *németek* (97,9 ezer fő, 22,7%) összlakosságon belüli súlya tovább mérséklődött, számuk a magyarországi és jugoszláviai kitelepítések, illetve az 1945-1950 közötti diszkriminatív intézkedések következtében húsz év alatt 12,6%-kal csökkent. Muravidéken 1961-ben már nem regisztráltak német lakost, Magyarországon számuk az 1941. évi érték hetedét érte csupán el⁴⁰, viszont Ausztria centrumtérségeibe történő elvándorlás révén a burgenlandi németek lélekszáma is folyamatosan csökkent⁴¹. Az 1949-es mélypont után magyarországi közösségük (1062 fő) már gyarapodásnak indult, ami az eredeti identitás ismételt vállalásának, a félelmek lassú oldódásának köszönhető. Kedvezőtlen demográfiai folyamataik ellenére Burgenlandban a németajkú népesség a települések kilenczetedében abszolút többséget alkotott, viszont Ausztria határain túl ugyanez csupán a magyarországi Vaskeresztesről volt elmondható.

A *szlovének* (53,4 ezer fő, 12,4%) lélekszáma 1941-hez képest ötödével nőtt, a vizsgált területhez tartozó jugoszláviai térségben öt aprófalukivételével mindenütt a népesség többségét alkották. Magyarországi közösségük lélekszáma azonban 1941-1960 között 17,4%-kal fogyott, bár ez nem csökkentette Szentgotthárdtól délre húzódó etnikai terük

⁴⁰ Kőszegen 1941-ben 1555, 1960-ban viszont csupán 79 német élt, a kitelepítettek száma viszont 454 fő volt, ami nem ad magyarázatot lélekszámuk ilyen mértékű fogyására (CZIBULKA Z. et al. 2004). Az itt élő német közösség jól példázza a traumatizáltság azon fokát, amit a hazai németek a második világháborút követően átéltek, és számtalan esetben nemzetiségi önazonosságuk „elrejtésével” próbáltak mérsékelni (BINDORFFER GY. 2002, 2005).

⁴¹ 1934: 103771, 1951: 99360, 1961: 96848 fő.

kompaktságát, itt hat községben változatlanul domináns nemzetiségként voltak jelen. A horvátok (7,9 ezer fő, 1,8%) száma a második világháború kezdete óta a magyarországi (-26%) és az ausztriai (-39%) oldalon egyaránt visszaesett, fél évszázad alatt lélekszámuk több mint felét veszítették el. Népesedési krízisükön a horvát területekről (főként a Muraközből) Muravidékre irányuló migrációjuk⁴² sem tudott érdemben változtatni. Magyarországon három, Ausztriában tizenöt község volt horvát többségű, ahol kerekén 80%-uk élt (10. és 17. térkép). Hosszabb időszakot vizsgálva burgenlandi nyelvszigeteiken a horvát népesség aránya egyes településeken rendkívüli ingadozásokat mutat, ami az asszimiláció–disszimiláció váltakozását, többes kötődést jelez, és távlati szinten a német/osztrák identitás felülkerekedését vetíti előre⁴³.

A cigányságról világháborús veszteségeik, illetve a (hiányos) népszámlálási adatok tanulmányozása után kijelenthető, hogy a teljes vizsgált területen 6000-6200-an éltek, ennek körülbelül 80%-a élhetett a magyarországi oldalon (az 1930-as évek végén még kevesebb, mint 50%-uk). A kisebb létszámú nemzetiségek közül megemlíthetjük még a Muravidékre bevándorló szerbeket (200 fő), akik a horvátokhoz hasonlóan munkavállalási céllal érkeztek, több mint felük a helyi igazgatási és gazdasági centrum, Murszombat lakója volt.

A vizsgált területen tehát az államalkotó nemzetek súlya tovább nőtt, mindegyik jelentős kisebbség létszáma visszaesett. A nyelvhatárok országhatárokhöz történő fokozatos igazodása csupán az alapvetően kisebbségi jellegű (gyakran államhatárok mentén elhelyezkedő) településeken jelentett etnikai diverzifikációt, a nemzetiségi viszonyok fokozatos átfarmálódását. Ennek oka az 1960-as évekig elsősorban az államalkotó nemzetek lassú betelepülése (határőr egységek, beházasodás), illetve a periférikus helyzetű falvakból való elvándorlás volt, amely kevés kivételtől eltekintve még nem változtatta meg érdemben az etnikai arányokat. A tradicionális falusi közösségi keretek felbomlása, a társadalmi mobilizáció erősödése az 1960-as évektől vált érzékelhetővé, és indította el a kisebbségi önazonosság átfarmálódását, a nyelvi asszimiláció egyre gyorsuló folyamatát.

Ehhez természetesen Jugoszláviában és Magyarországon hozzájárult a szocialista ideológia „nemzeteket egyesítő” szellemisége, amit a déli szomszédunkban a testvériség–egység fogalma, a délszláv népek egyesítését célzó gondolkodásmód mindenhatósága jellemezte. Mindez együtt járt a nem szláv népek (akik egyébként – főként a szlovéniai térségben – viszonylag széleskörű jogokat élveztek) körében az újonnan bevezetett „jugoszláv” etnikai kategória népszerűségének gyors növekedésével, illetve az egyes nyelvi színtereken a kétnyelvűség felé történő elmozdulással (HORNYÁK Á. 2009). Hazánkban az alapvetően nem túl nagy súlyt képviselő kisebbségek helyzetét jól jellemezte a főként papíron létező kisebbségi jogok, illetve a nemzetiségi kérdéskör fontossága tagadásának sajátos kettőssége, amely végső soron a nemzetiségek asszimilációját célozta.

Ausztriában a kisebbségek helyzetét az 1955. évi államszerződés rendezte, melynek rendelkezései területünkről csupán a burgenlandi horvátságra vonatkoztak. A burgenlandi magyarok mint elismert kisebbség az 1976. évi népcsoporttörvényben szerepelnek először. Ennek elfogadása többek között jelentős kulturális és érdekérvényesítési jogokat, illetve rendszeres anyagi támogatást jelentett, ellenben évtizedeken át nem rendezte a kisebbségi oktatás helyzetét, vagy a magyar nyelv hivatalos színtereken történő használatának kérdéskörét (BAUMGARTNER, G. 1996, SZOTÁK SZ. 2005, KONTRA M. 2012). A már ekkor döntő részben kétnyelvű burgenlandi magyar és horvát népcsoport teljes nyelvváltás felé történő elmozdulását a kisebbségi oktatás hiánya, a közösségi színtereken egyeduralkodó

⁴² Az elsősorban munkavállalási célú vándorlás következtében a Muravidék történelmi Vas megyéhez tartozó részén 1961-ben 201, 1971-ben 344, 1981-ben 552 horvát élt, kétharmad részben Murszombaton.

⁴³ Pl. Barátmajor (1910: 79,2%, 1934: 33,8%, 1961: 74,8% horvát), Óhodász (1910: 76,2%, 1934: 4,7%, 1961: 59,8%), Rumpód (1910: 50,2%, 1934: 18,1%, 1961: 40%). A Kőszegi-hegység horvát falvaiban a cigányság váltakozó identitása is befolyásolta az etnikai viszonyokat.

német nyelv, illetve a vasfüggöny túloldalán található anyanemzetek támogatásának elmaradása egyaránt elősegítette (GAL, S. 1991).

A fent leírtak fényében nem meglepő, hogy a vizsgált területen élő kisebbségi népesség második világháborút megelőző 34,2 ezer főnyi összlétszáma 1960/1961-re megfeleződött, majd az azt követő húsz évben további csökkenéssel a mélypontot jelentő 12,5 ezer főre zsugorodott (5. táblázat).

Az 1960-1980 közötti időszakban a vizsgált terület népességszáma szerény mértékben ismét növekedett (+1,7%), a gyarapodás súlypontja a burgenlandi és a muravidéki területen az 1960-as, a magyarországi térségben az 1970-es évekre esett. Burgenlandban a lassan meginduló helyi iparosítás, illetve a mindennapi ingázás feltételeinek magas színvonalú biztosítása révén az elvándorlás üteme mérséklődött, így a természetes szaporodás révén az 1960-as években még gyarapodott a tartomány népességszáma. Utóbbi negatív előjelűvé válása az 1970-es évek elején következett be. Muravidéken Murszombat népességfelszívó hatása és a viszonylag jelentős népszaporulat a tárgyalt időszakban még ellensúlyozni tudta az elvándorlást. A vidék a demográfiai mutatók szempontjából két, jól elkülönülő tájra osztható: a Mura mentén húzódó, vándorlási nyereséggel, kedvező korszerkezettel bíró déli és a gyorsan fogyó, elöregedő népességű északi részre (Goričko)⁴⁴ (KLEMENČIČ, V. 1985). A magyarországi oldalon az 1960-as években a vidéki agrárnépesség létalapjának megszüntetése után a falvakból elvándorló tömegeket az ekkor még szinte kizárólag Szombathelyre koncentrálódó iparosítás csak részben tudta a megyén belül tartani. A megyehatáron túlra irányuló migrációval az alacsony természetes szaporodás nem volt képes tartani a lépést, így a megye lélekszáma fogyott. Az 1970-es évektől viszont az átmenetileg ismét megnövekvő fertilitás, illetve a kisvárosi (esetleg a falusi iparhoz kapcsolódó) munkahelyteremtés révén szerény növekedés volt mérhető.

A vizsgált terület 20. század eleji alacsony urbanizációs szintje az 1960-as évekig csekély mértékben változott. 1960/1961-ben az aktuális közigazgatási állapot szerint négy várossal (Kőszeg, Szombathely, illetve Felsőőr és Pinkafő) számolhatunk, melyek az össznépesség 16,8%-át (1910: 9%) tömörítették. Történelmi előzményekből adódóan a városi lakosság aránya a magyarországi megyerészen az átlagot jóval meghaladta (23,4%). Amennyiben a jelenlegi igazgatási viszonyokat vesszük alapul (17 város), az urbánus népesség aránya a történelmi Vas megye teljes területén 32%-ra nő (1910: 24,2%). Az államalkotó nemzetek városi népességen belüli dominanciája fokozódott, a centrumok – a magyar kisebbséggel rendelkező Felsőőrt leszámítva – mindegyikét lényegében etnikailag homogén lakosság lakta.

1980/1981-re a helyzet jelentősen változott. A magyarországi térség folytatódó urbanizációja, valamint a várossá nyilvánítások révén az urbánus népesség aránya húsz év alatt több mint duplájára növekedett (37,1%)⁴⁵. Ugyanez az érték a 2011. évi beosztás alapján 42,6%-ot tesz ki. Mindkét érték jelentősen elmarad az országos átlagoktól, erre a sajátos (aprófalvas) településszerkezet, illetve a burgenlandi és muravidéki tájakon érzékelhető központtalanság ad magyarázatot. Felsőőrtől eltekintve változatlanul az államnemzetek túlsúlya jellemezte a városokat, az egyes kisebbségek alapvetően rurális jellegűek maradtak.

Az imént vázolt demográfiai és etnikai folyamatok hatását az 1980/1981. évi népszámlálások eredményein keresztül tanulmányozhatjuk⁴⁶. A történelmi Vas megye összlakossága ebben az időpontban 439,3 ezer főt számlált, ez az érték egyben az 1950-es évek óta tartó lassú népességnövekedés csúcspontját jelenti, a vizsgált terület lélekszáma azóta folyamatosan csökken. A *magyarok* (279,4 ezer fő, 63,6%) aránya szintén ekkor érte el csúcspontját, a nagyobb nemzetiségek közül – a természetes szaporodás pozitívuma és a hazai

⁴⁴ Goričko népességszámának harmadát veszítette el 1961-1991 között (ZUPANČIČ, J. 1993).

⁴⁵ Magyarország: 48,3%, Jugoszlávia (Szlovénia): 22,5%, Ausztria: 14,7% (az egyes országokhoz tartozó megyerészek).

⁴⁶ Noha 1971-ben Ausztriában és Jugoszláviában, 1970-ben pedig hazánkban is tartottak népszámlálást, utóbbi esetében a nemzetiségi adatokat települési szinten nem tették közzé.

kisebbségek beolvadása révén – egyedül ők növelték lélekszámukat. Burgenlandban továbbra is csupán Alsóőr és Őrisziget őrizte magyar jellegét (SEPER K. 1988), az itt élő magyar közösségek lélekszáma hosszabb távon komoly ingadozásokat mutatott, ami részben a nyelvváltásnak, részben az osztrák népszámlálásoknál alkalmazott sajátos metodikának köszönhető⁴⁷. A magyarok arányának ingadozása a muravidéki határmenti, vegyes nemzetiségű térségben is érvényesült, számuk azonban már évtizedek óta fogyott; hét községben összesen 1049 magyar élt, a népesség kétharmada, a muravidéki magyarság 81%-a. A magyar népesség migrációját bizonyítja, hogy húsz évvel korábban még a magyarok 91%-a lakott a tárgyalt településeken. Mindezzel együtt 1961-1981 között mind a burgenlandi, mind a muravidéki magyarság jelentős lélekszámbeli csökkenést szenvedett el⁴⁸. A magyarországi oldalon az intenzív asszimiláció, valamint a nemzetiségi kérdésekben változatlanul érvényesülő szocialista ideológia folytán a magyarok aránya a 100%-ot közelítette, míg a kisebbségek anyanyelvi és nemzetiségi önbevallása között jelentős különbségek mutatkoztak. Az eltérések az anyanyelvét még rendszeresen használó, ugyanakkor a kétnyelvűség állapotába jutó, nemzeti identitásában a magyar állam felé lojális közösségek álláspontját tükrözték (a negatív történelmi tapasztalatok hatása mellett).

A *németek* (98,2 ezer fő, 22,4%) csaknem egy évszázada tartó lélekszámcsökkenése 1960-1980 között ugyan átmenetileg megállt, ám arányuk tovább zsugorodott. Muravidéki jelenlétük nem volt kimutatható, a magyarországi megyerészen mindössze 231 német nemzetiségű és 789 anyanyelvű személy lakott. A burgenlandi térségben számuk a demográfiai viszonyok javulásának megfelelően enyhén nőtt. Burgenland legkevesbé német/osztrák jellegű vidékének továbbra is a Felsőőr–Rohonc közötti horvát nyelvi tér számított, ezenkívül – néhány, szigetszerűen elhelyezkedő horvát és magyar községet leszámítva – mindenütt a németajkúak éltek többségben.

A *szlovének* (52,7 ezer fő, 12%) muravidéki lélekszám-gyarapodását éppen ellensúlyozta magyarországi fogyatkozásuk. A Szentgotthárd környéki falvak szlovén népessége nemzetiség szerint 1980-ban csupán másfél ezer főt számlált, ami kevesebb mint fele a húsz évvel korábbi értéknek (szlovén anyanyelvű: 2750 fő). A csökkenést csak részben magyarázza a beolvadás, a szlovének elvándorlása a Rába-vidékről a megye egyik jellemző migrációs jelensége volt⁴⁹. A statisztikai eltérések olykor igen látványosak bizonyultak⁵⁰, ennek okait többek között a helyi szlovénajkú lakosság egyre jobban érzékelhető asszimilációjában kereshetjük (RADÓ P. 1996, M. KOZÁR M. 2005). A nyelvi beolvadás a szlovén falvakban azonban ekkor még nem volt általános, inkább 1989 után gyorsult fel (határsáv megszűnése, új társadalmi folyamatok, tanulmányi célú migráció erősödése). Muravidéken a szlovének száma mérsékelten növekedett, ugyanakkor a térségbe lassan beáramló szerbek, horvátok, illetve lélekszámát magas fertilitásának, disszimilációjának köszönhetően növelő cigány népesség jelenléte miatt arányuk stagnált.

A *horvátok* (7,5 ezer fő, 1,7%) burgenlandi és magyarországi lélekszáma 7, illetve 18%-kal fogyott. Etnikai terük alig zsugorodott tovább, ennek oka, hogy a Kőszegi-hegység periférikus fekvésű, elvándorlás sújtotta horvát falvai nem váltak az államalkotó nemzet migrációs célpontjaivá, ugyanez volt érvényes a vasfüggöny „árnyékában” fekvő

⁴⁷ Alsóőr: 86,1% (1951), 63,7% (1971), 88,2% (1981); Őrisziget: 17,2% (1951), 78,4% (1971), 57,9% (1981) magyar. Az ingadozások közvetlen oka a censusoknál alkalmazott módszer volt, amely szerint lehetőség volt német-magyar köznyelvet megadni. Ennek lehetőségével a magyar anyanyelvű, ám a mindennapos kommunikációban a németet fokozottan használó népesség számottevő hányada élt (Őriszigeten 1951-ben a lakosság háromnegyede), akiket a népszámlálási adatok összesítésénél végül a német köznyelvűekhez soroltak (BURGHARDT, A. F. 1962).

⁴⁸ Számuk a burgenlandi térségben 12,6%-kal, Muravidéken 11%-kal fogyott.

⁴⁹ Migrációs célpontjaik elsősorban Szentgotthárd, Szombathely, Budapest és Mosonmagyaróvár voltak. Bővebben ld., M. KOZÁR M. 2000, 2005, MOHOS M. 2003, MUNDA HÍRNÖK K. 2010.

⁵⁰ Anyanyelvi, illetve nemzetiségi adatok: Orfalu 94, ill. 0%; Apátistvánfalva 77, ill. 42%; Szakonyfalva 57, ill. 33% szlovén.

magyarországi horvát községekre is. Összesen 18 (anyanyelv szerint 19) helységben őrizték többségüket, ahol 83%-uk élt. Az a tény, hogy a 20. század során végig döntő részük a dominánsan horvátok lakta településeken élt, nem etnodemográfiai stabilitásukat, hanem az általuk lakott falvak kiürülését és a városokba költöző horvátság asszimilációját jelezték. Megállapítható viszont, hogy a helyben maradó horvát lakosság eredeti identitásához való ragaszkodása viszonylag erős (TÓTH J. 2000, SZARKA L. 2004), ezt támasztja alá az anyanyelvi és nemzetiségi adatok összevetése is⁵¹.

A *cigányok* önbevallás szerinti lélekszáma változatlanul igen alacsonynak mutatkozott (600 fő). Burgenland esetében valóban csupán néhány száz főre becsülhetjük a roma közösség lélekszámát, aminek nagyjából negyede (100-150 fő) élhetett Felsőőrön (PICK K.–ZOLNAY J. 1995). A muravidéki cigányok száma KOCSIS K. (2002b, 2006) munkái alapján 1500-2000 főre tehető, ami a helyi roma lakosság dinamikus szaporulatát jelzi a második világháború óta. Magyarországon az 1961-es kormányhatározat előírta a cigánytelepek felszámolását és az ott élő cigány népesség falvakba költöztetését. Az akció „az akkori cigányság kétharmadát érintette, annak ellenére, hogy szándékában a cigányság életszínvonalának emelését szolgálta, valójában a cigányoknak a nem cigány (magyar) környezetbe való szétszórásával tulajdonképpen egy erőszakos – de mint utóbb kiderült, sikertelen – asszimilációs kísérletet valósított meg” (KOCSIS K.–KOVÁCS Z. 1991: 83). A falusi házakba történő beköltöztetés nemcsak a cigányok és magyarok közötti ellentétet élezte ki, hanem olyan nagyarányú lakáspiaci eróziót is elindított, amely felgyorsította a falvakból történő magyar elvándorlást, biztosítva a romák folyamatos beköltözésének fizikai feltételeit (KOCSIS K.–KOVÁCS Z. 1991). A hetvenes-nyolcvanas években a megyei tanácsok Cigányügyi Koordinációs Bizottságai (CIKOB) időnként a települési tanácsoktól becsléseket kértek a cigányság lokális létszámáról. A helyzetet bonyolítja, hogy Vas megyében a cigányság az országos átlagot jóval meghaladó mértékben élt városokban, ahol a minősítésen alapuló becslések eredménye többnyire bizonytalan. Mindettől függetlenül a vizsgált terület magyarországi oldalára vonatkozó 1978-as CIKOB minősítés (5800 fő, ld. KERTESI G.–KÉZDI G. 1998), illetve KOCSIS K. és KOVÁCS Z. (1991) 1984-re vonatkozó, szintén bizottsági jelentésen alapuló becslése (6400 fő) kissé túlzónak tűnik. A fentiek alapján az 1980-as évek elején a történelmi Vas megyében a romák lélekszámát 8000-8500 főre becsülhetjük, körülbelül 55%-uk városokban élt⁵². Legjelentősebb arányt (15-25%) a magyarországi Pankaszon, Telekesen és Toronyban, illetve a muravidéki Kísszombaton értek el.

A kisebb nemzetiségek közül mindenképpen érdemes kiemelni a délszláv államban élő jugoszlávokat. A népszámlálásokon a *jugoszláv* etnikai kategóriát jellemzően a városokban, illetve nemzetiségileg kevert térségekben lakó népesség jelölte meg. 1981-ben Jugoszlávia teljes lakosságának 5,8%-a vallotta magát jugoszlávnak, ezzel szemben a Muraszombati občinában – az urbanizációs ráta, illetve a településen belüli etnikai heterogenitás alacsony szintjéből adódóan – alig fél százalék. A csaknem háromszáz jugoszláv nemzetiségű személy 85%-a Muraszombat lakója volt.

A hazai kisebbségek feltűnően nagymértékű fogyása miatt 1980-ban egy új típusú módszerrel tettek kísérletet valós lélekszámuk meghatározására. Az ún. tanácsai minősítés (részletesebben ld. HOÓZ I. et al. 1985) alapján 1980-ban területünk magyarországi részének községeiben – a vizsgálat a városokra nem terjedt ki – 4493 főnyi „délszláv” népesség élt (kb. 50-50%-ban horvátok és szlovének), akik összesen tíz településen alkottak többséget. A németek száma 952 fő volt, két községben domináns nemzetiségként. Noha a felmérés erősen korlátozott volt (pl. a cigányság is kimaradt belőle), mindenképpen pozitív újításként

⁵¹ A vasi horvátok anyanyelv (2090), ill. nemzetiség (1765 fő) szerinti létszáma közti különbség jóval csekélyebb, mint a németek vagy a szlovének esetében.

⁵² Szombathelyen 2000, Körmenden 1100, Celldömölkön 1000 fő (CIKOB-összeírás).

értékelhető, hiszen a kisebbségek lélekszámát az addigiaktól eltérő metodikával vizsgálta (CZIBULKA Z. 1991).

A második világháború óta eltelt időszakban tehát a magyarok és a szlovének generális szinten, a németajkúak pedig regionálisan növelték súlyukat. A homogenizáció révén a három államalkotó nemzet saját országában egyre magasabb arányt ért el, a kisebbségek lélekszáma és aránya viszont mindenhol csökkent. A változások fő vesztese a teljes beolvadás felé haladó horvát közösség volt. Az etnikai jellegű változások elsődleges összetevőiként az asszimilációt, illetve a belső és a világháborút közvetlenül követő nemzetközi (javarészt kényszer-) migrációt említhetjük. A cigányság dinamikus természetes szaporodásának köszönhetően az 1970-es évek végére a régió negyedik legnépesebb népcsoportjává lépett elő, megelőzve a horvátokat.

A hetvenes és nyolcvanas évek során Magyarországon felgyorsult a falvak elnéptelenedése, nem csekély részben az 1971. évi OTK miatt, amely a községek nagy részét megfosztotta gazdasági létalapjuktól, azaz a „fejlesztési lehetőségekben a magasabb hierarchia-fokozatok javára” differenciált (TÓTH J. 2011: 11)⁵³. A természetes szaporodás mutatói 1980 után negatívba fordultak, így az egyébként is az országos átlagnál alacsonyabb termékenységgű, elvándorlás sújtotta Vas megyében felgyorsult, egyes vidékeken (Őrség, Vasi-Hegyhát, Kemeneshát) drámai mértéket öltött a népességfogyás. Ezzel egyidejűleg már a burgenlandi és a muravidéki térségben is csökkent a népességszám, bár eleinte a magyarországinál lassabban.

5.6. Recens etnikai térfolyamatok, diverzitás, szegregáció

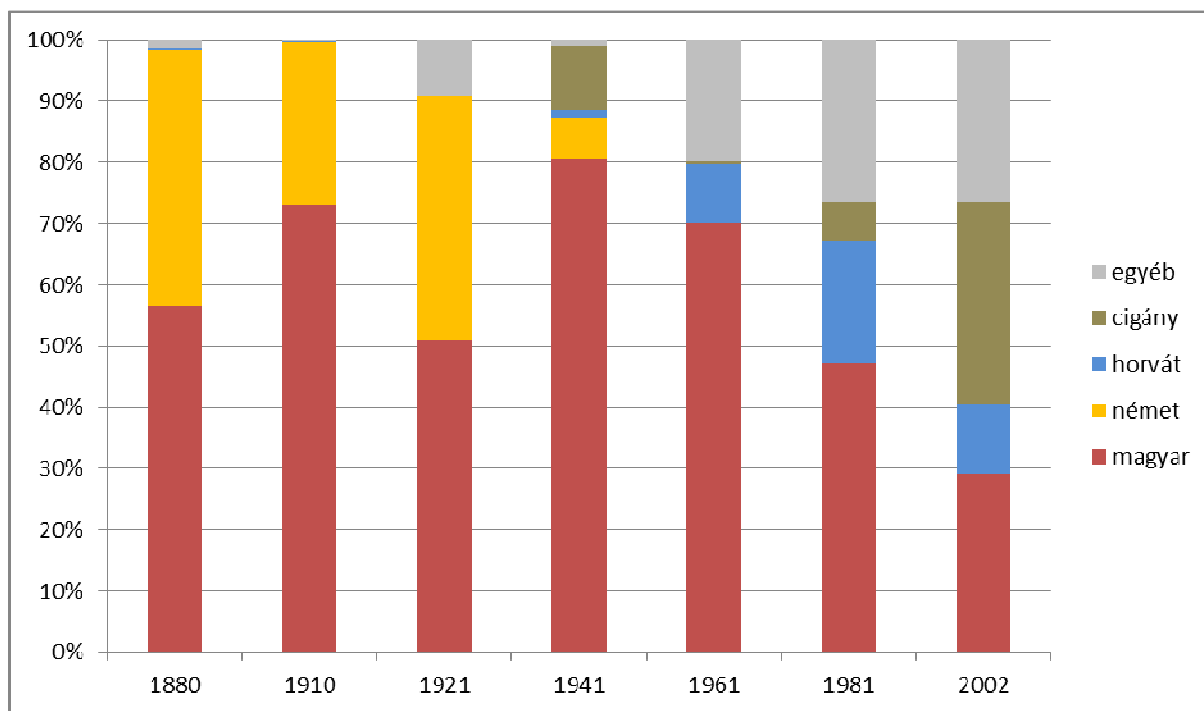
Az 1989. évi kelet-közép európai események, valamint az azokat követő politikai és gazdasági rendszerváltás során a vizsgált területen élő kisebbségek belső és külső viszonyrendszerében, önazonosságuk értelmezésében gyökeres változások történtek. Az átalakulás következményei nemcsak a volt szocialista országokra, hanem Ausztriára is hatást gyakoroltak, főként annak keleti, a vizsgált területhez tartozó határvidékére. A burgenlandi horvát és magyar kisebbség ekkor tudta igazán lerázni magáról a vasfüggöny jelenlétéből (illetve anyanemzetük „túloldaliságából”) fakadó sokkot, melynek negyven éven át tartó negatív hatásait a kisebbségek önszerveződése és érdekérvényesítése addig legfeljebb tompítani tudott. A kisebbségek helyzetének javulását egyfelől a második világháborút követően rögzült félelmek oldódása, másfelől az országhatárok szabadabb átjárhatósága tette lehetővé (a témában ld. bővebben BAUMGARTNER, G. 1995, BINDORFFER GY. 2003, HORVÁTH S. 2005, HOMIŠINOVÁ, M. 2008, BERLAKOVICH, M. 2011).

A kedvező légkörben a Kárpát-medencében a kisebbségi identitás erősödése volt tapasztalható. A származás, az önazonosság újrafelfedezéséhez és vállalásához részben személyes igény és meggyőződés vezetett, részben gazdasági és anyagi okok is állhattak a háttérben (pl. a szatmári svábok identitásának képlékennyé válása, a magyarországi kisebbségi önkormányzatok megalakulásánál tapasztalt ellentmondások). A változások legnyilvánvalóbb jele a kisebbségek abszolút számában és arányában tapasztalt növekedés volt, mely – differenciáltan, illetve kivételekkel tarkítva – a történelmi Vas megyében is érvényesült (ld. SZARKA L. 2004b, BOTTLIK ZS. 2006, KOC SIS K. et al. 2006).

Az egyes kisebbségek lélekszám-gyarapodásának volumene és időbeli súlypontja mentén határozott eltérések fedezhetők fel (4. ábra). A szlovéniai magyarság esetében az „etnikai reneszánsz” hatása a statisztikákban egyáltalán nem jelenik meg (ZUPANČIČ, J. 1993). 1970-es évek óta zsugorodó lélekszámuk 1981-1991 között 13, 1991-2002 között további 38%-kal csökkent (5. ábra). Mindez nem jelenti azt, hogy a szlovéniai magyarok esetében ne lett volna példa a magyarság javára történő disszimilációra, vélhetőleg azonban olyan elszigetelt

⁵³ A koncepció részletes kritikáját ld. JUHÁSZ P. (1988).

esetekről beszélhetünk, melyek a helyi magyar közösség zsugorodását még lassítani sem tudták. Az 1991. évi felmérés szerint a Muraszombati községben a magyar anyanyelvűek csupán 58%-a használta családi körben kizárólag a magyart, 13%-uk a magyar mellett más nyelven (jellemzően szlovénül) is, 23%-uk csak szlovénül (illetve a „muramelléki” tájnyelven) beszélt. A hétköznapi nyelvhasználat során a magyarok egyharmada egyáltalán nem használta anyanyelvét⁵⁴ (MILENKOVIČ, A. 1994). 2002-ben a muravidéki magyaroknak már csak 36,8%-a élt saját többségű településen (1991: 70,3%).

5. ábra: A kisebbségi népesség arányváltozásai a vizsgált terület szlovéniai részén 1880-2002 között (forrás: 1880-1910 közötti magyarországi, 1921-1981 közötti jugoszláv, ill. 2002. évi szlovéniai népszámlálások adatai)

A burgenlandi magyarok és horvátok lélekszáma 1981-2001 között nagyfokú ingadozásokat mutatott (6. ábra). A földrajzi elhelyezkedésből adódó migrációs lehetőségek, az 1989 után rögtön induló bevándorlás, valamint az autochton magyarság magyar identitásának (újra)erősödése révén az ausztriai magyarok lélekszáma nagyon gyorsan „reagált” a politikai változásokra, 1981-1991 között 40%-kal gyarapodott. A növekménynek csupán szűk egyharmada jutott az őshonos magyarságra, ami már ekkor előrevetítette a burgenlandi magyar közösségen belül a betelepülő migránsok súlyának növekedését. A saját többségű településen élő magyarok aránya (23,6%) lélekszámuk gyarapodása ellenére csökkent (1991: 26,2%).

A burgenlandi horvátok lélekszám-változását a magyarokétól eltérő ütemben befolyásolták az 1980-as évek végének eseményei. Jóllehet a horvát közösség kollektív tudatát is befolyásolta a nyugat-kelet szembenállás, az anyaországtól való elzártság viszont – annak csaknem ötszáz éves hagyománya miatt – nem okozott akkora megrázkódtatást, mint a burgenlandi magyarok esetében. Szintén az elszigeteltség oldódásának irányába hatott az Ausztria és Jugoszlávia közötti viszony, melynek révén a két ország határa jóval átjárhatóbb volt, mint bárhol máshol a kapitalista és a szocialista tömb érintkezési zónájában. Az

⁵⁴ A Muraszombati község a történelmi Zálához tartozó Szécsiszentlászlót is magában foglalta, így az adatok nem kizárólag a vizsgált területre vonatkoznak. A szlovén nyelv helyi dialektusát („pomurjei” = „muramenti”) a magyarok tizede, a nem magyar lakosság 41%-a vallotta családban használt nyelvének (MILENKOVIČ, A. 1994).

Ausztriába (főként a bécsi és alsó-ausztriai centrumtérsgébe) történő gazdasági indíttatású horvát (és egyéb jugoszláv) bevándorlás már az 1970-es évektől érzékelhetővé vált, a kevésbé vonzó Dél-Burgenlandban viszont csak az 1990-es évek végétől fejt ki mérhető hatást. A fentieknek megfelelően a burgenlandi horvátok száma 1981-1991 között 11%-kal fogyott. Ezt követően viszont az anyaországból, illetve Bosznia-Hercegovinából induló betelepülésnek köszönhetően megindult a horvátok lélekszámának enyhe gyarapodása (1991-2001: +2,5%). A folyamat – a magyarokhoz hasonlóan – szinte kizárólag az 1500-as évek óta kontinuitását megőrző településterületen kívül zajlott, emiatt a saját többségű településen élő horvátok aránya 1991-re 70, 2001-re 57%-ra zuhant (7. táblázat).

Év	Ausztriai horvátok	Ausztriai magyarok	Magyarországi horvátok	Magyarországi németek	Magyarországi szlovének	Szlovénai magyarok	Kisebbségek összesen
1880	80,4	69,4	84,5	69,0	93,8	63,9	75,4
1910	83,7	43,7	86,9	43,7	87,6	43,5	61,2
1920/21/23	88,6	55,4	86,6	40,6	90,8	70,1	66,8
1934/1941	84,5	70,0	77,2	59,8	89,9	42,1	70,2
1960/1961	83,0	34,6	79,9	39,2	88,1	81,3	72,5
1990/1991	69,8	26,2	69,6	30,9	66,3	70,3	56,0
2001/2002	57,1	23,6	60,4	0,0	52,1	36,8	43,5

7. táblázat: A többségi településen élők arányának változása a vizsgált terület nemzeti kisebbségei körében (forrás: népszámlálási adatok)

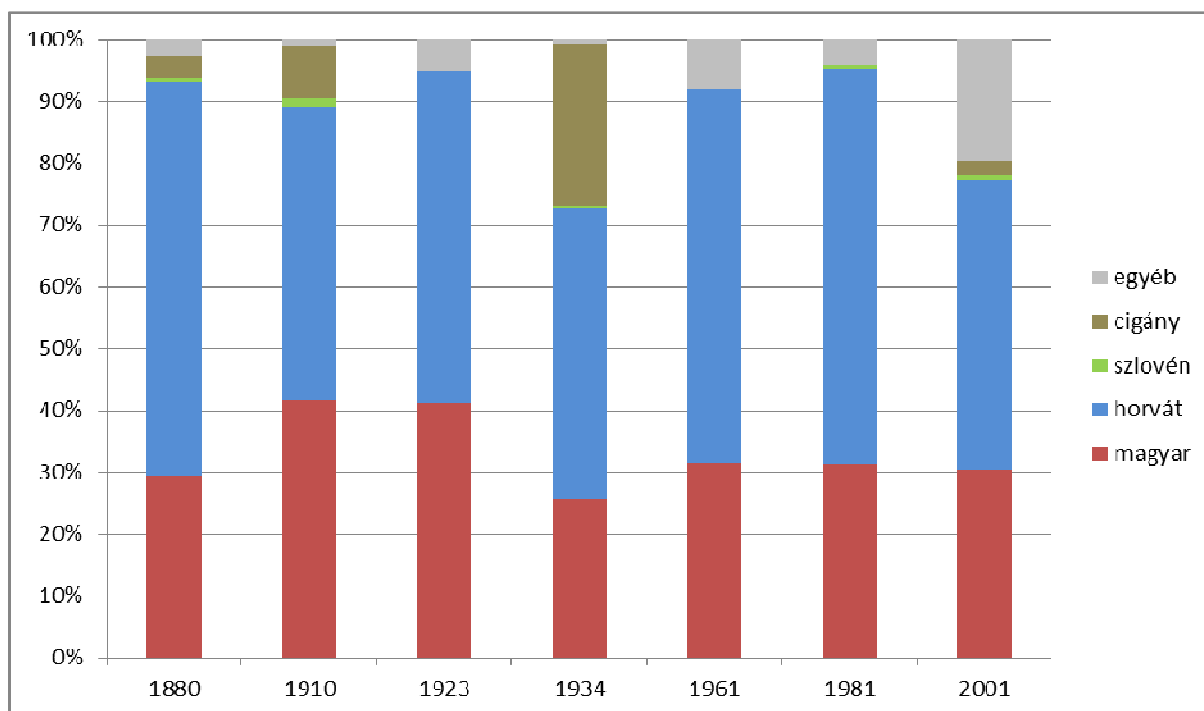
A magyarországi horvátok és szlovének esetében az 1989 utáni etnikai folyamatok sajátosan alakultak. Míg 1960-1980 között a horvátok száma 18, a szlovéneké 58%-kal mérséklődött, addig 1980-2001 között mindkét nemzetiség stagnált (7. ábra). Ugyanez nem mondható el az anyanyelvi adataikról. A hazai kisebbségek esetében általánosan tapasztalt jelenség, miszerint 1980-2001 között az anyanyelvi értékek tovább csökkennek, míg a nemzetiségié nőnek, így módon az anyanyelvit erős nemzetiségi többlet váltja fel; s ez a trend e két kisebbség vonatkozásában is érvényesült. A kétnyelvűség, illetve a magyar domináns kétnyelvűség – főként a fiatalabb korosztályokban érzékelhető – rohamos terjedése révén identitásuk fő támaszává a 20. század végén anyanyelvük helyett etnikai csoporttudatuk és kulturális kötődésük lépett. Így nem meglepő, hogy 1980-2001 között a Vas megyei horvát anyanyelvűek száma 21, a szlovéneké 36%-kal mérséklődött; eközben a horvátoknak csupán 60,4%-a (1990: 69,6%), a szlovéneknek 52,1%-a (1990: 66,3%) él olyan településen, ahol a lakosság abszolút többségét képviselik.

Az etnikai reneszánsz egyértelmű nyertesének a magyarországi német közösséget tekinthetjük. A Vas megyei németek száma 1980-1990 között 181, 1990-2001 között további 48%-kal növekedett. Egyedül itt beszélhetünk az anyanyelvi kötődés erősödéséről is⁵⁵. Lélekszám-változásuk sajátos területi differenciáltságát mutatja, hogy amíg Szombathelyen és Kőszegen lélekszámuk megháromszorozódott, addig „elvesztették” utolsó többségi településüket (Vaskeresztes).

Az egyes mikrotérsegekben (Felső-Rába-völgy, Vasvár térsége, Muraszombat környéke, Felső-Őrség és az attól északra fekvő települések) erős kisebbségként jelen lévő cigányság lélekszáma kapcsán ismét elsősorban becslésekre hagyatkozhatunk. Népszámlálások szerint Vas megyében mindössze 1630, (a teljes) Muravidéken 686 lakos vallotta magát cigánynak (Burgenlandban egy személy sem), ez alapján a vizsgált terület egészen számuk hivatalosan

⁵⁵ Anyanyelv szerint 1980-1990 között 14%-os növekedés, 1990-2001 között 6%-os fogyás, 2001-2011 között gyors növekedés (31%).

kétezer fő körül alakult. A KERTESI G.–KÉZDI G. (1998) szerzőpáros által végzett 1992. évi felmérés szerint a vizsgált terület magyarországi oldalán 5208 főnyi cigányság él⁵⁶, hasonló becslést ad KOCSIS K. (2002b), aki további 1600 főre teszi a burgenlandi romák számát (utóbbi nem csak a vizsgált területre vonatkozik). A JOSIPOVIČ, D.–REPOLUSK, P. (2003) szerzőpáros által kidolgozott becslés szerint a Muravidék területünkre eső részén háromezer cigány élt⁵⁷, így módon a megye történelmi területe 1990 környékén körülbelül 9200 roma lakos élhetett. Ötszáz főnél több roma lakosa Szombathelynek, Körmendnek és Jánosházának volt.

6. ábra: A kisebbségi népesség arányváltozásai a vizsgált terület ausztriai részén 1880-2001 között (forrás: 1880-1910 közötti magyarországi, ill. 1923-2001 közötti ausztriai népszámlálások adatai)

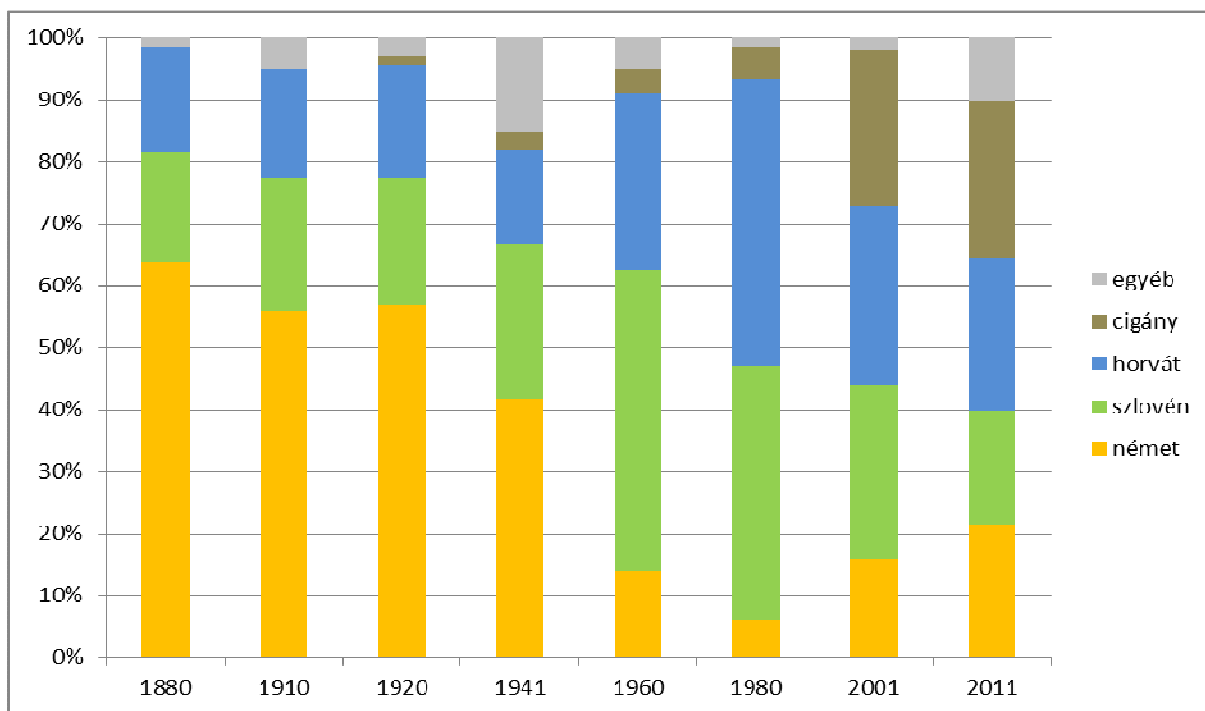
A csökkenő termékenységi ráta, illetve a vándorlási egyenleg negatív jellege már az 1990 előtti időszakban a történelmi Vas döntő részén megmutatkozott. A térség népességszáma 1980-1990 között több mint 12 ezer fővel (2,8%-kal) fogyott, a csökkenés nagy részét a magyarországi oldal szenvedte el. A 426,9 ezer fős összlakosság 62,9%-a magyar, 22,1%-a német/osztrák, 12,1%-a szlovén, 1,6%-a horvát nemzetiséget jelölt meg. Mind a négy jelentősebb nemzetiség (magyarok, németek/osztrákok, szlovének, horvátok) száma visszaesett, ellenben a cigányságé növekedett.

Az 1990-2001 között eltelt időszakban a történelmi Vas megye egészén folytatódott a népességfogyás, természetesen területileg differenciált formában. Legrosszabb népesedési helyzetűnek továbbra is a Rábától délre, illetve keletre fekvő vidék számított. Kivételnek voltak tekinthetők a Muraszombat környéki kedvező korstruktúrájú falvak, valamint egyes szép környezetben fekvő, a kiépülő falusi turizmus célpontjaivá váló magyarországi (pl. őrségi) községek. Utóbbiak esetében a hazai migrációs folyamatok közé frissen belépő

⁵⁶ Ez az érték alátámasztja az 1980-as évek CIKOBİ-felméréseinek pontatlanságát.

⁵⁷ Véleményük szerint száznál több roma lakója volt többek között Kísszombatnak, Ivánfalvának, Perestónak, Muraszombatnak. A cigánytól eltérő nemzetiséget megadó cigány anyanyelvűek 94%-a szlovénnek, alig 1%-a magyarnak vallotta magát. A nem cigány nemzetiségű vagy anyanyelvű, de a cigány nyelvet közösségi szinten használók 71%-a a szlovén, 27%-a a magyar nemzetiséget jelölte be (JOSIPOVIČ, D.–REPOLUSK, P. 2003).

dezurbanizáció is szerepet játszott⁵⁸. A népességfogyás másik fontos megjelenési területe maga Szombathely volt, ahol a felerősödő szuburbanizációnak köszönhetően a migrációs egyenleg az 1990-es évek közepén vált negatívvá⁵⁹. A demográfiai erózióval sújtott térségek ellenpólusát a már említett Mura-menti helységek, valamint a szuburbanizáció által érintett városkörnyéki települések alkották. Burgenland területén a Felsőőr–Pinkafő tengely mentén, valamint a Rába-völgyében található települések szintén népességnövekedést könyvelhettek el, javarészt az élénkülő nemzetközi migráció révén.

7. ábra: A kisebbségi népesség arányváltozásai a vizsgált terület magyarországi részén 1880-2011 között (forrás: magyarországi népszámlálások adatai)

A 2001/2002. évi népszámlálások jelentik a vizsgált terület egészéről az utolsó általánosan felhasználható adatbázist, e censusok még a történelmi Vas megye mindhárom részén egymással összevethető eredményeket szolgáltatottak⁶⁰. A térségben ekkor 412,8 ezer fő élt, ami 3,3%-os csökkenést jelent a tíz évvel korábbihoz képest. A legnépesebb csoportot továbbra is a *magyarok* jelentették (250,8 ezer fő, 60,8%), noha lélekszámuk – a természetes fogyás, valamint az „elnemzetietlenedés”⁶¹ (ld. később) egyre terjedő jelensége miatt – több mint kétszer olyan gyorsan fogyott, mint az összlakosságé. A tíz évvel korábbi állapothoz képest arányuk mindenütt visszaesett, a hazai oldalon elsősorban a több ezer nem válaszoló személy „kiesése” okán. Számuk burgenlandi⁶² és muravidéki⁶³ drasztikus csökkenése viszont

⁵⁸ Dezurbanizáció által érintett falvakat találunk Kőszeg és Sárvár környékén is. A folyamatról bővebben ld. HALLIDAY, J.–COMBES, M. 1995, BAJMÓCY P. et al. 2011.

⁵⁹ A szuburbanizáció elméleti háttéréről, további példáiról ld. DÖVÉNYI Z.–KOVÁCS Z. 1999, TIMÁR J. 1999.

⁶⁰ A települési léptékű nemzetiségi adatok részleges hiánya miatt Ausztria esetében az 1991-es és a 2001-es, Szlovéniában a 2002. évi adatok is tulajdonképpen becsléseknek tekinthetők.

⁶¹ Magyarországon a 2001. évi népszámlálás során már nem volt kötelező a válaszadás az etnikai hovatartozást firtató kérdésekre, a válaszmegtagadás jogával országsszerte több százezeren éltek. Szintén lehetőség volt több nemzetiség megjelölésére is, az ebből adódó módszertani problémát úgy oldottam meg, hogy minden esetben nem magyarnak vettem azt a személyt, aki valamilyen kisebbséghez (is) tartozónak vallotta magát. A válaszadás a 2002. évi szlovéniai census során sem volt kötelező.

⁶² 2001-ben az őshonos (osztrák állampolgárságú) burgenlandi magyarok 38%-a töltötte be 60. életévét, a magyarul tudó burgenlandiak csupán 40,4%-a vallotta magát magyarnak (a tartomány egészére vonatkozó

a beolvadás és a nyelvváltás következménye, a muravidéki magyar nyelvterület a vegyes házasságok, az oktatási rendszer által is támogatott kétnyelvűség, a szomszédos szlovén falvakkal azonos (evangélikus) vallás, illetve a magyar nyelvű lelkészek hiánya folytán mára bilingvissé vált (GYÉMÁNT R.–SZONDI I. 2005, KOCSIS K. et al. 2006).

A *németek/osztrákok* (93,1 ezer fő, 22,6%) száma ugyan fogyott, de arányuk enyhén nőtt 1991 óta. Ez javarészt annak köszönhető, hogy a burgenlandi térségben asszimilációs nyereségük a külföldiek bevándorlását ellensúlyozni tudta, de szerepet játszik benne magyarországi disszimilációjuk is. Számuk 1991-2001 között elsősorban a Kőszegi-hegység horvátlakta falvaiban, valamint Felsőőrön növekedett. A többi kisebbséghez hasonlóan a magyarországi németek sem hagyományos településeiken fokozták jelenlétüket, hanem a városokban (Kőszegen és Szombathelyen számuk csaknem háromszorosára emelkedett). Magyarországi lélekszámuk nemzetiség szerint csaknem 50%-kal nőtt, anyanyelv szerint ugyan csökkent, de messze nem olyan mértékben, mint a többi hazai nemzeti kisebbségé⁶⁴. Elmondható tehát, hogy a hazai németiség identitásának erősödése nemcsak nemzettudatukat formálta pozitívan, hanem nyelvi beolvadásukat is fékezte.

A *szlovének* (45,7 ezer fő, 11,1%) lélekszáma negatívvá váló természetes szaporodásuk és folytatódó muravidéki elvándorlásuk miatt 1991-hez képest több mint egytizedével fogyott. A hazai szlovén közösség lélekszáma enyhén növekedett, a németekhez hasonlóan elsősorban az urbánus terekben (Szentgotthárdon). Számuk a Muravidéken leginkább néhány Muraszombat környéki faluban, illetve a magyarlakta településeken növekedett, a többi helységben jórészt fogyott (a goričko-i térségben átlagosan 10%-kal). Csökkenésükhöz az etnikai hovatartozásukról nem nyilatkozóak számának gyarapodása is hozzájárult. A *horvátok* (6,7 ezer fő, 1,6%) lélekszáma tovább csökkent, ám az eddigieknél alacsonyabb ütemben, utóbbinak oka burgenlandi – gazdasági és politikai indíttatású – bevándorlásuk volt. Etnikai terük hirtelen zsugorodása az őshonos ausztriai és magyarországi horvátok nyelvi beolvadására vezethető vissza, e folyamatot ausztriai bevándorlásuk – mivel nem hagyományos településeiket célozta – nem tudta érdemben lassítani⁶⁵. Összesen már csak 9 (7 burgenlandi, 2 magyarországi) településen alkottak többséget (1980/1981: 18), ahol mindössze 56%-uk élt (11. és 18. térkép). A muravidéki horvátok a jugoszláv államközösség széthullását követően javarészt hazatelepültek.

A *cigányok* (2,5 ezer fő, 0,6%) hivatalos száma igen alacsony, a censusok szerint kétharmaduk a vizsgált terület magyarországi részén élt. Becslésekből (KOCSIS K. 2002b, JOSIPOVIČ, D.–REPOLUSK, P. 2003, BAUMGARTNER, G.–FREUND, F. 2004), illetve KEMÉNY I. (2003) és HABLICSEK L. (2007) minősítéseiből és termékenységre vonatkozó adataiból kiindulva 2001 körül a vizsgált terület magyarországi részén 7100 (népszámlálás szerint 1516), a muravidéken 3300 (790), a burgenlandi oldalon 1300 (232 fő – VOLKSZÄHLUNG 2002), a történelmi Vas megyében tehát körülbelül 11,7 ezer (2,9%) cigány lakos élhetett (8. táblázat).

A jóléti, gazdasági vagy politikai – pl. balkáni háborúk – migráció hatására megnövekvő lélekszámú külföldi születésű és/vagy állampolgárságú népesség Vas megye burgenlandi térségében koncentrálódott. A magyar illetve horvát immigránsok számáról, céltelepüléseik térbeli megoszlásáról már tettem említést. A külföldi állampolgárok számának gyors növekedése csak az 1980-as évektől volt megfigyelhető, 1981-ben a teljes tartományi népesség csupán 0,7%-át alkották, 1991-ben már 2,9%-át (CENZUS 2011). 2001-ben számuk a

adatok) (KOCSIS K. et al. 2006). A dél-burgenlandi magyarok 21%-a magyarországi, kisebb részben romániai állampolgárságú volt (VOLKSZÄHLUNG 2002).

⁶³ Pl. Örihodos: 66,9% (1991) ill. 43,4% (2002) magyar, Kapornak 73,7 ill. 50,5% magyar.

⁶⁴ Németek: -5,8%, horvátok: -15,4%, szlovének: -19,3%.

⁶⁵ 2001-ben a horvátul tudóknak 80%-a vallotta magát horvátnak, az őshonos horvát népesség 38,5%-a volt 60 éven felüli (teljes tartományra vonatkozó adatok) (KOCSIS K. et al. 2006). A dél-burgenlandi horvátok 16%-a horvátországi vagy bosznia-hercegovinai állampolgár volt (VOLKSZÄHLUNG 2002).

vizsgált területhez sorolt burgenlandi tájon 3,7 ezer főt tett ki (3,6%) Csaknem felük magyar vagy horvát anyanyelvű volt, akik Magyarországról, Erdélyből, Vajdaságból, illetve Horvátországból és Bosznia-Hercegovinából érkeztek. A betelepülők elsősorban a lokális központokat célozták meg (Felsőőr, Gyanafalva, Németújvár, Pinkafő). A külföldön született népesség – mivel egy részük már osztrák állampolgárként élt – ennél jelentősebb tömeget képviselt (5,5 ezer fő).

Év	Történelmi Vas megye		Ausztriai rész		Magyarországi rész		Szlovéniai rész	
	szám	arány	szám	arány	szám	arány	szám	arány
1851	1 078	0,4						
1880a			751	0,6				
1893	4 073	1,0						
1900a	1 331	0,3						
1910a	3 068	0,7	2 261	1,7				
1920a					298	0,1		
1941a					512	0,2	723	1,6
1941n	6 213	1,4	5 068	4,1				
1941bs							5 487 (1,7%)	
1978bs					5 800	2,1		
1984bs					6 400	2,3		
1985bs							2 600	4,8
1991bs							3 000	5,7
1992bs					5 208	1,9		
2001/02n	2 538	0,6	232	0,2	1 516	0,6	790	1,6
2001/02bs	11 700	2,8	1 300	1,3	7 100	2,7	3 300	6,7
2011n					2 387	1,0		

8. táblázat: A cigányság száma és aránya a népszámlálások és becslések alapján 1851-2011 között (forrás: FÉNYES E. 1867, A MAGYARORSZÁGBAN... 1895, KOCSIS K.–KOVÁCS Z. 1991, KERTESI G.–KÉZDI G. 1998, KOCSIS K. 2002b, JOSIPOVIČ, D.–REPOLUSK, P. 2003, BAUMGARTNER, G.–FREUND, F. 2004, KEMÉNY I. 2003, HABLICSEK L. 2007, illetve 1880-2011 közötti ausztriai, magyarországi és szlovéniai népszámlálások adatai; rövidítések: a: anyanyelvi adatok, n: nemzetiségi adatok, bs: becslés)

2001/2002-ben lényegében újdonságként jelent meg az etnikai hovatartozást nem megjelölők kategóriája, ennek lehetőségével Magyarországon a népesség 5,6%, Szlovéniában 8,9%-a élt. A vizsgált területen a jelenség az országos átlagnál jóval kevésbé terjedt el: a magyarországi oldalon a lakosság 3,8, a muravidékin 5,3%-a, a történelmi Vas megyében összesen 2,7% (12,6 ezer fő) nem nyilatkozott nemzetiségi kötődéséről. Muravidéken a településméret differenciáló hatása egyértelműen kimutatható, a nem válaszolók kb. fele az egyetlen város, Muraszombat lakója volt. Magyarországon a városok szintén átlagon felüli értéket értek el (Körmend: 6,1%, Szombathely: 4,3%), ám érdemi korreláció a lakosságszám és a nem válaszolók aránya között nem mutatható ki. A településszerkezet átlagot módosító hatása tehát csupán mérsékelt formában, a vizsgált terület alacsony urbanizációs rátáján keresztül érvényesül. A másik befolyásoló tényező a kérdezőbiztos személye, illetve hozzáállása⁶⁶,

⁶⁶ A kutatás során felkeresett interjúalanyok közül többen említették, hogy egyes kérdezőbiztosok a válaszadás szempontjából opcionális témaköröket (nemzetiséggel, vallással, fogyatékossággal kapcsolatos információk) – időtakarékosági okokból – egyszerűen kihagyták.

amely egy-egy településen (főként egy kis lélekszámú aprófaluban) akár a teljes közösség válaszdási hajlandóságára hatással lehetett.

A válaszdói magatartás ilyen irányú változását KOC SIS K. (2006) „elnemzetietlenedésként” foglalja össze, a nemzetiséget, anyanyelvet stb. tudakoló kérdésekre nem válaszolókat olyan személyeknek tekinti, akik nemzetiségi (és vallási) öntudata a globalizációval és a szekularizációval összefüggésben feltehetően gyengülőben van. Ezt a képet KAPITÁNY B. (2013) árnyalja, aki felhívja a figyelmet a kérdezőbiztosok személyének (általam is említett) szerepére, valamint az állampolgárok adatszolgáltatási hajlandóságának változására, melyet a népszámlálás intézményével szembeni ellenérzés is formálhat. Kapitány B. azon állítása, miszerint a magyarországi nemzetiségi falvakban feltűnően gyakori a válaszmegtagadás, bizonyos régiókban megállja a helyét, Vas megyére azonban nem érvényes, utóbbi közvetve szintén hozzájárulhat ahhoz, hogy a vizsgált területen az országos átlagnál mérsékeltebb volt a választ elutasítók aránya.

Főként a magyarországi várossá nyilvánítások következtében 2001-ben a vizsgált területen immár 14 város létezett, melyekben a népesség 43,6%-a élt⁶⁷. Ez az érték nem haladja meg számottevően az 1980/1981. évi adatot (37,1%), aminek elsődleges oka az urbánus népesség csaknem felét tömörítő Szombathely meginduló népességfogyása. A városi lakosság aránynövekedése 1980-2000 között tehát javarészt a városi rangra emelések jóvoltából történt. A centrumokban élő lakosság túlnyomó többsége továbbra is magyarnak (79,7%) vallotta magát, a németek aránya 8,5, a szlovéneké 6,2% volt. Jelentősen növekedett a szintén főként centrumokba települő egyéb balkáni népesség aránya is, a burgenlandi városokban a lakosság 3-4%-át már ők alkották. Az utóbbi évtizedek során urbánus közegbe történő áramlásuk és magas természetes szaporulatuk a cigányok számát is városonként több százas, sőt ezres méretűre (Szombathely) duzzasztotta. Általában véve elmondható, hogy területünk mindhárom részén az államalkotó nemzetek urbánusabbnak bizonyulnak, mint az alapvetően rurális kisebbségek, ez alól a már említett migráns népesség mellett csupán a sajátos helyzetű burgenlandi magyarság jelent kivételt⁶⁸ (ld. KOC SIS K. et al. 2006).

A következőkben a diverzitási viszonyok 2001/2002. évi bemutatásával világítok rá a nemzetiségi sokféleség területi jellemzőinek 20. századi átformálódására az etnikai diverzitási index segítségével. Az 1910. évi állapot ismertetése az 5.3. fejezetben történt meg, a vizsgálatot az aktuális állapot ábrázolása mellett a száz évvel korábbi viszonyokkal való összevetés is indokolja (21. térkép).

A 20. század eleji állapothoz hasonlóan továbbra is választóvonalnak tekinthetjük a Kőszeg–Őriszentpéter tengelyt, amelytől nyugatra koncentrálódnak az etnikailag diverz térségek. A szlovéniai megyerész homogenizálódása ettől függetlenül szembe tünő, ami a helyi németiség kitelepítése, valamint a magyar szórványok eltűnése révén valósult meg. Mellette a volt Németújvári járás területe és Kőszeg szűkebb környezete is sokat veszített heterogén jellegéből.

Az etnikai térfolyamatok áttekintése illetve a nemzetiségileg kevert térségek átrendeződése nyomán megállapítható, hogy az eredetileg is viszonylag homogén etnikai terekkel rendelkező térségben az országhatárok szentesítették a nyelvi tömböket (több ponton a nyelvhatárokat is), a 20. század térfolyamatai (heterogenizáció-homogenizáció) tehát ennek megfelelően alakultak. A jelenleg leginkább diverz térségek már nem az etnikai tömbök belsejében, hanem a jelenlegi országhatárok jól kirajzolódó sávjában helyezkednek el, a keskeny kontakzónát mindkét oldalról jóval homogénebb vidékek veszik körül. Érdemes

⁶⁷ Magyarországi rész: 57,4%, szlovéniai rész: 25,4%, ausztriai rész: 16,8% (mindhárom érték az országos átlagok alatt).

⁶⁸ A vizsgált területhez tartozó burgenlandi magyarok 43,2%-a él városokban, míg ugyanez a teljes népesség 16,9%-ról, a németajkúak 16,1%-ról, a horvátok 8,8%-ról mondható el.

megfigyelni, hogy a hármashatár magyarországi oldala úgy őrizte meg heterogén jellegét, hogy az eredetileg kevert települések (Alsószőlőnk, Szentgotthárd) homogénebbé, az eredetileg homogén községek (Apátistvánfalva, Felsőszőlőnk stb.) diverzebbé váltak; mind a kettő a magyar elem súlyának növekedésével magyarázható. Továbbra is heterogén népességű a Felsőőr és Rohonc között elterülő falvak többsége, az eredetileg horvát, illetve magyar községekbe történő német betelepülés következtében közel egy évszázad alatt még nőtt is a diverzitás. A megye keleti felét továbbra is a magyarság dominanciája jellemzi, ezt az egységes képet bontja meg helyenként a cigányság aránynövekedése. A diverzitás vizsgálata alapvetően az etnikai tömbök homogenizálódását, illetve a kontaktzónák diverzifikációját támasztja alá; ugyanakkor rá kell mutatnunk, hogy e két (látszólag eltérő típusú) etnikai „fejlődés” végső soron ugyanabba az irányba mutat, ily módon sokkal inkább egyazon folyamat különböző megnyilvánulási módozataiként kategorizálhatóak.

2001-ben már csak 94 település (64,4 ezer fő, a lakosság 15,6%-a; 1910-ben még 151 ezer fő, 35%) etnikai diverzitása haladta meg a 0,1-es értéket. A diverz települések etnikai viszonyai a száz évvel ezelőtti állapothoz képest még inkább eltérnek az átlagtól: népességszámuk csupán negyedét teszik ki a magyarok, 55%-uk német (osztrák), 8,8%-uk horvát, s csupán alig 8%-uk volt szlovén. 28 helységben igen magas, 0,4 feletti volt a mutató értéke (16,5 ezer fő), utóbbiak bő fele Ausztriában helyezkedett el. Ezzel szemben másfél száz község egynyelvű volt (42,3 ezer fő), zömmel aprófalvak. Feltűnő, hogy köztük csaknem annyi szlovéniai település van, mint ahány magyarországi, ez is jelzi a Muravidék markáns homogenizálódását. Az etnikai összetettség a fent tárgyalt mutatóhoz hasonló, ugyanakkor más kritériumok alapján történő ábrázolását az ún. vegyes etnikumú települések (legalább két nemzetiség 10% feletti aránnyal) számának és térbeli elhelyezkedésének meghatározásával, és a változások nyomon követésével is megtehetjük (22. térkép, 9. táblázat).

Típus	1846	1880	1910	1934/ 1941	1960/ 1961	1990/ 1991	2001/ 2002
Magyar-német	17	11	20	8	5	6	6
Magyar-szlovén	8	13	14	7	10	13	13
Magyar-horvát	4	3	5	6	4	4	4
Magyar-cigány	0	0	0	1	2	1	0
Német-szlovén	11	12	4	2	0	0	0
Német-horvát	60	30	18	19	15	22	23
Német-cigány	0	2	14	25	2	0	0
Szlovén-cigány	0	0	0	4	0	3	4
Horvát-cigány	0	0	2	1	0	0	0
Összesen	100	71	77	74	38	49	50

9. táblázat: Az etnikailag vegyes települések (legalább két nemzetiség 10% feletti aránnyal) számának alakulása 1846-2002 között⁶⁹ (forrás: népszámlálási adatok)

Összességében a történelmi Vas megye a 20. és a 21. század eleje között megőrizte multipoláris etnikai karakterét, ugyanakkor tradicionális kisebbségeinek térvesztése egészen az 1990-es évekig megállíthatatlannak tűnt. Ezt követően az utóbbi folyamat lefékeződött, részben a lendületet kapó etnikai reneszánsz miatt, mely elsősorban egy adott nemzetiséghez történő kötődést erősítette, a nyelvi asszimilációt érdemben nem lassította. Az ezredforduló környékére a hagyományos kisebbségi településterület több ponton felbomlott, ellenben az új

⁶⁹ Az 1934-1941-es adatoknál egy érték hiányzik (összegük 74 helyett csak 73). Az akkor Sárváron működő menekülttábor (lengyel) lakossága a város népességének mintegy 15%-át alkotta. Bár a település ily módon „vegyesnek” számított, a speciális helyzet miatt nem alkottam külön kategóriát.

évezred a cigányság és (Burgenlandban) a kárpát-medencei, illetve a balkáni bevándorló népesség számának gyors emelkedését hozta. Ezzel párhuzamosan önkéntessé vált a nemzetiségi bevallás, így az „elnemzetietlenedés” jelensége a vizsgált területen már ekkor ezreket érintett.

Az etnikai diverzitás ábrázolásán túl célszerű kitérni az egyes népcsoportok térbeli elkülönülésének mérésére is. A lakóhelyi szegregáció vizsgálata többnyire fontos elemét képezi az etnikai témájú dolgozatoknak, publikációknak, az elkülönülés megléte vagy hiánya fontos adalékot nyújt a nemzetiségi térstruktúra komplex ábrázolásához. Mezoszintű kutatásnál utal a legjellemzőbb térfolyamatokra, rávilágít a lehetséges asszimilációs vagy migrációs trendekre: két nemzetiség közötti elkülönülés mérséklődése beolvadást és/vagy a nyelvi magterületek diverzifikációját sugallja, ellenben a szegregációs mutató értékének növekedése a nyelvhatárok markánsabbá válását sejteti. Az időbeli dimenzió vizsgálata a fő etnikai tendenciák kimutatásához nyújt segítséget. Ugyanez mondható el települési szegregáció kapcsán is, viszont e térbeli keretek között a lokális tényezők szerepe sokkal hangsúlyosabb (épp ezért a szegregáció települési aspektusára a mikroszintű vizsgálatoknál térek ki).

Év	Disszimilaritási index					
	magyar-német	magyar-szlovén	magyar-horvát	német-szlovén	német-horvát	szlovén-horvát
1880	93,2	97,8	96,0	97,2	88,7	99,8
1910	91,3	97,5	94,8	95,9	89,4	99,8
1934/1941	95,4	98,0	97,1	99,0	89,5	99,9
1960/1961	98,6	98,7	96,7	99,9	95,9	97,4
2001/2002	97,9	98,0	90,2	99,7	79,3	95,0

10. táblázat: Területi elkülönülés a történelmi Vas megye főbb nemzetiségei között a disszimilaritási index alapján (forrás: népszámlálási adatok alapján saját számítás)

A vizsgált területen a disszimilaritási index öt különböző időpontra kapott eredményei kétség kívül alátámasztják a nemzetiségek erős térbeli elkülönülését. (Ezen index esetében a vizsgált évek nagyobb száma indokolta, hogy – az etnikai diverzitástól eltérően – ne a vonatkozó időpontoknál, hanem egyszerre, a teljes időskálát láttatva ismertessem az eredményeket.) Megmutatkozik a történelmi Vas megye azon sajátossága, hogy bár jelentékeny kisebbségi népességnek ad otthont, a nyelvi kontaktzónák kiterjedése csekély, a települések döntő részében egy nemzetiség dominál. Az értékek legtöbb esetben 90 feletti, e tekintetben az elmúlt évszázadban alig történt változás. Olyan relációkban, ahol a horvát nemzetiség nem szerepel, az értékek a 20. század folyamán még tovább emelkedtek, ami részben a többségi nemzetek asszimiláló erejét (és a kisebbségek kedvezőtlen demográfiai helyzetét, lélekszámfogyását) tükrözi, részben pedig a németek második világháború utáni kitelepítésének következménye. Ily módon az egyébként is világosan kirajzolódó nyelvi határok még határozottabbá váltak.

Az index értékeinek lassú csökkenése fedezhető fel magyar-horvát, illetve szlovén-horvát vonatkozásban, melynek okaiként a hazai horvát népesség urbanizációja mellett a magyarok horvát falvakban történő megjelenését, illetve (a jugoszláv érában) a Muravidékre történő horvát bevándorlást jelölhetjük meg. Igazán érdemi változást csupán a német- és horvátajkú népesség térbeli elkülönülésében tapasztalhatunk (10. táblázat). A szegregáció itt is jelentős, ám figyelemre méltó módosulásokat mutat, főként a két utolsó vizsgált időpont között. A 20. század első felében stabil érték különböző, feltehetően főként statisztikai és népszámlálás-módszertani okok miatt először növekedni kezdett, majd az ezredfordulóra, az eredetileg

homogén horvát településeken is nagyobb számban megjelenő németajkú lakosság révén 80 alá csökkent. Az elkülönülés mérséklődésének további oka lehet az Ausztrián kívülről érkező horvátok migrációja, akik döntő részben német (osztrák) többségű helységekre érkeznek.

A 2001/2002 és a 2011 közötti időszakról nincs egységes nemzetiségi adatbázisunk. Magyarország területén a nemzetiségi adatsor teljesnek mondható, ám Burgenland és Muravidék vonatkozásában csupán becslésekre, a trendek felvázolására vállalkozhatunk. A 2000-es évek elején folytatódó népességfogyás (-3,3%) főként a magyarországi és muravidéki oldalt érintette, a bevándorlási célterületként megjelenő Burgenland népességszáma stagnált. A történelmi Vas megye területén élő népesség száma 399,0 ezer főre mérséklődött. A népesség gyors ütemű csökkenése, illetve a hazai kisebbségek disszimilációja minden bizonnyal a magyarság aránycsökkenését eredményezték. A burgenlandi térségben egyre nagyobb súlyt képviselnek a külföldről bevándorló csoportok. A burgenlandi őshonos magyar és horvát népesség visszaszorulása folytatódott, kérdés, hogy közösségük zsugorodását mennyire fékeztek az anyaországi bevándorlók. A szlovének aránya a 2001/2002-es érték körül maradhatott, lélekszámuk enyhe fogyása mellett, miközben a muravidéki magyar közösség alig pár száz főre zsugorodott. A cigányság a vizsgált terület egészén teret nyert, ami nem csak változatlanul gyors természetes szaporodásuknak, hanem erősödő identitásuknak is köszönhető.

2011-ben Magyarországon – ellentétben Ausztria és Szlovénia regiszter alapú népszámlálásaival – még „klasszikus” censzust bonyolítottak le. A hazai oldalon élő 249,9 ezer fő döntő része továbbra is magyarnak (nemzetiség szerint 203,1 ezer fő, 81,3%) vallotta magát, bár arányuk jelentősen csökkent. A hazai kisebbségek disszimilációja (elméleti háttéréről ld. 6.1. fejezetet) a 2000-es években új lendületet vett, a németek száma (2018 fő) kétszeresére, a cigányoké (2387 fő) 57, horvátoké (2297 fő) 33%-kal növekedett. A szlovének (1728 fő) kedvezőtlen demográfiai mutatóik folytán alig 2%-kal tudták növelni lélekszámukat. A kisebbségek térnyerése a romák kivételével tisztán a disszimilációs folyamatok következménye, és látványosan elsősorban a városi településeken mutatkozik meg. A kisebbségek anyanyelvi értékei továbbra is merőben eltérnek a nemzetiségiéktől, a németek (+31,3%) és cigányok (+22%) esetében az anyanyelvi beszélők száma jóval lassabban növekedett, a horvátoknál stagnált, míg a szlovénekénél 21%-kal csökkent.

A nemzetiségi kötődést firtató kérdésre nem válaszolók aránya a 2001. évi 3,3%-ról 15%-ra (37,5 ezer fő) nőtt, s vált az etnikai térszerkezet kutatásának megkerülhetetlen elemévé. A földrajzi elhelyezkedés és településméret, illetve a nemleges válaszok aránya között továbbra sem mutatható ki érdemi összefüggés⁷⁰, megjegyzendő viszont, hogy a kisebbségi jellegű községek többnyire alacsony értéket mutatnak (19. térkép).

A 2011. évi ausztriai census a nemzetiségi megoszlást nem kutatja, viszont méri állampolgársági és a származási (születési ország) adatokat, utóbbiak kellő óvatossággal felhasználhatóak az etnikai viszonyok felvázolására (ha hozzávetőlegesen pontosnak fogadjuk el a regiszter alapú népszámlálás eredményeit). Burgenland vizsgált részén mintegy 5,4 ezer fő (2001: 3,6 ezer), a lakosság 5,3%-a volt nem osztrák állampolgár. A területi egységek közül átlagot meghaladó arányt a fontosabb központok, illetve a határszéli és/vagy kisebbségi jellegűek mutattak⁷¹, feltételezhetően a munkavállalási és elérhetőségi szempontok mellett az etnikai-nyelvi tényező is befolyásoló erővel bírt⁷² (pl. az új közegbe történő beilleszkedés kapcsán – az etnicitás mint kapcsolati tőke általános szerepéről bővebben ld. GÖDRI I. 2010). A nemzetközi vándorlási nyereségnek nemcsak a természetes szaporodás kedvezőtlen trendjét, hanem a belföldi migráció negatív egyenlegét (2001-2011 között -2,7%) is

⁷⁰ Szombathely 17,5%, Sárovar 16%, Celldömölk 14,9%; míg Kőszegpaty 54%, Mesteri 37,1%, Telekes 34,8%.

⁷¹ Felsőőr 8,9%, Németújvár 7,4%, ill. Pástorháza 17,1%, Beled 12,1%, Csajta 11,6%, Alsóőr 9,9%.

⁷² Ezt egyébként az általam kérdezett interjúalanyok Burgenlandban letelepedett, magyarországi horvát származású egyének kapcsán is megerősítették.

ellensúlyozni tudta (CENZUS 2011). Ugyanakkor a tradicionális balkáni küldő országok súlya a külföldi állampolgárok körében lecsökkent, vélhetően az osztrák állampolgárság tömeges megszerzése következtében. Továbbra is magas maradt viszont a magyar és a román illetőségű migránsok aránya, mivel körükben a bevándorlás üteme lépést tart az ausztriai állampolgárság megszerzésének folyamatával.

A vallási térszerkezet az etnikainál jóval nagyobb stabilitást mutat, ebben jelentős szerepet játszik, hogy a vizsgált terület fő etnikumainál a nemzetiségi és a felekezeti törésvonalak legfeljebb csupán lokálisan (és csekély népességet érintően) esnek egybe. Utóbbira példa a reformátusoknál a magyar nyelv közelmúltig tartó kizárólagossága⁷³, ám ez csupán Felsőőrön és egy-két szlovéniai településen járul hozzá az etnikai csoportok elkülönüléséhez. A szilárd törésvonalak hiánya révén egy adott nemzetiség etnikai expanzióját – főként ha egy másik népcsoport nyelvi beolvadásán alapul – többnyire nem követi a felekezeti arányok módosulása.

Ily módon a felekezeti megoszlást az eltérő termékenységi értékek, illetve egyes, javarészt kívülről érkező hatások változtathatják. Az 1910-es és a 2000 környéki adatokat összehasonlítva érdemi eltérést a nem vallásos (felekezeten kívüli, ateista) népesség aránynövekedése, az izraelita közösség eltűnése, valamint az evangélikusok aránycsökkenése kapcsán tapasztalunk. A zsidóság lélekszámának nulla közelébe történő zsugorodása nyilvánvalóan második világháborús tragédiájuk, illetve ezzel összefüggő kivándorlásuk következménye. A szocializmus vallásellenes ideológiája Magyarország és Szlovénia területén érvényesült, ám a keresztény vallásosságához hagyományosan erősen kötődő vasi tájon az országos átlagokat⁷⁴ messze alulmúló mértékben. Az evangélikusok visszaszorulását a protestáns egyházaknál tradicionálisan jelentkező alacsonyabb természetes szaporulat okozhatja. Szintén utóbbinál játszhat szerepet, hogy a Kárpát-medence egyéb protestáns vidékeihez hasonlóan körükben átlagot meghaladó lehet a nem vallásosak, a felekezetből kilépők aránya (KOC SIS K. 2005c).

2001/2002-ben továbbra is a római katolikusok (306,6 ezer fő, 74,2%) alkotják a népesség döntő hányadát (1910: 76%), ami átlagot hagyományosan meghaladó fertilitásuknak és felekezetükhöz való erős ragaszkodásuknak köszönhető. Az evangélikusok (51,9 ezer fő, 12,5%; 1910: 18,8%) a 20. század folyamán abszolút számuk bő harmadát veszítették el; ebben a már jelzett okok mellett szerepet játszhat, hogy az általuk magas arányban lakott vidékek illetve egyes periférikus, elvándorlás sújtotta mikrotájak (Goričko, Kemeneshát, Borostyánkő térsége) határai gyakran egybeesnek. A szintén negatív demográfiai mutatókkal jellemezhető Őrségben koncentrálódó reformátusokra (11,1 ezer fő, 2,7%) ez meglepő módon nem érvényes, számuk és arányuk a 20. század folyamán végig határozott stabilitást mutatott (1910: 2,9%). Őrségi lélekszámuk – a helyi lakossághoz hasonlóan – ugyan számottevően visszaesett, ám ezzel együtt a városokban többszörösére növelték jelenlétüket, utóbbi mögött nemcsak megyei, hanem országos bevándorlást is sejthetünk.

A kisebb felekezetek közül az izraeliták alig száz év alatt lélekszámuk 99%-át veszítették el. A nemzetközi vándorlási trendek következtében a térségben már az iszlám (922 fő) és az ortodoxia (503 fő) is képviselteti magát, a balkáni migráns népesség célpontjaként az előbbieket 90, utóbbiak 56%-ának a burgenlandi térség ad otthont. Az elsősorban urbánus közegben koncentrálódó felekezeten kívüli és ateista népesség összesített lélekszáma 40,3 ezer fő, tehát az ezredforduló környékén a történelmi Vas megye népességének már egytizede nem vallotta magát egy felekezet tagjának sem. Az egyházak területi megoszlása a 20. század folyamán alig módosult (13. térkép).

⁷³ A felsőöri magyarságot érintő asszimiláció hatására ma a város reformátusainak kb. egyharmada már a németet használja elsődleges nyelvként.

⁷⁴ Magyarországon a népesség negyede nem sorolta magát egyik egyházhoz tartozónak sem, ugyanez a mutató a vizsgált területhez tartozó térségben 10,9%. Szlovéniában a megfelelő adatok 36,4 és 16,5% (http://www.stat.si/popis2002).

5.7. Jövőkép

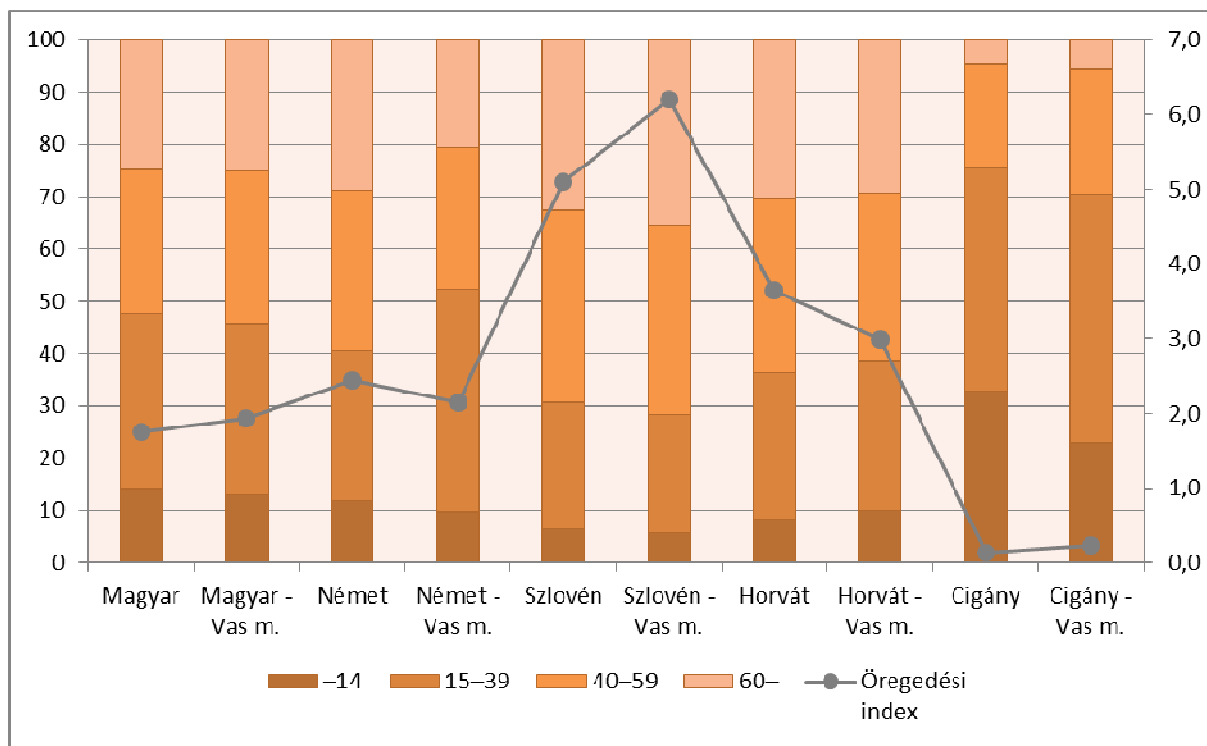
Egy terület lehetséges etnodemográfiai jövőjének, egyes nemzetiségek számának, súlyának előrebecslése mindig nehéz feladat. Szakmai téren elsősorban a demográfia foglalkozik vele, általában a lakosságszám változásának három típusú változatát (alap, alacsony, magas) mint várható népesedési tendenciát különítve el. Ilyen esetben az előreszámítások kiindulópontját a termékenységi és halandósági adatok, a korszerkezet, illetve a migrációs folyamatok alkotják. Mivel e kvantitatív módszer már meglévő, statikus adatsorokból kényszerül használható jövőképet prognosztizálni, eredményei legfeljebb jól megalapozott becslésnek tekinthetők, hiszen a trendek változását, új jelenségek feltűnését megjósolni igen korlátozottan lehetséges (HABLICSEK L. 2009).

Tovább nehezíti a helyzetet, ha – mint ahogy jelen értekezésben is – a prognózis nem (csak) adott terület össznépeségére, hanem egyes nemzetiségek számának, arányának változási tendenciáira vonatkozik, ugyanis ebben az esetben a demográfiai adatok nemzetiség-specifikus értékeivel kell számolnunk, illetve a változók közé be kell emelnünk az asszimiláció alig számszerűsíthető hatását. Utóbbinál lehetőség nyílik közvetett adatok felhasználására (pl. az anyanyelvi és a nemzetiségi statisztikák eltérései), ám annak kapcsán csupán találgatni lehet, hogy egy nemzetiség az előttünk álló néhány évtized alatt az asszimilációs folyamatok során mekkora lélekszámbeli növekedést vagy fogyást könyvelhet el. A történelmi Vas megye egyes térségeiben érvényes eltérő népszámlálási gyakorlat, az adatbázis, legfőképpen a 2011. évi adatsorok hiányos jellege további problémákat vet fel.

A fentiekből egyértelműen következik, hogy területünkön a hozzáférhető (főként magyarországi) adatok, a már létező, e térséget is érintő becslések, illetve a kutatás során felhalmozott tapasztalat alapján tehetünk kísérletet a jövőkép felállítására. Ennek során a hangsúly nem az egzakt matematikai kalkulációkra, sokkal inkább a trendek hozzávetőlegesen pontos meghatározására, egy lehetséges etnikai összkép felvázolására helyeződik.

A *magyarországi* oldalon a lassan négy évtizede elindult népességfogyás folytatódása várható, amit az országos átlagnál kedvezőtlenebb korstruktúra és natalitási és mortalitási arányszámok is alátámasztanak: 2001-2011 között Magyarországon a népességszám évente 3,8, a vizsgált terület hazai részén 5,3%-kal csökkent. A rendszerváltozás óta a megye migrációs nyereséget könyvelhet el, de ennek mértéke csökkenő tendenciát mutat: 1990-2001 között évi 1,3, 2001-2011 között már csupán 0,8%. E vándorlási többlet korántsem ellensúlyozza a negatív természetes szaporulatot, utóbbi a mind előnytelenebb korösszetétel ismeretében tartósan ígérkezik. Hosszú távon Vas megye migrációs többlete a kedvező földrajzi fekvés révén biztosítottan tűnik, de a hazai migrációs trendekből kiindulva (a belföldi népességtrendeződés helyett a külföldre vándorlás hangsúlyosabbá válása) nem várható, hogy a megye a jelenleginél lényegesen fokozottabban kapcsolódjon be a belső vagy a nemzetközi mobilitási folyamatokba.

A nemzetiségi megoszlás alapján kialakított összkép meglehetősen ellentmondásos. A rendszerváltozás óta országosan és megyénkben is növekszik a kisebbségek száma és aránya, a folyamat az ezredforduló után még inkább kihangsúlyozódott. Le kell szögeznünk, hogy a növekedés alapvetően a nemzetiségi kötődésű népességre esik, miközben az anyanyelvet tudakoló kérdésre adott válaszok a nyelvi beolvadás változatlan ütemét tükrözik. Jelen fejezetben tehát csupán a nemzetiségi önbevallásra fókuszálok. A másik fontos (látszólagos) paradoxon, hogy amíg a magyarországi kisebbségek közül többnek a magyarokénál magasabb a termékenységi rátája, addig az öregedési index alapján a korszerkezetük jóval kedvezőtlenebb a többségi nemzeténél. TÁTRAI P. (2014) szerint emögött az asszimiláció, a biológiai és az etnikai reprodukció közötti differencia húzódik. Ugyanakkor a jelenség egyúttal a nemzeti identitás dinamikus jellegére is rámutat, statisztikai lenyomatát nyújtja annak, miszerint az egyén azonosságtudata élete során – akár többször is – változhat.

8. ábra: A magyarországi illetve a vizsgált terület hazai részén élő népesség korszerkezete 2011-ben (forrás: 2011. évi népszámlálás adatai)

A magyarországi és a Vas megyei horvát, német és szlovén kisebbségek korstruktúrája összességében a magyarokénál kedvezőtlenebb, noha az országos termékenységi arányszám 2011-ben a szlovénekénél (177) és a horvátokénál (154) is meghaladta a magyarokét (150). A cigányság termékenységi rátája (233) és rendkívül fiatalos korösszetétele alapján is külön kategóriát képvisel, ám országos viszonylatban a Vas megyei romák körében a gyermekkorúak aránya számottevően alacsonyabb (8. ábra). Utóbbit támasztja alá HABLICSEK L. (2007), aki szerint a nyugat-dunántúli cigányok termékenysége illetve lélekszámgyarapodása – migrációs nyereségük dacára – nagymértékben elmarad az kelet-magyarországi vagy akár az országos szinttől.

A leírtak alapján a vizsgált terület magyarországi részén a 2001-2011 közötti kiugró értékek után a kisebbségek növekedési ütemének jelentős visszaesése prognosztizálható. Néma lélekszámbeli nyereség várhatóan a németeknél még fog jelentkezni, ennek bázisát nemzetiségi öntudatuk erősödése mellett külföldről történő (Magyarország relatív „olcsóságával”, illetve a szép, nyugodt környezettel összefüggő, illetve a hazánkban vásárolt második otthonokba való végleges letelepedéssel járó) bevándorlásuk⁷⁵ adja. A horvátok számánál a következő évtizedben inkább stagnálást feltételezhetünk, míg az említett mutatók vonatkozásában a legkedvezőtlenebbekkel rendelkező szlovén közösség fogyása előreláthatólag már néhány éven belül (újra) kezdődik. A nyelvi beolvadás folytatóságossága révén e kisebbségeknél az anyanyelvi kötődés további gyengülését prognosztizálhatjuk, ami a legkevésbé a németek fogja érinteni.

A cigányok lélekszáma várhatóan stabilan fog növekedni, ugyanakkor joggal feltételezhetjük, hogy ennek volumene – a hazai cigányság átlagánál jóval alacsonyabb természetes szaporodásuk révén – mérsékelt marad. A romák száma szakmai vélemények és a kisebbségi szervezetek becslései szerint is Vas megyében az egyik legalacsonyabb, így nem

⁷⁵ A német és osztrák állampolgárok együttes száma 2001-2011 között Vas megyében háromszorosára emelkedett. Jelentős tömeget ugyan nem képviselnek (2011: 902 fő), de a német kisebbség lokális súlyát már képesek befolyásolni.

valószínűsíthető etnikai identitásuk tömeges vállalásából fakadó hirtelen gyarapodásuk sem. Mindemellett a perifériusabb településeken – a magyarok fogyásával, elvándorlásával egyidejűleg – arányuk számottevően bővülni fog.

A magyarok számának csökkenését alacsony termékenységük mellett a nemzetiségükről nem nyilatkozók „tömegének” növekedése okozza. Bár e témában nincsenek etnikum-specifikus információink, a folyamat a tapasztalatok szerint a magyarságnak jelent érdemi lélekszámvesztéseget. A különböző társadalmi jelenségek, hatások (globalizáció, európai integráció, illetve gazdasági válság, szociális problémák stb.) mellett a nemzetiségi kérdések hangsúlyossága mind inkább háttérbe szorul, ebből adódóan a nem válaszolók száma a következő években is jelentős ütemben nőhet. Ezt a trendet erősíti az állam felé történő adatszolgáltatás iránti egyre tudatosabb ellenállás is.

Burgenland és a Muravidék kapcsán – a regiszter alapú népszámlálásra történő áttérés miatt – jóval kevésbé nyílik lehetőség adatokkal alátámasztott jövőkép felállítására. *Burgenland* déli – vizsgált területhez sorolt – településeinek a külföldi állampolgárok jelenlegi 5-6, illetve a migrációs háttérű népesség (nem osztrák állampolgárok és a honosított külföldiek) 9-10%-os recens arányának további növekedését prognosztizálhatjuk. Az érintett népesség lélekszáma 2001-2011 között több mint 50%-kal nőtt, hasonló ütem mellett 2021-re Dél-Burgenland minden hetedik lakosa külföldi származású lesz. Az ebből adódó foglalkoztatási, szociális problémák, valamint a kisebbségek kulturális és nyelvi integrációjának kérdése az állami és a tartományi szintű gazdaság szervezést illetve az országos és lokális kisebbségpolitikát egyaránt új kihívások elé állítja. Külön figyelmet érdemel a burgenlandi magyar-magyar kapcsolatok speciális jellege, valamint a migráns háttérű népesség helyi magyar közösségekben való térnyerése⁷⁶. Körülbelül tíz év múlva területünkön minden második magyar a közelmúltban Ausztrián kívülről bevándoroltak, illetve azok utódai közül kerül ki. Ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a burgenlandi magyar (és horvát) beáramlással szemben az asszimiláció (a vegyes házasságok, a német nyelv mindennapos használata és a befogadó országgal szembeni lojalitás révén) érezhetően fékezi a kisebbségi népesség növekedését, s ez nemcsak az autochton népesség, hanem a migránsok körében is érvényesül (CSISZÁR R. 2007).

A történelmi Vas megye három különböző régiójából Burgenlandban él a legkevesebb cigány lakos, ennek oka a második világháború ismert eseményeiben keresendő. Termékenységük – Közép-Európa más országaival ellentétben – meglepően gyorsan csökkent, születési rátájuk 1948-2001 között 41-ről 12%-ra zuhant (BAUMGARTNER, G.–FREUND, F. 2004), utóbbi érték nem sokkal haladja meg az ausztriai átlagot. Körülbelül számottevő lélekszám-növekedés csak a migrációs többlettől várható, ám a főként Erdélyből érkező romák bevándorlása egyelőre nem mutat túl nagy intenzitást. Magyarország nyugati megyéinek munkavállaló korú roma lakossága jelentős számban ingázik Ausztriába, esetleges végleges áttelepülésük jelenthetné Burgenlandba történő migrációjuk következő hullámát.

Muravidék történelmi Vas megyei részén a szlovén-magyar határ mentén sorakozó hét magyarlakta község közül jelenleg már csak két-három magyar többségű, közösségeik mérete többnyire pár tíz, esetleg száz főt tesz ki. A települések mindegyike immár kétnyelvűnek számít, a hajdan éles etnikai határ bilingvis kontaktzónává formálódott át. Figyelembe véve az itt élő népesség fertilitási illetve migrációs jellemzőit, illetve az 1991 után felgyorsult asszimilációt, a magyarok száma napjainkban e térségben alig négy-ötszáz fő lehet (a magyarság muravidéki lélekszámcsökkenését 2002-2011 között KAPITÁNY B. /2013/ 30%-osra teszi). A magyarság teljes „elfogyása” ennek ellenére még évtizedeken át nem várható, köszönhetően a magas szinten kiépített kisebbségi illetve oktatási intézményrendszernek. A magyarokkal ellentétes trend jellemzi a Muravidék nyugati harmadában koncentrálódó cigányságot (23. térkép), mely a történelmi Vas roma közösségei közül a leggyorsabban

⁷⁶ KAPITÁNY B. (2013) 10.000 főre teszi a burgenlandi magyarok jelenlegi létszámát (teljes tartományi adat).

növekszik. Ha a számbeli gyarapodásuk dinamikája nem változik, körülbelül két évtized múlva a vizsgált terület muravidéki oldalán már a lakosság 10%-át fogják alkotni.

Egészeben véve nincs jel arra, hogy a jövőben megfordulna a vizsgált terület őshonos kisebbségeinek immár befejező szakaszába lépett nyelvi asszimilációja. Közösségeiket egyre inkább az etnikai kötődés szimbolikus formái (kulturális reprezentáció, hagyományörzés) tartják össze, melyre várhatóan a továbbiakban is igény fog mutatkozni. A nyelvi beolvadás a cigányság esetében is létező folyamat, ugyanakkor magas fertilitásuk, kisebbségi intézményrendszerük hiányosságai, valamint a többségi társadalomnál kedvezőtlenebb szociális mutatóik miatt a romákat a kisebbségpolitikai tervezés során célszerű külön kategóriába sorolni. Ausztriában az immigráns népesség további térnyerése valószínűsíthető, a bevándorlás a jelenlegi trendek mellett a dél-burgenlandi kisvárosoknak egyre inkább multikulturális jelleget kölcsönöz; az eltérő kultúrkörből származó népesség együttélését többféle relációban (többség-kisebbség, autochton-allochton) terhelhetik konfliktusok.

5.8. Asszimiláció a történelmi Vas megyében

A mezoszintű etnodemográfiai folyamatok részletezése során számos alkalommal találkozhattunk olyan konkrét eseménnyel vagy kutatási eredménnyel, mely adott népcsoport, közösség beolvadására utalt. Az áttekintett több mint ezer éves időszak alatt több olyan folyamat érvényesült, melyek kisebb-nagyobb csoportok asszimilációjához vezettek. E folyamatok nagy része makroregionális keretbe illeszthetően, egész Kárpát-medencét (pl. a dualizmus kori magyar etnikai térnyerés), vagy annak számottevő hányadát (pl. horvát beáramlás a 16-17. században) érintően következett be, tehát többnyire nem elszigetelt események sorozatáról beszélünk. E fejezetben ezen asszimilációs „aktusok” rövid összefoglalása a beolvadás irányainak, az érintett csoportoknak és térségeknek, egészeben véve az asszimiláció Vas megyei megjelenési formáinak áttekintését szolgálja.

Az etnikai hasonulás közösségenként meglehetősen differenciált módon mehet végbe, egyes nemzetiségi csoportok keveredése a kulturális vagy társadalmi távolság mértéke, a felekezeti elkülönülés megléte vagy hiánya, netán vagy egyéb más (földrajzi, történelmi) tényezők révén eltérő formában valósult meg. A hatalmi viszonyokban tapasztalható aszimmetria adott (az államnyelvet anyanyelvének valló vagy lélekszámban, társadalmi presztízsében domináns) csoportot előnyös helyzetbe hozhat, mely az asszimiláció általános irányát is kijelöli. Bizonyos esetben – pl. összefüggő nemzetiségi tömbök területén – viszont előfordulhat ennek ellenkezője is, továbbá lokális tényezők is nagyban befolyásolhatják a beolvadás irányát, ütemét vagy jellemzőit. Utóbbiakat a mikroléptékű vizsgálatoknál fogom részletezni, e fejezetben alapvetően a kutatás mezoszintű eredményei kerülnek előtérbe.

Az asszimiláció megítélése, annak az érintett közösségek által történő megélése további kérdéseket vet fel. Egyrészt BICZÓ G. (2011) tanulmányára visszautalva, egy asszimiláns csoport nem feltétlenül értelmezendő az adott nemzetiség másik nemzetiség javára történő veszteségének, hiszen az értékítélet joga végső soron azon népességet illeti, amely a beolvadás folyamatában részt vett. Ebből kiindulva érdemes kitérnünk a bizonytalan identitásúak csoportjára is, melynek tagja – a társadalmi, etnikai, nyelvhasználati hatások sokféleségének következményeként – nem feltétlenül tudatosan döntött nemzetiségi önzonosságának többretegű mivolta mellett, még akkor sem, ha tudatában van ezen állapotnak, és impériumváltások esetén, alkalmazkodva a megváltozott helyzethez, „identitáskészletéből a mindenkor ideológiai-politikai hatalomnak megfelelő elemeket mobilizálja” (ILYÉS Z.–KEMÉNYFI R. 1999: 1). Ettől függetlenül adott csoport leválása, más etnikumhoz történő hasonulása mindenképpen lélekszámbeli veszteségként értelmezhető, ehhez társul az a „nyugtalanító” gondolat, miszerint az egyébként is kivételezett, domináns helyzetben lévő népcsoportokhoz viszonyított demográfiai vagy éppen az érdekérvényesítés terén tapasztalható hátrány tovább növekedhet. Utóbbi különösen szembeütő olyan

kisebbségeknél, melyek lélekszáma alacsony, s a nyelvi-kulturális asszimiláció előrehaladott volta miatt az anyanyelv, sőt a nemzeti tudáskészlet és örökség generációról generációra történő áthagyományozása egyre nagyobb terhet jelent. A történelmi Vas megyében élő kisebbségek többsége e kategóriába tartozik.

Időszak	Asszimiláns/Asszimiláló csoport	Földrajzi tér
11–13. század	• szlávok → magyarok	• magyar településterület
	honfoglalás kori szláv töredékek beolvadása	
14. század	• szlovén-magyar kétnyelvűek → szlovének	• szlovén-magyar nyelvhatártól nyugatra
	az itt élő kétnyelvű népesség a nyelvhatár megszilárdulásával párhuzamosan szlovén egynyelvűvé vált	
16–17. század	• magyarok, németek → horvátok • horvátok → németek, magyarok	• horvát betelepülés által érintett vidék
	a beáramló horvátok gyakran magyarok vagy németek mellé települtek, nagyobb közösségeik asszimilálták az őshonos népességet, a kisebbek beolvadtak	
16–18. század	• magyarok → németek	• Németújvár környéke, Lapincs-völgy • Pinka völgy középső szakasza
	a folyamatos betelepülés hatására dominánssá váló németesség asszimilálta a középkorban, illetve a török pusztítások során meggyérült magyar népességet	
18. század–20. század eleje	• németek → magyarok	• Felső-Őrség
	a Felső-Őrség három településére (Alsóőr, Felsőőr, Őrisziget) betelepülő német családok beolvadtak a magasabb társadalmi presztízzsel rendelkező magyarságba	
18. század–napjaink	• horvátok → németek, magyarok	• horvát településterület
	a horvát népesség (alacsony lélekszám, fragmentált településterület, kisebbségi státusz) lassú, permanens beolvadása a környező német és magyar népességbe	
19. század közepe–1920/napjaink	• németek, horvátok, szlovének → magyarok	• a történelmi Vas megye egésze • magyarországi meyerész
	1920-ig a vizsgált terület egészét, később annak magyarországi részét érintő folyamat: a kisebbségek asszimilációja a magyarságba (részben nem befejezett)	
1920–napjaink	• magyarok → németek, szlovének	• ausztriai és szlovéniai meyerész
	a korábbi „magyarón” népesség disszimilációja, ill. az őshonos magyarok asszimilációja az államalkotó nemzetek irányába (kivéve: Muravidék, 1941-1945)	
1990–napjainkig	• magyarok → németek, horvátok, szlovének	• magyarországi meyerész
	a magyarországi kisebbségek politikai változásokra (1989) reagáló, részben a szimbolikus etnicitáson alapuló (országosan is jellemző) disszimilációja	

11. táblázat: Jelentősebb asszimilációs folyamatok a történelmi Vas megyében a magyar államalapítástól napjainkig (forrás: saját szerkesztés)

Asszimilációról – a kifejezés klasszikus jelentését alapul véve – természetesen csak akkor beszélhetünk, ha az többé-kevésbé stabil keretekkel rendelkező csoportok relációjában valósul meg. A nemzet, nemzetiség fogalmát, illetve az etnikai csoporthoz tartozás tudatosítását a középkorig (sőt a nacionalizmus ideológiájának 19. századi elterjedését megelőző időszakba) aligha vezethetjük vissza. Nyelvi beolvadás, hasonulás viszont lényegében bármikor megvalósulhat, ha arra mutató tényezők ezt lehetővé teszik. Kijelenthető tehát, hogy a korábbi

évszázadokban bekövetkezett asszimiláció alapvetően nyelvváltást, egy nyelvi csoport más nyelvi közegbe való beolvadását jelentette, ily módon vizsgálatának elméleti jellegű kérdések nem, sokkal inkább az adatforrások hiánya vagy alacsony megbízhatósága vethet gátat.

A beolvadás többnemzetiségű közegben, kontaktzónákban többnyire folyamatos jelleggel fejt ki hatását, ám egyes időszakokban a benne részt vevő népesség létszáma jelentősen bővíthet, ami egyúttal szükségessé teszi az asszimilációs folyamat szakaszokra bontását (11. táblázat). Csaknem lehetetlen megbecsülni, hogy az évszázadok során mekkora népességet érintett valamilyen beolvadási folyamat, e tekintetben a felsoroltak között számottevő különbség mutatkozik, mint ahogy a terminusok időtartamában is. A Felső-Őrség három településére bevándorló németajkúak esetében két évszázad alatt 1000-1500 főről beszélhetünk (KOVÁCS M. 1942), ellenben e szám többszörösét érinthették – jóval rövidebb idő alatt – akár az 1920 utáni, akár a 20. század végi politikai változások révén lendületet kapó asszimilációs-disszimilációs folyamatok. Ennél jóval lényegesebb kérdéseket vet fel az etnikai hasonulás motivációinak, illetve jellegének tanulmányozása. A korábbi évszázadokban a vizsgált területen az etnikai arányok eltolódása javarészt a migráció (esetleg a katonai események) számlájára volt írható, melyet az etnikai hasonulás mintegy utóhatásként (a kisebbségbe került népesség beolvadása a dominánssá váló népcsoportba) követett. Ezzel szemben a 19-21. században sokkal inkább a politikai-hatalmi változások, olykor gazdasági érdekek az asszimiláció mozgatórugói, mely nem egy esetben adott közösség már befejezett (vagy annak vélt) beolvadása megfordulásának, az eredeti nemzetiségi identitás újrafelfedezésének útján valósul meg.

Előfordul, hogy a beolvadás végső soron két ellentétes irányú, párhuzamosan zajló tendencia formájában érvényesül, erre szolgál példaként a 16-17. századi horvát bevándorlás nyomán kialakult helyzet: azon horvát csoportok, melyek az elnéptelenedett magyar és német falvakba érkeztek, gyakran találtak kisszámú őshonos népességet, melyet egy idő után asszimiláltak (BURGHARDT, A. F. 1962). Ezzel egyidőben a helyben maradt magyar vagy német lakosságtól kisebb lélekszámú, ahhoz hozzátelepülő horvátság körében viszonylag gyorsan megindult a beolvadás (KOLNHOFER V. 2008), mint ahogy például Rohonc esetében történt: a főként a város magyar lakosságát pótló horvátok⁷⁷ a németek mellé települve a 19. század végére teljesen asszimilálódtak (BOROVSKY S. 1898).

A beolvadást számos más eset példázza, a leglátványosabban elsősorban a 19-20. századi magyarosodás (majd 1920 után az új állami keretek közé kerülő megyerészeknek ennek megfordulása) kapcsán mutatkozott meg, főként a városokban, illetve az urbánus centrumokban. Az 1900-as éveket megelőzően végig német többségű Kőszeg etnikai arányainak átforgatódása döntő részben az asszimiláció következménye, ez a statisztikák egyszerű elemzése során is belátható: a város magyarsága 1880-1941 között 474%-kal növelte lélekszámát (eközben a németeké negyedére zsugorodott), mialatt az összlakosság alig másfélszeresére nőtt. Az etnicitás szituatív jellegére, illetve a (nem befejezett) asszimiláció visszafordíthatóságára még inkább rávilágítanak az etnikai adatok hektikus változásai, e jelenség többek között Németújvár példáján érzékelhető: 1880-ban a magyarok aránya 12, 1910-ben már 45% volt, majd 1923-ra (a hatalomváltást követő első osztrák népszámlálásra) ismét 12%-ra zuhant, miközben a város népességszáma gyakorlatilag állandó maradt. Szembetűnő az 1941-1945 között Magyarországhoz visszakerült Muravidék anyanyelvi viszonyainak – a korábbiakban már említett – alakulása is, mely semmiképp sem magyarázható pusztán a karhatalmi alakulatok kicserélődésével; méginkább érvényes ez a nemzetiségi adatokra, melyek egyértelműen a megváltozott politikai-hatalmi körülményekre történt reakcióként értelmezendők.

⁷⁷ Erre bizonyíték, hogy a középkor folyamán Rohonc egyik felét alkotó „Magyarvárost” később már „Horvátvárosnak” nevezték (ZIMÁNYI V. 1968).

Az asszimiláció „tetten érésében” nem csak statisztikákra támaszkodhatunk, korabeli tudósítások, visszaemlékezések is segítségünkre lehetnek, mint ahogyan Kőszeg esetében CHERNEL K. (1877: 13-14) munkájában is megfigyelhetjük:

„A városban kezdetben letelepült német jövevények és utódai, nemzeti nyelvöket, eredeti sajátságait a vegyes házi királyok uralma alatt folyamatosan fenntartották, sőt még a reformatio elterjedése korában a magyarosodásnak úgy szólván semmiféle jeleivel nem találkozhatunk. Csak a 17. század elején (...) szoríthatta ki a magyar faj és elem a németet annyira, hogy hazai nyelvünk a község tanácskozmányaiban és közigazgatásában (...) biztos és tartós uralomra juthatott. De a 17. században átmagyarosult városnak közel egy évszázadon túl virágzó nemzetiségi életét a szatmári béke utáni korszak szomorú pangásba süllyesztette. Mert ekkor a kormány hagyományos nemzetellenes törekvése, hivatalnokainak hazafiságot nélkülöző befolyása alatt meghajolva, lakossága nyelvét elhanyagolta, s Kőszeg magyarságát lassankint a németesedés vésze elsodorta. (...) Csak a jelen [ti. 19.] század harmadik tizedének végefélé támadt elevenebb nemzetiségi mozgalom a város köz- és társaséletében. (...) a negyvenes években a magyarosodás már örvendetes gyarapodást mutatott föl, s sokkal jelentékenyebb előmenetelt mutatna fel jelenleg, ha gyors haladásának útját a gyászos nyomokkal járó ötvenes évek átka meg nem akasztja. Mert ekkor (...) az önkényes hatalom germanizáló iránya évről évre szélesebb ösvényt hódított, míg nem e vigasz nélküli állapot után bekövetkezett alkotmányos átalakulás kedvező mozzanatai a nemzetiség hamvadó tüzét Kőszeg elnémetesedő polgáraiban is melegebb lángokra gerjesztették.”

A korabeli, főként levéltári forrásból származó dokumentumokban (adomány- és oklevelek, hivatalos jelentések, leíró jellegű vagy monografikus munkák stb.) ugyancsak felfedezhetünk olyan passzusokat, melyek tartalma adott személy, csoport vagy közösség vonatkozásában asszimilációra utal. Erre találunk példát egy 1837-ből származó, a magyar nyelvoktatás eredményeit taglaló Vas vármegyei jelentésben, mely a megye déli (szlovén többségű) járásában uralkodó állapotot mutatja be (BENCZIK GY. et al. 2008: 319-320):

„A. S. szolgabíró úr kerületében kilenc tanító oktat 547 gyermeket, kik mindnyájan tudnak, és némelyek tehetségök szerint tanítanak is magyarul. Említettik ezek között különösen a pucinci ágostai hitűek tanítója (L. J.), kinek 130 tanítványai között a magyar nyelv már annyira haladott, hogy tanulmányaikat azon adák elő. (...) És így ő volt az első, ki azon a tájon, hol a magyar szó előbb csak átreppenő vendégként hallatsza néha, azt buzgalommal meghonosította.”

A fentiekhez szolgál adalékkul, hogy a dualizmus kori oktatáspolitikai intézkedések etnikumspecifikus vonását a nem titkoltan a magyar nyelv terjesztését célul kitűző állami iskolák területi elhelyezkedése is mutatta, melyek országszerte döntő részben nemzetiségek által lakott térségekben létesültek. Oktatási nyelvük – az egyházi tulajdonú intézményekkel szemben – nem az adott közösség nyelve, hanem minden esetben a magyar volt. Vas vármegyében a dualizmus utolsó évtizedében az állami fenntartású elemi iskolák 90%-a nem magyar többségű településen működött (REGÖS J. 1986).

Összességében megjelenési formáit tekintve az etnikai hasonulás nagy változatosságot mutatott a vizsgált területen. Irányait mindig az aktuális hatalmi-politikai viszonyok határozták meg, viszonylag jelentős tömegű népességet érintve. A fentiekben elkülönített kilenc asszimilációs periódus mindegyike saját időszakának meghatározó folyamatát jelentette, ugyanakkor leszögezhetjük, hogy a beolvadás a történelmi Vas megye többnemzetiségű terében állandóan ható folyamat, amely az itt élő (elsősorban a kisebbségi) népesség lélekszámát, önértelmezését számottevően befolyásolja.

6. MIKROSZINTŰ ETNIKAI VIZSGÁLATOK

A kutatási eredmények megyei szintű bemutatása után a továbbiakban az értekezés a településekre, mikrotájakra fókuszál. A cél ebben az esetben a statisztikai adatbázis által nyert összkép pontosítása és árnyalása, az asszimilációs folyamatok mikroszintű értelmezése, illetve „megragadása”, azaz több aspektusból történő láttatása. Mindezt különféle módszerekkel kíséreltem meg: a többes identitású népesség illetve a települési belső etnikai térstruktúra vizsgálatával, interjúk készítésével, illetve egy eddigieken még alig alkalmazott metódus, a temetőfelmérés segítségével.

6.1. A kettős identitású népesség vizsgálata

A Kárpát-medence több pontján találkozhatunk kisebb-nagyobb kiterjedésű térséggel, ahol a népesség számottevő része etnikai identitását illetően bizonytalan, magát két (esetleg több) népcsoporthoz tartozónak érzi. Ennek hátterében egyes esetekben lokális tényezők állnak, melyek érvényesülése során a nemzetiségek közötti határok történeti, demográfiai, vallási, migrációs vagy kulturális hatások eredményeként elmosódtak. Külön ki kell emelnünk a vegyes házasságok nagy szerepét, az ilyen családokba születő gyermekek a későbbiekben többnyire a többségi (állam)nemzet sorait gyarapítják, még abban az esetben is, ha a vegyes házasság nem jár a többségi nyelv családi szintjén érvényesülő egyeduralmával.

Több esetben (pl. Szlovákiában a Léva–Nyitra–Érsekújvár háromszögben vagy Kassa környékén, Kárpátalja délnyugati vidékén, illetve ezzel összefüggően a romániai Szatmárban) a magyarpárú kettős identitású népesség az etnikai kontaktzónák területén él, a 20. század folyamán nemzetiségi hovatartozását az aktuális politikai helyzetnek megfelelően változtatva (KOC SIS K. et al. 2006, TÁTRAI P. 2007, 2010). Esetükben határainkon túli magyar kisebbségekről van szó, viszont nem feledkezhetünk meg a hazai, részben szintén magyar tudatú, ám kisebbségi származású népességről sem. A határainkon belüli kisebbségi lakosság döntő hányadában az asszimilációs folyamatok előrehaladott állapota miatt a saját kisebbségi önazonosság mellett a Magyarországhoz való tartozás érzése hasonló erővel jut érvényre. Bár a hazai kisebbségek identitásdimenziójának módosulásai több ponton hasonlítanak a határontúli többes kötődésű népességéhez (migráció, vegyes házasságok jelentősége), eltéréseket is felfedezhetünk. Magyarország jelenlegi területén a nem magyarajkú közösségek tudatát a több évszázada megszakítás nélkül tartó kisebbségi lét határozza meg, melynek során az állampolgári lojalitás, a befogadó nemzethez való tartozás érzése identitásuk fontos elemévé vált (BINDORFFER GY. 2001, 2005); ugyanez a határontúli magyar származásúak esetében kevésbé érvényesül. Ilyen jelentősebb számú kettős identitású népesség él a hagyományosan többnemzetiségű magyarországi vidékeken (Svábische Türkei, Budai-hg., Békés–Csanád, nyugati határszél stb.) (ASCHAUER, W. 1992, SEEWANN, G. 2000, BINDORFFER GY. 2002, HOMIŠINOVÁ, M. 2008).

A történelmi Vas megyében e tények csak közvetetten érvényesek. Az itt élő nemzeti kisebbségek azonosságtudata történelmi, nyelvhasználati okokból, az anyaországhoz való sajátos viszonyból, a helyi identitás erőteljes, nyelvi és nemzeti kötődést olykor felülíró megjelenéséből adódóan számos egyedi elemet hordoz (KOC SIS K.–WASTL-WALTER, D. 1991, SZOTÁK SZ. 2005, KONTRA M. 2012). Ezek kifejtésére később kerül sor, jelen fejezetben a kettős identitású népesség számának definiálására teszünk kísérletet.

A kettős identitású népesség számát és arányát többféle módszerrel meghatározhatjuk, bár teljesen pontos eredményt feltehetően egyikkel sem kapunk. Azon térségekben, ahol az egymás mellett élő etnikumok között határozott felekezeti törésvonal húzódik (pl. vajdasági magyarok és szerbek), érdemes a vallási és nyelvi adatok összevetésével „kiszűrni” a többes kötődésűeket, illetve az asszimilálódott népességet. Ilyen jellegű vizsgálat több kárpát-medencei vagy európai térségben alkalmazható lehet, a történelmi Vas megyében viszont a

nemzetiségi és felekezeti határvonalak csak a legritkább esetben esnek egybe (kivételt jelent a felsőőri református magyarság), így más módszer használata szükséges.

A következő lehetőség az etnikai statisztikák vizsgálata. A többféle nemzetiséget (vagy egyéb ismérvet, pl. anyanyelv) egyidejűleg megjelölő személyek számának, arányának meghatározása, illetve ennek térbeli vonzatai fontos információkkal szolgálhatnak. Az elmúlt évtizedek népszámlálásai során ugyan nemcsak Magyarországon volt megengedett több nemzetiség megjelölése, ám megfelelően használható adatbázist csak az itthon publikált adatok alapján tudunk összeállítani, ezért a vizsgálatot csak a történelmi Vas megye magyarországi részére végeztem el.

Amennyiben a kettős identitású népesség számát szeretnénk meghatározni, a legkézenfekvőbb módszer az lenne, ha a nemzetiséggel kapcsolatos összes válasz és a teljes (települési vagy megyei) népesség különbözetével számolnánk, és az így kapott értéket viszonyítanánk a teljes népességhez. E módszer azonban figyelmen hagyja, hogy hazánkban nem kötelező megadni népszámláláskor a nemzetiségi hovatartozást. Ezt kiküszöbölendő, a számítás során a *válaszadó népesség* és a *magyarok* számának különbözetét vontam ki az adott területi egységen élő kisebbség(ek) *összlétszámából*. A módszer hibája, hogy nem veszi figyelembe a nem magyarpárú (pl. német-szlovén) kettős identitásúakat; viszont ez a hiányosság a kapott eredményeket – mivel hazánkban a kettős identitás előbbi formájára viszonylag kevés példa akad⁷⁸ – csak kis mértékben torzítja.

Település	Nemzetiség alapján						Népes- ségszám	A kettős identitásúak aránya (%)
	magyar	német	szlovén	horvát	cigány	egyéb		
Alsószőlőnk	284	73	54	0	1	1	369	25,7
Apátistvánfalva	304	3	231	0	0	1	364	53,6
Csehimindszent	355	4	0	0	90	1	364	25,0
Csönge	362	6	0	0	43	0	381	11,0
Csörötnék	743	2	10	0	202	4	914	22,2
Felsőcsatár	227	11	1	195	0	3	459	5,0
Felsőszőlőnk	292	8	395	0	1	1	572	31,6
Horvátlovó	128	11	0	109	0	0	190	57,9
Kétvölgy	85	0	75	0	0	1	105	57,1
Narda	353	4	0	290	0	1	469	48,6
Orfalu	42	0	28	0	0	4	61	32,8
Pornóapáti	281	140	1	3	0	9	364	31,9
Rönök	325	27	3	0	16	0	414	10,4
Szakonyfalva	243	0	141	0	20	0	356	25,8
Szentpéterfa	448	6	0	782	0	3	987	31,5
Vaskeresztes	165	192	0	19	0	1	336	23,2

12. táblázat: A kettős identitású népesség aránya néhány nemzetiségi településen a vizsgált terület magyarországi részén 2011-ben (forrás: 2011. évi népszámlálás adatai)

Ezek alapján területünk magyarországi részén 6.579 kettős identitású személy élt 2011-ben, (a válaszadók 3,1, a teljes népesség 2,6%-a), ami a kisebbségi össznépesség 70%-át adja; utóbbi érték megfeleltethető a TÓTH Á.–VÉKÁS J. (2005) szerzőpáros által országos relációban

⁷⁸ TÓTH Á. és VÉKÁS J. (2005) alapján 2001-ben a hazai kisebbségi népesség közel 87%-a legalább egy népszámlálási kategória szerint egyúttal magyarnak is vallotta magát.

megadott irányzámmal. E több ezer fős népesség csaknem harmada tizenhat, jelentős kisebbségi közösségnek otthont adó településen él, a népesség számottevő hányadát (többnyire 20-60%-át) alkotva (12. táblázat). Ez a „tömeg” már alkalmasnak mutatkozik, hogy számottevő mértékben alakítsa és formálja a falvak mindennapi életét, a falusi közösségek nyelvhasználatát, illetve az azonosságtudat e sajátos formájának generációk közötti továbbörökítését. A kettős identitásúak aránya érzékelhetően a „kisebbségi jellegüket” legsikeresebben megőrző településeken a legmagasabb (Apátistvánfalva, Kétyölgy, Narda). TÁTRAI P. (2014: 517) Magyarország egészére vonatkozó megállapítása, miszerint a többes identitással rendelkezők „területi eloszlása nagyfokú megegyezést mutat a települési hálózattal rendelkező nemzetiségek (...) elhelyezkedésével”, a vizsgált területre is gond nélkül adaptálható. A városok csaknem mindegyikében 100 főt meghaladó számú kettős kötődésű lakos él, ezek közül Szombathelyet (1600 fő), illetve a tradicionálisan többnemzetiségű Szentgotthárdot (600 fő, szlovének) és Kőszegét (550 fő, németek, horvátok) emelhetjük ki (24. térkép).

A harmadik lehetséges módszer szintén népszámlálási adatbázisra támaszkodik, lényege az anyanyelvi és nemzetiségi adatok összevetése, konkrétabban annak meghatározása, hogy adott etnikai csoport anyanyelvi értéke hány százaléka a nemzetiségre vonatkozó számnak. Az ún. anyanyelv–nemzetiség hányados (ANH) – az adatok hozzáférhetősége, illetve az országonként eltérő népszámlálási gyakorlat torzító hatása miatt – szintén csak a magyarországi megyerészre számoltam ki⁷⁹.

Év	Népesség	Anyanyelv-nemzetiség hányados (ANH)			
		Magyar	Német	Szlovén	Horvát
1980	279 378	99,1	341,6	176,8	118,4
1990	269 839	100,0	137,8	133,7	110,6
2001	261 690	100,2	87,9	103,5	95,1
2011	249 949	102,0	54,9	80,1	71,7

13. táblázat: Anyanyelv és nemzetiség viszonya a vizsgált terület magyarországi részén 1980-2011 között (forrás: népszámlálási adatok)

Az anyanyelv-nemzetiségi viszony az egyes etnikai közösségek identitásának állapotával (az asszimiláció fokával) áll összefüggésben, ezen kívül közvetetten a nemzetiségi tömb-, perem- vagy szóróhelyezetről nyújt információkat. A két érték eltérése mindenképpen bizonyos létszámú kettős kötődésű népességet takar. Az ANH többségi és kisebbségi helyzetben eltérő háttérrel és jövőképet vázol fel. A történelmi Vas megye magyarországi oldalán a kisebbségek anyanyelvi többlete az állam felé történő egyfajta „hűségnyilatkozatként” (s így a magyar nemzetiség tömeges vállalásaként) értelmezhető, amely lehet természetes asszimilációs folyamatok hozadéka, vagy jelezhet asszimilálódni szándékozó/kényszerülő kisebbségi lakosságot (pl. a negatív történelmi tapasztalatokból kiindulva magukat német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek valló németek 1945-1980 között). Az okok térségenként és kisebbségenként eltéréseket mutatnak, például a magyar anyanyelvű, de román nemzetiségű erdélyiekénél VARGA E. Á. (2002: 204) „az érintettek államnemzethez történt visszatérését”

⁷⁹ A mutató Muravidéken is sajátos értéket ér el (1991: 107, 2002: 121,7), ami jelentős – és növekvő arányú – kettős identitású népességet mutat a magyarságon belül. Ebben feltételezhetően a szlovén-magyar vegyes házasságok, a kétnyelvű oktatás és az állam felé megmutatkozó lojalitás játszik szerepet. A (tér- és időbeli szempontból egyaránt) hiányos adatbázis miatt a részletesebb vizsgálattól eltekintek (az adatok a teljes Muravidékre vonatkoznak).

hangsúlyozza. A nemzetiségi többlet ezzel szemben a beolvadás előrehaladott állapotát, a nyelvi asszimilációt jelzi⁸⁰.

A rendszerváltozás előtti időszak légkörében a kisebbségek jelentős anyanyelvi többletét a „haza” (Magyarország) és a magyarság irányában mutató lojalitás mellett az identitás vállalásának kerülése okozta. Az időközben előrehaladottá vált nyelvi beolvadás már az 1960-as évektől érzékelhető volt, 1989 után még markánsabban mutatkozott meg. A kialakuló jelentős nemzetiségi többlet oka a németek, horvátok, szlovének esetében nem csupán az újra „reneszánszát” élő nemzetiségi tudat gyors növekedése, hanem az anyanyelvi kötődés szintjének apadása is. A kisebbségek lélekszámának ezredfordulót követő hirtelen növekedése egyre inkább az etnicitás értelmezésének átalakulásával mutat összefüggést. SZARKA L. (2004a) ezzel kapcsolatban rámutatott, hogy az etnicitás egy nyitott és folyamatosan változó viszonyrendszer, amely egyúttal felhívja a figyelmünk annak szubjektív és szituatív jellegére is. Szarka nézete szerint az etnicitás a modern nemzetállamokban egyre inkább az intézményrendszerek által újratermelt etnikai-nemzeti tudáskészlet elsajátításának függvénye, tehát az etnikai kötődés az anyanyelvi vagy beszélt nyelvi tényezők helyett inkább az egyes eseményekhez kapcsolódó önreprezentáción keresztül mutatkozik meg.

A 2001 utáni változásokat tehát kevésbé az „etnikai újjáéledés”, sokkal inkább a H. GANS (1979) által definiált fogalom, a szimbolikus etnicitás elmélete magyarázza. A szimbolikus etnicitás az etnikai öntudat anyanyelv helyett olyan szubjektív elemekben és gesztusokban történő megélését hordozza, „amelyek a származási közösség tradícióihoz való kapcsolódás szimbolikus kifejezéseiként értelmezhetőek” (HORVÁTH, I. 2006: 47)⁸¹. A kisebbségek nemzetiségi kategória szerinti gyors növekedése valamint a változatlanul érvényesülő nyelvi asszimilációs folyamatok egymásmellettisége e jelenség elterjedésére engednek következtetni (a hazai viszonyokról bővebben ld. TÁTRAI P. 2014). A legfeltűnőbb ingadozást a német kisebbség mutatja, míg a szlovének és a horvátok (SZARKA L. 2004b, BOTTLIK Zs. 2006) esetében sokáig az anyanyelvi és nemzetiségi érték viszonylagos egyensúlya volt tapasztalható, az ANH csak az elmúlt pár évben fordult át egyértelműen az utóbbi javára (13. táblázat). A nyelvi asszimiláció folyamatának, a kettős identitás valamint a szimbolikus etnicitás párhuzamosságának érvényesülését nemcsak a kisebbségek alacsony ANH értéke, hanem a magyarok időközben megjelenő anyanyelvi többlete is mutatja.

6.2. Új perspektíva az asszimiláció mérésében

Egy kisebbség beolvadásának ábrázolása – adatsorok, kérdőívek, interjúk stb. segítségével – általában bevett gyakorlat szerint történik. E módszerek hatékonyságának megkérdőjelezése nélkül állíthatjuk, hogy a vizsgálatok értékelése során kirajzolódó kép gyakran erősen függ a válaszadók hozzáállásától, adott közösség tapasztalataitól; mindezt fokozza a témakör „kényes” jellege, mely az etnikai identitás szubjektivitásából, a negatív történelmi momentumokból, sőt olykor a kérdéskör fontosságának elbagatellizáltságából fakadhat. Annak megállapításához, hogy egy kisebbség a beolvadás, az eredeti identitás elvesztésének mely fázisában tart, illetve a jelenlegi helyzet mennyire tér el a (közel)múlt viszonyaitól, a klasszikus módszerek mellett más eszközöket is érdemes alkalmaznunk. Csakhogy az asszimiláció láthatóvá, kézzelfoghatóvá tétele csaknem megoldhatatlan feladat elé állítja a kutatót, hiszen az egyén gondolkodásában, valamint egy közösség kollektív tudatában

⁸⁰ A magyar ANH értékei az ezredforduló környéki népszámlálások alapján, országos szinten: Magyarország: 102,7; Szlovákia: 110,1; Kárpátalja: 104,8; Erdély: 101; Vajdaság: 97,9; Pannon-Horvátország: 75,3; a Kárpát-medencében összesen 102,7 (KOC SIS K. et al. 2006).

⁸¹ A szimbolikus etnicitás teoretikus hátterére illetve gyakorlati példáira ld. még LEE, S. 1993, WINTER, J. A. 1996, CORVESI, D. 1999.

végbemenő jelenség materiális megnyilvánulásait kell keresnie, ráadásul a vizsgált kisebbség tagjai gyakran eltérő véleményen vannak a kérdést illetően.

A módszer ebben az esetben olyan terepi munka, mely a közterületen elhelyezett objektumokra (funerális emlékek, emlékművek, egyéb köztéri tárgyak) fókuszál. Ezen – akár a kulturális földrajz területéhez is sorolható – metódus sajátosságát adja, hogy alkalmazásával adott településen egy meghatározott nemzetiségi csoport (mely akár már az asszimiláció befejező fázisában is lehet) többé-kevésbé rejtett jelenlétének nyomait fedezhetjük fel. Amennyiben a felkutatott információk kellően számszerűsíthetőek, nagyon óvatos becsléseken keresztül az etnikai szerkezet múltbeli átalakulására is következtethetünk. Fontos megjegyezni, hogy ezt a típusú terepi vizsgálatot nem tanácsos önmagában elvégezni, alkalmazása más módszerekkel együtt ajánlott.

A temetőkben található feliratok (sírfeliratok, családi- és keresztnévek stb.) elemzése újdonságnak számít az etnikai földrajz eszközkészletében, sokkal inkább illeszkedik a régészet, a történelemtudományok és a kulturális antropológia tematikájához. Külföldön, mindenekelőtt Észak-Amerikában a téma genealógiai vonatkozása kerül előtérbe, ezzel együtt a szerzők hangsúlyozzák a funerális emlékek és az etnicitás közötti kapcsolat meglétét. Az itt elterjedt nézőpont szerint az ilyen irányú kutatásokkal az európai bázisú bevándorlásról valamint az amerikai kontinens benépesülésének folyamatáról nyerhetőek fontos információk (BROCE, G. 1996). CLARK, L. (1987) a síremlékekre az etnikai, vallási és életmódbeli (foglalkozás, végzettség) különbségek reprezentációs formáiként tekintett. Más vizsgálatok – mélyreható elméleti és módszertani megalapozottság mellett (ld. SMITH, J. C. 1983, CARMACK, S. D. 2002) – esettanulmányi jelleggel az Újvilágban letelepedett etnikai közösségek egész sorával (csehek, németek, olaszok, szlovákok, illetve spanyolajkú vagy indián csoportok) foglalkoznak, megállapítva, hogy a temetőkben olvasható feliratok sokféleségéből (netán éppen ellenkezőleg: homogenitásából) adott populáció etnikailag diverz vagy egyveretű jellegére következtethetünk (MEYER, R. E. 1993).

Európában elsősorban a diaszpóra helyzetű, már asszimilálódott vagy kivándorolt zsidóság hátrahagyott sírkertjeinek felmérésével találkozhatunk, aminek már nemzetközi szintű adatbázisa is kiépült⁸². Ezenkívül a katonai temetőkben található hadisírok számbavételéhez köthető – igen korlátozott – etnikai tartalom. A temetői nyilvántartások többnyire megmaradnak a feliratok és a topográfiai adatok szimpla rögzítésének keretei között, nemegyszer műemlékvédelmi igényeket szem előtt tartva. Kivételnek tekinthető GOG, S. (2008) a Dobrudzsában élő lipovánokkal kapcsolatos kutatása, melyben a szerző a helyi kisebbség temetőjét a posztszocialista régióban jelenleg is tapasztalható etnikai, vallási és kulturális különbségek tükröződésének „mikrovilágaként” aposztrofálja. A hazai kutatók közül GECSE A. (2007: 106) egy gömöri kistelepülés példájából kiindulva arra jutott, hogy a temető „nem a ma élő falu viszonyait tükrözi”, hanem „legalább ötven évvel korábbi állapotnak megfelelő etnikai arculat rajzolódik ki” belőle (saját vizsgálataim is ezt támasztották alá). Gecse A. ugyan nem végzett részletes temetőfelmérést, viszont megállapította, hogy a sírok elhelyezkedéséből kiindulva beazonosíthatóvá válnak az őshonos és a jövevény családok, ezáltal – amennyiben a betelepülés időpontja nemzetiségenként eltér – a helység etnikai viszonyainak átformálódását követhetjük nyomon.

E sorok írója úgy véli, az eddig mellőzött módszer alkalmazásával fontos többletinformációkhoz jutunk adott település nemzetiségi szerkezetének változásairól, az asszimiláció lokális jellemzőiről, illetve intenzitásáról. Különösen igaz ez, amennyiben a sírfeliratokon túl a mellettük szereplő évszámokat is tanulmányozzuk. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy felülbírálnánk a hivatalos adatokból nyert nemzetiségi összképet, ám a módszer alkalmasnak tűnik az asszimiláció folyamatának közvetett dokumentálására. Fontos leszögezni: nem a személynevek alapján történő nemzetiségi besorolásról (névelemzés) van

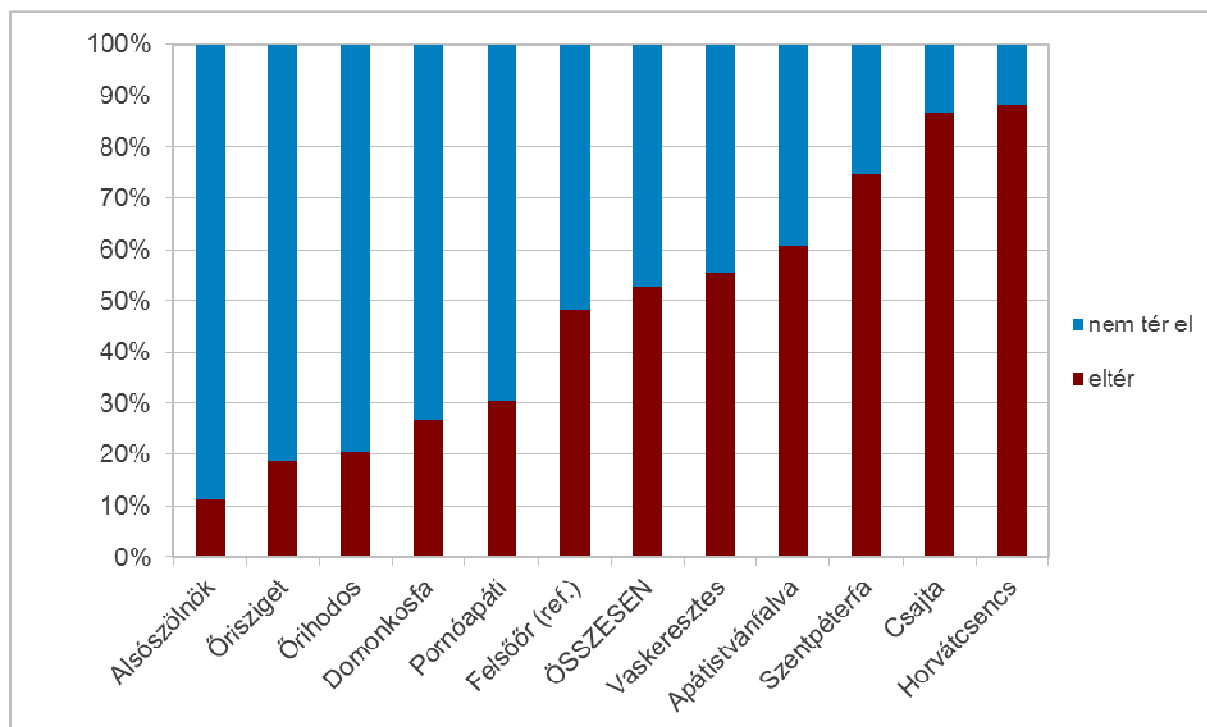
⁸² <http://www.iajgsjewishcemeteryproject.org>

szó, a temetőfelmérés módszere csupán segítséget nyújt a települési etnikai viszonyok és asszimilációs folyamatok értelmezéséhez. Tehát nem az elhunytak nemzetiségét, anyanyelvét elemeztem, hanem a sírfeliratok nyelvezetét, melyek attól függetlenül árulhatnak el információkat egy adott települési közösség asszimilációjáról, hogy nem tudjuk pontosan az elhunytak nemzetiségét.

Ennek megfelelően a cél nem a temetők „etnikai viszonyainak” részletezése volt, ezt az elhunytak identitásáról való hiányos ismeretek, illetve a vizsgált időszak nagy kiterjedése (a legrégebbi sírok 130 évesek) egyébként is lehetetlenné tennék. Alapvetően három lényeges tényezőt vizsgáltam: a sírokon fellelhető feliratok illetve a személynevek nyelvezetének eltéréseit, a kisebbségi jellegű nevek és az etnikai arányok összehasonlítását, valamint azt, hogy tapasztalható-e bármilyen összefüggés az elhalálozások dátuma és a nevek nyelvezete között.

A felmért temetők többsége olyan helységben található, melyek interjúzás szempontjából is mintatelepülésnek számítottak (ld. később), Alsószőlőnk és Horvátsencs bevonását pedig speciális jellemzőik (háromnyelvűség, illetve az etnikai arányok szélsőséges ingadozása) indokolták. Felsőőrön a felmérés fokozott munkaigénye miatt a város több sírkertje közül a vizsgálat csak a magyarság kutatása szempontjából leginkább fontos református temetőre terjedt ki.

2011-2015 között 11 temetőben összesen 3118 sír került felmérésre, melyből – a feliratok olvashatósága szempontjából – 2859 bizonyult használhatónak, utóbbiakon összesen 4438 név szerepelt. A sírkertek mérete az őket magukban foglaló helységekhez hasonlóan igen eltérő volt (a legnagyobb és legkisebb között tizenhétszeres különbség van), mint ahogy a temetők és a sírkövek állapota is jelentős differenciákat mutatott (pl. Alsószőlőnkön minden hatodik felirat felhasználhatatlannak bizonyult).

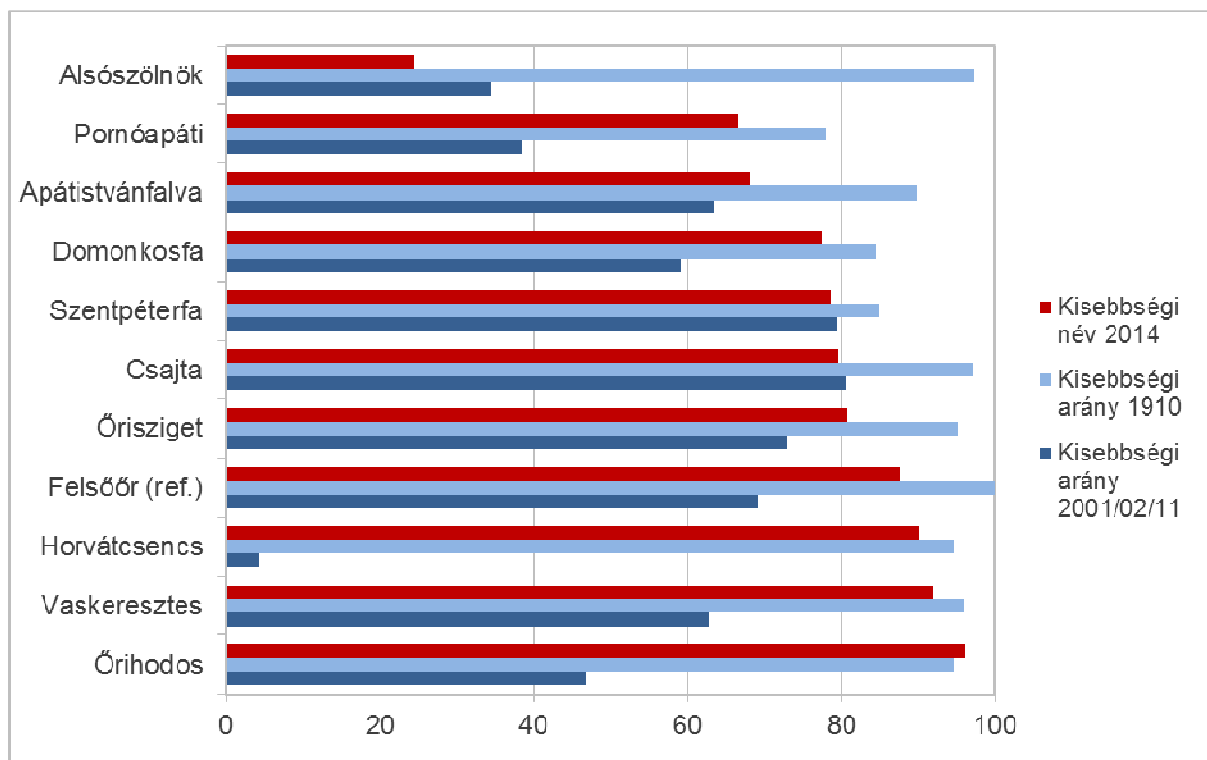

9. ábra: A feliratok és a tulajdonnevek nyelvezetének eltérése a vizsgált temetőkben
(forrás: saját felmérés)

Az eredmények ismertetése során indokolatlan és felesleges lenne a temetők katalógusszerű felsorolása és jellemzése. Általában véve megállapíthatjuk, hogy a temetőfelmérés módszere valóban alkalmas egy település már-már eltűnőben lévő nemzetiségi jellegének

dokumentálására, illetve fontos kiegészítő információkat nyújt abban, hogy egy kisebbségi közösség asszimilációja aktuálisan mennyire előrehaladott. A temetők többnyire adott település évtizedekkel korábbi etnikai viszonyainak „lenyomatát” őrzik, vizsgálatuk közvetett tényekkel szolgál az elemzett csoport beolvadásának üteméről, jellegéről, s egyúttal – a statisztikai adatokkal ellentétben – helyi forrásból származó, kézzelfogható bizonyítékot nyújt az asszimiláció folyamatáról. Az eredmények rávilágíthatnak arra, hogy egy nemzetiségi csoport aránycsökkenése a nyelvi beolvadás, az amalgamáció (házassági hetero- vagy homogámia) vagy éppen a többségi nemzet fokozott bevándorlásának tulajdonítható-e.

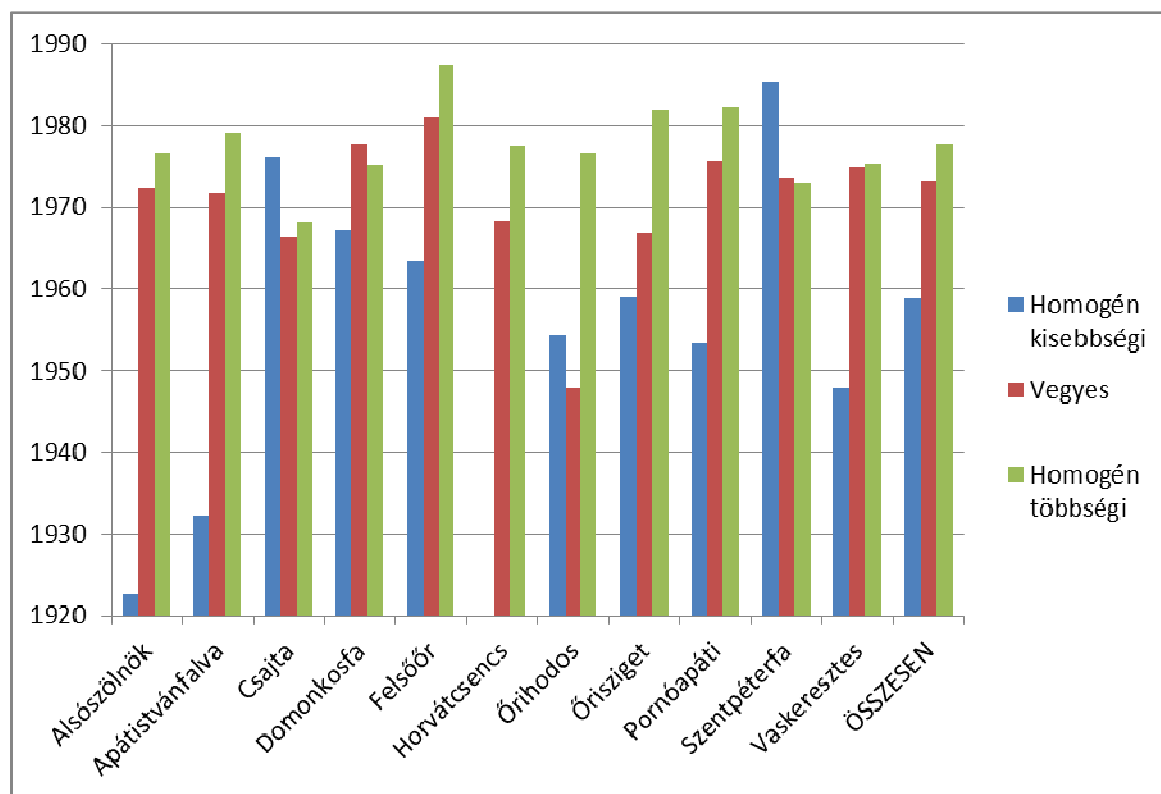
A sírokon (a nevek előtt és/vagy után) található, semleges tartalmú *feliratok*, illetve a *tulajdonnevek nyelvezete között tapasztalható eltérés* a kétnyelvűség mértékét jelezheti. A temetők e téren is jelentős különbségeket mutatnak, melyek elsősorban a kisebbségi közösségek (és nem az országok) vonatkozásában relevánsak. Az ausztriai és szlovéniai magyarok által lakott településeken a mutató értéke 50% alatt marad, főként a jelentős számú egynyelvű magyar sír révén. A német kisebbség átlagos értéket ér el, míg a horvát falvak messze kiemelkednek (70% felett), utóbbiakban a sírokon szereplő „típusos” szöveg a többségi nemzet nyelvén szereplő felirat és a horvát jellegű tulajdonnév. A legalacsonyabb értéket Alsószölnök mutatja, ahol a többségi nemzet (magyarok) térnyerése csaknem egy évszázada tart. A módszer rávilágít a lokális kétnyelvűség meglétére, ugyanakkor ennek hiánya esetén nem mutatja meg, hogy melyik nyelv számít dominánsnak (9. ábra).

10. ábra: Az etnikai viszonyok és a kisebbségi jellegű tulajdonnevek arányának összevetése a vizsgált településeken illetve a temetőkben (forrás: saját felmérés)

Ezt a hibát küszöböljük ki, ha a *kisebbségi jellegű tulajdonnevek arányát összevetjük a régebbi illetve az aktuális nemzetiségi viszonyokkal*. A települések nagy többségében a kisebbségi személynevek aránya jelentősen meghaladja adott nemzetiség lakosságán belül mért jelenlegi arányát, a két érték csupán a pinka-völgyi horvát falvakban (Csajta és Szentpéterfa) egyezik meg, míg egy esetben (Alsószölnök) a kisebbségek aránya a nagyobb (10. ábra). Természetesnek tekinthetjük, ha a nevek aránya a magasabb, hiszen a temetők jellegükből adódóan nem az aktuális állapotot, hanem a múlt összefoglalását nyújtják. Ettől

függetlenül figyelemre méltó, hogy több település (Felsőőr, Domonkosfa, Horvátsencs, Őrihodos, Pornóapáti, Vaskeresztes) esetében a kisebbségi nevek előfordulási gyakorisága a száz évvel ezelőtti etnikai viszonyokkal rokonítható, ami a 20. század második felében felgyorsuló és jelenleg is zajló asszimilációs folyamatokra utalhat. A beolvadás a németek kitelepítése és a már a két világháború között meginduló magyarosodás által érintett Alsószőlőnkön érzékelhető leginkább⁸³. Velük szemben Csajtáról és Szentpéterfáról – a népszámlálási és temetőfelmérési eredmények kapcsán egyaránt – elmondható, hogy horvát jellegüket továbbra is stabilan őrzik.

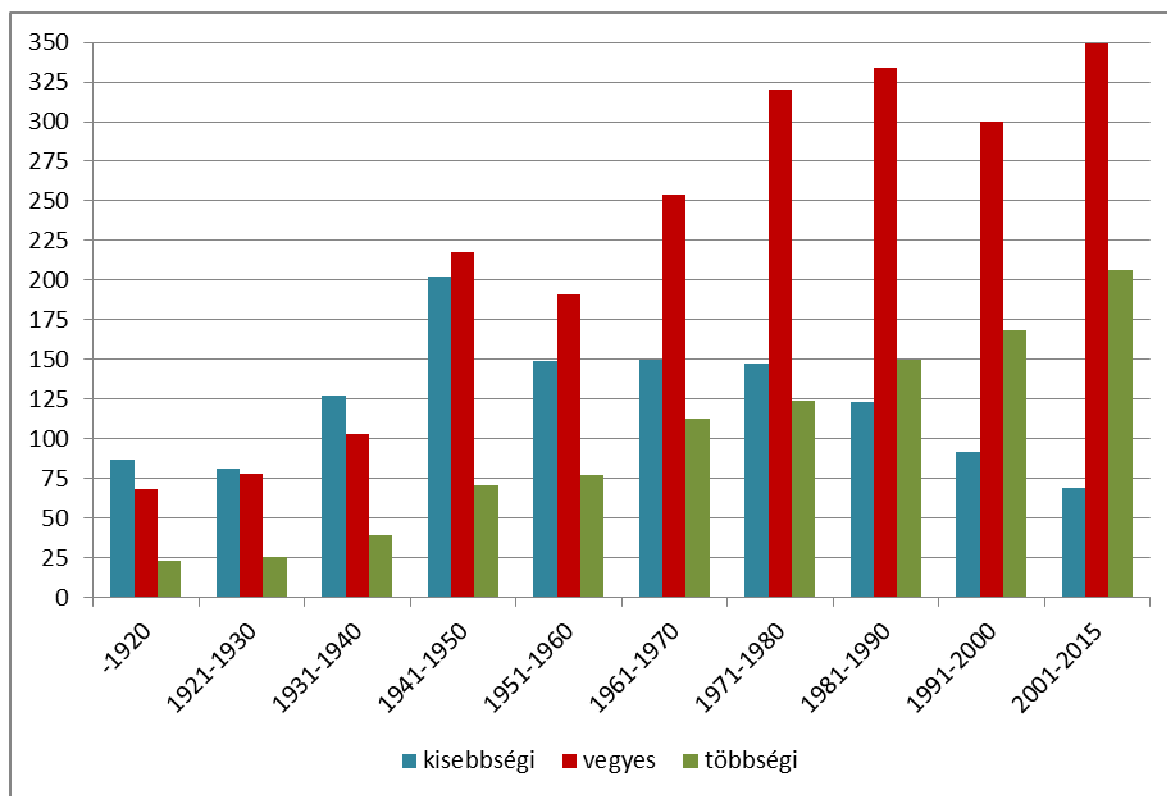
11. ábra: A tulajdonnevek „kora” etnikai jellegük alapján csoportosítva
(forrás: saját felmérés)

A leginkább használható eredményt a sírokon található *évszámok* (az elhalálozás időpontja) tanulmányozása nyújtotta. A vizsgálat során a személynevek tipizálása a nyelveztük alapján történt, így alakítva ki három kategóriát (homogén kisebbségi vagy többségi, illetve vegyes). A koncepció talán kissé elnagyoltnak hat, viszont – mint utólag kiderült – jól használható információkat szolgáltatott. A nevek 49,9%-a vegyes, 27,6%-a kisebbségi, 22,5%-a többségi jellegűnek bizonyult. A hipotézis, miszerint a kisebbségi jelleg és az évszámok között összefüggés mutatható ki, megfelelően igazolódott, azaz a homogén kisebbségi nevekkel együtt szereplő időpontok régebbiek, mint a másik két kategória esetében. Az eltérés szignifikáns (több mint 17 év), a heterogén és a homogén többségi nevek közötti differencia ennél mérsékeltebb, 4,5 év (utóbbiak a „fiatalabbak”), vagyis a jelenlegi névhasználatot a vegyes és a homogén többségi nevek egymásmellettsége jellemzi, nagyon kevés homogén kisebbségi névvel. Az eredmények a kisebbségi beolvadásra és a többségi nemzet nyelvi, illetve esetleges fizikai (migrációra visszavezethető) térnyerésére utalnak. Természetesen a vizsgálatra befolyással lehet az egyes országokban uralkodó anyakönyvezési gyakorlat is, valamint tisztában vagyok vele, hogy egy személy nevének nyelvezte korántsem tükrözi

⁸³ A gyors ütemű asszimilációra a legjobb példa Horvátsencs.

feltétlenül önazonosságtudatát. Ám ettől függetlenül az eredmények jelzik a vizsgált kisebbség névadási szokásait, amely – még ha indirekt módon is – kapcsolatba hozható annak nyelvhasználatával és identitásának jellemzőivel.

A települések szintjén vizsgálódva megállapíthatjuk, hogy ismét a két pinka-völgyi horvát község, illetve Alsószölnök tér el leginkább az átlagtól. Előbbiekben a homogén horvát személynevek jelenleg is elterjedtek, utóbbiban viszont utoljára az 1940-es években hunyt el olyan személy, aki egybehangzóan német vagy szlovén nevet viselt. Érdekes adalék továbbá Órihodoson a vegyes személynevek „régi” jellege, itt néhány 19. századi német-magyar (tehát nem szlovén-magyar) név okozza a torzulást, itt feltehetően zsidó személyekről van szó (11. ábra). Horvátszcenscen nem találtunk homogén horvát nyelvezetű sírt.

12. ábra: A kisebbségi, a vegyes és a többségi nevek száma évtizedes bontásban (teljes minta)
(forrás: saját felmérés)

Más szemszögből vizsgálva az időbeli dimenziót megállapítható, hogy a (homogén) kisebbségi jellegű személynevek (az összes vizsgált síron) a második világháború végéig voltak többségben, számuk és a másik két kategóriához mért arányuk is ezt követően folyamatosan csökken (12. ábra). A 20. században végig növekedést mutat a vegyes nyelvezetű és a többségi nevek száma, viszont előbbieik arányában 1990 után már visszaesést tapasztalhatunk, annak ellenére, hogy változatlanul a vegyes nevekből (kisebbségi családi név, többségi utónév) van a legtöbb. Egyre inkább terjedőben vannak a többségi nevek, számuk napjainkra már háromszorosa a kisebbségieknek, fokozatosan megszüntetve egyúttal a vegyes nevek dominanciáját. E folyamatból két alapvető következtetést tehetünk: egyfelől a társadalmi és politikai közeg változásai (ezzel együtt a kisebbségi népesség öndefiníálásának átformálódása) főként a második világháborút követően éreztették hatásukat, ez tetten érhető a nemzetiségi lakosság névadási szokásaiban is. Hasonló jelentőséget vélhetően a 20. század végi eseményeknek (elsősorban a kelet- és közép-európai rendszerváltozásoknak) is tulajdoníthatunk, ám ezek a temetők „nyelvhasználatában” egyelőre még nem érzékelhetők. Másfelől: a nominális asszimiláció napjainkban is zajló folyamat: családneveket egyelőre még

őrző kisebbségi népesség körében a nyelvi beolvadás mellett a keresztnévadási hagyományok is módosulnak, sőt a súlypont mindinkább a homogén többségi jellegű nevek felé tolódik el.

Összességében a temetőfelmérés egy új adalékot jelenthet a hazai etnikai földrajz eszközkészletében. Alkalmazása elsősorban olyan mikroterekben indokolt, ahol egy vagy több etnikai csoport többségbe történő beolvadása már előrehaladott vagy teljesen befejezett, hiszen a kulturális sokszínűség és az esetleges többnyelvűség reprezentációja gyakran már csak (fizikai és mentális szinten egyaránt) rejtett formában érvényesül (pl. a temetők sírfeliratain vagy az asszimilálódott közösség kulturális örökségében). A történelmi Vas megye temetőinek felmérése igazolja ezt a feltételezést; a sírfeliratok nyelvezte, kora illetve a lokális nemzetiségi viszonyok tanulmányozása során viszonylag jól kirajzolódnak az asszimiláció által különböző mértékben érintett települési típusok. E gondolatmenet alapján külön kategóriát képvisel a kisebbségi közösség (németek) részleges kitelepítésével, beolvadással (németek és szlovének), illetve a többségi nemzet (magyarok) betelepülésével egyaránt jellemezhető Alsószölnök, a viszonylag gyors (nem feltétlenül) befejezett asszimiláció által érintett Horvátcsencs vagy éppen a stabil kisebbségi identitást mutató csajtai és szentpéterfai közösség.

A temetőfelmérés eredményei egyfelől a vizsgált településeket jellemző beolvadási folyamatokról nyújtanak többletinformációt, másfelől a téma részletesebb kibontásának igényét teremtik meg. A továbbiakban azon kérdésekre kerestem a választ, mint pl. hogyan hatott a vizsgált kisebbségek identitása az asszimilációra (a kérdés fordítva is értelmezhető: hogyan formálta a beolvadás az etnikai-nemzeti vagy a lokális önazonosságtudatot?), az identitás elemei közül mik azok, amelyek viszonylag gyorsan átalakultak és melyek bizonyultak stabilabbnak, valamint a temetőfelmérés eredményei alapján kijelölhető „töréspontok” (különösen a második világháború időszaka) milyen konkrét változásokat hoztak az érintett népesség etnikai öntudatában? A választ a kérdésekre immár a lakosság személyes megkérdezésével, interjúk útján kerestem.

6.3. Identitásjellemzők

6.3.1. Az etnicitásra vonatkozó témakörök

Az interjúalanyok a kiválasztott településeket jól ismerő személyek (polgármester, lelképásztor, kisebbségi szervezetek vezetői, oktatási és igazgatási intézmények dolgozói stb.) voltak. A 33 félig strukturált interjú az etnicitás fogalomkörén belül tárgyalt kérdések köré szerveződött, kiegészítve a mintatelepülések általános demográfiai, etnikai és történelmi és társadalmi helyzetére vonatkozó kérdésekkel, melyek a jelenlegi állapotot és a múltbeli változásokat egyaránt feltárták, így a folyamatok a maguk időbeli teljességében dokumentálhatóak.

Mintatelepülésnek kisebbségi közösségenként 2-2 helységet jelöltem ki, törekedtem arra, hogy a települések a történelmi Vas megye összes jelenlegi nemzeti kisebbségét megfelelően reprezentálják (a hazai oldalon erre kiválóan megfeleltek a kettős identitású népesség magas arányával jellemezhető községek). Az interjúk alapján a célcsoportok viszonyaiba nemcsak mikro- (települési-) szinten nyerünk bepillantást, hanem a nemzetiségi közösségek egészét tekintve is. Utóbbi érdekében több esetben a kisebbségek megyei vagy országos képviselőit ellátó szervezeteket is megszólaltattam. A helységek kiválasztásánál nemcsak az interjúzás, hanem a korábbiakban tárgyalt temetőfelmérés szempontjait is figyelembe vettem:

- *Kisebbségi jelleg.* A vizsgált terület etnikai történetéből adódóan nagy a kisebbségi jellegüket már régóta elvesztett települések száma, ezért fontos irányelv volt olyan

helységek kiválasztása, melyek jelenleg vagy a közelmúltig (az 1970-80-as évekig) valamilyen kisebbségi közösségnek adtak/adnak otthont.

- *Etnikai történet.* Lényeges szempont volt olyan mintatelepülések kijelölése, melyekben a recens nemzetiségi viszonyokat befolyásoló események, folyamatok és töréspontok (kitelepítések, nyelvvesztés, határváltozások, migráció stb.) közül minél több érvényesül vagy érvényesült.
- *Népességszám.* A kutatás hatékony lefolytatása céljából lényeges tényező volt a nem túl nagy (maximum kb. 1000 fő), de még számottevő népességszámot (200 fő felett) mutató önkormányzatok kijelölése. E szempont – a minta kezelhető méretét szem előtt tartva – főleg a temetőfelmérés miatt volt fontos.
- *Közlekedési (elérhetőségi) szempontok.*

A kiválasztott települések általános etnikai és demográfiai helyzetéről elmondható, hogy legalább a második világháborúig kisebbségi jellegűek voltak (javarészüik jelenleg is az). A falvak lakosságszáma alacsony, társadalmuk alapjaiban véve előregedő. Az őshonos lakosság oldaláról számottevő elvándorlás tapasztalható annak ellenére, hogy a helyiek komoly erőfeszítéseket tesznek a népesség helyben tartására. Ellenben főként a burgenlandi mintatelepülések (nemzetközi) migrációs célpontként is definiálhatóak, bár ennek intenzitása még viszonylag alacsony. A kedvező geográfiai helyzet (nyugati határszél) vagy a szép természeti környezet vonzereje időnként a magyarországi mintatelepüléseknél is érvényesül a hazai belföldi vándorlásban részt vevők számára.

A megkérdezettek közel azonos tematika alapján felépített kérdéssorral találkoztak, ugyanakkor – ha a sémától való eltérés indokoltnak tűnt – lehetőségük nyílt némely téma részletesebb kifejtésére is. Ezzel együtt az interjúk struktúrája igen hasonló, ami lehetővé teszi az eredmények kategorikus ismertetését. Mindezt alapvetően összegző jelleggel teszem meg, a különböző kisebbségekre csak egy-egy specifikum kapcsán térek ki. E fejezetben a helyi közösségek etnikai, nemzeti és lokális identitásának eltérései, az azonosságtudat konstrukcióját befolyásoló és formáló történelmi töréspontok illetve a nyelvhasználati és kulturális kérdések taglalása mellett az egyes nemzetiségek térhasználatára és anyaországához fűződő viszonya is bemutatásra kerül; külön kitérve a többség-kisebbség közötti együttélés jellemzőire. Az itt szereplő megállapítások a tárgyalt kisebbségek egészére vonatkoznak, ám a 6.4.3 fejezetben a felsőöri magyarokkal kapcsolatban részletesebb információk is megtalálhatóak.

A települések életét egyaránt alakította-alakítja országos trendekhez illeszkedő, illetve helyi jellegű, hatását lokálisan kifejtő *történelmi és társadalmi* folyamat, kijelölve olyan „*töréspontokat*”, melyek erőteljesen befolyásolták a települési közösségek helyzetét. Ezek közül kiemelendő a trianoni békeszerződés, mely az addig fennálló hatalmi viszonyokat módosította, kisebbségi helyzetbe juttatva az addig államalkotó státuszt élvező magyarságot. A Pinka-mentén a békekötés után alig néhány évvel (1922-1923) történt község-visszacsatolások a helyi emlékezetben máig a lokális társadalmi akarát megnyilvánulásaként, valamint a helyi és nemzeti büszkeség egyik fő komponenseként jelennek meg. A határmódosítás identitásformáló szerepét az e falvakban megkérdezett interjúalanyok egyike sem mulasztotta el megemlíteni.

A magyarországi német községekben a második világháborút követő kitelepítés, illetve az ekkor tapasztalt migrációs folyamatok (felvidéki és északkelet-magyarországi betelepülők) számítanak – érthető módon – neuralgikus pontnak. A mintatelepülések közül ezen események csak Pornóapáti érintették, ahonnan körülbelül 120 főt deportáltak (a szomszédos Vaskeresztesről csupán 5 főt). A községbe a kitelepítettek helyére Eger-völgyi magyarok érkeztek, akikkel a helyben maradt őshonos népesség többször konfliktusba keveredett, részben ennek következménye, hogy a betelepülők jelentős része néhány éven belül továbbvándorolt.

A vasfüggöny leereszkedése a különböző országokban elhelyezkedő települések kapcsolatait rombolta szét, ami különösen a két világháború közötti gazdag kapcsolatrendszerhez képest jelentett visszaesést. A magyarországi és szlovéniai falvak a határőrizet mikéntje következtében nemcsak az államhatárok túloldalán fekvő településektől, hanem saját országuk többi részétől is elszigetelődtek, érdemi kontakt csupán a határsávon belüli falvakkal volt lehetséges. Témánk szempontjából ennek legfőbb hatása a többségi nemzet tömeges betelepülésének elmaradásában jelentkezett, a községek kisebbségi jellegének megőrzésére sokkal inkább mód nyílt, mint a határsávon kívüli települések esetében. Ennek kapcsán két fő tényező emelhető ki: egyfelől az idehelyezett határőrök egy részének beházasodásán kívül a községekbe négy évtizeden át lényegében nem történt bevándorlás, másfelől a többségi nemzettel történő rendszeres kommunikáció hiánya a nyelvi beolvadás folyamatát ugyan nem szüntette meg, viszont jelentősen lassította.

Az 1956-os események során a magyarországi oldalon fekvő, határszéli falvak mindegyikéből indult kisebb-nagyobb volumenű emigráció, ebben a községek értelmiségi (főként tanári) rétege felülreprezentált volt. Falvanként néhány tíz fő távozása is számottevő hatást gyakorolt azok korösszetételére, ez különösen igaz volt a leginkább érintett Szentpéterfa esetében, ahonnan a lakosság körülbelül negyede távozott (350 fő).

Az 1989 utáni események, úgymint a rendszerváltozás a keleti blokk országaiban, Jugoszlávia felbomlása, majd Ausztria (1995), később pedig Magyarország és Szlovénia (2004) csatlakozása az európai integrációhoz a gazdasági és politikai keretek átformálódását hozták magukkal, az itt élő kisebbségek identitását elsősorban – a felsoroltakból következően – a határok szabadabb (2007 után már ellenőrzés nélküli) átjárhatósága, az anyanemzettel történő kapcsolat szorosabbá válása befolyásolta. A makroregionális folyamatok és társadalmi mechanizmusok, például a nemzetközi migráció vagy éppen az „etnikai ébredés” és a szimbolikus etnicitás jelenségének következményeiről már esett szó, ám mikroléptékű hatáselemzése szétfeszítené az értekezés kereteit.

A továbbiakban a vizsgált kisebbségek identitásának fő komponensei, illetve az ezzel kapcsolatos eredmények kerülnek bemutatásra. Az *etnikai és nemzeti identitás* vonatkozásában az interjúválaszokból egyértelműen kiderül, hogy a vizsgált települések lakosságának azonosságtudata kettős, amely egyfelől *kisebbségi etnikai identitás*, másfelől *többségi nemzeti identitás* egymásmellettiségében nyilvánul meg. E kettősség utal a kisebbségi származásra való büszkeségre és a nyelvhez, kultúrához való ragaszkodásra, ugyanakkor kitűnik belőle az adott országhoz mint szülőföldhöz való erős, generációkon átívelő kötődés is. E téren a különböző kisebbségek viszonylatában érdemi különbségek nem tapasztalhatóak, a települések között viszont lehetnek eltérések.

„Magyarországon élő horvátok vagyunk, és hogyha megkérdezik, hogy akkor magyar vagy, vagy horvát vagy, akkor magyar is vagyok, mert Magyarországon élek, de horvát is vagyok, mert horvát nemzetiségű vagyok, és igenis azért 500 évvel ezelőtt jöttek ide az őseink.” (iskolai oktató, Szentpéterfa)

„Itt mindenki tisztában van, hogy mi elsősorban magyarok vagyunk. Magyarországon élünk, itt van a hazánk, itt alakítjuk a dolgainkat, tehát elsősorban magyarok vagyunk, csak nagyon fontosnak tartjuk megtartani a horvátságunkat.” (önkormányzati alkalmazott, Szentpéterfa)

„Osztrák állampolgárnak érzem magam, aki tud magyarul. Nálam úgy volt, azt is talán hozzá kell fűznöm, hogy én tizedik éves koromban elkerültem más községbe, ott dolgoztam, én harmincnyolc évig a pénzügyi hivatalban voltam, ott csak németül beszéltem. Akkor edző voltam Oberwarton, csak németül beszéltem, úgyhogy (...) magyarul tudtam, de a gyakorlat nagyon hiányzott nekem, úgyhogy bele kellett nőni.” (köztisztviselő, Alsóór)

„Mi éljük a magyar nyelvünket, mi ápoljuk a nyelvünket, mi felállítottuk a kétnyelvű táblákat, nem is volt diszkusszió vagy valami, ebben az irányban nálunk sohase volt

diskusszió, mert mondom: nagyon sokan akarják, mi is akarjuk, hogy megőrizzük a nyelvünket, de mégis azt is megmondom, hogy nekünk Ausztriában nagyon jól megy, ja? Mi élünk itt, mint hal a vízbe'. Meg mi osztrák állampolgárok vagyunk, és nem is szeretnénk más országban lakni." (köztisztviselő, Alsóőr)

Az identitás másik fontos összetevője a *lokális identitás*, mely a közösség (kisebbséghez és többséghez tartozók körében egyaránt) önmeghatározásának nagyon fontos elemét képezi; súlya az etnikai és nemzeti identitásával mérhető össze, sőt egyes esetekben annál is fontosabbnak bizonyul⁸⁴. Három különböző formában mutatkozik meg:

- Tetten érhető a *szülőfalu és az anyaközösséghez tartozás iránt érzett büszkeségben* és lojalításban, az ahhoz történő ragaszkodásban. A jelenség okaként több tényezőt különíthetünk el: a települések történelme, a közösség viszonylag kis mérete és „önmagára utaltsága”, illetve a többnyelvű térségben való elhelyezkedés.
- *Eltűnteti* a közösségen belül a *nemzetiségi törésvonalakat*, azaz adott községben a társadalmi távolság nem etnikai, sokkal inkább öshonos-beköltöző viszonylatban realizálódik. E jelenség egyúttal a nemzetiségi konfliktusok előfordulásának minimalizálásához is hozzájárul.
- Az irodalmi nyelvvel szemben a *helyi tájnyelvet részesíti előnyben*. Fontos kiemelni, hogy mivel a 20. századi társadalmi változások egyáltalán nem kedveztek a helyi dialektusok fennmaradásának, napjainkban inkább a lokális tájnyelv pozitív megítéléséről beszélhetünk. Az idősebb korosztályok kötődése erős az általuk még beszélt dialektushoz, ám a fiatalabb népesség már a sztenderd kisebbségi nyelvváltozatot beszéli, azt is többnyire alacsonyabb szinten, mint a többségi nyelvet.

„Nem úgy beszélgetsz, hogy te horvát vagy, én magyar vagyok, hanem mind a kettő felsőcsatári lakos.” (önkormányzati alkalmazott, Felsőcsatár)

„A [magyar] nyelv elsajátításának elsődleges színtere áttevődött, mint identitásképző funkció szerepe csökkent. Van egyfajta őrvideki identitás, amit még le is lehet bontani települési szintre: tehát mi alsóőriek vagyunk, mi szigetiek vagyunk, mi felsőőriek vagyunk. Ehhez hozzájárul a vallási-felekezeti hovatartozás is. Ez előbb is már erősebb volt, mint egyfajta nemzeti tudat. Elsődlegesen helybeliek, és azt követően osztrákok vagy akár... [magyarok]. Magyar nemzeti hovatartozást nemhogy nehezen, hanem előbb is nemigen lehetett megtalálni.” (a magyar intézet alkalmazottja, Alsóőr)

A nemzeti-etnikai illetve a lokális identitás „közé” helyezhető a *területi alapú* (regionális) *azonosságtudat*, melyre szintén többszöri példát találunk. A felsorolt identitáskategóriák közül kétségtelenül a regionális a leggyengébb, ugyanakkor a történelmi tradíciókra és a helyi dialektusra épülve aktívan hozzájárul a kisebbségek önképéhez. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az utóbbi egy-másfél évszázad során – a nemzetállami törekvésekkel valamint a nyelvi sztenderdizációval összefüggésben – főként a regionális identitások gyengültek meg. Ennek kapcsán nagy jelentőséget kap a többség-kisebbség reláció, mivel a korábbiakban a többségi (államalkotó) nemzetek részéről gyakran jelentkezett igény az országhatárokon belül élő kisebbségek anyanemzetüktől történő területi alapú „leválasztására”, ily módon legitimálva a térségi hatalmi viszonyokat⁸⁵. A területi identitás

⁸⁴ A lokális identitás tradicionális szerepét példázza a következő alsóőri anekdota: „A 19-20. század fordulóján távoli vidék lakója járt a falu határában. Megörvendezett, hogy embert lát kaszálni a mezőn, mert az utat akarta megtudakolni. (...) Odakiáltott hát előbb németül: „Német maga?” „Nem én.” – hangzott a válasz németül. „Hát akkor magyar, ugye?” – kérdezte az utazó magyarul. „Nem én.” – hangzott újra a válasz, szintén magyarul. „Hát akkor miféle ember maga?” „Én, kérem, idevalósi vagyok, a faluba.” (ÉGER GY.–SZESZTAY Á. 2003).

⁸⁵ Közép-Európában számos ideillő példát találunk, melyek támogatottsága még néhány évtizeddel ezelőtt is jelentős volt, sőt olykor a mai napig érzékelhető. Gondolhatunk itt a székelyek és a csángók román eredetét bizonyítani igyekvő törekvésekre, vagy az önálló macedón identitás erősítésére a bolgárral szemben. Területünkön a 20. század első felében, illetve az 1990-es években komoly figyelmet kapott a „vend nem

keretét nem a történelmi Vas megye határai jelölik ki, sokkal inkább egy-egy mikrotájhoz kötődik (felső-őrségi magyarok, Rába-vidéki vendek) vagy éppen földrajzilag túlmutat a vizsgált régió (hiencek, gradistyei horvátok). A horvátok kapcsán érdemes kitérnünk BERLAKOVICH, M. (2011) jelen kutatásban is megerősítést nyert megállapítására, miszerint egységes gradistyei identitás a horvát településterület fragmentáltsága illetve a kulturális központ hiánya miatt lényegében sosem alakult ki. A megosztottságot 1945 után tovább erősítette a vasfüggöny létrejötte, s a határ közelmúltban történő szimbolikussá válása – egyes munkavállalási, esetleg rokon kapcsolatokról eltekintve – sem hozott érdemi javulást a burgenlandi és magyarországi horvát együttműködés alacsony intenzitásában. Ugyanakkor árnyalniuk kell azon kijelentést, miszerint a Magyarországon élő gradistyeiek (a horvát kisebbségen belül) nem rendelkeznek önálló identitással: azonosságtudatuk valóban erősebben kötődik Magyarországhoz, mint a magyar-osztrák határvidékhez, viszont sajátos történelmük és nyelvjárásuk saját nézőpontjuk szerint is megkülönbözteti őket a többi hazai horvát csoporttól. A burgenlandi oldalon a 20. században formálódó (s ebben sokáig állami ösztönzést élvező) burgenlandi osztrák identitás ugyancsak figyelemre méltó (ld. bővebben HASLINGER, P. 2000). Kiváló példát nyújt arra, hogy a határok módosulása hogyan képes az érintett népesség gondolkodásmódját illetve etnikai öntudatát befolyásolni: a magukat osztráknak sosem érző hienc népességet a 20. század végére már döntő részben osztrák identitás jellemzi, mely az interjúeredmények szerint javarészt Ausztriához, kisebb mértékben a tartományhoz kötődik. Nem maradt kimutatható nyoma az azonosságértelmezésben az évszázadokon át meghatározó német elemnek, sem a még a két világháború között is helyenként megnyilvánuló hungarus-tudatnak (HASLINGER, P. 2000).

A *nyelvhasználat és -oktatás* témakörén belül az interjúalanyok a nyelv szerepét egyértelműen nagyra értékelték, az asszimilációs folyamatok lassításában annak fontosságát hangsúlyozták. A nyelvvesztés pont ezért bizonyul neuralgikus pontnak a kisebbségek életében, hiszen annak megőrzésére, nemzedékek közötti átöröklésére beolvadásuk megállításának zálogaként tekintetnek, addig minden jel szerint az asszimiláció elsősorban épp a nyelv szintjén érvényesül; a folyamat hatásai a kisebbségi identitás elemei közül a nyelvnel a legszembetűnőbbek. Érdemes belátni viszont, hogy a vizsgált kisebbségi nyelvek visszaszorulása beszélőik (eredetileg is) viszonylag alacsony száma, szórványhelyzete és az anyaországok hosszú ideig tartó elzártsága következtében egyáltalán nem meglepő jelenség. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az asszimiláció folyamatában a kisebbségi nyelvhasználat marginalizálódása viszonylag gyorsan (3-4 generáció alatt) végbemehet, míg más identitás-összetevők (kultúra, vallás stb.) általában ellenállóbbnak bizonyulnak.

„Az identitás megőrzése ugye kezdődik a nyelvhasználattal, ez az én véleményem, a nyelv elsajátítása és használata pedig az óvodában, és folytatódik az iskolában. (...) Egymás közt azon a [vend] nyelven beszélnek az emberek. A magyarra csak akkor térnek át, ha azt akarják, hogy én is megértem. A fiatalok ők már nem, tehát csak ott használják a nyelvet, ahol szükségük van rá, tehát ha olyan személlyel beszélnek, aki úgy szereti. Az idősebbek mindenképpen tökéletesebben beszélnek ezen a szlovén-vend keveré nyelven, gyorsabban és jobban, mint magyarul.” (önkormányzati alkalmazott, Apátistvánfalva)

Jól jellemzi a helyzetet a kisebbségi nyelvvel történő megismerkedés időszakának „későbbre tolódása”. A jelenlegi közép- és időskorú generációk elsődleges szocializációja még kisebbségi nyelven történt, ezzel szemben a jelenlegi fiatalabb korosztályok „anyanyelvükkel” többnyire az óvodában találkoznak először, illetve családi körben (is) elsődlegesen a többségi nyelvet használják. Ebből következik, hogy a fiatal és idős nemzedékek nyelvhasználatára terén jelentős különbségek vannak.

szlovén” elmélet, melynek létjogosultságát több szlovéniai és magyarországi szlovén kutató vitatta (M. KOZÁR M. 2005).

Szintén érdemes felhívni a figyelmet a német nyelv utóbbi években átalakuló funkciójára. A német mint nemzetközi közvetítő nyelv a magyarországi oldalon évtizedek óta fontos szerepet tölt be, viszont a határok zártsága és a németajkú lakosság negatív tapasztalatai miatt ez nem gyakorolt komolyabb hatást a kisebbségek nyelvhasználatra. A tendencia az elmúlt néhány évben – köszönhetően az ausztriai munkavállalási lehetőségeknek – megfordult, s az a tény, hogy a helyiek körében folyamatosan nő az igény a német nyelvű oktatásra, a kisebbség nyelvi identitását pozitív irányban befolyásolja. A német nyelv szerepe olyannyira felértékelődött, hogy a helyi horvát tanulók (Felsőcsatáron működik nemzetiségi nyelvet oktató általános iskola, amely öt települést lát el) közül egyre többen választják a német tagozatot, utóbbinak már háromszor akkora a tanulólétszáma, mint a horvátnak.

Számos fontos információ szűrhető le a *közösségi nyelvhasználat* kérdésköréből is. A (kisebbségi) lakosság jelentős része kétnyelvű, az idősebb korosztályok erősen felülreprezentáltak. A kétnyelvűek aránya az interjúalanyok véleménye alapján 25-80% között mozog, valószínűleg Szentpéterfán a legmagasabb. A közösségi nyelvhasználat során a szituáció, a nyelvhasználati színtér és a beszélgetők személye dönti el, hogy milyen nyelven folyik a társalgás. A hivatali nyelv szerepét egyértelműen a többségi nyelv tölti be, ezzel együtt az ügyintézők, a szolgáltató létesítmények alkalmazottjai általában figyelembe veszik azt, hogy ki milyen anyanyelvű vagy mely nyelven ért jobban. Az önkormányzat és a lakosság közötti kommunikációban a kétnyelvűség többnyire csupán a települési és kulturális programokra (pl. falunap) küldött meghívók esetében jelenik meg. Kivételt jelentenek a kisebbségi önkormányzatok, ahol ezen kívül a hivatalos értesítések és az ügyvezetés is két nyelven folyik. Az egyházi nyelvhasználatban többségi domináns kétnyelvűség érvényesül, nagy problémát jelent a kisebbségi nyelv visszaszorulása az istentiszteleteken, hiszen a vizsgált települések nagyobb részén többségi nemzethez tartozó plébános/lelkész szolgál. GEREBEN F. (1999) alapján a fent említettek meggyőzően példázzák az aszimmetrikus kétnyelvűség állapotát, amely a hivatali, közösségi, sőt (vegyes házasságok esetében) a családi nyelvhasználat terén egyaránt kényszerelemeket hordoz magán. A kisebbségi helyzet hivatalos színtereken másodlagos szerephez kényszeríti a kisebbségi nyelvet, mely teret veszít a közösségi érintkezés során és a sokáig biztos bázisul szolgáló családi szférában is. Ugyanezt támasztja alá SZARKA L. (2004a) is, aki szerint a magyarországi kisebbségi közösségek ma már magyardomináns nyelvi csoportot alkotnak, többségük a magyart használja elsődleges kommunikációs eszközként. Hasonló igaz a kis létszámú, a vasfüggöny által sokáig elzárt ausztriai és szlovéniai magyarokra (és horvátokra), akik a kétnyelvű iskolák, a vegyes házasságok növekvő aránya és különböző nyelvhasználati sajátosságok hatására egyre gyakrabban a többségi nyelvet használják elsődleges nyelvként.

A *kulturális élet* különféle elemeire, a szellemi örökség továbbadására óriási szerep hárul, jelentős népességmegtartó-funkciót tölt be, hiszen a fiatalabb korosztályok helyben maradása sokkal inkább lehetséges, amennyiben egységes és viszonylag dinamikus közösség tagjai. A kisebbségi kultúra és annak elemei (folklór; iskolai, ünnepnap, irodalmi és művészeti rendezvények stb.) jellegükből adódóan a vizsgált községek sajátosságainak nevezhetőek, melyek egyedisége és közösségteremtő jellege önmagában is vonzó lehet. Valamennyi mintatelepülésen jól szervezett kulturális programokat találunk, melyeknek fontosságát a lakosság döntő hányada – nemzetiségtől függetlenül – elfogadja. Ezek alapján jogosnak tűnik a feltételezés, hogy a vizsgált térségben a kisebbségi lét folytonosságát a nyelv helyett jelenleg már sokkal inkább a kultúra biztosítja. A rendezvények többnyire két nyelven zajlanak, így ezek az alkalmak egyre inkább a kisebbségi nyelvhasználat legfőbb színterét jelentik.

Interjúalany: „*A nyelv helyett identitásképző funkcióban (...) nagy szerepe van a folklórnak, az egyesületeknek, az ilyen szinten megnyilvánuló tárgyi és szellemi néprajzi elemeknek. Van például az alsóöri (...) néptáncsoportban több olyan egyén, aki nem is tud magyarul. (...) Értenek, de előbb mint ugye gyerekek sem beszéltek már a magyar nyelvet.*

Annyit értenek, hogyha kell, hogyha szükséges, akkor lehet kommunikálni magyarul is. De ők főként osztrákok, és magukénak érzik ezt a magyar szellemi-néprajzi kultúrát.”

Kérdező: „*De alapvetően a nemzetiségük osztrák? Az osztrák nemzethez tartoznak?*”

Interjúalany: „*[A szó szoros] értelmében igen. Tehát például H.-nál édesapja németül beszélt, édesanyja is németül beszélt aztán vele, ő nyelvhasználatilag német, nemzetiségileg viszont olyannyira aktív már évtizedek óta a helyi kulturális életben, hogy magyar nemzetiségűnek látom én.*” (a magyar intézet alkalmazottja, Alsóőr)

A nemzetiségek közötti *együttélés* kapcsán kisebbség-többség relációban a mindennapok során már általánossá vált, „megszokott” tolerancia érvényesül. Az etnikai alapú konfliktusok szinte teljes hiánya jellemzi a mintatelepüléseket, ezt segíti elő a vegyes házasságok magas (utóbbi 2-3 évtizedben egyre növekvő) aránya. Ki kell emelnünk, hogy a többségi nemzet elsősorban beházasodás útján képviselteti magát, teljes családok beköltözése egy-két településtől eltekintve ritkának számít. Azon népesség aránya, mely egyáltalán nem rendelkezik kisebbségi gyökerekkel, településenként eltérő, de többnyire alacsony szintet ér el (pl. Felsőszölnök 10%, Alsóőr 20%). A kisebbségi népesség statisztikákban tapasztalható csökkenése tehát döntő részben nem a többségi nemzet odavándorlásából, hanem az asszimilációból fakad. Az esetleges konfliktusok épp emiatt nem etnikai, sokkal inkább őshonos-beköltöző viszonylatban értelmezhetőek.

A térbeli elkülönülés települési vonatkozásaira szintén az együttélés témakörénél célszerű kitérni, hiszen az idevonatkozó – mikroszintre adaptálható – információk nagy része az interjúkból származik. Kárpát-medencei viszonylatban a tradicionális etnikai szegregáció a 20. század társadalmi és etnodemográfiai folyamatai során többnyire feloldódott, vagy megszűnő félben van (KEMÉNYFI R. 2002); új formájával csupán intenzív bevándorlás által érintett területeken találkozhatunk (pl. a horvátországi és bosznia-hercegovinai szerbek letelepedése a Vajdaság területén). A régebbi keletű etnikai szegregáció időnként az egyes nemzetiségi közösségek megtelepedési sorrendjét is jelezte, gyakran társult felekezeti vagy foglalkozásbeli különbségekkel, ami az elkülönülést erősítette (TÁTRAI P. 2006)⁸⁶. Gyakran találkozhattunk eltérő életmódból és szociális helyzetből – és a részben erre épülő sztereotípiákból - kiinduló „távolságtartással” két csoport között (főként a cigányság kapcsán), ám a fentiekben felsorolt típusok mindegyikében az etnikai szegmens is meghatározónak bizonyult. Az utóbbi évtizedekben ható folyamatok (pl. urbanizáció, foglalkozási átrétegződés, a cigánytelepek felszámolása stb.) hatására szegregációt kialakító és fenntartó tényezők jelentősége mérséklődött, térbeli elkülönülést manapság elsősorban nem etnikai, hanem vagyoni különbségek alakíthatnak ki.

A történelmi Vas megyében – ha a cigány-nem cigány relációtól most eltekintünk – klasszikus értelemben vett etnikai szegregáció eredetileg csupán Felsőőrt jellemezte (bővebben ld. 6.4. fejezetet). A vizsgált terület többnemzetiségű településeinek az etnikai viszonyok változása többnyire az asszimiláció következménye volt, nem pedig betelepülő, potenciálisan szegregátumba tömörülő népesség aránynövekedése útján történt. A különböző nemzetiségek által lakott települések közötti intenzív migráció hiánya nem kedvezett a nemzetiségi alapú szegregáció kialakulásának, hiszen a helyben lakó, nyelvileg beolvadt illetve nem beolvadt családok egymástól történő térbeli elkülönülését semmi nem indokolja. A népszámláláskor történő önbevallás – függetlenül attól, hogy adott személy hová sorolta magát – az egyén származástudatára nem gyakorol döntő befolyást, továbbra is az adott közösség részének tekinti magát (nem akar elkülönülni a település lakosságától). A vegyes

⁸⁶ A felekezeti különbségek főként olyan területeken erősítették az etnikai szegregációt, ahol a hagyományosan mély etnikai és vallási törésvonalak egybeestek (pl. ortodox románok és református magyarok között). A foglalkozásbeli eltérések két nemzetiség elkülönülését például a bihari Várasfenesen (ld. KEMÉNYFI R. 2003) és a szatmári Apahegyen (ld. TÁTRAI P. 2010) fokozták, a verseci németek és szerbek külön városrészbe tömörülését egyszerre magyarázzák vallási, kulturális és foglalkozásbeli különbségeik, illetve megtelepedésük eltérő időpontja is (MILLEKER R. 1935).

házasságok is a szegregáció ellen hatnak, a beházasodó más nemzetiségű lakosok így módon nem egységes, zárt entitást alakítanak ki, hanem a település több pontján „szétszórva” élnek. Az elkülönülés ellen hat a lokális közösségbe történő belépés, beilleszkedés igénye is. Az együttélő nemzetiségek azonos vallása (a vizsgált területen többnyire katolikus, esetenként evangélikus) szintén sokkal inkább az asszimilációt és nem a szegregáció kialakulását segíti elő.

A cigányság etnikai alapú szegregációjáról alkothatunk képet, ha a lakhelyük településen belüli elhelyezkedését tanulmányozzuk. 1893-ban az általuk lakott 202 Vas megyei település közül 115 esetben létezett elkülönült cigánytelep, 66 helységben a többségi népességgel keverten, 6 településen részben elkülönülten, részben keverten laktak. Elmondható, hogy egy térségben minél nagyobb számban éltek, szegregációjukra annál nagyobb esély mutatkozott. A térbeli elkülönülés mértéke (ahogy a cigányság lélekszáma is) a nyugati járásokban nagyobb volt, mint a megye keleti felében (A MAGYARORSZÁGBAN...1895).

A helyzet a két világháború között sem változott, sőt az 1930-as évek második felétől a közép-európai politikai viszonyok radikalizálódásával a cigányság szegregációja még fokozódott is, BAUMGARTNER, G.–FREUND, F. (2004) szerint például a burgenlandi települések egyharmadában létezett a település más részeitől elkülönülő cigánytelep. A szegregáció számottevő oldódása végül is két esemény, a második világháborús roma holokauszt, valamint az 1960-as évekbeli magyarországi intézkedések következménye. Ennek következtében a falusi cigánytelepek jelentős része megsemmisült vagy elnéptelenedett, viszont a városokba költöző romák egy része így is a többségi társadalomtól elkülönülten él. A Vas Megyei Cigány Nemzetiségi Önkormányzat szerint a vizsgált terület hazai részén a teletszerű szegregációt a romák egyes városrészekben történő koncentrálódása váltotta fel: ilyen relatív tömörülés figyelhető meg többek között Körmenden, Sárváron és Vépen.

Muravidékről viszonylag kevés információval rendelkezünk, a cigányság aránya számos dombvidéki, periférikus aprófaluban magas, teletszerű elhelyezkedésük nem általános, de jelenlétük a települések, településrészek többségében növekszik (KARDOS F. 2012). Egyes muravidéki roma közösségek településen belüli marginális helyzete viszont szembeötlő, az „anyatelepüléstől” való szeparációjuk lényegében teljessé válhat; ilyen állapotot szentesített például a Muraszombat szomszédságában elterülő Pusztá önálló településsé nyilvánítása 2006-ban (korábban Kisszombat „cigánytelepe” volt).

A többség-kisebbség viszony értelmezésekor célszerű kitérni a kisebbségi érdekképviselő témakörére is. Ausztriában a törvényi előíráshoz való merev ragaszkodás tűnik fontos problémának, ami egyrészt a kisebbségi szervezetek támogatásánál nyilvánul meg (melyek hosszú évek óta a törvényben meghatározott pénzüsszeget kapják, az infláció figyelembe vétele nélkül), másrészt a médiareprezentáció oldaláról. Utóbbinak korlátozott (pl. nemzetiségi műsorok adásidejénél) vagy éppen egyoldalú⁸⁷ jellege okoz gondokat. Magyarországon a hazai sajátosságként működő nemzetiségi önkormányzati rendszer felülvizsgálatára lenne szükség. Az interjúalanyok szerint az önkormányzatok jelenlegi formájukban financiálisan alig tarthatóak fenn, miközben saját közösségüket érintő döntésekbe lényegében nincs beleszólási joguk. Az újonnan bevezetett nemzetiségi választási szisztéma a gondok egy részét orvosolhatná, amennyiben a kisebbségi választók nem lennének rákényszerítve a döntésre: személyes pártszimpátiájukat vagy etnikai kötődésüket helyezik-e előtérbe⁸⁸.

⁸⁷ A burgenlandi német nyelvű műsorok és a nyomtatott sajtó csak kivételes jelleggel számolnak be a helyi kisebbséget érintő eseményekről, míg a kisebbségi kiadványokban minden hír egyforma súllyal jelenik meg. Az aránytalanság a magyar és horvát népcsoport többségi társadalom előtti megjelenését lehetetleníti el, ami teret enged a sztereotípiák továbbélésének.

⁸⁸ A 2014-es országgyűlési választásokon (az egyenlő számú szavazat elvét követve) a nemzetiségi listába felvett szavazó országos pártlistára nem, csak kisebbségi jellegű formációra adhatta le voksát.

A településeken belüli *térpályák* vizsgálata során nyilvánvalóvá vált, hogy az egyes személyek, csoportok rendszeres mozgása, a célpont kiválasztásának motivációja csak elvétve mutat kapcsolatot a látogató vagy a látogatott nemzetiségével. A vizsgált helységekből élők részére templomlátogatás vagy bevásárlás alkalmával vagy pl. vendéglátóegység kiválasztásakor a döntésben az etnikai szempontok nem játszanak szerepet. Ez nyilvánvalóan azért sem történhet, mert az alacsony lélekszámú falvakban többnyire csak egy templom, oktatási intézmény, bolt stb. található, ám a tapasztalatok egyértelműen mutatják, hogy a lakosság döntő része akkor sem differenciál, ha volna rá lehetősége (pl. Szentpéterfán). Egy-két elszigetelt esettől eltekintve az egyedüli ellenpéldát Felsőőr mutatja, ám a nemzetiségi alapú térhasználat itt is elsősorban a vallási törésvonalhoz kapcsolódik (a magyarok többségében a református templomot vagy temetőt látogatják). Az pedig egyáltalán nem meglepő, hogy a felsőőri magyar diákok nagyobbik fele az anyanyelvi képzés lehetőségét egyedüli intézményként kínáló kétnyelvű gimnáziumot választja.

Az etnikai dimenzió a települések közötti mozgás esetében sem mutatkozik meg, bár a múltban feltehetően ennek ellenkezője volt tapasztalható. A felső-őrségi magyar vagy a gradistyei horvát helységek kapcsolatrendszere hagyományos erős volt, ám ez elsősorban a több évszázados kisebbségi lét következménye. Jelen pillanatban a települések közötti *térpályák* főként a központi (adminisztratív, kereskedelmi, foglalkoztatási, oktatási) funkciók jelenléte vagy hiánya szerint szerveződnek, a nemzetiségi szegmens inkább csak egy-egy nagyobb volumenű kulturális rendezvény kapcsán mutatkozik meg.

A *migráció és anyaországgal történő kapcsolattartás* vonatkozásában elmondható, hogy a vizsgált települések jelentős migrációs múlttal rendelkeznek, ami főként az elvándorlásban nyilvánult meg (németek kitelepítése, urbanizáció, munkalehetőségek hiánya). Ehhez hasonlóan idetartozik az 1956-os eseményekből következő emigráció is, amely a magyarországi mintatelepülések mindegyikét érintette, több esetben 10-20%-os népességvesztéssel eredményezve. A rendszerváltozást követő határnyitás, illetve a megjelenő munkanélküliség hatására egyre többen vállaltak munkát Ausztriában, sőt vannak olyan helyi lakosok, akik életvitelszerűen már ott élnek.

A migráció másik oldaláról, az odavándorlás szempontjából jóval kevesebb tényező sorolható fel. A helyiek szerint elég kevés a betelepülő, viszont a helyben szolgálatot teljesítő és később itt letelepült határőrök, a környező településekről érkező (általában beházasodó) magyarok, valamint Magyarországon a nyugat-európai munkavállalás reményében az ország távolabbi vidékeiről az osztrák határ mellé költözők mindenképp említést érdemelnek.

Az anyaországgal és –nemzettel való aktív kapcsolattartásnak számos tényezője és megjelenési formája létezik. Idetartozik a közös nyelv és identitás ösztönző ereje, ami tudatosítja a kisebbségi lakosságban, hogy anyaországában is otthon érezheti magát, s így az etnikai identitás megerősödésének irányába hat. A rendszerváltozás előtt épp az anyaország „elérhetetlensége” volt az egyik fontos asszimilációs tényező a vizsgált kisebbség körében. Szintén megemlíthető a munkavállalás mint az anyaországgal történő kapcsolat egyik összetevője, bár ez kevés kivételtől eltekintve csak a magyarországi németek és Ausztria vonatkozásában érvényesül; ahol az anyagi szempontok mellett a nyelvi-etnikai kötődés másodrangúnak bizonyul. A magyarországi horvátoknál az ausztriai munkavállalás gyakran jár együtt a burgenlandi horvát közösséggel történő kapcsolatfelvétellel, noha a helyiek segítségét többnyire csupán az álláshoz jutás során kérik. Utóbbi ellenére itt egyfajta korlátozott etnikai szegmens már felfedezhető, ami ráirányítja figyelmünk a horvát közösség Ausztria és Magyarország közötti híd-szerepére. A települések, oktatási intézmények és egyesületek közötti partnerség szintén nagy szerepet játszik e viszonyrendszerben (testvértelepülési és kulturális kapcsolatok, kirándulások). Megfigyelhető, hogy a horvátok, magyarok és szlovének esetében az anyaországgal való kapcsolattartást elsősorban emocionális szempontok vezérik, ahol a nyelv szerepe csak másodlagos, míg a németek esetében (földrajzi helyzet, gazdasági okok miatt és abból adódóan, hogy a hazai németiség

számára Ausztria nehezen értelmezhető anyaországgént) inkább a munkavállalás a legfontosabb tényező.

Összességében az interjúeredmények az értekezésben taglalt etnikai folyamatok kvantitatív, matematikai-statisztikai szemléletét, és az ott kapott eredményeket árnyalják; az adatsorok mögé tekintve némileg résztvevőként, belső szemszögből láttatva mutatják be a helyi közösségek gondolkodásának, önértelmezésének főbb elemeit. A célnépesség és a vizsgált témakörök nagy száma miatt inkább egyfajta általános összképet sikerült kialakítani, természetesen egyes – lokális vagy valamely közösséget jellemző – specifikumok kiemelésével. Minden törekvés ellenére az interjúeredmények nem térnek ki az etnicitáshoz köthető összes lehetséges információra, ugyanakkor számos jól használható, a gyakorlati alkalmazhatóságot (a területi és az állami kisebbségpolitika vagy az oktatási- és érdekképviseleti rendszer terén) sem nélkülöző eredmény, következtetés szűrhető le belőlük.

6.3.2. Nyelvhasználat egy speciális színtéren

A terepi felmérések egy eddig még nem tárgyalt típusának elvégzésére 2011 őszén került sor; az „interjúzás” itt lényegében egy néhány kérdésre szorítkozó dialógust jelentett. Ez esetben a mintatelepüléseken működő kereskedelmi egységeket (üzletek, gyógyszertárak, szolgáltató egységek stb.) céloztuk meg; az alkalmazottak és a vendégkör saját csoporton belüli és csoportok közötti nyelvhasználatának jellemzőit tudakoltuk. Célunk információk gyűjtése volt olyan „félhivatalosként” kategorizálható környezetről, ahol az ott dolgozó/oda betérő személyek spontán döntés alapján választják meg, milyen nyelven szólnak meg: a nyelvi színtér jellegéből adódóan a kisebbségi közösség tagjai kevésbé érzik a többségi nyelvhasználat vélt vagy valós kényszerét, a színtér ugyanakkor mégsem annyira informális, mint például a családi környezet. Az üzleti egységekben elterjedt nyelvhasználatra ugyan a szociolingvisztikai kutatások többsége is kitér, ám ezek csupán alkalmazott-vendég/vásárló viszonylatban relevánsak, az alkalmazott-alkalmazott illetve a vendég-vendég reláció általában kimarad a kutatásokból. A módszer használatát végső soron egy erre vonatkozó adatbázis felépítésének igénye is indokolta.

A mintatelepüléseken található kereskedelmi egységek minél nagyobb hányadát kíséreltük meg bevonni a felmérésbe. A községekben 45 „gyorsinterjú” készítettünk, további 11-et Felsőőrön (összesen 56 db). Amennyiben eltekintünk a szolgáltatások széles palettáját felvonultató Felsőőrtől, megállapíthatjuk, hogy – figyelembe véve a lokális ellátottsági mutatókat – sikerült lekérdezni a kiválasztott falvakban működő egységek legalább 70-80%-át. A helységek közül néhányban egyáltalán nincs rendszeresen működő bolt vagy vendéglő, így Magyarországon összesen 12, Ausztriában 10, Szlovéniában 3 településen bizonyult a felmérés sikeresnek.

A megszólaltatott alkalmazottak háromnegyede a lakóhelyén dolgozik, csak negyedük ingázik más (jellemzően 20 km-nél közelebb fekvő) településről. A munkaerőigény helyben, illetve a szűkebb környékről történő kielégítése összefügg a nagy településsűrűséggel és helységek alacsony átlagos lélekszámával. Az egységek közül tízben csupán egy foglalkoztatott tevékenykedik, a fennmaradó 46 helyszínből 43-ban az alkalmazottak egymás közötti – munkahelyi színtéren folytatott – kommunikációja az adott ország hivatalos nyelvén folyik. Az egységek legalább negyedében dolgozik kisebbségi személy, ők többnyire alkalmazkodnak a többségi dolgozók nyelvtudásához (pontosabban annak hiányához), kevert nyelvhasználat alig pár helyen jellemző.

Jóval sokszínűbb a vásárolók egymás közötti nyelvhasználata, a felmért helyszínek kétharmadában a többségi és a kisebbségi nyelv egyformán elterjedt, sőt minden ötödik kereskedelmi egységben három különböző nyelvet használnak rendszeresen. Két eltérő nemzetiségű személynél a nyelvválasztás attól a személytől függ, akinek gyengébb a nyelvtudása; míg két nyelvileg egyformán kompetens személy (kétnyelvű, vagy azonos nemzetiségű) esetén vagy saját nyelvükön vagy kevert nyelven folyik a társalgás. A

magyarországi horvát településeken jellemző a német is (Ausztria közelsége), a német településen ellenben nem jellemző a horvát. Magyarországon és Ausztriában egyaránt a hivatalos nyelv a leggyakrabban használt, de Ausztriában valamennyivel elterjedtebb a kisebbségi nyelv, mint hazánkban.

A kevert nyelvhasználat jellemzi az alkalmazott-vásárló viszonyt is, a felmért egységek kétharmadában megszokott jelenség két vagy akár több nyelv váltakozó használata. Ebben a relációban mutatkozik meg leginkább a nyelvi alkalmazkodás azon formája, mely kétnyelvű közegben – nemcsak az üzletekben, hanem a közösségi élet más színterein is – igen gyakorinak számít: a társalgás két (bilingvis) személy között azon nyelven történik, amelyen a kommunikációt indító fél elsőként megszólal. A kódváltás beszéd közben többször is megtörténhet, illeszkedve azon törekvéshez, hogy a részt vevők minél könnyebben fejezzék ki magukat. Itt említendő meg a kis lélekszámú lokális közösség hatása is: az egymást ismerő bolti alkalmazott (eladó) és vásárló többnyire tudja, hogy milyen nyelven „szokás” beszélni a másik féllel. Amennyiben az illetők nem ismerik egymást, a többségi nyelven indítják a kommunikációt.

Az üzleti egységek által elhelyezett hirdetések nyelvezete már sokkal inkább a hivatalos szférában megszokottak szerint alakul: döntő részben a többségi nyelven történik (hiszen azt biztosan mindenki érti), minden hatodik helyen fordult csupán elő a kétnyelvű feliratozás.

6.4. Példa az asszimiláció látható és láthatatlan jeleire: Felsőőr

6.4.1. Problémafelvetés, általános jellemzés

Felsőőr kiemelt, speciális helyzetét etnikai szerkezetének mai napig felfedezhető összetettsége indokolja; a mélyebb vizsgálat szükségességét a belső nemzetiségi térstruktúra sajátosságai – főként a települést jellemző tradicionális etnikai (vallási) szegregáció – igazolják. A város a felső-őrségi magyar nyelvsziget része, az itt élő magyarok központja, melyet a középkortól megfigyelhető, majd a közelmúltban felerősödő bevándorlás német többségűvé alakított. Az etnikai sokszínűséget növeli a már évszázadok óta itt élő cigányság, valamint a horvátok, illetve az 1980-as évek óta különböző Ausztrián kívüli népcsoportok (délszlávok, törökök) beáramlása. A helyzet összetettségét fokozza, hogy a város nemcsak balkáni és ázsiai csoportok, hanem kárpát-medencei magyarok és főként boszniai horvátok migrációs célpontjává is vált, így Felsőőr egyszerre ad otthont őshonos (Ausztriában született) és bevándorolt magyar (kisebbségben horvát) közösségnek. Céljaim közé tartozott tehát a felsőőri etnikai és vallási szerkezet átalakulásának bemutatása mellett az e folyamatban elkülöníthető szakaszok lehatárolása; továbbá a város magyar jellegének „felfedezésével” összhangban a komplex etnikai struktúra ábrázolása (BALIZS D. 2014).

A statisztikai alapú adatbázist a 18-19. századi különböző egyházi- és adóösszeírások, Fényes Elek munkái, illetve 1857-1920 között a hazai, majd 1923-tól kezdődően az ausztriai népszámlálások etnikai adatai, ezenkívül becslések és térképek jelentik. Problémát jelent az egymásnak gyakran ellentmondó 19. századi adatok értelmezése, illetve a népszámlálások országoként eltérő gyakorlata, melyről a korábbiakban már esett szó. Az adóösszeírások esetében a nemesi jogállású lakosok számbavételének kérdése okoz gondot, mely Felsőőrt mint hagyományosan kiváltságokkal rendelkező, kuriális települést fokozottan érint (KOVÁCS T. 1967). Külön fel kell hívni a figyelmet az ausztriai közigazgatási beosztás már szintén említett sajátosságaira, amely révén az 1991-2011 közötti adatokra csak becslésként tekinthetünk.

Felsőőr történelmében meghatározó adottság a település elhelyezkedése, illetve lakosságának eredete. A térségben a honfoglalás utáni évtizedekben kiterjedt gyeprürendszer húzódtott, a letelepedő magyar nyelvű lakosság az államalapítást követő első évszázadokban

valóban határvédő funkcióval bírt. A 13. századtól a határőrizet jelentősége csökkent, az agrártermelésre történő átállás ellenére a népesség továbbra is nemesi jogokat élvezett. Az ősi nemesi címek generációkon átívelő öröklődése évszázadokon át meghatározta a helyi népesség identitását, valamint a környező (német nyelvű) lakosságtól való elkülönülését. Az osztrák-magyar határvidéket gyakran érintő hadi események, főként a helyi oligarchák és a központi hatalom viszáljai a 13. századtól a 17. századig rendszeresen előfordultak, s évszázadok alatt felőrölték a magyar határőr népességet (KOC SIS K.–WASTL-WALTER, D. 1991). A reformáció 16. század közepén történt befogadása következtében a településnek további megpróbáltatásokat kellett elszenvednie; magyar nyelve, református hite és a Bécshez való közelség többször is problémát okozott.

A mezőgazdasági termelés kedvezőtlen adottságai (gyenge minőségű, rossz vízháztartású talajok, viszonylag hűvös klíma stb.) következtében a térség soha nem vált jelentős felesleget termelő agrártájá, ehhez hozzájárult a korai földközösség után (a közös földek felosztásával) kialakuló elaprózott birtokszerkezet. A domborzati adottságok (hegységkeret, a folyóvölgyben vizes térszínek) a települések növekedésének is sokáig gátat szabtak. Ezek a kedvezőtlen körülmények a későbbiekben fokozottan éreztették hatásukat: a középkor folyamán a stagnáló-alig fejlődő magyar települések erőtlenség bizonyultak a környező vidék magyarosítására, „megmaradtak évszázadokon át kicsiny magyar szigetnek” (WALLNER E. 1926: 7). A 19. század végétől a felsőöriek kivándorlása viszont a járásszékhelyi rangnak köszönhetően nem volt olyan erőteljes, mint a környező falvakból vagy akár országos viszonylatban: Felsőőr lokális központi jellegét magas népességszáma és közigazgatási funkciója mellett az 1841-ben kapott vásártartási jog, illetve az 1888-ban kiépült Szombathely–Pinkafő vasútvonal megnyitása is erősítette.

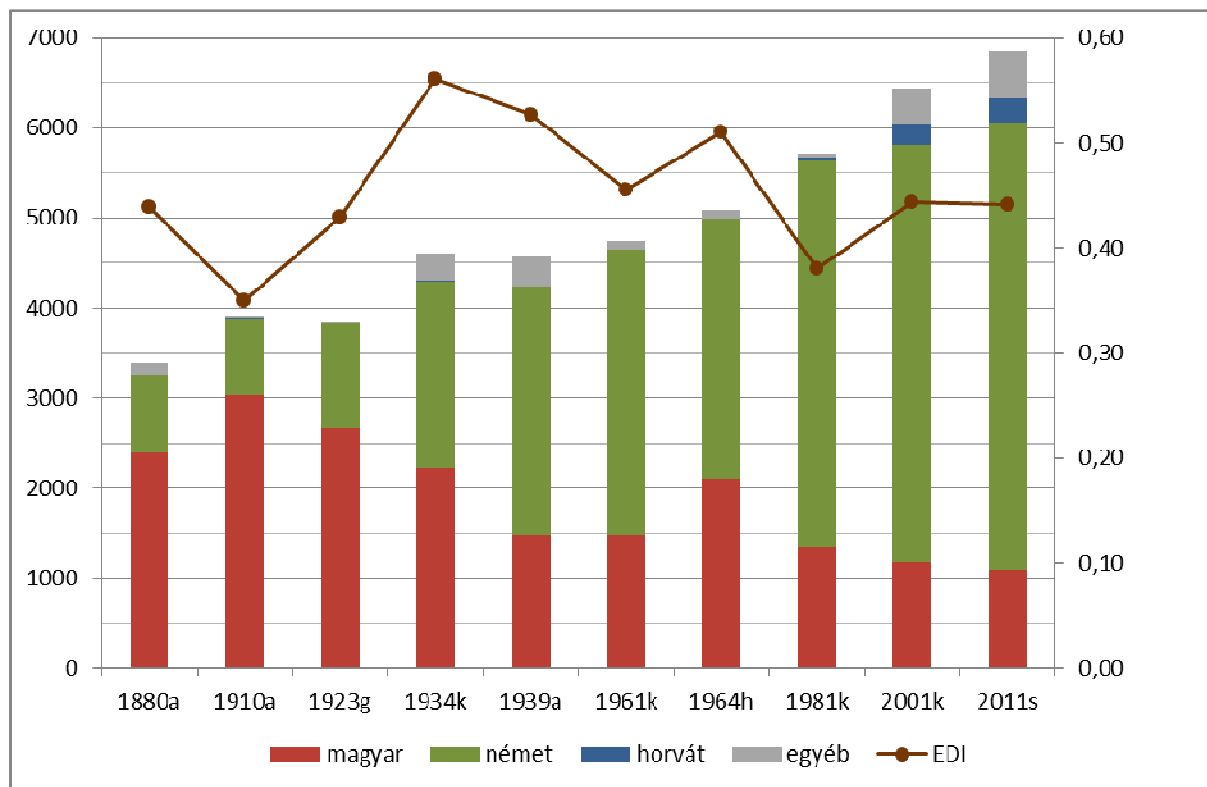
A trianoni békeszerződés a települést Ausztriának ítélte, járási székhelyi rangját ezután is megtartotta, sőt 1939-ben várossá nyilvánították. Az 1960-as évektől társadalmi és foglalkoztatási szerkezete számottevően átalakult, ennek következtében ma már jelentős ipari potenciállal rendelkezik, illetve a szolgáltatások széles körét nyújtja (textilipar, műszergyártás, feldolgozóipari üzemek, nemzetközi kereskedelmi láncok). Jelenleg Burgenland déli részének igazgatási, gazdasági és oktatási központja, e szerepköre egyben folyamatos népességnövekedését is biztosítja. Utóbbi háttérben főként az áll, hogy – elsősorban az 1989 utáni határnyitást követően – az Ausztriába települő külföldiek számára egyre vonzóbb migrációs célpontként jelenik meg.

6.4.2. Etnikai viszonyok és belső nemzetiségi térstruktúra

Előnyös fekvése (hegység és síkság, illetve forgalmas országutak találkozása) következtében Felsőőr népességszáma mindig számottevően meghaladta a környező falvakét. A 16. század végén Kovács M. 615, Wallner E. 700-800 fővel számol, ez a szám a 19. század elején már meghaladta a kétezer, a kiegyezés idejére pedig a háromezer főt.

Valószínűleg már az államalapítást követő évtizedekben elkezdődött a németek beáramlása a mai Burgenland területére. Felsőőr a 16. században még az összefüggő magyar nyelvterület részének számított, a Pinka-völgy lakossága túlnyomórészt magyarajkú volt (KOC SIS K. 2000, 2005). A 18. század elejére a magyar lakosság pusztulása, a környező németiségbe történő asszimilációja, illetve a horvát betelepülés hatására Felsőőr a környező pár magyar községgel együtt nyelvszigetté vált, viszont nemesi kiváltságai, zártsága folytán sokáig meg tudta őrizni homogén magyar jellegét. A 18. században több felsőöri család települt az ország belső területei felé, helyükre elsősorban németek érkeztek, így e századtól a település népességének már számottevő arányát alkották. A német lakosságról először az 1828. évi dikális összeírás ad pontosabb képet. Beáramlásuk ezt követően is folytatódott, az első világháborút megelőző egy évszázad alatt betelepült 211 nemzetség nagy része német ajkú volt. A 19. század elején – vallási adatokból kiindulva – a felsőöri németek aránya 20% körül lehetett (WALLNER E. 1926). Az 1835. évi nemesi összeírás alapján a felsőöriek 22%-a

volt német nevű, ezek „nagy része azonban már régen elmagyarosodott” (KOVÁCS M. 1942). A horvát nevűek aránya a 18. század közepén 3-4%, 1835 körül 5% volt, akik viszonylag gyorsan asszimilálódtak a magyar vagy a német lakosságba. A 19. században már biztosan jelentős számban éltek cigányok is a településen (a környéken már a 17. század végén feltűntek), az 1893. évi cigányösszeírás alapján százas nagyságrendű (magyar nyelvű) csoportról beszélhetünk. Szintén ebben a században duzzadt fel az izraeliták száma is, akik részben közvetlenül a Lajtán túli területekről, részben a szomszédos településekről (főként Városszalónakról) származtak.

13. ábra: Felsőőr (Oberwart) nemzetiségi viszonyainak, illetve az etnikai diverzitás változása a 19. század végétől napjainkig

(forrás: KOVÁCS M. 1942, SOMOGYI L. 2004, GYÉMÁNT R. 2007 alapján saját számítás;

a – anyanyelv, g – gondolkodás nyelve, k – köznyelv /1934-ben a „kultúrkör” nyelve/, n – nemzetiség, h – Somogyi L. háztartási listákon alapuló becslése, s – saját becslés)

1848-ban a kollektív nemesi privilégiumok eltörlése folytán a felsőőri magyar nemesi társadalom kiváltságos helyzete megszűnt, a települések közötti jogi-társadalmi különbségek a környező falvakban élő német lakosság beáramlásának immár nem szabtak gátat. A szabadságharcot követő két évtizedben – elsősorban német ajkú népesség betelepülése miatt – gyorsan nőtt a forgalmi csomópontnak, piacközpontnak számító település népességszáma. A 20. század első két évtizedében viszont a népességnövekedés már szinte kizárólag a magyarság számát gyarapította, ami a magyarok nagyobb mértékű természetes szaporodása és a német ajkú lakosság – „a társadalomban uralkodó magyar állami eszmerendszer” (KOC SIS K.–WASTL-WALTER, D. 1991: 6) hatására – felerősödő asszimilációjának következménye. A kivándorlók száma visszaesett (1910-ben 185, 1920-ban 100 fő tartózkodott külföldön), miközben tovább nőtt a bevándorlás üteme. Utóbbi szerkezete némileg átalakult, megnőtt a távolabbi térségekből (Vas megyén kívülről, illetve Ausztriából) érkezők aránya. Feltehetően a magyar etnikai területről érkezők jelentős száma, valamint az asszimiláció miatt 1910-ben a nem helyben születettek 56%-a magyarnak vallotta magát, a község teljes lakosságának

csaknem harmada (1200 fő) volt nem helyi származású (WALLNER E. 1926). Az első világháború vesztesége 150 főt tett ki.

Az 1920. évi népszámlálás idején Felsőőr még Magyarország része volt, a németiség aránya gyakorlatilag nem változott a század eleji értékekhez képest. A magyarok aránya már fél évszázada stabilan 70-80%, a németeké 20-25% között mozgott (GYÉMÁNT R. 2007). A horvátok aránya ekkor még jelentéktelen volt, a 100 fő körüli izraelita lakosság vallási és nem etnikai csoportnak számított; kétharmada magyarnak, egyharmada németnek vallotta magát.

1921 után az új állami keretek közé kerülő Felsőőr társadalmi és etnikai viszonyai gyökeres változáson estek át. A nem helyi származású magyar ajkú elit (hivatalnokok, a társadalmi élet vezetői, kereskedők) jelentős hányada a távozást választotta, míg a német származású, ám a dualizmus idején többé-kevésbé már asszimilálódott csoportok (az ún. magyarónok) visszatértek eredeti nemzetiségükhöz. Ehhez hasonlóan a magyarok népességen belüli súlyát csökkentette a több száz fős, magyarul beszélő cigányság külön nemzetiségi kategóriába sorolása is. A magyarság aránya már 1923-ra 70%, 1934-re 50% alá csökkent; míg az Ausztria belső vidékeiről beáramló (főként állami alkalmazott) népesség érkezése, és a helyi magyarság egyes (németül jól tudó, gyakran vegyes házasságban élő) csoportjainak asszimilációja révén a német ajkúak aránya megközelítette a magyarokét (13. ábra).

Az Anschluss (1938) után a kiépülő totalitárius rendszer államosította a magyar nyelvű képzésben és a magyar nyelvi és kulturális örökség generációk közti átörökítésében élen járó felekezeti iskolákat. Az 1939-es ún. birodalmi népszámlálás szerint a magyarok lélekszáma (1482 fő) a húsz évvel korábbi érték felét sem érte el, noha a helyiek tapasztalatai szerint a 2800 főt is meghaladta (KONTRA M. 2012). A magyarok arányának mérséklését szolgálta a Dél-Tirolból érkező német családok betelepítésének részben megvalósult programja, akik számára 1940-ben külön lakótelepet húztak fel a város centrumában (BAUMGARTNER, P.–SCHINKOWITZ, S. 2004) (25. térkép).

Arról már esett szó, hogy 1934-ben a magyar elem súlyának csökkentése érdekében a hatóságok a cigányságot (323 fő) külön csoportba sorolták. Számuk a második világháború előestéjén már 360 főt tett ki⁸⁹, a közösségnek – a 100-120 fős zsidósághoz hasonlóan – csupán töredéke (körülbelül tizede, ld. BAUMGARTNER, G. 1995) élte túl a háborús vészidőszakot. Jelenleg a város határában elterülő cigánytelep („Romasiedlung”) mindössze 49 főnek ad otthont, noha húsz éve még 120 lakosa volt (PICK K.–ZOLNAY J. 1995); a fogyásban az 1990-es években felerősödő romaellenes megnyilvánulások is szerepet játszhatnak. A 20. század második felében az eredetileg magyarul beszélő cigányság német anyanyelvűvé vált (a burgenlandi, illetve felsőőri cigányságról ld. még LEONI, T. 2004, HALWACHS, D. W. 2011).

A második világháború után a vasfüggöny okozta „etnikai-pszichológiai trauma”, illetve a társadalmi változások érvényesülése a magyar etnikai identitás gyengülését hozta magával (KOC SIS K. 2000, SOMOGYI L. 2004). A hagyományos társadalmi keretek felbomlása, illetve a Magyarországtól való elzártság, az ott kiépülő kommunista diktatúra hatása a helyi magyar népesség nemzeti tudatában az osztrák identitás irányába történő eltolódásban, a magyar nyelv presztízsének gyors csökkenésében nyilvánultak meg (GAL, S. 1991). Az 1960-as években az exogám házasságban élő magyar népesség aránya (a település teljes magyarságán belül) meghaladta a 30%-ot (KOC SIS K. 2000). Az 1960-as évek közepére a hivatalos statisztika szerint a magyarok aránya már nem érte el az össznépesség egyharmadát, ezzel szemben Somogyi L. saját felmérései alapján a város népességének 38%-a magyar, 54%-a német, 2%-a cigány volt, valamint a népesség 6%-a vegyes nyelvű családban élt. A fiatalabb korosztályoknál tapasztalható osztrák fölény már ekkor előrevetítette az etnikai struktúra későbbi átalakulását. A településen meglévő részleges etnikai szegregáció az 1960-as években még jól kirajzolódott, a város egyik ősi magjának tekinthető református Felszezen a lakosság

⁸⁹ <http://burgenland.orf.at/news/stories/2586856/>

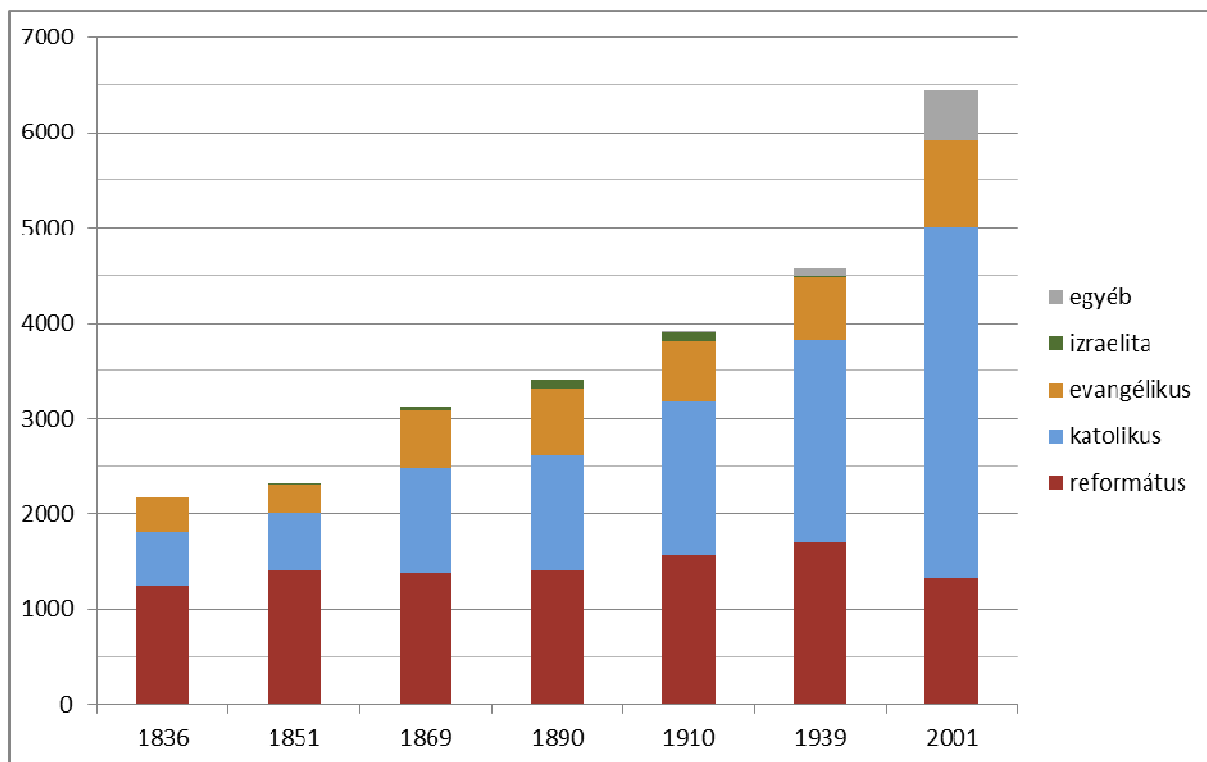
70%-a magyar volt. Ezzel szemben Alszege katolikus magyarsága a felekezeti elkülönülés hiánya miatt már kisebbségbe szorult, míg a városközpontban, illetve az újabb építésű részeken a németajkúak aránya 80% fölé emelkedett (SOMOGYI L. 2004).

A negatív tendenciák ellenére a magyarság még az 1980-as években is Felsőőr népességének negyedét alkotta, sőt az ezt követő politikai enyhülés és határnyitás révén betelepülők hatására (és a magyar nyelv felértékelődése révén) 1991-re részarányuk kismértékben még növekedett is. A több évtizede töretlenül ható asszimilációs folyamatok azonban továbbra is érvényesültek, a német nyelv dominanciája, a vegyes házasságok általánossá válása miatt igazán pozitív fordulat nem következett be. Nemcsak a fiatal korosztályok, hanem a középkorú magyarok nyelvhasználatában is a német az uralkodó, mely a munkahelyi, közösségi és hivatalos színterek után egyre inkább a magán szférából is kiszorítja a magyart. Ezen az 1968-ban működését megkezdő, felsőőri székhelyű Burgenlandi Magyar Kultúregyesület, illetve a kapuit 1992-ben megnyitó Felsőőri Kétnyelvű Szövetségi Gimnázium által kifejtett tevékenység sem tudott érdemben változtatni. A két intézmény működésének eredményességét korlátozza az őshonos és az utóbbi évtizedekben betelepült magyar közösségek közti ellentét; valamint az a tény, hogy a kétnyelvű gimnázium magyar tagozatát részben nem helyi, hanem Magyarországról átjáró diákok látogatják. 2001-re a magyarok aránya 18%-ra zsugorodott, eközben igazán jelentős térnyerést nem az osztrák, hanem a bevándorló délszláv és iszlám (albán, török stb.) népesség könyvelhetett el. A 2011. évi népszámlálás kapcsán nemzetiségi adatokra már nem támaszkodhatunk. Az őshonos magyarság asszimilációjának ütemét, illetve – a bevándorló magyarok kapcsán – egyes népszámlálási adatokat (pl. országok szintjén kimutatott állampolgársági és születési helyi adatok) figyelembe véve a magyarok arányát kb. 15-16% (1000-1100 fő) becsülhetjük. A németajkú osztrák népességét aránya 72% körül lehet, míg az „egyéb” kategóriába kerülő (döntő részben balkáni származású) népesség aránya elérheti a 7-8%-ot (500-550 fő).

A felső-őrségi magyarság felekezeti viszonyai összetettek, hosszú ideig éles törésvonalat jelentettek a különböző magyarlakta települések közösségei között. A Kárpát-medence számos vidékén tapasztalhatjuk, hogy vallási téren tartósabban fennmarad a homogén házasságok iránti igény, mint etnikai viszonylatban; ez a burgenlandi magyarok esetében sem történt másképp. A társadalmi-jogi különbségek 19. századtól történő mérséklődése nemzetiségi kontextusban hamarabb hatott a vegyes családok kialakulásának irányába, a felekezeti különbségek „taszító” ereje csupán a 20. század ötvenes éveitől kezdett látványosan mérséklődni.

Az utóbbi kétszáz év felekezeti megoszlásának változásai református–katolikus viszonylatban az utóbbi térnyerését mutatják, miközben az evangélikusok hosszú időn át a népesség körülbelül egyhatodát tették ki. Az ősi nemesi családok nagy része a 16. században református hitre tért, néhányan közülük a későbbiekben rekatolizáltak. A katolikus magyar családok elsősorban Alszege, illetve Felszege külső részein éltek; amennyiben eredeti lakhelyük Felszege központi részén állt, akkor többnyire Alszegegre költöztek át. Felszege homogén református jellege így sokáig megmaradt, ám a 20. század elejétől kezdődően már ott is megindult a különböző felekezetek keveredése (WALLNER E. 1926).

A 19. század első felében a település egészét tekintve még egyértelmű református fölény volt mérhető (60% körül). A század közepétől felélénkült a katolikus és evangélikus németek betelepülése, ekkortól kezdődött az izraeliták aránynövekedése is, bár közösségük soha nem duzzadt 110-120 fős lélekszám fölé. A környező falvakból, illetve távolabbi területekről történő magyar bevándorlás során érkezők nagy része is katolikus volt. E folyamatot tetőzött be az első világháború utáni (javarészt Ausztria belső – katolikus – vidékéről érkező) német ajkú hivatalnok- és kereskedőréteg migrációja.

14. ábra: Felsőőr (Oberwart) lakosságának vallási összetétele 1836-2001 között
(forrás: WALLNER E. 1926, KOVÁCS M. 1942; illetve VOLKSZÄHLUNG. HAUPTERGEBNISSE I.–BURGENLAND 2002 alapján saját becslés)

Az 1910-ben már katolikus többségű Felsőőrön etnikum és vallás számszerűsíthető viszonya a következőképpen alakult: a reformátusok 100%-a, a római katolikusok 73%-a, az izraeliták 65%-a és az evangélikusok 39%-a vallotta magát magyarnak, míg a fennmaradó részeket döntően németajkúak alkották. A kevés számú horvát lakos és a cigányság egyaránt tisztán katolikus volt (SOMOGYI L. 2004). A fentiek alapján a magyarok 52%-a református, 38%-a katolikus, 8%-a evangélikus, 2%-a izraelita vallásúnak számított; a német lakosság hozzávetőlegesen fele-fele arányban tartozott a katolikus, illetve az evangélikus felekezethez.

Az 1960-as évek közepén a felsőőri családok mintegy fele katolikus, egyharmada református, egyötöde evangélikus volt (SOMOGYI L. 2004). Mivel a katolikus családok átlagosan népesebbek voltak, a protestáns népesség aránya a fentieknél alacsonyabbra becsülhető. Az 1970-es évektől a magyar nyelvű katolikus közösség (részben a magyar pap hiánya miatt) olyannyira összezsugorodott, hogy a helyi plébános korlátozta a magyar nyelvű misézést. Ekkor a templomi alkalmakat látogatók átlagéletkora már meghaladta a 60 évet. Az 1990-es évek közepén konfliktus alakult ki a magyar hívek és az osztrák plébános között, aki a magyar misét a csekély érdeklődésre hivatkozva a templom alagsorában található kápolnába „száműzte”⁹⁰.

A 2001. évi népszámlálás szerint a népesség 57%-a római katolikus, 34,5%-a evangélikus vagy református (mindkét felekezet az „evangelisch” kategóriába került), 2,2%-a iszlám (a fennmaradó hányad egyéb vallású, felekezeten kívüli vagy „ismeretlen”)⁹¹. Izraelita vallású személy 2001-ben nem élt Felsőőrön. Helyszíni információk és a korábbi adatok alapján a reformátusok számát 1300-ra (20% körül), az evangélikusokét 900-ra tehetjük. Ha összehasonlítjuk a 20. század eleji állapotot az egy évszázaddal későbbivel, a római

⁹⁰ <http://www.origo.hu/nagyvilag/20100211-felsoor-oberwart-az-osztrak-plebanosra-panaszkodnak-a-magyar-hivok.html>

⁹¹ www.statistik.at

katolikusok aránya láthatóan egyre gyarapodik, az evangélikusoké stagnál, míg a reformátusoké meredeken csökken (14. ábra). Szembeötlő az iszlám térnyerése (140 fő), illetve az egyéb vallásúak (pl. ortodoxok) és a felekezeten kívüliek arányának emelkedése. Új jelenséggé tapasztalható a német nyelvű (alapvetően magyar származású, vagy vegyes házasságba született) reformátusok számának bővülése, minden negyedik református német ajkúnak vallja magát, a többiek magyarok. A fennálló állapoton a főként katolikus vallású hazai és erdélyi magyarokat érintő bevándorlás módosíthat.

A korábbiakban már alkalmazott módszer, az etnikai diverzitás vizsgálata (elméleti háttéréről ld. módszertani fejezetet) egyetlen település tanulmányozásakor nem feltétlenül indokolt, a kutatás során viszont egyértelművé vált, hogy a diverzitási index érdemi segítséget nyújt az utóbbi 200 év etnikai fejlődési szakaszainak lehatárolásához, így önállóan Felsőőr esetében is célszerű alkalmazni (14. táblázat). Az index mindvégig a település népességének nagyfokú etnikai heterogenitását mutatja (0,33–0,56). A tendenciák vizsgálata nyomán bizonyos töréspontok jelölhetőek ki, az egyes szakaszok határa ott húzódik, ahol az érték változása hirtelen ellentétes irányba fordul, az addigiaktól eltérően nőni vagy csökkenni kezd. Az első két időszak diverzitási értékekkel pontos adatok híján nem támasztható alá, ám a település demográfiai múltja jól indokolja az alábbi beosztást. Az egyes periódusok közötti differenciák az eltérő többségi és arányváltozási trendek alapján magyarázhatóak, melyeket a sajátos történeti, migrációs és demográfiai momentumokból eredeztethetjük.

Szakasz	Etnikai jellemzők	EDI
1800-1850	magyar többség (kb. 80%), stabil etnikai arányok	..
1850-1870	magyar többség (80=>70%), németek aránya nő	..
1870-1920	magyar többség (70=>75%), magyarok aránya nő	0,44 => 0,39
1920-1935	magyar többség (75=>50%), németek aránya nő	0,39 => 0,56
1935-1990	német (osztrák) többség (50=>70%), németek aránya nő	0,56 => 0,38
1990-	német (osztrák) többség (70=>75%), "külföldiek" aránya nő	0,38 => 0,44

14. táblázat: Felsőőr (Oberwart) etnikai fejlődésének szakaszai 1800-tól napjainkig
(forrás: saját szerkesztés)

A kiinduló állapot hosszú ideje változatlan magyar dominanciáját a németek betelepülése bontja meg, ezt a rövid időszakot követi a kiegyezés (1867) és az azt követő magyarosodás. A többségi magyar elem súlyának növekedésével a népesség diverz jellege mérséklődik. Az 1921. évi uralomváltást követően a magyar ajkúak el-, illetve az osztrákok bevándorlása révén a diverzitási index növekszik, hiszen az addig domináns magyarság részaránya zsugorodik, míg a németé nő. Ezt követően a németek etnikai fölénye egyre erősödött (a diverzitás ismét csökkent). 1989 után a horvát, szerb, török és ázsiai népesség aránya növekszik, akik állandó beáramlása újra fokozta a népesség heterogén jellegét. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a bevándorlók között hazai és erdélyi származású magyarok is jelentős számban találhatók, betelepülésük mérsékli a felsőőr magyarság fogyását (megállítani azonban nem képes). A továbbiakban a magyarok lassú csökkenésével párhuzamosan a németajkúak aránya hosszú távon stagnálni fog (esetleg enyhén növekszik), a délszláv, török stb. népesség részesedése várhatóan továbbra is emelkedik. Ebből adódóan Felsőőr nemzetiségi szerkezete egyre inkább hárompólusúvá válik. A 2011-es becslült adatok alapján az EDI értéke 0,441.

Az etnikai diverzitás elemzését követően érdemes szót ejteni a népesség vallási heterogenitásáról, hiszen Felsőőr azon kevés történeti Vas megyei település közé tartozik, ahol a felekezeti és a nemzetiségi összetétel összefüggés mutatható ki (a református magyarok miatt). A vallási heterogenitás az etnikainál mindig is magasabb szintű volt, a három nagy felekezet (római katolikus, református, evangélikus) stabil jelenléte következtében. A 19.

század első felében, még a református dominancia időszakában is 0,51–0,58 között mozgott, majd a katolikus, evangélikus (és izraelita) felekezetűek aránynövekedése miatt a századfordulóra 0,65 fölé emelkedett. Ettől kezdve a katolikus és evangélikus közösség folyamatos lélekszám-gyarapodása, a református stagnálása, majd fogyása és az izraelita elem eltűnése hatására csökkenésnek indult, viszont még 2001-ben is 0,61-et ért el. Igaz, utóbbihoz hozzájárul, hogy újabban egyre nagyobb létszámú iszlám népesség jelenlétével is számolnunk kell.

A helyszíni felmérés során – melyben a város református lelkésze volt segítségemre – két alapvető kérdést fogalmaztam meg. Hol élnek jelenleg magyarok a településen? Milyen jelei vannak a magyarok felsőőri jelenlétének? Ezenkívül kíváncsi voltam, megfigyelhető-e vajon etnikai szegregáció Felsőőrben, illetve hogy hol lelhető fel és mi jellemzi a város cigánytelepét.

A magyar közösség elsődlegesen a város legrégebbi, Pinka-parti részein tömörül, mely a település ősi magjának tekinthető. Itt található a 18. században épült református templom, illetve számos egyházi élethez kapcsolódó objektum (parókia, temető, közösségi épületek). A többségében református lakosságú, az informális (családi, baráti) színtereken a magyar nyelvet még rendszeresen használó népesség valószínűleg e városrészben („Felszeg”) máig a népesség nagyobbik felét alkotja (SOMOGYI L. 2004).

A magyarság másik koncentrációs helye a városközpontból délkeleti irányban kivezető Steinamanger str. (Szombathelyi út) mentén, a római katolikus templom szomszédságában található („Alszeg”). Ez a rész tekinthető Felsőőr másik ősi magjának, ezt a 19. századi katonai felmérések térképei is alátámasztják. Túlnyomórészt katolikus népesség lakja (bár igazi felekezeti alapú szegregációról nem beszélhetünk). Hagyományosan szintén magyarlakta térség, viszont egyértelmű, hogy a felekezeti különbségek hiánya miatt ide nagyobb tömegben telepedtek német ajkúak, mint a kulturálisan és társadalmilag zártabb református városrészbe. Ebből adódóan Alszeg hosszú idő óta etnikailag kevertebb, mint Felszeg. A német kultúrhatást támasztja alá Alszezen a házak német (hienc) építészeti stílusa is.

Felszeg és Alszeg a közöttük található, eredetileg mocsaras terület fokozatos birtokbavételével, az épületek besűrűsödése után kapcsolódott össze és vált egységes településsé. Ez csupán a 19. század második felétől indult meg, itt alakult ki a település centruma is, hiszen itt állt rendelkezésre elég tér igazgatási és reprezentációs célokat szolgáló épület emelésére (városháza, járási hivatal, rendőrség, kórház, vásárcsarnok stb.). Érthető módon a központ volt az első, ahol az osztrák hatalomátvételt követően eltűntették a magyar feliratokat, szimbolikusan is birtokba véve a várost. Felszeg ezzel szemben ugyan elvesztette eredeti településközpont jellegét, ám jóval tovább meg tudta őrizni magyarságát.

Az etnikai alapú szegregáció korábbiakban már taglalt témaköre a történelmi Vas megyében elsősorban Felsőőr vonatkozásában értelmezhető. Az elkülönülést erősítő tényezők közül jelen esetben a felekezeti különbségek kapnak nagy hangsúlyt, ami egyúttal a szegregátum térbeli pozícióját is meghatározza (a református magyarok által lakott városrész). Felsőőrről a magyarok egy része viszont katolikus (sőt kevés evangélikust is találunk köztük), akik a beköltöző németajkú lakossággal többnyire vegyesen éltek és élnek ma is. A magyar lakosság a város teljes területén megtalálható, viszont annak központjában, illetve új építésű részein meglehetősen szórványosan (arányuk a vasúttól északkeletre elterülő, újonnan beépített utcákban a legalacsonyabb⁹²). Ebből adódóan nem beszélhetünk klasszikus értelemben vett etnikai szegregációról, sokkal inkább a középkori múlttal rendelkező városrészekben való relatív tömörülésről (25. térkép). A korábbi állapot Felszeg esetében

⁹² Tulajdonképpen ez a városrész a település villanegyede, ahol nagy értékű ingatlanok sorakoznak. Elnevezése sokat mondó: Schuldenberg („Adósok hegye”).

ennél jóval szegregáltabb lehetett, mely a németajkúak a 19-20. században tapasztalható beáramlása, illetve a 20. századi társadalmi átalakulással együtt ható folyamatok hatására oldódik.

Egyes, az etnikai szegregáció által érintett településeken az elkülönülő csoportok között „pufferzóna” jön létre, az itt élő, sajátos helyzetű lakosság mintegy tompító szerepet tölt be. A puffer szerep egyszerűbb esetekben a kétnyelvű, kettős identitású népességre hárul, de előfordul, hogy a többi csoporttól etnikailag (pl. a magyarok és a szlovákok közé települő cigányok a szlovákiai Szkároson, ld. KEMÉNYFI R. 2002) vagy felekezetiileg (pl. baptista magyarok az ortodox román és a református magyar lakosság között a romániai Várasfenesen, ld. KEMÉNYFI R. 2003) különböző csoportról van szó. Felsőőrön Felszegen sokáig ezt a szerepet töltötte be a református magyarság és a katolikus németek között élő katolikus magyarság, mely a városrész peremén, a református templomtól távolabb élt⁹³. A szegregáció oldódásával ez az állapot is változott, de nyomai a mai napig felfedezhetőek.

A város belső etnikai struktúrájának egyik jellegzetes módosulásaként értelmezhető a cigánytelep térbeli mozgásának folyamata, iránya. 1938 előtt Felszeg szélén, a roma népesség magyar nyelvhasználatának megfelelő környezetben terült el, ennek a radikalizálódó politikai környezetet követő deportálás vetett véget. A második világháborút túlélő csekély létszámú cigányság lakótelepe immár a városon kívül, de még annak közvetlen közelében alakult újjá, amit rövidesen (1972) az épülő kórház térgénye miatt bontottak el. Ezt követően – immár jelentős távolságra a településtől – újabb, az addigiaknál kisebb méretű lakótelepet építettek részükre, melynek lakosság száma folyamatosan zsugorodik. A cigánytelep helyének városközponttól történő permanens távolodása akár a helyi roma közösség és a többségi társadalom közötti „szociális distancia” növekedésének jelképeként is értelmezhető.

A történeti Vas megye más multietnikus településeihez hasonlóan Felsőőrön sem fedezhető fel a közterületek egységes kétnyelvűsége, ugyanígy hiányoznak a magyar feliratok a közigazgatási, hivatali épületeken, a kereskedelmi és vendéglátó egységek belső és külső tereiben. A hétköznapi, nyilvános nyelvhasználat során magyar szóval – ha eltekintünk a magyar rendszámú járművekkel közlekedő bevasárlóturistáktól és látogatóktól – nem vagy alig találkozhatunk, ugyanez vonatkozik a többi kisebbségi nyelvre is. Az utóbbi három-négy évtizedben „már csak a piacon hallható a város négy nyelvűsége (német, magyar, horvát, cigány)” (SOMOGYI L. 2004). Céлом volt tehát megtalálni azokat a jeleket, melyek a még jelenleg is több mint 1000 fős magyar közösség jelenlétét mutatják.

A református templom környékén – elsősorban a vallási élethez köthető – *egyházi feliratok, hirdetések* találhatóak magyar nyelven (a katolikus templomnál ez nem jellemző). Ezzel összefüggésben a *temetőkből* mindegyik felekezet esetén jelentős a magyar vagy részben magyar nyelvű sírfeliratok aránya. A közterületen található táblák közül kivételként a bevezető utak mentén *kétnyelvű településnév-táblák* vannak elhelyezve (2000 óta). Többszemélyiségű jellegre utalásként értékelhetjük a *magyar nevű* (nem magyar nyelvű!) *utcák* meglétét, a hét ilyen elnevezésű közterületből öt Felszegen (pl. Graf Erdődy Strasse, am Irtás), egy Alszezen (am Telek) található. Üzletek, éttermek kirakatában, étlapján nem jelenik meg a magyar nyelv, viszont többször előfordul, hogy valamilyen szolgáltatást (élelmiszerbolt, ékszerüzlet, pékség, gyógyszertár) *magyar családnévű cégér* hirdeti. Ezek főként Felszegen, illetve a centrumban, – ahol a magyar közösség lakik, illetve ahová dolgozni jár – sűrűsödnek. A kétnyelvűség jelei néhány további ponton is felfedezhetőek: idetartozik a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület, valamint a Kétnyelvű Szövetségi Gimnázium intézményének külső és belső terei, illetve a város központi parkjában emelt *világháborús emlékmű*, melyen mindkét világháborús helyi áldozatai nevesítve vannak.

⁹³ Az itt élő katolikus magyarok azon kisnemesi családok leszármazottai, akik a 17-18. század folyamán rekatolizáltak, ám a többi katolikus magyar családdal ellentétben nem költöztek át Alszege.

Hiányosságként értelmezhető, hogy a közintézményekben, az autóbusz- és vasúti-pályaudvaron, illetve az általános iskolában nincs magyar felirat, ami az ügyintézés, illetve tulajdonképpen a mindennapi élet feltételévé teszi a német nyelv magas szintű elsajátítását. Hivatali nyelvként a településnév-táblák felirataihoz hasonlóan 2000 óta a magyar is használható, ám utóbbival ellentétben nem került át a gyakorlatba.

Összességében az etnikai diverzitási index alkalmazásával sikerült megfelelően elkülöníteni a Felsőőr etnikai fejlődéstörténetét jellemző egyes szakaszokat, meghatározni azok időbeli határait, valamint jellemzőit. A város belső etnikai térszerkezetének felvázolásához történelmi és demográfiai ismeretek mellett közvetett „nyomok” (magyar nevű utcák, magyar feliratok, szakrális és egyéb emlékek) dokumentálásával jutottunk közelebb. Az eredmények a német nyelv dominanciáját igazolják, ugyanakkor Felsőőr továbbra is soknemzetiségű település, ahol a domináns osztrák közösség mellett az őshonos magyar etnikum visszaszorulása, míg a külföldön született népesség (délslávok, iszlám népesség, illetve Ausztrián kívüli magyarok) aránynövekedése várható.

6.4.3. A felsőőri magyarság identitása

A vizsgált terület kisebbségi identitáskonstrukciói között különleges helyet foglal el a felsőőri magyarság azonosságtudata, melynek speciális jellege az őshonos kisebbség sajátos (anyaországtól erősen izolált) helyzetében és a két magyar közösség (az őshonos és a bevándorolt) identitása illetve gondolkodásmódja közötti eltérésekben érhető tetten. Míg az őshonos magyar csoport egy évezrede él a jelenlegi Burgenland területén, addig az ausztriai magyar–magyar kapcsolatok jelentősége a rendszerváltozás után nőtt meg, számottevő magyar bevándorló közösségről a Felső-Őrségben ekkortól beszélhetünk (az 1956-57-ben érkező emigránsok szinte kivétel nélkül továbbvándoroltak). Az itt következő információk a 6.3. fejezethez hasonlóan interjúkból származnak.

Az őshonos magyar kisebbség helyzetének alapvető jellemzője volt, hogy más magyar csoportokkal ellentétben a vasfüggöny túloldalára került, attól nyugatra az egyetlen őshonos magyar közösségnek számított. Az itt uralkodó társadalmi-ideológiai viszonyok merőben eltértek az anyaországi körülményektől, ugyanakkor a felsőőri magyarok (hasonlóan a teljes ausztriai magyarsághoz) „gyanússá”, potenciális „kommunistává” váltak a többségi társadalom szemében. A megfélemezéstől való félelem – párhuzamosan a magyar nyelv presztízsének Ausztriában tapasztalt rohamos visszaesésével⁹⁴ – ily módon hosszú időre predesztinálta a tárgyalt népcsoport viszonyát saját magyar identitásához. Az őshonos magyarok körében asszimiláció indult el, mely néhány évtized alatt a fiatalabb generációkat nyelvváltás közeli állapotba jutatta (bővebben ld. GAL, S. 1991), illetve közömbössé tette a magyar nyelvűség és –származás megnyilvánulási módjainak többsége iránt (úgy, hogy eközben a vallási és lokális hagyományok ápolását fenntartotta). Nemcsak a fenyegetettség-érzés, hanem az Ausztria felé érzett lojalitás is messzemenőig segítette a beolvadás önként vállalt (sőt igényelt) jellegét, utóbbi kialakulásához a magyar nyelvterülettől való több évszázados elzártság (s ily módon a csoporttudatban megjelenő, lokális térhez való erős kötődés), valamint az 1960-as évektől prosperáló ausztriai gazdaság egyaránt hozzájárult.

„Magyar nemzetiségű vagyok, de ma már nem vagyok biztos, hogy a felsőőriek, született magyar anyanyelvűek közül valaki is így válaszol.” (református lelkész, Felsőőr)

„Nem felülről jön az asszimilációs kényszer, hanem alulról, az utcáról. Beszélék vagy beszélgetünk valakivel magyarul, csatlakozik oda valaki, aki nem tud, vagy nem akar tudni magyarul, és akkor rögtön át kell fordítani a szót németre, mert ha nem, akkor rögtön jön a megjegyzés: >>Red bitte mit mir deutsch! Beszélj velem németül!<< Szóval... a média tele

⁹⁴ A társadalmi változásokkal (foglalkozási átrétegződés, tradicionális vidéki életforma visszaszorulása) egyidejűleg a főként mezőgazdasággal foglalkozó felsőőri magyarok nyelve a parasztság nyelvéné, a műveletlenség szinonimájává vált.

van a toleranciával, a törvényeink tele vannak a toleranciával, de az embereket se a média, se a törvények sokasága nem tudja alapján megváltoztatni... Úgyhogy van egy bizonyos fajta utcai asszimiláció, én ezt így neveztem. (református lelkész, Felsőőr)

A sajátos identitáskonstrukció számos specifikuma (szórványjelleg, „nyugatiság” stb.) ellenére rokonítható a történelmi Vas megye más kisebbségeinél is tapasztalható kettős identitással. Ez az állítás annak dacára megállja a helyét, hogy az identitást hordozó „klasszikus” elemek közül a kisebbségi nyelv, annak ismerete a felsőőri magyar őshonos közepgenerációnál és a fiatalabbak nagy részénél hiányzik, mint ahogy nem beszélhetünk a „magyar nemzettel” történő generális azonosulásról sem. Ellenben az ausztriai, szűkebben az őrségi magyarsághoz kötődés érzése, önmaguk „magyarul tudó”, „magyarul beszélő” osztrákként történő definiálása mégis a két nemzetiséghez való tartozás tudatosítását jelzi. Az önazonosság e formáját nem befolyásolja negatív irányban, hogy a magyar nyelvet csupán ritka (főként egyházi és kulturális alkalmakon) használják.

„Kialakult itt az elmúlt évtizedekben egy bizonyos lokális öntudat: az, hogy én felsőőri vagyok. Tudja a felsőőri magyar anyanyelvű, de németül is beszélő ember, hogy ő a két nyelvnek a határán él. Az, hogy mi magyarul beszélünk, hozzátartozik a felsőőri helyi öntudathoz, lokális identitáshoz. Mondjak rá példákat? Kanadából jönnek haza konfirmálni ide. Magyarul már csak néhány szót beszél, azt is olyan idegenes ízzel ejti ki, de németül még megtanul.” (református lelkész, Felsőőr)

A lokális identitás értelmezése Felsőőr esetében a történelmi Vas megye egyéb vizsgált településeitől eltérő megközelítést igényel. Eredetileg a Felső-Őrség más helységeihez hasonlóan saját lakóhelyükhöz történő ragaszkodás a felsőőriek esetében is kiemelkedően erősnek bizonyult, mely évszázadokon keresztül a folyamatosan bevándorlási célpontnak minősülő város külső csoportokkal szembeni zártságában testesült meg, és a betelepülőkkel szembeni bizalmatlanság, az őshonos-bevándorló ellentét kiélezése jellemezte. A társadalmi elkülönülés és a nemesi kiváltságok 19. századtól történő megszűnése e szemléleten mit sem változtatott, ellenben a németajkúak többségbe kerülése, majd az egyre nagyobb tömegben érkező „külföldi” népesség, ezzel egyidejűleg a mélyreható társadalmi változások, Felsőőr lakosságának (nemzetiségi, származási, vagyoni, foglalkozásbeli stb. szempontból) egyre heterogénebb összetétele a településen élő minden csoportra hatással volt. A „felsőőriség”, a helyi tudat így is időről időre megnyilvánul, viszont valóban elsősorban a magyar származású református népesség körében.

„Nagyon sok felsőőri él Bécsben, és nem hajlandó a bécsi református egyházközség tagjává lenni, hanem – minekutána erre törvényes lehetőség van – megmarad felsőőrinek. Tehát az hogy én felsőőri vagyok, az kimutathatóan és érzékelhetően generációkon keresztül áthúzódik. És ennek a felsőőri helyi öntudatnak igen jelentős része, igen jelentős eleme az, hogy én magyarul beszélek.” (református lelkész, Felsőőr)

Az egyre inkább zsugorodó igények miatt az 1950-es évektől fokozatosan leépült a magyar anyanyelvi oktatás⁹⁵, a folyamat további egy-két évtized alatt befejeződött, az 1960-as évekre a magyar nyelv egyszerű tantárggyá minősült vissza. Az 1990-es évek elejétől meginduló magyar bevándorlás tehát éppen egy határozott nyelvváltási folyamat közben érte az őshonos magyarságot; értékrendszerükben a magyar nyelv éppen akkor szorult leginkább háttérbe, amikor a „keleti” nyelvek ismerete iránt Ausztria-szerte ismét igény mutatkozott. Ez a jelenség tetten érhető volt abban is, hogy a burgenlandi német ajkú lakosság az 1990-es évek első felében nagyobb perspektívát látott a magyar nyelvtudásban, mint az őshonos magyarság. Így nem meglepő, hogy tényleges kétnyelvűség nem az őshonos magyar

⁹⁵ Az 1947/48-as tanévben még 1067, 1957/58-ban már csak 640 diák tanult magyar nyelven Burgenlandban (MULLEY, K. D. 1985).

háztartásokban jellemző (ott a német nyelv az uralkodó), hanem olyan családoknál, ahol legalább az egyik fél Magyarországról érkezett.

„A mai gyerekek németül gondolkodnak, egymás közt németül beszélnek, az iskolában tanulják a magyar nyelvet, esetleg a nagyszülőkkel vagy a rokonokkal beszélnek a magyar nyelvet, de a tényleges kétnyelvűség a vegyes házasságokban van meg és nem a népcsoport-családokban.” (pedagógus, Felsőöri Kétnyelvű Szövetségi Gimnázium)

Míg a betelepülő magyarok anyanyelvtudása minden korosztályban stabilnak mondható (a középkorúak még Magyarországon tanultak, a fiatalok szüleiktől többnyire megfelelően elsajátítják azt), addig a felsőöri őshonos magyaroknál sajátos módon alakul. Az idősek (60 év felett) egymás között ma is rendszeresen használják, hivatalos közegben viszont alig. A középkorúak lényegében nem beszélnek magyarul, szocializációjuk az 1960-1980 közötti időszakra esett, anyanyelvüket sem otthon, sem hivatalos színtereken nem használták, oktatási intézményben alig tanultak magyarul. A fiatalabb generáció magyartudása viszont a megváltozott politikai és gazdasági helyzet, illetve a kétnyelvű gimnáziumi oktatás elindulása révén gazdagabb, mint szüleiké, noha az iskolán kívül csak ritkán használják azt.

A Kétnyelvű Szövetségi Gimnáziumba évfolyamonként 4-5 magyarországi lakhelyű diák is jár, akik naponta ingáznak át Felsőörrre. Az oktatási intézmény egyaránt befogad őshonos, bevándorolt és magyarországi magyar tanulókat. Ez a „háromosztatúság” jól jellemzi a felsőöri magyar közösség sokszínűségét⁹⁶, valamint az anyanyelvtudás és a magyar identitás súlypontjának eltolódását. Ettől függetlenül a különféle származási háttérrel rendelkező diákok egy osztályba kerülése pozitív irányban befolyásolja az őshonos magyarok nyelvtudásának szintjét, illetve várhatóan a különböző magyar csoportok viszonyára is kedvező hatással lesz.

A magyar–magyar konfliktusok először a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület (BMKE) 1968. évi megalakulása után voltak tapasztalhatóak. Az egyesület céljai közé tűzte ki a magyar nyelvtudás növelését a magyar nyelvű oktatásban akkor már alig részesülő őshonos magyarság körében, s ennek érdekében hivatalos kapcsolatokat épített ki az anyaországgal, illetve a szlovéniai magyarsággal. Ez viszont a magyar közösség ellenállásával találkozott, melynek tagjai továbbra is tartottak attól, hogy a többségi nemzet a magyarországiakkal fogja azonosítani őket. Ennek hatására – az Ausztria iránti lojalitás hangsúlyozására – a felsőöri magyarok önkéntes asszimilációja és nyelvváltása az 1970-es évek közepétől még nagyobb lendületet vett.

Igazán figyelemre méltó ellentétek viszont csak később, elsősorban őshonos–migráns relációban bontakoztak ki. Betelepülők Magyarországról és a Kárpát-medence más régióiból (főként Erdélyből) Felsőőr környékére a rendszerváltozást követő határnyitás után érkeztek. 1992-től már a bécsi magyar közösség is a burgenlandihoz hasonló jogokat élvez, illetve az 1979-ben alakult Magyar Népcsoporttanács⁹⁷ vezetéséből is kiveszi részét. Burgenlandon belül a Kismarton környéki, kedvező forgalmi helyzetű községek után – oktatási, nyelvhasználati okok miatt – már a dél-burgenlandi települések is vonzó célpontnak számítanak az áttelepülő, illetve a munkavállalási célból ingázó magyarországi népesség számára.

Az 1989 után bevándorolt magyarok anyaországgal való élénk kapcsolata, az országhatárt átszelő ingázás kérdésköre, és a nyelvhasználati eltérések komoly

⁹⁶ Az őshonos és a bevándorolt magyarok melletti harmadik csoportot, a Magyarországról ingázókat nemcsak a diákok, hanem a rendszeresen – munkavállalási, bevásárlási stb. célból – átjárók is képviselik. A város utcáin járva magyar beszéddel elsősorban az ő jelenlétük miatt találkozhatunk.

⁹⁷ Az Ausztriai Magyar Népcsoporttanács a teljes ausztriai magyarság képviseletét ellátó szerv, s e téren a mindenkori osztrák kancellár konzultatív testülete. Jellegét tekintve nem döntéshozó, csupán tanácsadó funkciót lát el; a BMKE, a történelmi egyházak, valamint a nagyobb politikai pártok egyaránt képviseltetik magukat benne (ÉGER GY.–SZESZTAY Á. 2001).

nézetkülönbségeket okoznak. Az őshonos magyarság – párhuzamosan a betelepülők növekvő arányával – a közösségszervezés és –irányítás terén egyre inkább háttérbe szorul. 1991-ben a burgenlandi magyarság 26,5%-a nem osztrák állampolgár (tehát újonnan betelepülő) volt (KONTRA M. 2012), 2001-re ez az érték tovább növekedett (29,2%) annak ellenére, hogy időközben az újonnan érkezők egy része megkapta az állampolgárságot. Felsőőrön a folyamat lassabban indult, ám a város az 1990-es évek közepétől már a bevándorló magyarok egyik célpontjává vált. A népszámlálási adatok alapján valószínűsíthető, hogy 2001-ben a város magyar népességének ötödét, 2011-ben pedig már 35%-át az 1989 után betelepülők alkották (www.statistik.at)⁹⁸. Eközben a Felsőőri járás őshonos magyarságának száma 21,4%-kal csökkent (KOC SIS K. et al. 2006).

„Az a generáció, a 40 év körüliek... ők abszolút nem tudnak. És nem is tanították meg őket meg nem is akartak megtanulni, mert ugye kellemetlen volt, ciki volt magyarul beszélni, ugye nem is volt értelme, mert le volt zárva a határ.” (magyar egyesület alkalmazottja, Felsőőr)

Az 1960-as évektől egyre intenzívebben érvényesülő jelenséget segítették a társadalmi változások, a modernizáció és a gazdasági indíttatású migráció is. A határnyitást követően az őshonos magyarok többsége ellenszenvvel fogadta a beköltöző magyarok térnyerését és törekvésüket az őshonosok által már egyre inkább „nyűgnek” érzett magyar nyelvű iskolai képzés felélesztésére. A Magyarországon szocializálódott, egynyelvű környezetből származó újonnan érkezők ugyanakkor kevéssé voltak tekintettel arra, hogy az őshonos magyarság egészen más önazonosságtudatot hordoz, nem vagy rosszul beszéli a magyar nyelvet. A magyarul még aktívan kommunikáló idős őshonosok számára különösen fájó, hogy az immigráns magyarok az archaikus őrségi dialektust „érthetetlennek”, s ily módon a sztenderd nyelvváltozathoz viszonyítva alacsonyabb rangúnak tartják. Teszik mindezt úgy, hogy körükben az asszimiláció, az exogámia és a nyelvváltás napjainkban már hasonló mértékben érvényesül, mint az őshonos magyar közösségben.

„Ha a szülő tudja a magyart, akkor most már használja, de az a szülő, aki a saját szülőjétől vagy nagymamájától tanult csak valamelyest, ők általában már nem. A másik az, hogy nagyon gyakori volt, hogy... egyfajta kisebbségi érzés alakult ki az emberekben, hogy mi csak a tájszólást beszéljük. Saját magam tapasztalom tanárként nagyon sokszor, amikor azt mondom, hogy legalább a nagymamával hadd beszéljen az a gyerek magyarul. És akkor azt mondják, hogy hát olyan csúnyán beszél, ő nem tudja ám a szép magyart. És egyszerűen nem fogadják el, hogy a szép magyar meg a tájszólás között nincs olyan nagy különbség, mint a német irodalmi nyelv és a német tájszólás között.” (pedagógus, Felsőőri Kétnyelvű Szövetségi Gimnázium)

Az ellentét, mely leginkább a burgenlandi magyarság érdekképviselői rendszerének szervezése (támogatások elosztása, területi tagság stb.) terén, illetve a közös fellépés gyakori hiányában nyilvánul meg, várhatóan tartós marad. E mögött egyrészt az immigráns magyar közösség folyamatos külső utánpótlása, eközben az őshonos magyarok asszimilációja (tehát a két közösség súlyának permanens változása) áll; másik oka az őshonos magyar közösség betelepülőkkel szemben mutatott zártsága. Mindkét közösség esetében igaz, hogy könnyebben építenek kapcsolatot a környező német lakossággal, mint egymással.

⁹⁸ Ugyanez az érték 2011-ben Öriszigeten 15, Alsóőrön 10% körüli lehetett (www.statistik.at).

ÖSSZEGZÉS

Az értekezésben lényegében három fő rész különíthető el. Az első a vizsgált területre vonatkozó etnikai földrajzi illetve bizonyos aspektusokban ahhoz kapcsolódó munkák rövid ismertetése mellett a történelmi Vas megye generális társadalmi jellemzőit mutatta be és helyezte el a makroregionális (Kárpát-medence, Közép-Európa) térben. Ugyanebben a tematikai blokkban kapott helyet a dolgozat metodikájának felvázolása, az adatbázis forrásainak, valamint a velük járó módszertani problémáknak a taglalása.

A második nagyobb egységben a kutatási terület etnikai, etnodemográfiai szempontú vizsgálata következett. A vizsgálat a nemzetiségi viszonyok átforgalmazását időbeli és térbeli dimenzióban vette górcső alá, kiemelten tanulmányozva az asszimilációs folyamatokat és a kisebbségek lélekszámának változási tendenciáit. A magyar honfoglalás óta eltelt több mint ezerszáz év folyamatainak áttekintése során nemcsak az etnikai, hanem az azt mindenkor aktívan befolyásoló demográfiai, politikai, vallási és közigazgatási változások számbavétele is megtörtént. Az eredmények az időbeli konzekvencia mellett területi- (megye, megyerész, járás, település) és csoportszinten (kisebbség-többség, nemzetiség) is relevánsnak mutatkoznak. Ezt egészíti ki az etnikai mintázat kvantitatív vizsgálata (megyei szintű diverzitás, az etnikai csoportok térbeli elkülönülése).

A harmadik nagyfejezetben ismertetett terepi kutatások a lokális viszonyok felmérésének és a helyi társadalom tapasztalatainak, attitűdjeinek feltárását célozták. A fejezetben a terepi felmérések klasszikus geográfiai elemei mellett megjelenik az etnikai viszonyok rejtett összetevőinek megismerésére való törekvés, ezzel összefüggésben a dolgozat néhány ponton „átlépi” az etnikai földrajz határait, a nemzetiségi struktúra vizsgálatát multidiszciplináris keretbe helyezve.

- A kutatás során sikerült rekonstruálni a történelmi Vas megye aktuális nemzetiségi struktúrájának etnodemográfiai előzményeit, valamint felvázolni annak lehetséges jövőképét. Megállapíthatjuk, hogy a történelmi Vas megye multipoláris nemzetiségi karakterét évszázadokon át megőrizte, a nyelvhatárok 18. század végi rögzülését követően az etnikai mintázat már alig, az egyes nemzetiségek súlya viszont számottevően módosult.
- A jelenlegi térstruktúra a három államalkotó nemzet saját országában évtizedek óta növekvő dominanciájának eredménye, miközben a határok ellenkező oldalán élő nemzeti kisebbségek súlya fokozatosan csökkent, ezzel egyidejűleg az etnikailag kevertnek minősülő térségek összezsugorodtak és parciálisan térbelileg áthelyeződtek.
- A fentiekkel összefüggésben az államalkotó nemzetiségek körében (magyarok, osztrákok, szlovének) napjainkban is ható etnikai folyamatok területi differenciáltsága (nyelvi „magterületek” homogenizációja, kontaktzónák diverzifikálódása) lényegében az etnikai szerkezet átforgalmazásának egy és ugyanazon irányba mutató típusát, a homogenizációt jelenti.
- A harmadik pontban megfogalmazottakat árnyalja 1989 után a magyarországi (illetve kárpát-medencei, sőt közép- és kelet-európai) kisebbségek körében tapasztalható „etnikai ébredés”, mely az ezredfordulót követően már sokkal inkább az etnicitás jelentőségének szimbolikus erősödéseként írható le. Ennek kapcsán a vizsgált terület relációjában két megállapítást tehetünk: egyfelől a jelenség lényegében csak a magyarországi oldalt érinti (annak ellenére, hogy az azt előidéző tényezők Szlovéniában is javarészt fennállnak), másfelől a hazai térségben igen változatos képet mutat: a németeknél maximálisan, a horvátoknál az országos átlaghoz közelítően, míg a szlovéneknek csupán korlátozott mértékben érvényesül.
- A cigányság mint dinamikusan növekvő etnikai csoport a helyi társadalmon belül egyre nagyobb súlyt képvisel, becsült lélekszámuk eléri a 13 ezer főt. A történelmi Vas

megyében ugyan nem beszélhetünk a Kárpát-medence keleti feléhez hasonló összefüggő cigány etnikai térről, azonban számottevő kisebbségi csoporttá, esetenként (főként a Muravidéken) lokális többséggé formálódásuk egyre figyelemreméltóbb társadalmi folyamat.

- A kettős identitású népesség megközelítőleg pontos számának és arányának meghatározása is megtörtént, e szerint számuk a vizsgált terület hazai oldalán meghaladja a 6 ezer főt. Területi eloszlásuk döntő részben megfeleltethető a kisebbségek térbeli elhelyezkedésével, arányuk számos településen meghaladja a lokális népességszám 25%-át.
- Külön eredményként értékelhetők a dél-burgenlandi migráns háttérű népességgel kapcsolatos információk. A bevándorlók arányának folyamatos emelkedése a burgenlandi magyar közösségen belül (jelenlegi részesedésük már 35-40%) nemcsak a kisebbség vitalitását növeli, hanem tartós konfliktusokat generál az autochton és az allochton csoportok között.
- A (magyarországi) kisebbségeknél a hosszú ideje tartó nyelvi asszimiláció valamint a szimbolikus etnikai önidentifikáció terjedésének hatására az anyanyelvi kötődést kulturális, csoporttudati összetartozás-érzés váltja fel. Esetükben az anyanyelv-nemzetiségi viszonzszám az 1990-es évektől látványosan az utóbbi javára mozdult el ($ANH > 100$). Párhuzamos folyamatként a kisebbségi térségek a 20. század második felében kétnyelvűvé, majd többségi domináns kétnyelvűvé váltak.
- Az erős nyelvi asszimiláció következtében a kisebbségi jellegű települések egy részén a szóban forgó nemzetiség jelenléte csak közvetett úton tudatosítható, ezért „rejtett (nehezen felfedezhető) nyomok” dokumentálásával pontosíthatjuk az etnikai viszonyokat. Ehhez vezető módszer volt a temetőfelmérés, melynek során bebizonyosodott, hogy a funerális emlékekből nyert ismeretek hasznos kiegészítő információkat nyújtanak adott közösség asszimilációjának folyamatáról és dinamikájáról.
- A kutatás kezdetén a célok között szerepelt a települési belső nemzetiségi térstruktúra, illetve az etnikai szegregáció vizsgálata, azonban a terepi felmérések során ennek módosítására volt szükség. A vizsgálatok során hamar kiderült, hogy a történelmi Vas megye helységeiben nem beszélhetünk etnikai alapú elkülönülésről, ami a térségben élő nemzetiségek identitáskarakterével magyarázható. Bizonyítást nyert, hogy a kisebbségek által lakott települések etnikai diverzitásának növekedése döntő részben a kisebbségek asszimilációjából, nem pedig más (többségi) nemzetiség betelepüléséből következik; e tény pedig egyértelműen a szegregáció kialakulása ellen hat.
- A belső etnikai térstruktúra vizsgálata egyedül a tradicionális etnikai szegregációval jellemezhető burgenlandi Felsőőr esetében volt indokolt. A vizsgálat az egyes nemzetiségek mai napig felfedezhető térbeli koncentrációjának, illetve a lokális multietnicitás nyomainak felkutatására helyeződött. Megállapítható, hogy Felsőőrről a különböző népcsoportok – történelmi, felekezeti stb. okokból kialakult, ám karakteréből az elmúlt évtizedekben sokat veszített – relatív koncentrációja figyelhető meg.
- Felsőőr város többnemzetiségű jellege hagyományos és modern viszonylatban különbözőképpen értelmezhető. A multietnikus jelleg a recens folyamatként jelentkező, kárpát-medencei és balkáni immigránsok betelepüléséből (esetleg ingázásából) „táplálkozó” típusa a mindennapok szintjén jóval látványosabban formálja a város képét, mint a nyelvileg már javarészt beolvadt autochton kisebbségek (magyarok, románok) sok szempontból rejtett jelenléte. A bevándorlás révén eszkalálódó konfliktusok közül kiemelendő az őshonos és a betelepült magyar közösség közötti ellentét, melynek okai a két csoport identitásának egymástól eltérő sajátosságaira vezethetők vissza.

Az eredmények alapján látható, hogy melyek a történelmi Vas megye fő etnikai folyamatai, ezek hogyan illeszkednek a makroregionális trendekhez, illetve mely esetekben mutatkozik eltérés. A célkitűzések során viszont megfogalmazódott még egy kérdés, mely arra vonatkozott, hogy a vizsgált terület különböző államterhez tartozó részeiben etnikai relációban milyen mértékű differenciálódás tapasztalható.

- Az ausztriai (dél-burgenlandi), a magyarországi (Vas megyei) és a szlovéniai (muravidéki) megyerészek közötti viszonyt az első világháborút követő határmegvonástól lényegében az 1990-es évekig a *hasonlóság*, a helyi sajátosságokkal tarkított, ugyanakkor egy irányba tartó folyamatok egymásmellettsége jellemezte. A leginkább kirajzolódó etnikai tendencia a homogenizáció volt, a kisebbségi népesség súlyának fokozatos csökkenésével, mely lokális tényezők és események hatására országonként és kisebbségenként változatos ütemben történt, de irányuk, trendjük megegyezett. A nyelvi asszimiláció markáns megnyilvánulása napjainkban is az etnikai viszonyok változásának megkerülhetetlen tényezője, és várhatóan az is marad.
- Lényeges *különbségek* az utóbbi két évtizedben váltak érzékelhetővé. A három térségre eltérő jellegű és volumenű (demográfiai, migrációs, asszimilációs, társadalompolitikai) folyamatok gyakorolnak hatást, melyek az országrészek közötti differenciákat mind jobban kidomborítják, eltérő etnikai fejlődési pályákat kirajzolva. A továbbra is érvényesülő nyelvi beolvadás mellett az *ausztriai* rész a kárpát-medencei és a balkáni immigránsok egyre népszerűbb célterületévé vált, az ennek hatására eszkalálódó problémák súlya fokozatosan háttérbe szorítja az autochton kisebbségekkel kapcsolatos társadalmi diskurzust. A bevándorlókról tudomást alig vevő hivatalos ausztriai kisebbségpolitika részéről a kérdést a továbbiakban célszerű nagyobb rugalmassággal kezelni. A *magyarországi* oldalon a szimbolikus etnicitás és az etnikai ébredés részeként a nemzetiségi kötődés erősödése okán, valamint a cigányság mikroregionális térnyerése kapcsán válik a kisebbségekkel folytatott párbeszéd újragondolásra érdemessé. Nem feledkezhetünk meg a (nagyterületi relációban hazai sajátosságként működő) nemzetiségi önkormányzati rendszer, valamint a frissen kialakított nemzetiségi választási szisztéma esetleges felülvizsgálatáról sem. A *szlovéniai* részen a széleskörű jogokat élvező magyar kisebbségi közösség kritikus pontra történő zsugorodása, illetve a terület nyugati felén a hivatalos elismerésre máig hiába váró cigányság térnyerése által generált ellentét feloldása jelent megoldásra váró feladatot. Megállapítható tehát, hogy a vizsgált terület országhatárok által elválasztott részei etnikai szempontból jelenleg mind inkább „széttartanak”, távolodnak egymástól, a három különböző térség között a különbségek egyre karakteresebb jelleget öltenek.

BIBLIOGRÁFIA

- ACSÁDY I. (1896): *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1715-1720*. In: *Magyar Statisztikai Közlemények, Új Folyam* XII. 496 p.
- A MAGYARORSZÁGBAN 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei (1895). In: *Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam* IX.
- ASCHAUER, W. (1992): *Ethnische Identität bei den Ungarndeutschen – Formen und Faktoren*. In: SEEWANN, G. (szerk.): *Minderheitfragen in Südosteuropa*. Südost Institut, München pp. 157-174.
- BAJMÓCY P. (2004): *A nemzetiségi és vallási szerkezet változása Magyarországon a XX. században*. In: BARTON G.–DORMÁNY G. (szerk.): *A magyar földrajz kurrens eredményei: II. Magyar Földrajzi Konferencia*. SZTE Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged CD-melléklet pp. 1-16.
- BAJMÓCY P. (2006): *Magyarország népességének etnikai és vallási diverzitása 1910-ben és 2001-ben*. In: KISS A.–MEZŐSI G.–SÜMEGHY Z. (szerk.): *Táj, Környezet és társadalom*. SZTE Éghajlattani és Tájföldrajzi Tanszék, Szeged. pp. 57-68.
- BAJMÓCY P. (2009): *Általános etnikai és vallásföldrajz*. JATEPress, Szeged. pp. 65-67.
- BAJMÓCY P.–HOSSZÚ SZ.–DUDÁS R.–BALIZS D. (2011): *A szuburbanizáció és a dezurbanizáció motivációi Magyarországon*. In: KOCSIS ZS. (szerk.): *Az 1971. évi OTK és hatása a hazai településrendszerre*. Balogh és Társa Kft. Nyomda–Savaria University Press, Szombathely pp. 181-194.
- BAKÓ B. (2002): *Együttélési viszonyok és az etnikai identitás*. In: KOVÁCS N.–SZARKA L. (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest pp. 87-109.
- BALIZS D. (2014): *Felsőőr átalakuló etnikai és vallási térszerkezete*. In: *Földrajzi Közlemények* 138. 4. pp. 306-321.
- BALIZS D.–BAJMÓCY P. (2013): *Kvantitatív etnikai földrajzi vizsgálatok a történeti Vas megye példáján*. In: *Területi Statisztika* 53. 5. pp. 457-474.
- BALOGH A.–BAJMÓCY P. (2011): *Majorok a Nyugat-Dunántúlon*. Savaria University Press, Szombathely 126 p.
- BARTH, F. (1996): *Régi és új problémák az etnicitás elemzésében*. In: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 7. 1. pp. 3-25.
- BARTHA CS. (2005): *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 268 p.
- BAUMGARTNER, G. (1989): *Idevalósi vagyok? Einer der hierer gehört? Zur identitaet der Ungarischen Sprachgruppe de Burgenlandes*. In: BAUMGARTNER, G.–MÜLLNER, E.–MÜNZ, R.: *Identitaet und Lebenswelt. Ethnische, religöse und kulturelle Vielfalt im Burgenland*. Prugg Verlag, Eisenstadt pp. 69-84.
- BAUMGARTNER, G. (1995): *6x Österreich. Geschichte und aktuelle Situation der Volksgruppen*. Drava Verlag, Klagenfurt 182 p.
- BAUMGARTNER, G. (2003): *Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében*. In: GYURGYÍK L.–SEBŐK L. (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989-2002*. Teleki László Alapítvány, Budapest pp. 158-169.
- BAUMGARTNER, G. (2008): *A burgenlandi magyar kisebbség a III. Birodalomban*. In: BÁRDI N.–FEDINEC CS.–SZARKA L. (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest pp. 180-183.
- BAUMGARTNER, G.–FREUND, F. (2004): *Die Burgenland Roma 1945-2000*. Burgenländische Forschungen 88. Eisenstadt 314 p.
- BAUMGARTNER, P.–SCHINKOWITZ, S. (2004): *Vermögensentzug bei burgenländischen Kroaten und Ungarn. Nationale Minderheiten in Nationalsocialismus 4*. Oldenbourg Verlag, Wien 87 p.
- BAUTISTA, Y.–CRAWFORD, I.–WOLFE, A. S. (1994): *Ethnic identity and self-concept in Mexican-American adolescents: Is bicultural identity related to stress or better adjustment?* In: *Child and Youth Care Forum* 23. 3. pp. 197-206.
- BELUSZKY P. (2004): *Belső vándorlások a dualizmus korában Magyarországon*. In: HANUSZ Á. (szerk.): *Földrajzi környezet – történeti folyamatok*. Nyíregyházi Főiskola Természettudományi Főiskolai Kar Földrajzi Tanszék, Nyíregyháza pp. 55-77.
- BELUSZKY P. (2005): *Őrség–Vend-vidék–Felső-Rába-völgy*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs 207 p.

- BELUSZKY P. (2011): *Tájésozoló – „Szűkmarkú, szép föld – Az Őrség”*. In: *Földrajzi Közlemények* 135. 1. pp. 45-58.
- BELUSZKY P.–SIKOS T. T. (szerk.; 2011). *Változó falvaink. Tizenkét falurajz Kercaszomortól Nyírkárszig. Akadémiai Kiadó, Budapest* pp. 239-337.
- BENCZIK GY. (2005): *Hodos, Kapornak és Domafölde története a magyar honfoglalástól a 19. század közepéig*. In: GÖNCZ L. (szerk.): *Hodos és Kapornak története – Zgodovina Hodoša in Krplivnika*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva–Lendava pp. 13-52.
- BENCZIK GY.–BILKEI I.–HOZJAN, A.–KAPILLER I.–KUZMIČ, F.–MOLNÁR A.–MUKICSNÉ KOZÁR M. (2008): *Források a Muravidék történetéhez–Viri za zgodovino Prekmurja*. I. kötet. Vas Megyei Levéltár–Zala Megyei Levéltár, Szombathely–Zalaegerszeg pp. 318-320.
- BENČIĆ, N. (1996): *Poznavanje jezika i samosvist identiteta kod gradišćanskih hrvatov*. In: GADÁNYI K. (szerk.): *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely pp. 39-46.
- BERLAKOVICH, M. (2011): *Burgenlaendischkroatische Identitaet(en)*. In: PERSCHY, J. M.–HESS, M. (Red.): *Insich(t) & Ansich(t): Das Burgenland von 1921-2011*. Burgenlandisches Landesarchiv, Eisenstadt pp. 9-18.
- BERNJAK, E. (2003): *Sociokulturni razlogi izgubljanja manjšinskega jezika pri porabskih slovincih*. In: RUDA G. (szerk.): *Manjšinko šolstvo in otroška literatura*. Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár pp. 7-16.
- BICZÓ G. (2004): *Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 96., Budapest pp. 1-28.
- BICZÓ G. (2011): *Az asszimiláció fogalmának műveleti értéke a szociokulturális hasonulási folyamatok értelmezésében*. In: BÁRDI N.–TÓTH Á. (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció: párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Argumentum, Budapest pp. 19-38.
- BINDORFFER GY. (2001): *Kettős identitás*. MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest p. 205.
- BINDORFFER GY. (2002): *Asszimiláció és túlélés*. In: KOVÁCS N.–SZARKA L. (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből I*. Akadémiai Kiadó, Budapest pp. 11-31.
- BINDORFFER GY. (2003): *Németek a népszámlálások tükrében – 1980, 1990, 2001*. In: KOVÁCS N.–SZARKA L. (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II*. Akadémiai Kiadó, Budapest pp. 253-266.
- BINDORFFER GY. (2005): *Migráció, identitás, lojalitás. Az identitásstruktúrák változásai a magyarországi németeknél*. In: KOVÁCS N. et al. (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás*. Balassi Kiadó, Budapest pp. 163-181.
- BLOOM, W. (1993): *Personal Identity, National Identity and International Relations*. Cambridge University Press, Cambridge 208 p.
- BOROVSKY S. (1898): *Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye*. Budapest 622 p.
- BORBÉLY A. (2001): *A nyelvcsere folyamata és kutatása*. In: *Nyelvtudományi Közlemények* 98. pp. 193-215.
- BOTLIK J. (2011): *Az őrvideki magyarság sorsa 1922-1945*. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy 525 p.
- BOTTLIK ZS. (2001): *Statistikai módszerek alkalmazási lehetőségei az etnikai földrajzi kutatásokban*. Collegium Hungaricum Füzetek. XIV. Wien 97 p.
- BOTTLIK ZS. (2002): *A németek etnikai földrajzi képének alakulása a XVIII. században a Dunántúli-középhegység területén*. In: *Kisebbségkutatás* 11. 1. pp. 108-120.
- BOTTLIK ZS. (2006): *A magyarországi horvát kisebbség etnikai-földrajzi sajátosságai az utóbbi húsz évben*. In: KÓKAI S. (szerk.): *A Délvidék történeti földrajza*. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza pp. 19-30.
- BRAHAM, R. L. (szerk.; 2007): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája. II. kötet*. Park Könyvkiadó, Budapest pp. 1249-1289.
- BROCE, G. (1996): *Juris: An Ethnic Cemetery on the High Planes*. In: *Plains Anthropologist* 41. 156. pp. 175-182.
- BRUBAKER, R. (2001): *The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany, and the United States*. In: *Ethnic and Racial Studies* 24. 4. pp. 531-548.

- BRUNNER, F. (1991): *Die kommunale Gebietsreform aus heutiger sicht Burgenland–Kärnten–Niederösterreich–Steiermark*. In: *Specimina Geographica* 2. pp. 41–51.
- BURGHARDT, A. F. (1962): *Borderland. A Historical and Geographical Study of Burgenland, Austria*. University of Wisconsin Press, Madison 365 p.
- CHERNEL K. (1877): *Kőszeg szabad királyi város jelene és multja*. Sieler Henrik Nyomdája, Szombathely 274 p.
- CARMACK, S. D. (2002): *Your Guide to Cemetery Research*. F+W Media, University of Wisconsin–Madison 192 p.
- CLARK, L. (1987): *Gravestones*. In: SPENCER-WOOD, S. M. (ed.): *Consumer Choice in Historical Archaeology*. Department of Anthropology, University of Massachusetts–Springer US pp. 383–395.
- COLLIER, P. (2001): *Implications of ethnic diversity*. In: *Economic Policy* 16. 32. pp. 127–166.
- CONSTANT, A.–ROBERTS, R.–ZIMMERMANN, K. F. (2009): *Ethnic Identity and Immigrant Homeownership*. In: *Urban Studies* 46. 9. pp. 1879–1898.
- CORVESI, D. (1999): *Nationalism, Boundaries, and Violence*. In: *Millennium: Journal of International Studies* 28. 3. pp. 553–584.
- CSÁNKI D. (1894): *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. kötet*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest pp. 708–860.
- CSAPLOVICS J. (1990): *Ethnographiai értekezés Magyar Országról*. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest 126 p.
- CSAPÓ T. (1994): *A népesség területi koncentrálódása Nyugat-Dunántúlon 1869–1987 között*. In: *Földrajzi Értesítő* 43. 1–2. pp. 75–100.
- CSAPÓ T. (szerk.; 1996). *Vas megye társadalmi-gazdasági fejlődése a rendszerváltástól napjainkig*. MTA RKK–Vas Megyei Önkormányzat, Szombathely 424 p.
- CSAPÓ T. (1997): *Az Északnyugat-Dunántúl humán erőforrásai*. In: *Tér és társadalom* 11. 1. pp. 39–56.
- CSISZÁR R. (2007): *A kétnyelvű családi kommunikáció különböző típusai a migráns eredetű bécsei diaszpóra és az alsóőri (Burgenland) őshonos magyar kisebbség körében*. In: *Kisebbségkutatás* 16. 2. pp. 262–289.
- CZIBULKA Z.–HEINZ E.–LAKATOS M. (szerk.; 2004): *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás*. Magyar Statisztikai Társaság–KSH Levéltár, Budapest 377 p.
- DABAS R. (1984): *“Burgenland” álarc nélkül. Történeti-földrajzi tanulmány az elrabolt nyugati végekről*. Montreal 415 p.
- DÖVÉNYI Z.–KOVÁCS Z. (1999): *A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén*. In: *Földrajzi Értesítő* 48. 1–2. pp. 33–57.
- ÉHEN GY. (1905): *Vas vármegye közgazdasági leírása*. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest 50 p.
- ÉGER GY.–SZESZTAY Á. (2001): *Alsóőr*. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht. Budapest 146 p.
- EHALA, M. (2010): *Refining the notion of ethnolinguistic vitality*. In: *International Journal of Multilingualism*
- EHALA, M. (2012): *Sustainability of double ethnic identity in majority–minority settings: The case of Estonian and Võro*. In: BLOKLAND, R.–HASSELBLATT, C. (eds.): *Language and identity in the Finno-Ugric world*. Shaker, Maastricht pp. 44–54.
- ERNST, A. (1987): *Geschichte des Burgenlandes*. Verlag für Geschichte und Politik, Wien 352 p.
- ERŐSS Á.–TÁTRAI P.–KOCIS K. (2010): *Etnikai küzdelem a városi köztér szimbolikus birtoklásáért Nagyvárad példáján*. In: LÓKI J. (szerk.): *Interdiszciplinaritás a természet- és társadalomtudományokban*. Debreceni Egyetem Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Debrecen pp. 87–94.
- FARKAS GY. (2000): *A nemzetiségi megoszlás térszerkezete egyes lakosságú régiókban*. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2. 2. pp. 109–124.
- FARKAS GY. (2005): *Etnikai változások a lévai járásban*. In: BAKÓ B.–SZOTÁK SZ. (szerk.): *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest pp. 137–152.
- FEARON, J. D. (2003): *Ethnic and cultural diversity by country*. In: *Journal of Economic Growth* 8. 2. pp. 195–222.

- FRIEDLANDER, M. R. (1999): *Ethnic Identity Development of Internationally Adopted Children and Adolescents: Implications for Family Therapists*. In: *Journal of Marital and Family Therapy* 25. 1. pp. 43-60.
- GAL, S. (1991): *Mi a nyelvcsere és hogyan történik?* In: *Regio – Kisebbségtudományi Szemle* 2. 1. pp. 66-76.
- GANS, H. (1979): *Symbolic ethnicity: The future of ethnic groups and cultures in America*. In: *Ethnic and Racial Studies* 2. 1. pp. 1-20.
- GECSE A. (2007): *Az etnikai és társadalmi átrendeződés folyamata egy gömöri falu 20. századi életében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Komárom–Somorja 191 p.
- GEERTZ, C. (1994): *Primordial and Civic Ties*. In: HUTCHINSON, J.–SMITH, A. (ed.): *Nationalism*. Oxford University Press, Oxford, UK pp. 29-34.
- GENORIO, R.–KLADNIK, D.–OLAS, L.–REPOLUSK, P. (1985): *Narodnostno mešano območje v Prekmurju*. In: *Geographica Slovenica* 16. pp. 15-43.
- GEREBEN F. (1999): *Identitás, kultúra, kisebbség*. Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest pp. 56-60.
- GERGELY J. (2009): *Széthúzó falvak, egységes városok?* In: *Tér és Társadalom* 23. 3. pp. 111-125.
- GOG, S. (2008): *Cemeteries and Dying in a Multi-religious and Multi-ethnic Village from the Danube-Delta*. In: *Working Papers in Romanian Minority Studies* 39. Cluj-Napoca pp. 1-20.
- GORDON, M. M. (1964): *Assimilation in American life: the role of race, religion and national origin*. Oxford University Press, New York, USA pp. 60-84.
- GÖDRI I. (2010): *Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában*. In: HÁRS Á.–TÓTH J. (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. MTA Nemzeti-Etnikai Kisebbségkutató Intézet, Budapest pp. 87-124.
- GÖNCZ L. (2003): *Gondolatok a muravidéki magyarság beolvadásának okairól*. In: GYURGYÍK L.–SEBŐK L. (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989-2002*. Teleki László Alapítvány, Budapest pp. 151-157.
- GÖNCZ L. (2005): *A dualizmus korától a 20. század végéig*. In: GÖNCZ L. (szerk.): *Hodos és Kapornak története – Zgodovina Hodoša in Krplivnika*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva–Lendava pp. 96-131.
- GÖNCZ L. (2006): *A visszatért Muravidék 1941-1944*. In: BÁRDI N.–SIMON A. (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja pp. 121-138.
- GREENBERG, S. H. (1956): *The measurement of linguistic diversity*. In: *Language* 32. 1. pp. 109-115.
- GROSJEAN, F. (1992): *Another view of bilingualism*. In: HARRIS, R. (szerk.): *Cognitive processing in bilinguals*. North-Holland, Amsterdam pp. 51-62.
- GYÁNI G. (1995): *Etnicitás és akkulturáció a századfordulós Budapesten*. In: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 6. 1-2. pp. 101-113.
- GYÉMÁNT R.–SZONDI I. (2005): *A határon túli magyarság demográfiai és társadalomstatistikai sajátosságai*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged pp. 213-242.
- GYŐRI R.–JANKÓ F. (2009): *Nyugat-Dunántúl és Burgenland regionális fejlettségi különbségeinek alakulása 1910 és 2001 között*. In: *Soproni Szemle* 63. 2. pp. 226-249.
- GYŐRI SZABÓ R. (2008): *Kisebbségpolitika Szlovéniában: a magyar és olasz közösség autonómiája*. In: *Kisebbségkutatás* 17. 1. pp. 57-88.
- GYURGYÍK L. (2004): *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony p. 109.
- HABLICSEK L. (2007): *Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére*. In: *Demográfia* 50. 1. pp. 7-54.
- HABLICSEK L. (2009): *A népesség szerkezete és jövője*. In: MONOSTORI J. (szerk.): *Demográfiai Portré*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest pp. 133-144.
- HAJDÚ Z. (2005): *Magyarország közigazgatási földrajza*. Dialóg Campus, Pécs 332 p.
- HALLIDAY, J.–COMBES, M. (1995): *In search of counterurbanisation: some evidence from Devon on the relationship between patterns of migration and motivation*. In: *Journal of Rural Studies* 11. 4. pp. 433-446.

- HALWACHS, D. W. (2011): *Vom Zigeunerischen zum Roman*. In: PERSCHY, J. M.–HESS, M. (Red.): *Insich(t) & Ansich(t): Das Burgenland von 1921-2011*. Burgenlandisches Landesarchiv, Eisenstadt pp. 19-41.
- HASLINGER, P. (2000): *A regionális identitás kialakításának egy esete: Burgenland 1921-1938*. In: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 11. 4. pp. 67-92.
- HERO, R. E.–TOLBERT, C. J. (1996): *A racial/ethnic diversity interpretation of politics and policy in the states of the U.S.* In: *American Journal of Political Science* 40. 3. pp. 851-871.
- HOLZER, W.–MÜNZ, R. (1994): *Többsnyelvűség Burgenlandban*. In: KOVACSICS J. (szerk.): *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910-1990)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest pp. 184-188.
- HOLZER, W.–MÜNZ, R. (1997): *A magyar nyelvcsoporth Burgenlandban*. In: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 8. 1. pp. 165-182.
- HOÓZ I.–KEPECS J.–KLINGER A. (1985): *A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban*. MTA RKK–Baranya Megyei Tanács VB. Művelődési Osztálya–Állami Gorkij Könyvtár, Pécs–Budapest pp. 19-65.
- HOMIŠINOVA, M. (2002): *A magyarországi kisebbségek egyéni és csoportidentitásáról*. In: KOVÁCS N.–SZARKA L. (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből I*. Akadémiai Kiadó, Budapest pp. 33-40.
- HOMIŠINOVA, M. (2008): *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció*. MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadó, Budapest p. 298.
- HORNYÁK Á. (2009): *Tito zászlaja alatt. A délvidéki magyarok a második Jugoszláviában*. In: *Rubicon* 20. 5. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/tito_zaszlaja_alatt/ (letöltve: 2015. március 8.)
- HORVÁTH F. (1978): *Vas megye népessége a történeti statisztika tükrében (1848-1869)*. In: *Vasi Szemle* 32. 1. pp. 87-104.
- HORVÁTH I. (2006): *Kisebbség-szociológia. Alapfogalmak és kritikai perspektívák*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár 182 p.
- HORVÁTH S. (2002): *Narda*. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht. Budapest 205 p.
- HORVÁTH S. (2005): *A grádistyei horvátok XVI-XX. századi asszimilációjának példái*. In: *Kisebbségkutatás* 14. 2. pp. 181-193.
- HORVÁTH S.–KRÁNITZ J.–PÉTER L. (1988): *Vas megye közigazgatási beosztása 1945–1950–1987*. Sylvester János Nyomda, Szombathely 366 p.
- ILYÉS Z. (2008): *Mezsgyevilágok: etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében*. Lucidus, Budapest 199 p.
- ILYÉS Z.–KEMÉNYFI R. (1999): *Előadások az etnikai statisztika finomítási lehetőségeiről*. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest 24 p.
- JACOBSON, J. (1997): *Religion and ethnicity: Dual and alternative sources of identity among young British Pakistanis*. In: *Ethnic and Racial Studies* 20. 2. pp. 238-256.
- JOSIPOVIČ, D.–REPOLUSK, P. (2003): *Demographic Characteristics of the Romany in Prekmurje*. In: *Acta Geographica Slovenica* 43. 1. pp. 128-140.
- JUHÁSZ P. (1988): *A településfejlesztési koncepció és a faluosztályok elmélete*. In: *Tér és társadalom* 2. 2. pp. 3-18.
- KAPITÁNY B. (2013): *Kárpát-medencei népszámlálási körkép*. In: *Demográfia* 56. 1. pp. 25-64.
- KARÁDY V.–KOZMA I. (2002): *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Osiris Kiadó, Budapest 378 p.
- KARDOS F. (2012): *Határjáró, határkerülő romák. Roma közösségek az osztrák-magyar-szlovén hármashatár övezetében*. http://www.etnologia.mta.hu/harmashatarok/anyagok/KardosF_aug_jav_ea_wm.pdf (letöltve: 2015. március 10.)
- KEMÉNY I. (2004): *A magyarországi cigány népesség demográfiája*. In: *Demográfia* 47. 3-4. pp. 335-345.
- KEMÉNYFI R. (1996): *Etnikai térszerkezeti vizsgálatok multi-etnikus települések néprajzi kutatásában*. In: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 7. 4. pp. 120-132.
- KEMÉNYFI R. (2002a): *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban*. In: *Ethnographia* 113. 3-4. pp. 195-250.
- KEMÉNYFI R. (2002b): *A gömöri etnikai térmozsaik*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely 238 p.

- KEMÉNYFI R. (2003): *A kisebbségi tér változatai*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest 166. p.
- KERTESI G.–KÉZDI G. (1998): *A cigány népesség Magyarországon*. Socio-typo, Budapest p. 467.
- KISS É. (2008): *A magyar ipar térbeli szerkezetének átrendeződése 1989 után*. In: *Területi Statisztika* 11. 4. pp. 445-457.
- KISS T. (2010): *Drávaszögi mozaik. Nemzetiségi egyenlőtlenségek és kisebbségi stratégiák Horvátország magyarlakta településein*. In: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 21. 4. pp. 109-161.
- KISS T. (2011): *A makroperspektíva védelmében*. In: BÁRDI N.–TÓTH Á. (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció: párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Argumentum, Budapest pp. 39-48.
- KITANICS M. (2008): *A Kárpát-medence etnikai változásai a 15-18. században, különös tekintettel a horvát beáramlásra*. In: *A nagy terek politikai földrajza. V. Magyar Politikai Földrajzi Konferencia*. PTE TTK Földrajzi Intézet, Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs pp. 343-357.
- KLADNIK, D. (2004): *Industry, developmental aspects of industrialization*. In: *Slovenia: a Geographical Overview*. Association of the Geographical Societies of Slovenia, Ljubljana pp. 121-126.
- KLEMENČIČ, V. (1985): *Polozaj Italijanske in Madžarske narodnosti in narodnostne mešana območja v Slovenski Istri in Prekmurju v luci sociale geografije*. In: *Geographica Slovenica* 16. pp. 7-14.
- KNIEZSA I. (2000): *Magyarország népei a XI. században*. Lucidus Kiadó, Budapest pp. 367-472.
- KOCSIS K. (1991): *A Kárpát-Balkán régió etnikai-vallási arculata*. In: *Földrajzi Közlemények* 115. 3-4. pp. 165-189.
- KOCSIS K. (1996): *Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és az etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén*. In: *Földrajzi Közlemények* 120. (44.) 2-3. pp. 167-180.
- KOCSIS K. (1998): *Telepítések és az etnikai térszerkezet a Kárpát-medence határvidékén (1944-1950)*. In: ILLÉS S.–TÓTH P. P. (szerk.): *Migráció 1. (Tanulmánygyűjtemény)*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest pp. 123-146.
- KOCSIS K. (2000): *A magyar településterület változásai a honfoglalástól napjainkig az Őrvidék (Burgenland) területén*. In: *Néprajzi Látóhatár* 9. 3-4. pp. 49-59.
- KOCSIS K. (2002a): *Etnikai földrajz*. In: TÓTH J. (szerk.): *Általános társadalomföldrajz I*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs pp. 313-335.
- KOCSIS K. (2002b): *Etnikai-politikai földrajzi adalékok a kárpát-medencei cigány (roma) kérdés vizsgálatához*. In: REISZ T.–ANDOR M. (szerk.): *A cigányság társadalomismerete*. Iskolakultúra, Pécs pp. 32-49.
- KOCSIS K. (2005c): *Változó vallási térszerkezet, szekularizáció és vallási újjáéledés a 20. századi Kárpát-medencében*. In: *Földrajzi Értesítő* 54. 3-4. pp. 285-316.
- KOCSIS K.–BOTTLIK ZS.–TÁTRAI P. (2006): *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989-2002)*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest 200 p.+CD-melléklet
- KOCSIS, K.–KOCSIS-HODOS, E. (1994): *Hungarian minorities in the Carpathian Basin*. Matthias Corvinus Publ., Toronto–Buffalo 54 p.
- KOCSIS K.–KOVÁCS Z. (1991): *A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza*. In: UTASI Á.–MÉSZÁROS Á. (szerk.): *Cigánylét*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest pp. 78-105.
- KOCSIS K.–TÁTRAI P. (2012): *A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata*. MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest 27 p.+térképmelléklet
- KOCSIS K.–WASTL-WALTER, D. (1991): *A magyar és osztrák (német) nemzeti kisebbségek a nyugat-pannon határvidéken*. In: *A Magyar Földrajzi Társaság 44. vándorgyűlése*. MFT–MTESZ, Budapest pp. 23-59.
- KOLNHOFFER V. (2008): *A gradistyei horvátok és a magyar-osztrák határkijelölés*. PhD-disszertáció, Pécs 213 p.
- KONTRA M. (szerk.; 2012): *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. Gondolat Kiadó–Imre Samu Nyelvi Intézet–Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Budapest–Alsóőr–Lendva 351 p.
- KOVÁCS A. (2011): *Jugoszlávia Kominformból való kizárásának (ki)hatásai a jugoszláviai magyar és a magyarországi szlovén kisebbségekre. Muravidéki és Rába-vidéki példák*. In: KUPA L. (szerk.): *Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben*. Virágmandula Kft., Pécs pp. 125-136.

- KOVÁCS A. (2012): *A muravidéki magyarság 1920 és 1991 közötti sorsfordulóinak áttekintése*. In: *Földrajzi Közlemények* 136. 3. pp. 285-292.
- KOVÁCS M. (1942): *A felsőőri magyar népsziget*. In: *Település- és Népiségtörténeti Értekezések* 6. Sylvester Nyomda, Budapest 118 p.
- KOVÁCS T. (1970). *Vas megye népessége a XIX. században. 1804-1870*. Vas Megye Tanácsa Művelődésügyi Osztálya, Szombathely 448 p.
- KOVÁCS Z. (2004): *Socio-economic transition and regional differentiation in Hungary*. In: *Földrajzi Értesítő* 53. 1-2. pp. 1-17.
- KOVACSICS J. (szerk.; 1963): *Magyarország történeti demográfiája*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 441 p.
- KOVACSICS, J. (szerk.; 1993): *Die Deutschen in Ungarn zwischen 1870-1980*. ELTE Statisztikai és Jogtudományi Tanszék, Budapest 153 p.
- KOVACSICS J. (1998): *Vas (vár)megye települései és etnikai képe történeti demográfiai megvilágításban*. In: *Vasi Szemle* 52. 6. pp. 663-689.
- KOVACSICS J. (2000): *Szentgotthárd és környéke. Szentgotthárd környéki, dél-burgenlandi, őrségi és vendvidéki falvak és nemzetiségek (1183-1995)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 495 p.
- KŐSZEGI M.–BOTTLIK ZS. (2012): *Gondolatok a hazai etnikai etnikai földrajzi kutatások lehetséges nemzetközi kapcsolódásairól*. In: NEMES NAGY J. (szerk.): *Térfolyamatok, térkategóriák, térelemzés*. ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest pp. 215-229.
- KRISTÓ GY. (2003): *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Lucidus, Budapest 313 p.
- KSH JELENTÉS az 1956-os disszidálásról (1991). In: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 2. 4. pp. 174-211.
- KUBINYI A. (1996): *A Magyar Királyság népessége a 15. század végén*. In: *Történelmi Szemle* 38. 2-3. pp. 135-161.
- KUKUTAI, T. (2008): *Ethnic Self-prioritisation of Dual and Multi-ethnic Youth in New Zealand*. Statistics New Zealand, Wellington 20 p.
- LEE, S. (1993): *(E)Race: Symbolic Ethnicity and the Asian Image*. The University of British Columbia, Vancouver 97 p.
- LEONI, T. (2004): *The Labour Market Development of Oberwart and the Socio-Economic Situation of the Roma*. Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung, Wien 56 p.
- LÉPHAFT, Á.–NÉMETH, Á.–REMÉNYI, P. (2014): *Ethnic diversity and polarization in Vojvodina*. In: *Hungarian Geographical Bulletin* 63. 2. pp. 135-157.
- MAGURRAN, A. E. (2004): *Measuring Biological Diversity*. London, Blackwell Publishing 215 p.
- MÁLYUSZ E. (2002): *A középkori magyarság település- és nemzetiségpolitikája*. Lucidus Kiadó, Budapest 276 p.
- MAŘIKOVÁ, H. et al. (1996): *Vel'ky sociologický slovník*. Karolinum, Prága 1627 p.
- MASSEY, D. S.–DENTON, N. A. (1988): *The dimensions of residential segregation*. In: *Social Forces* 67. 2. pp. 281-315.
- MEYER, R. E. (1993): *Ethnicity and the American Cemetery*. Popular Press 239 p.
- MEZEY B. (1986): *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 318 p.
- MILENKOVIČ, A. (1994): *A Szlovén Köztársaság 1991. évi népszámlálásának a magyar nemzeti közösségre vonatkozó eredményei*. In: KOVACSICS J. (szerk.): *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910-1990)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest pp. 131-140.
- MILLEKER R. (1935): *Néprajzi térkép és nemzetiségi kataszter*. In: *Földrajzi Közlemények* 63. 9-10. pp. 189-203.
- M. KOZÁR M. (2000): *Felsőszölnök*. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., Budapest 164 p.
- M. KOZÁR M. (2001): *A szlovén szervezetek törekvései a megmaradásért*. In: SÁNDOR L. (szerk.) *Érintkező kultúrák, kisebbségi értékek (identitás, kultúra, kisebbség)*. MTA Pécsi Akadémiai Bizottság, Pécs pp. 157-159.
- M. KOZÁR M. (2005): *A magyarországi szlovének asszimilációja az 1980-as évektől napjainkig*. In: *Kisebbségkutatás* 15. 2. pp. 171-180.

- MOHOS M. (2003): *A magyar-szlovén nyelvhatár változásai, 1900-2000*. In: KOZMA I.–PAPP R. (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Gondolat–MTA Etnikai–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest pp. 89-122.
- MONTALVO, J. G.–REYNAL-QUEROL, M. (2005): *Ethnic diversity and economic development*. In: *Journal of Development Economics* 76. 2. pp. 293–323.
- MOÓR E. (1929): *Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Sprachgrenze*. In: *Ungarische Jahrbücher* 9. Walter De Gruyter & Co., Berlin–Leipzig pp. 41-67.; 230-255.
- MULLEY, K. D. (1985): *Zur „Eindeutschung” des Burgenlandes. Juden, Kroaten und Magyaren zwischen Dissimilierung und Germanisierung 1938-1945*. In: KARNER, S. (Hg.): *Das Burgenland im Jahr 1945*. Rötzer-Druck, Eisenstadt pp. 133-148.
- MUNDA HÍRNÖK K. (2010): *Migrációs folyamatok a Rába-vidéki szlovének körében a 20. század második felében*. In: KUPA L. (szerk.): *Vándorló kisebbségek. Etnikai migrációs folyamatok Közép-Európában történeti és jelenkori metszetben*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs pp. 138-146.
- NAGY L. (1828): *Notitiae politico-geographico-statisticae Hungariae, partiumque eidem adnexarum*. Buda
- NANDI, A.–PLATT, L. (2013): *Britishness and Identity Assimilation among the UK's Minority and Majority ethnic groups*. In: *Understanding Society Working Paper Series* 2013/08. 50 p.
- NELDE, P. H. (2000): *Bilingualism among Ethnic Germans in Hungary*. In: WOLFF, S. (ed.): *German Minorities in Europe. Ethnic Identity and Cultural Belonging*. Berghahn Books, New York pp. 126-132.
- NEMES NAGY J. (1984): *Területi egyenlőtlenségi mutatók*. In: Sikos T. T. (szerk.): *Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásokban*. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 65-79.
- NÉMETH Á.–SOLKS G. (2012): *Alteration of the Ethnic Diversity and Ethnic Segregation Index in Latvia during the First and Second Independence Periods*. In: *Revista Romana De Studii Baltice Si Nordice* 4. 1. pp. 9-33.
- PÁNDI L. (1997): *Köztes-Európa 1763-1993 (Térképgyűjtemény)*. Osiris Kiadó, Budapest pp. 328-329.
- PAP N.–VÉGH A. (2004): *A kisebbségi tényező vizsgálata és összehasonlítása a szlovén-magyar határ menti együttműködések rendszerében*. In: KUPA L.–GYÜROK J. (szerk.): *Határmenti régiók és kisebbségek a 19-20. században*. B&D Stúdió, Pécs pp. 142-152.
- PAPP Z. A. (2010.): *Az etnikai adatgyűjtés módszertana a Magyarországgal szomszédos országok népszámlálásaiban*. In: *Statisztikai Szemle* 88. 1. pp. 5-28.
- PARK, R. E.–BURGESS, E. W. (1921): *Introduction of the Science of Sociology*. Chicago University Press, Chicago 1040 p.
- PATAKI F. (1982): *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Kossuth Kiadó, Budapest 330 p.
- PICK K.–ZOLNAY J. (1995): *Cigánysor(s)*. In: *Beszélő Hetilap* 7. 8. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/ciganysors> (letöltve: 2014. március 30.)
- POLÁNYI I. (1936): *A nyugatmagyarországi magyar elem (lövőőrök, székelyek és besenyők) kipusztulása*. In: *Vasi Szemle* 3. 1-2. pp. 36-69.
- POLÁNYI I. (1938): *A nyugatmagyarországi horvát telepedések*. In: *Vasi Szemle* 5. 4. pp. 232-245.
- POLÁNYI I. (1944): *Nyugatmagyarország néprajzi története II*. In: *Dunántúli Szemle* 11. 1-2. pp. 11-30.
- RÁCZ A. (1996): *A nyelvi tudat, identitástudat és a nyelvhasználat összefüggései az ausztriai magyarok körében*. In: GADÁNYI K. (szerk.): *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely pp. 39-46.
- RADÓ P. (1996): *Asszimiláció és nyelvváltás a magyarországi szlovének körében*. In: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 7. 1. pp. 142-170.
- RECHNITZER J. (2005): *Az osztrák-magyar határ menti együttműködés múltja, jelene*. In: *Tér és társadalom* 19. 2. pp. 7-29.
- RECHNITZER J. (szerk.; 2007): *Nyugat-Dunántúl. A Kárpát-medence régiói* 5. MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest pp. 149-268.
- REGŐS J. (1986): *Vas megye határmenti állami népiskolái (1890-1905)*. In: *Pedagógiai Szemle* 36. 4. pp. 316-330.
- REITERER, A. F. (1991): *Ethnische Minderheiten und Modernisierung die Burgenlandkroaten*. In: *Canadian Review of Studies in Nationalism* 18. 1-2. pp. 73-81.

- REMÉNYI, P. (2009): *Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában*. In: *Balkán Füzetek* 1. különszám, pp. 122–129.
- SEEWANN, G. (2000): *Ungarndeutsche und Ethnopolitik*. Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely–Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, Budapest 264 p.
- SEPER K. (1988): *Alsóőr története*. Unterwarther Heimathaus, Unterwart–Alsóőr 245 p.
- SIMPSON, E. H. (1949): *Measurement of diversity*. *Nature* 688 p.
- SMITH, J. C. (1983): *Ethnic genealogy. Research Guide*. Greenwood Press, Westport, Connecticut 440 p.
- SOKCSEVITS D. (1996): *Identitásproblémák a magyarországi horvát kisebbség körében*. In: GADÁNYI K. (szerk.): *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely pp. 39–46.
- SOMOGYI L. (2004): *A burgenlandi magyarság*. Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája, Oberschützen 208 p.
- STAUDINGER, E. G. (1985): *Die Zigeuner im Burgenland während der NS-Herrschaft*. In: KARNER, S. (Hg.): *Das Burgenland im Jahr 1945*. Rötzer-Druck, Eisenstadt pp. 149–164.
- SZABÓ I. (1993): *Kétnyelvűség és nyelvhasználat a Mura-vidéki magyarok körében*. In: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 4. 3. pp. 56–67.
- SZABÓ I. (1994): *Szocializációs folyamatok a muravidéki magyarok körében*. In: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 5. 1. pp. 128–144.
- SZARKA L. (1999): *A közép-európai kisebbségek tipológiai besorolhatósága*. In: *Kisebbségkutatás* 8. 2. pp. 168–175.
- SZARKA L. (2004a): *Kisebbségi léhelyzetek – közösségi alternatívák*. Lucidus Kiadó, Budapest 342 p.
- SZARKA L. (2004b): *Etnikai változások a déli szláv kisebbségeknél*. In: KOVÁCS N.–SZARKA L. (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből II*. Akadémiai Kiadó, Budapest pp. 285–311.
- SZILÁGYI N. S. (2004): *Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra*. In: KISS T. (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. RMDSZ ÜE, Kolozsvár pp. 157–235.
- SZOTÁK SZ. (2005): *Az identitás „morzsái”*. *Órvidéki civil szervezetek a magyar nyelv és kultúra fennmaradásáért*. In: BAKÓ B.–SZOTÁK SZ. (szerk.): *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. Gondolat Kiadó–MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest pp. 209–224.
- TAJFEL, H. (1974): *Social Identity and Intergroup Behaviour*. In: *Social Science Information* 13. 2. pp. 65–93.
- TAJFEL, H. (1981): *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge, UK
- TÁTRAI P. (2006): *Adalékok a települések belső etnikai térszerkezetének kutatásához*. In: *Földrajzi Értesítő* 55. 3–4. pp. 273–286.
- TÁTRAI P. (2007): *Az etnikai és vallási identitás földrajzi vetületei Szlovákiában*. In: *Kisebbségkutatás* 16. 2. pp. 290–320.
- TÁTRAI P. (2009): *Etnikai térszerkezet a Nyitrai járásban*. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 11. 3. pp. 55–78.
- TÁTRAI P. (2010): *Az etnikai térszerkezet változásai a történeti Szatmárban*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. p. 242.
- TÁTRAI P. (2014): *Etnikai folyamatok Magyarországon az ezredforduló után*. In: *Területi Statisztika* 54. 5. pp. 506–523.
- THIRRING G. (1902). *A magyarországi kivándorlás*. In: *Földrajzi Közlemények* pp. 345–441.
- THIRRING G. (1932): *Köszeg népességének fejlődése és összetétele*. In: *Magyar Statisztikai Szemle* 10. 2. pp. pp. 81–104.
- THIRRING G. (1938): *Magyarország népessége II. József korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 192 p.
- TÍMÁR J. (1999): *Elméleti kérdések a szuburbanizációról*. In: *Földrajzi Értesítő* 48. 1–2. pp. 7–31.
- TÓTH Á. (1993): *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét 221 p.

- TÓTH Á.–VÉKÁS J. (2005): *Lojalitás és szolidaritás. Államhatalmi homogenizálódás vagy a keresztikötődések erősödése?* In: KOVÁCS N.–OSVÁT A.–SZARKA L. (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás*. Balassi Kiadó, Budapest pp. 123–149.
- TÓTH Á.–VÉKÁS J. (2013): *Az identitás természete*. In: BÁRDI N.–TÓTH Á. (szerk.): *Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról*. MTA TK Kisebbségkutató Intézet–Argumentum, Budapest pp. 11–40.
- TÓTH F. (1931): *A németiség elterjedése és településformái a Dunántúlon*. In: *Geographica Pannonica* 2. 61 p.
- TÓTH J. (2000): *Szentpéterfa. Egy nemzetiségi település szociológiai és történeti képe*. Lucidus Kiadó, Budapest 190 p.
- TÓTH J. (2011): *Az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptióról*. In: CSAPÓ T.–KOC SIS ZS. (szerk.): *Az 1971. évi OTK és hatása a hazai településrendszerre*. Savaria University Press, Szombathely pp. 5–23.
- UROSEVICS, D. (1995): *Emlékeim a barcsi és a sárvári táborról*. In: *Beszélő Hetilap* 7. 1. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/emlekeim-a-barcsi-es-a-sarvari-taborrol> (letöltve: 2014. június 20.)
- VALK, A.–KARU-KLETTER, K.–DROZDOVA, M. (2011): *Estonian Open Identity: Reality and Ideals*. In: *Trames* 15(65/60). 1. pp. 33–59.
- VÁRADI J. (2009): *A magyarországi cigány népesség számának alakulása 1850–1910*. In: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 20. 1–2. pp. 60–81.
- VARGA E. Á. (1998): *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski kiadó, Budapest 388 p.
- VARGA E. Á. (2002): *Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán*. In: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 13. 1. pp. 171–205.
- VÖRÖS K. (1962): *Vas megye 1744. évi adóösszeírása*. KSH Könyvtár–Művelődési Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest 227 p.
- WALLNER E. (1926): *A felsőőrvidéki magyarság települése*. In: *Földrajzi Közlemények* 54. 1. pp. 1–36.
- WINTER, J. A. (1996): *Symbolic Ethnicity or Religion among Jews in the United States: A Test of Gansian Hypotheses*. In: *Review of Religious Research* 37. 3. pp. 233–247.
- YINGER, J. M. (1994): *Ethnicity: Source of Strength? Source of conflict*. State University of New York Press, Albany, USA 510 p.
- YINGER, J. M. (2002): *Az asszimiláció és a disszimiláció elmélete felé*. In: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 13. 1. pp. 24–44.
- ZÁGOREC-CSUKA J. (2008): *Mitől függ a muravidéki magyarok identitása?* In: RUDA G. (szerk.) *Identitás–nyelv–irodalom*. Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület–Gramma Nyelvi Iroda, Pilisvörösvár–Dunaszerdahely pp. 64–82.
- ZENTAI L.–KÓSA P. (2005): *A történelmi Magyarország atlasza és adattára*. Talma Kiadó, Pécs 246 p.
- ZIMÁNYI V. (1968): *A rohonc–szalónaki uradalom és jobbágysága a XVI–XVII. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest 355 p.
- ZUPANČIČ, J. (1993): *The ethnic identity of Hungarians in the demographically threatened area of Prekmurje*. In: *Geografski zbornik* 33. pp. 133–138.
- ZUPANČIČ, J. (2004): *Ethnic structure of Slovenia and Slovenes in neighbouring countries*. In: *Slovenia: a Geographical Overview*. Association of the Geographical Societies of Slovenia, Ljubljana pp. 87–92.

Népszámlálások, adatforrások

Magyarország

- 1697, 1754, 1846:** ld. VÖRÖS K. (1962).
- 1773:** MAGYARORSZÁG HELYSÉGEINEK 1773-ban készült hivatalos összeírása (*Lexicon Locorum Regni Hungarie Populosorum Anno 1773 Officiose Confectum* (1920). Magyar békeküldöttség, Budapest pp. 79–98.
- 1784–1787:** DANYI D.–DÁVID Z. (szerk.; 1960): *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. KSH, Budapest 453 p.
- 1796–1799:** VÁLYI A. (1796–99): *Magyar Országának leírása I–III*. Buda
- 1830–1860:**

- DANYI D. (1993): *Az 1850. és 1857. évi népszámlálás*. KSH, Budapest 223 p.
- FÉNYES E. (1836): *Magyarországnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben*. Trattner-Károlyi Nyomda, Pest pp. 334-417.
- FÉNYES E. (1851): *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik*. Kozma, Pest 654 p.
- FÉNYES E. (1867): *A Magyar Birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*. Eggenberger F., Pest 77 p.
- 1869:** SEBŐK L. (szerk.; 2005): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. Teleki László Intézet–KSH Könyvtár pp. 236-246.
- 1880:** *A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. 2. kötet*. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1882.
- 1890:** JEKELFALUSSY J. (szerk.; 1892): *A magyar korona országainak helységnévtára*. Pesti Könyvnyomda, Budapest 1909 p.
- 1900:**
A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása I. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 1., 1902.
A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása X. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. 27., 1909.
- 1910:** *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása I.* Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 42., 1912.
- 1920:** *Az 1920. évi népszámlálás I.* Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 69., 1923.
- 1941:**
 FOGARASI Z. (1944): *A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságunkint 1941-ben*. In: *Magyar Statisztikai Szemle* 22. 1-3. pp. 1-20.
Az 1941. évi népszámlálás 3/a: Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret. KSH Könyvtár–Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1983.
- 1949:** *1949. évi népszámlálás. Vallási adatok településenként*. KSH, Budapest, 1995.
- 1960-1990:**
 KLINGER A. (szerk.; 1993): *Magyarország történeti-statisztikai helységnévtára. Vas megye*. MTA – KSH, Budapest 435 p.
 CZIBULKA Z. (1991): *1990. évi népszámlálás. A nemzetiségi népesség száma egyes községekben (1960-1990)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 107 p.
- 2001:**
2001. évi népszámlálás. 4. Nemzetiségi kötődés. KSH, Budapest, 2002.
2001. évi népszámlálás. 6. Területi adatok (Vas megye). KSH, Budapest, 2002.
- 2011:**
2011. évi népszámlálás. 3. Területi adatok. Vas megye. KSH, Győr, 2013.
2011. évi népszámlálás. 9. Nemzetiségi adatok. KSH, Budapest, 2014.
- Ausztria**
- 1800-1869:**
 KOVÁCS T. (1967): *Das südliche Burgenland in den Konskriptionen aus der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts*. In: *Burgenländische Forschungen* 56. Eisenstadt pp. 5-29.
 KOVÁCS T. (1972): *Das südliche Burgenland in den Volkszählungen der Jahre 1857 und 1869*. In: *Burgenländische Forschungen* 63. Eisenstadt pp. 8-39.
- 1923-2001:**
 GYÉMÁNT R. (2007): *A burgenlandi magyarság a statisztikai adatok tükrében*. Pólay Elemér Alapítvány–JatePress, Szeged 285 p.
 PÁLHÁZY L. (szerk.; 2000): *Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai: 1880-1991*. KSH, Budapest 259 p.
 VOLKSZÄHLUNG. HAUPTERGEBNISSE I.–BURGENLAND (2002). Statistik Austria, Wien 97 p.
- 2011:** CENZUS 2011 BURGENLAND. *Ergebnisse zur Bevölkerung aus der Registerzählung*. Statistik Austria, Wien, 2013.

Szlovénia (Jugoszlávia, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság)

- 1921-1941:** KEPECS J. (szerk.; 1998): *A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880-1941)*. KSH, Budapest 309 p.
- 1961:** POPIS stanovništva 1961. Knj. 6, Vitalna, etnička i migraciona obeležja : rezultati za opštine. Beograd : Savezni zavod za statistiku, 1967.
- 1971:** POPIS prebivalstva in stanovanj v letu 1971. Knj. 6: Etnična, prosvetna in ekonomska obeležja prebivalstva in gospodinjstva po številu članov : rezultati po občinah. Beograd : Zvezni zavod za statistiko, 1974.
- 1981:** POPIS prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji, 31. 3. 1981. Prebivalstvo po narodnosti. Ljubljana, Zavod SR Slovenije za statistiko, 1982.
- 1991:** POPIS prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji v letu 1991. Rezultati po občinah. Zavod Republike Slovenije za statistiko, 1994.
- 2002:** POPIS 2002. 2. Prebivalstvo po narodni pripadnosti, občine, Slovenija. http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/rezultati_red.asp?ter=OBC&st=2 (letöltve: 2012. június 1.)
- 2011:** REGISTRSKI POPIS 2011. Prebivalstvo, Slovenija, 1. januar 2011. http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=3876 (letöltve: 2013. február 12.)

Térképek

- A MÁSODIK KATONAI FELMÉRÉS 1819-1869. Arcanum, Budapest, 2005. (Elektronikus dokumentum).
- GÖNCZY P.–KOGUTOWITZ, M. (1885): *Vasvármegye térképe*. M= 1:300 000. Posner K. L., Budapest
- KOCSIS K. (2005a): *A Muravidék mai területének etnikai térképe*. M= 1:200 000. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest
- KOCSIS K. (2005b): *Az Órvidék mai területének etnikai térképe*. M=1:350 000. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest
- KOCSIS K.–BOTTLIK ZS. (2009): *Magyarország mai területének etnikai térképe*. M= 1:2 000 000. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest
- SCHWALM, H. (1935-38): *Bevölkerung des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete nach der sprachlichen Zugehörigkeit bezw. der Muttersprache oder der Nationalität 1934 bezw. 1930*. M= 1:300 000. Verlag Ferdinand Hirt, Breslau

Internetes források

- <http://burgenland.orf.at/news/stories/2586856/> (letöltve: 2014. április 01.)
- <http://www.ethnologue.com/statistics/by-country> (letöltve: 2013. július 28.)
- <http://www.iajgsjewishcemeteryproject.org> (letöltve: 2014. december 04.)
- <http://www.origo.hu/nagyvilag/20100211-felsoor-oberwart-az-osztrak-plebanosra-panaszkodnak-a-magyar-hivok.html> (letöltve: 2013. október 09.)
- <http://www.stat.si/popis2002> (letöltve: 2014. november 27.)
- www.gencsapati.hu (letöltve: 2014. október 28.)
- www.statistik.at (letöltve: 2013. szeptember 30.)
- www.vasmegeye.hu (letöltve: 2014. október 27.)
- www.yadvashem.org (letöltve: 2014. július 8.)

SUMMARY

The historical Vas County (lying on the western edge of the Carpathian basin) has been chosen as the geographical frame of this present dissertation. The concept of this county indicates a social and administrative unit that, in its original form, ceased to exist more than ninety years ago, but beforehand it had existed for nine hundred years. Nationalities and ethnicities living in this region divided by the Austrian-Hungarian border serve as evidence for the processes that formed this county very uniquely in terms of ethnicity. The county's historical territory is now lying in three different countries (Austria, Hungary, and Slovenia), it gives home for four significant (and many other) ethnicities: Hungarian, Austrian/German, Slovenian, Croatian; with many minorities due to the capricious borders. Here I should mention the necessity of researches concerning the gypsies of this region as so far almost no investigation has been made in this topic.

There can be no doubt about the necessity of examining the question of ethnicity from various aspects these days. Researching the antecedents, the characteristics and the effects of different cultures, religions, ethnicities living and interfusing with one another is done through spatial quantitative surveys and extensive field surveys, in order to comprehend the complexity of this problem. Even though the historical Vas County is not one of the typical conflict zones in Central and Eastern Europe, examining the great number of minorities in this region and their ongoing assimilation processes promises considerable professional achievements.

The scientific review of ethnic geography and the systematisation of its concepts has already happened in the past two or three decades, and alongside many publications appeared about the examination of the Carpathian basin's frames (*KOCSIS K. 1994, 1996; KOCSIS K. et al. 2006, BAJMÓCY 2009, KOCSIS-TÁTRAI 2012*). The same can be said about the regional kind of researches (*BOTTLIK 2002, 2006*), and the methodical substantiation of the discipline (*HOÓZ 1985, FARKAS 2000, BAJMÓCY 2006*). My topic fits very well into the series of examinations of the past decades on the contact zones of nationalities and multi-ethnic areas in the Carpathian basin, with special regard to the work(s) of *KEMÉNYFI R. (2002)* about the historical Gömör county, *FARKAS GY. (2005) és ILYÉS Z. (2008)* on the spatial pattern of the Slovakian-Hungarian and Romanian-Hungarian language border, and also *TÁTRAI P. (2010)* on the historical Szatmár. Moving on to my own research area, there are several analyses about special parts and ethnic groups of Vas county (*SOMOGYI 1966, KOVACSICS 1993, KOCSIS 2000, BAUMGARTNER 2003, ZUPANČIČ 2004, HORVÁTH 2005 stb.*), however, a complex examination of ethnicities in the given area has not yet been produced (*BALIZS-BAJMÓCY 2013, BALIZS 2014*).

Regarding the official and possible number of inhabitants, the range and migration of the gypsies who are in a special situation from many aspects, I have used many volumes of scientific literature, most of them are of geographical nature (*KOCSIS-KOVÁCS 1991, KEMÉNY 2004, HALWACHS 2011*), but historical and sociological works are also to be found in the bibliography (*STAUDINGER 1985, MEZEI 1986, KERTESI-KÉZDI 1998*).

The theoretical background (the summary definition of terms) which is essential to assimilation and identity studies—the core of this dissertation—has been created. The following works summarise the ever-changing and the evolving trends of the past decades: *GORDON (1964), GEERTZ (1994), BRUBAKER (2001), YINGER (2002), HOMIŠINOVÁ (2008) és BICZÓ (2011)*. We get to know the qualitative processing of the identity and assimilation tendency of the examined ethnicities from the works of *ASCHAUER 1992, BINDORFFER (2001, 2005), M. KOZÁR (2001, 2005), BERLAKOVICH (2011)*. Most of these works deal also with the factors of identity consciousness, the turning points of this consciousness and the specifics of the ethnicities' language use.

The primary aim of this present study is to represent the ethnical spatial structure of the historical Vas County, the analysis of the area and its spatial visualisation, and also

introducing the antecedents of the ongoing ethno-demographical processes. The objective definition of the number of gypsies is quite a challenge.

Amongst the quantitative aims of this research there is the examination of ethnical diversity, which could provide us with meaningful information about tracking the changes in ethnic relations. Likewise, it is important to determine the exact number and proportion of the population with dual (or plural) identity. It was also highly important to demarcate the exact area where this special kind of population is represented in higher than average amount.

The next task was—in accordance with most of the works of ethnic geography—to measure the spatial separation and the potential segregation of ethnicities with mathematical-statistical methods. By examining a sufficiently long period of time, it can easily be seen how ethnical spatial categories (block, language enclave, language border) changed position in comparison to each other and how deep these changes are in this area.

Researching the ethnic spatial structure is also part of this essay. In the case of Felsőőr (Oberwart) that is part of the Hungarian language enclave in Burgenland, Austria, the aim was to see the concentration of ethnicities within the settlement, and also identifying and localising the symbols and external features of ethnic content.

I used further types of field surveys (questionnaires, interviews, cemetery surveys) in order to explore the phenomena and processes which are not strictly related to geography, but they strongly influenced ethnic geographical relations (assimilation, features of identity and language use). I attempted—besides analysing statistical databases—to demonstrate such events and local attributes, which are vivid in the mind of locals or at the material manifestations of collective memory (ie. cemetery). These events and attributes significantly contribute not only to present and future ethnic relations, but also to the formation of identity consciousness of the inhabitants. It was a significant aim to get information from locals about the language use, ethnic ties, social and cultural characteristics, use of space of the community. With all the data I collected, I could refine the official data, especially the results of census, and certain statistical anomalies could be explained.

I also wanted to reflect on the differences not only between ethnicities, but also between countries (Austria, Hungary, and Slovenia).

The results are:

I managed to reconstruct the ethno-demographic antecedents of the historical Vas County's ethnic structure, and also its possible future. It can be stated that the multipolar ethnic character of the historical Vas County was restored throughout centuries. After the fixation of language borders at the end of the 18th century, the ethnic pattern has not changed, unlike the proportion of certain nationalities.

This present spatial structure is the result of the dominance of three state-forming nations (Hungarian, Austrian/German, Slovenian) in their own country, whereas the number of ethnic population living on the other side of the border was decreasing (Croatians and Hungarians living in Austria, Croatians, Slovenians and Germans living in Hungary and Hungarians living in Slovenia). In the meantime, areas of mixed ethnic populations shrunk and were refocused. These facts are nuanced by the post-1989 ethnic revival in Hungary (and also in the Carpathian basin and Central/Eastern Europe) that can only be described as the symbolic strengthening of ethnicity, after the millennium.

The spatial differentiation of ongoing ethnic processes amongst traditional ethnicities (the homogenisation of language “core areas”, diversification of contact zones) is, in fact, the same type of ethnic formation: homogenisation.

Determining the spatial orientation of the gypsies, the number and proportion of gypsy population in the given area is an important by-product of this dissertation. This dynamically growing ethnic group represents and increasing role in the local community, their estimated number is around 13.000 people. In special micro-regions (especially in the Mura region) they are forming the local majority and it is a remarkable social process.

The identification of the exact number and proportion of population with dual identity has already been made, and according to this examination their number exceeds 6.000 people. Their spatial distribution mainly corresponds to the location of minorities; their proportion reaches the 25% of the local population.

The information on South-Burgenland population with migrational background can be seen as a separate result of this research. These people aim to get to the central-role settlements, but relatively high is the number of those who arrive in places inhabited mainly by ethnicities. Especially this latter fact can be seen as relevant particularity of the research, as the immigrant Hungarians and Croatians prefer the places with Hungarian/Croatian habitants. The ever-growing proportion of immigrants in the Burgenland region (where the proportion of Hungarians is around 35-40%) not only strengthens the vitality of ethnicities, but also generates persistent conflicts between autochthonous and allochton groups. The disagreement can be traced back to the differences in identity-consciousness and language use.

With the help of mathematical-statistical methods, it was possible to demarcate the territory of mixed-ethnicities. The spatial separation of the three main nationalities (Hungarian, Austrian, Slovenian) and the fitting ethnically diverse areas to the borders affects homogenisation. The spatial segregation only prevails on meso-level, on micro level it is not significant, as the multi-ethnic formation of settlements is not the result of historical events but rather assimilation (with exception of gypsies).

In case of the ethnicities (in Hungary), as the result of the long-standing language assimilation and the spread of symbolic ethnic self-identification, the mother-tongue binding is replaced by the cultural, group-based belonging feeling. In our case the mother-tongue—nationality ratio has moved towards the latter one since the 1990s ($ANH > 100$). As a parallel process, ethnic areas first became bilingual and then majority dominant bilingual in the 2nd half of the 20th century.

As a result of the strong language assimilation, on some settlements of ethnic characteristics the presence of the ethnicity can only be traced indirectly; therefore we can clarify the ethnic relations of the settlement by documenting “hidden (hardly discoverable) traces”. Surveying cemeteries was a method to this documentation. Funeral memories gave us supplementary information about the assimilation of ethnic community.

When researching the inner ethnic structure of the settlement, Felsőőr in Burgenland was a perfect sample settlement. The formation of its ethnic relations could be staggered exactly with the help of ethnic diversity index, and in the followings the emphasis was on the field work and also on tracing the ongoing ethnic segregation and the traces of local multi-ethnicity. It can be stated that the multi-ethnic characteristic of Felsőőr can be interpreted differently in traditional and in modern relations. The multi-ethnic characteristic and the collocation of Carpathian and Balkan immigrants shape the settlement more spectacularly than the hidden presence of autochthonous minorities (Hungarians, Romanians), who have almost entirely assimilated from a linguistic point of view.

All in all, it can be stated that the territory of the examined region fragmented by borders (South-Burgenland, Mura region, Vas County) rather diverge from an ethnical point of view, the differences are getting more and more characteristic. Beside the still existing common point, linguistic assimilation, the region is formed by three processes—differing in nature and volume, which emphasizes the differences between countries and ethnic development paths.

MELLÉKLETEK

Sor-szám	A település neve (1914)	A település neve (2014)	Ország (2014)	Járás/Bezirk/Občina (2014)
1	Abdalócz	Edlitz i. Bgld.	AUT	Oberwart
2	Acsád	Acsád	HUN	Szombathelyi
3	Alcsócsatár	→ <i>Felsőcsatár</i>	HUN	Szombathelyi
4	Alhó	Markt Allhau	AUT	Oberwart
5	Alsóbeled	Unterbildein	AUT	Güssing
6	Alsóberkifalu	→ <i>Körmend</i>	HUN	Körmendi
7	Alsócsalogány	Dolnji Slaveči	SLN	Grad
8	Alsójánosfa	Ivanjševci	SLN	Moravske Toplice
9	Alsólövő	Unterschützen	AUT	Oberwart
10	Alsómarác	Moravske Toplice	SLN	Moravske Toplice
11	Alsómedves	Grossmüribisch	AUT	Güssing
12	Alsómesteri	→ <i>Mesteri</i>	HUN	Celldömölki
13	Alsóoszkó	→ <i>Oszkó</i>	HUN	Vasvári
14	Alsóór	Unterwart	AUT	Oberwart
15	Alsópaty	→ <i>Rábapaty</i>	HUN	Sárvári
16	Alsórönök	→ <i>Rönök</i>	HUN	Szentgotthárdi
17	Alsóság	→ <i>Celldömölk</i>	HUN	Celldömölki
18	Alsószeleste	→ <i>Szeleste</i>	HUN	Sárvári
19	Alsószenégető	Unterkohlschtaetten	AUT	Oberwart
20	Alsószentbenedek	Ivanovci	SLN	Moravske Toplice
21	Alsószilvagy	→ <i>Vasszilvagy</i>	HUN	Szombathelyi
22	Alsószölnök	Alsószölnök	HUN	Szentgotthárdi
23	Alsóújlak	Alsóújlak	HUN	Vasvári
24	Andorháza	Adrijanci	SLN	Gornji Petrovci
25	Andorhegy	Andrejci	SLN	Moravske Toplice
26	Andrásfa	Andrásfa	HUN	Vasvári
27	Apátistvánfalva	Apátistvánfalva	HUN	Szentgotthárdi
28	Árokszállás	Grafenschachen	AUT	Oberwart
29	Badafalva	Weichselbaum	AUT	Jennersdorf
30	<i>Badafalva</i>	Maria Bild	AUT	Jennersdorf
31	Baksafalva	Bocksdorf	AUT	Güssing
32	Balogfa	→ <i>Balogunyom</i>	HUN	Szombathelyi
33	Balozsameggyes	→ <i>Meggyeskovácsi</i>	HUN	Sárvári
34	Baltavár	→ <i>Bérbaltavár</i>	HUN	Vasvári
35	Bándol	Weiden b. Rechnitz	AUT	Oberwart
36	Bányácska	Steingraben	AUT	Güssing
37	Barátfalva	Ollersdorf i. Bgld.	AUT	Güssing
38	Barátmajor	Mönchmeierhof	AUT	Oberwart
39	Bárdos	→ <i>Bozzai</i>	HUN	Szombathelyi
40	Barkócz	Bakovci	SLN	Murska Sobota
41	Battyánd	Puconci	SLN	Puconci
42	Battyánfalva	Rakičan	SLN	Murska Sobota
43	Bejcz	→ <i>Bejcgertyános</i>	HUN	Sárvári
44	Békafalu	Krottendorf	AUT	Güssing
45	Békató	Krottendorf b. N. a. K.	AUT	Jennersdorf
46	Berkeháza	Berkovci p. Pros.	SLN	Moravske Toplice
47	Birószék	Sodišinci	SLN	Tišina
48	Boba	Boba	HUN	Celldömölki
49	Bodóhegy	Bodonci	SLN	Puconci
50	Bokrács	Bokrači	SLN	Puconci

Sor-szám	A település neve (1914)	A település neve (2014)	Ország (2014)	Járás/Bezirk/ Občina (2014)
51	Bónisfalva	Bonischdorf	AUT	Jennersdorf
52	Borgáta	Borgáta	HUN	Cellödömölki
53	Borháza	Boreča	SLN	Gornji Petrovci
54	Borhegy	Weinberg i. Bgld.	AUT	Oberwart
55	Borhida	Borejci	SLN	Tišina
56	Borosgödör	Inczenhof	AUT	Güssing
57	Borostyán	→ <i>Beznovci</i>	SLN	Puconci
58	Borostyánkő	Bernstein	AUT	Oberwart
59	Bozzai	Bozzai	HUN	Szombathelyi
60	Bozsok	Bozsok	HUN	Kőszegi
61	Bögöt	Bögöt	HUN	Sárvári
62	Bögöte	Bögöte	HUN	Sárvári
63	Bucusu	Bucusu	HUN	Szombathelyi
64	Buglócz	Schreibersdorf	AUT	Oberwart
65	Burgóhegy	Burgauberg	AUT	Güssing
66	Buzahely	Beznovci	SLN	Puconci
67	Büdfalva	Budinci	SLN	Šalovci
68	Czák	Cák	HUN	Kőszegi
69	Czelldömölk	Cellödömölk	HUN	Cellödömölki
70	Csajta	Schachendorf	AUT	Oberwart
71	Csánig	Csánig	HUN	Sárvári
72	Csehi	Csehi	HUN	Vasvári
73	Csehimindszent	Csehimindszent	HUN	Vasvári
74	Csejke	Eisenberg	AUT	Oberwart
75	Csekefa	Čikečka Vas	SLN	Moravske Toplice
76	Csém	Schandorf	AUT	Oberwart
77	Csempeszkopács	Csempeszkopács	HUN	Szombathelyi
78	Csendlak	Tišina	SLN	Tišina
79	Csénye	Csénye	HUN	Sárvári
80	Csipkerek	Csipkerek	HUN	Vasvári
81	Csönge	Csönge	HUN	Cellödömölki
82	Csörötnek	Csörötnek	HUN	Szentgotthárdi
83	Daraboshegy	Daraboshegy	HUN	Körmendi
84	Dávidháza	→ <i>Bajánsenye</i>	HUN	Körmendi
85	Déneslak	→ <i>Lakhegy</i>	HUN	Zalaegerszegi
86	Dióslak	Nuskova	SLN	Rogasovci
87	Dobrafalva	Dobersdorf	AUT	Jennersdorf
88	Dombalja	Domajinci	SLN	Cankova
89	Domonkosfa	Domanjševci	SLN	Šalovci
90	Dozmat	Dozmat	HUN	Szombathelyi
91	Döbör	Doiber	AUT	Jennersdorf
92	Döbörhegy	Döbörhegy	HUN	Körmendi
93	Dömötöri	→ <i>Sorkifalud</i>	HUN	Szombathelyi
94	Döröske	Döröske	HUN	Körmendi
95	Drumoly	Drumling	AUT	Oberwart
96	Duka	Duka	HUN	Cellödömölki
97	Edeháza	Stuben	AUT	Oberwart
98	Egervár	Egervár	HUN	Zalaegerszegi
99	Egervölgy	Egervölgy	HUN	Vasvári
100	Egyházashüfesz	Kirchfidisch	AUT	Oberwart
101	Egyházashetye	Egyházashetye	HUN	Cellödömölki
102	Egyházashollós	Egyházashollós	HUN	Körmendi

Sor-szám	A település neve (1914)	A település neve (2014)	Ország (2014)	Járás/Bezirk/Občina (2014)
103	Egyházaskesző	Egyházaskesző	HUN	Pápai
104	Egyházasrádóc	Egyházasrádóc	HUN	Körmendi
105	Egyházasszecsőd	→ <i>Magyarszecsőd</i>	HUN	Körmendi
106	Ercsenye	Henndorf i. Bgld.	AUT	Jennersdorf
107	Falud	Vešćica p. Murski Sob.	SLN	Murska Sobota
108	Farkasdifalva	Neumarkt a. d. Raab	AUT	Jennersdorf
109	Farkasfa	→ <i>Szentgotthárd</i>	HUN	Szentgotthárdi
110	Fehérpatak	Tauchen	AUT	Oberwart
111	Felsőbeled	Oberbildein	AUT	Güssing
112	Felsőberkifalu	→ <i>Körmend</i>	HUN	Körmendi
113	Felsőcsalogány	Gornji Slaveči	SLN	Kuzma
114	Felsőcsatár	Felsőcsatár	HUN	Szombathelyi
115	Felsőjánosfa	Felsőjánosfa	HUN	Körmendi
116	Felsőkethely	Neumarkt i. Tauchental	AUT	Oberwart
117	Felsőlendva	Grad	SLN	Grad
118	Felsőlövő	Oberschützen	AUT	Oberwart
119	Felsőmarác	Felsőmarác	HUN	Körmendi
120	Felsőmedves	Kleinmürbisch	AUT	Güssing
121	Felsőmesteri	→ <i>Mesteri</i>	HUN	Celldömölki
122	Felsőoszkó	→ <i>Oszkó</i>	HUN	Vasvári
123	Felsőőr	Oberwart	AUT	Oberwart
124	Felsőpaty	→ <i>Rábapaty</i>	HUN	Sárvári
125	Felsőrönök	→ <i>Rönök</i>	HUN	Szentgotthárdi
126	Felsőszeleste	→ <i>Szeleste</i>	HUN	Sárvári
127	Felsőszénégető	Oberkohlschtaetten	AUT	Oberwart
128	Felsőszentbenedek	Kančevci	SLN	Moravske Toplice
129	Felsőszilvagy	→ <i>Vasszilvagy</i>	HUN	Szombathelyi
130	Felsőszölnök	Felsőszölnök	HUN	Szentgotthárdi
131	Felsőújlak	Neusidl b. Güssing	AUT	Güssing
132	Ferenczlak	Rankovci	SLN	Tišina
133	Füsthegyirokány	Rauhriegel	AUT	Oberwart
134	Füztű	→ <i>Csénye</i>	HUN	Sárvári
135	Ganócs	Gamischdorf	AUT	Güssing
136	Gasztony	Gasztony	HUN	Szentgotthárdi
137	Gércze	Gérce	HUN	Sárvári
138	Gercse	Gritsch	AUT	Jennersdorf
139	Geregye	→ <i>Gyanógeregye</i>	HUN	Szombathelyi
140	Gerőháza	Lončarovci	SLN	Moravske Toplice
141	Gerőudvar	Ocinje	SLN	Rogasovci
142	Gerse	→ <i>Gersekarát</i>	HUN	Vasvári
143	Gesztenyész	Kuštánovci	SLN	Puconci
144	Góbórfalva	Goberling	AUT	Oberwart
145	Gór	Gór	HUN	Sárvári
146	Gödörháza	→ <i>Magyarszombatfa</i>	HUN	Körmendi
147	Görhegy	Gerlinci	SLN	Cankova
148	Gösfa	Gösfa	HUN	Zalaegerszegi
149	Grodno	Grodno	AUT	Oberwart
151	Gyanafa	Ženavlje	SLN	Gornji Petrovci
152	Gyanafalva	Jennersdorf	AUT	Jennersdorf
153	Gyanó	→ <i>Gyanógeregye</i>	HUN	Szombathelyi
154	Gyepüfűzes	Kohfidisch	AUT	Oberwart
155	Gyimótfalva	Jormannsdorf	AUT	Oberwart

Sor-szám	A település neve (1914)	A település neve (2014)	Ország (2014)	Járás/Bezirk/Občina (2014)
156	Gyöngyösapáti	→ <i>Gencsapáti</i>	HUN	Szombathelyi
157	Gyöngyösfő	Günseck	AUT	Oberwart
158	Gyöngyöshermán	→ <i>Szombathely</i>	HUN	Szombathelyi
159	Gyöngyösszentkereszt	→ <i>Táplánszentkereszt</i>	HUN	Szombathelyi
160	Gyöngyösszöllős	→ <i>Szombathely</i>	HUN	Szombathelyi
161	Győrvár	Győrvár	HUN	Vasvári
162	Halastó	Halastó	HUN	Körmendi
163	Halmosfő	Gorica	SLN	Puconci
164	Halogy	Halogy	HUN	Körmendi
165	Hámortó	Hammerteich	AUT	Oberpullendorf
166	Hamvasd	Aschau i. Bgld.	AUT	Oberwart
167	Harasztifalu	Harasztifalu	HUN	Körmendi
168	Hármasfalu	Oberpodgoria	AUT	Oberwart
169	Háromház	→ <i>Magyarlak</i>	HUN	Szentgotthárdi
170	Háromsátor	Dreihütten	AUT	Oberwart
171	Hárspatak	Limbach i. Bgld.	AUT	Güssing
172	Határfalva	Kramarovci	SLN	Rogasovci
173	Határfő	Schmiedrait	AUT	Oberwart
174	Hegyfalu	Hegyfalu	HUN	Sárvári
175	Hegyhátgyertyános	→ <i>Bejcgertyános</i>	HUN	Sárvári
176	Hegyháthodász	Hegyháthodász	HUN	Körmendi
177	Hegyhátkisbér	→ <i>Bérbaltavár</i>	HUN	Vasvári
178	Hegyhátsál	Hegyhátsál	HUN	Körmendi
179	Hegyhátszentjakab	Hegyhátszentjakab	HUN	Körmendi
180	Hegyhátszentmárton	Hegyhátszentmárton	HUN	Körmendi
181	Hegyhátszentpéter	Hegyhátszentpéter	HUN	Vasvári
182	Hegyszoros	Sotina	SLN	Rogasovci
183	Herény	→ <i>Szombathely</i>	HUN	Szombathelyi
184	Hidasdrákosd	Kroisegg	AUT	Oberwart
185	Hidashollós	→ <i>Egyházashollós</i>	HUN	Körmendi
186	Horvátsencs	Kroatisch Tschantschendorf	AUT	Güssing
187	Horvátfalva	Kroboteck	AUT	Jennersdorf
188	Horváthásos	Kroatisch Ehrendorf	AUT	Güssing
189	Horvátlövő	Horvátlövő	HUN	Szombathelyi
190	Horvátnádalja	→ <i>Körmend</i>	HUN	Körmendi
191	Hosszúpereszteg	Hosszúpereszteg	HUN	Sárvári
192	Hosszúszeg	Langeck i. Bgld.	AUT	Oberpullendorf
193	Hosszúszeghuta	Glashütten b. L. i. Bgld.	AUT	Oberpullendorf
194	Hovárdos	Harmisch	AUT	Oberwart
195	Ikervár	Ikervár	HUN	Sárvári
196	Inczéd	Dürnbach i. Bgld.	AUT	Oberwart
197	Ispánk	Ispánk	HUN	Körmendi
198	Iváncz	Ivanc	HUN	Körmendi
199	Ivánegerszeg	→ <i>Vasegerszeg</i>	HUN	Sárvári
200	Ivánfalva	Vanča Vas	SLN	Tišina
201	Izsákfa	→ <i>Celldömölk</i>	HUN	Celldömölki
202	Ják	Ják	HUN	Szombathelyi
203	Jakabháza	→ <i>Szentgotthárd</i>	HUN	Szentgotthárdi
204	Jánosháza	Jánosháza	HUN	Celldömölki
205	Jegenyész	Topolovci	SLN	Cankova
206	Jobbágyújfalu	Rohrbach a. d. Teich	AUT	Oberwart
207	Kajd	→ <i>Tanakajd</i>	HUN	Szombathelyi

Sor-szám	A település neve (1914)	A település neve (2014)	Ország (2014)	Járás/Bezirk/Občina (2014)
208	Káld	Káld	HUN	Sárvári
209	Kám	Kám	HUN	Vasvári
210	Kámon	→ Szombathely	HUN	Szombathelyi
211	Kapornak	Krplivnik	SLN	Hodoš
212	Karácsfa	Hagensdorf i. Bgld.	AUT	Güssing
213	Karakó	Karakó	HUN	Celldömölki
214	Karátfold	→ Gersekarát	HUN	Vasvári
215	Károlyfa	Korovci	SLN	Cankova
216	Katafa	Katafa	HUN	Körmendi
217	Keléd	Keléd	HUN	Celldömölki
218	Kemeneshőgyész	Kemeneshőgyész	HUN	Pápai
219	Kemeneskápolna	Kemeneskápolna	HUN	Celldömölki
220	Kemenesmagasi	Kemenesmagasi	HUN	Celldömölki
221	Kemenesmihályfa	Kemenesmihályfa	HUN	Celldömölki
222	Kemenespálfa	Kemenespálfa	HUN	Celldömölki
223	Kemenessömjén	Kemenessömjén	HUN	Celldömölki
224	Kemenesszentmárton	Kemenesszentmárton	HUN	Celldömölki
225	Kemenesszentpéter	Kemenesszentpéter	HUN	Pápai
226	Keményegerszeg	→ Vasegerszeg	HUN	Sárvári
227	Kemesmál	→ Kemestaródfa	HUN	Körmendi
228	Kenéz	Kenéz	HUN	Sárvári
229	Kenyeri	Kenyeri	HUN	Celldömölki
230	Kercza	→ Kercaszomor	HUN	Körmendi
231	Kerkafő	Čepinci	SLN	Šalovci
232	Kerkáskápolna	Kerkáskápolna	HUN	Körmendi
233	Kerkaszabadhegy	Stanjevci	SLN	Gornji Petrovci
234	Kiczléd	Kitzladen	AUT	Oberwart
235	Királyfalva	Königsdorf	AUT	Jennersdorf
236	Királyszék	Gornji Črnci	SLN	Cankova
237	Kisasszonyfalva	→ Vasasszonyfa	HUN	Szombathelyi
238	Kiscziklén	Kleinzicken	AUT	Oberwart
239	Kiscsömöte	→ Lukácsháza	HUN	Kőszegi
240	Kisdolány	→ Dolenci	SLN	Šalovci
241	Kisfalu	Pordašinci	SLN	Moravske Toplice
242	Kiskarasztos	Kleinbachselten	AUT	Oberwart
243	Kiskolozsvár	Glasing	AUT	Güssing
244	Kisköcsk	→ Köcsk	HUN	Celldömölki
245	Kiskölked	→ Rádóckölked	HUN	Körmendi
246	Kismákfa	→ Vasvár	HUN	Vasvári
247	Kismálnás	Mlajtinci	SLN	Moravske Toplice
248	Kismáriahavas	Fikšinci	SLN	Rogasovci
249	Kisnarda	→ Narda	HUN	Szombathelyi
250	Kispöse	→ Gyöngyösfalu	HUN	Kőszegi
251	Kisrákos	Kisrákos	HUN	Körmendi
252	Kissároslak	→ Egyházsrádóc	HUN	Körmendi
253	Kissitke	→ Sitke	HUN	Sárvári
254	Kissomlyó	Kissomlyó	HUN	Celldömölki
255	Kistótlak	Windisch-Minihof	AUT	Jennersdorf
256	Kisunyor	Kisunyor	HUN	Szombathelyi
257	Kisvaskút	Eisenhüttl	AUT	Güssing
258	Kisszentmihály	Kleinpetersdorf	AUT	Oberwart
259	Kisszerdahely	Središče	SLN	Moravske Toplice

Sor-szám	A település neve (1914)	A település neve (2014)	Ország (2014)	Járás/Bezirk/ Občina (2014)
260	Kisszombat	Černelavci	SLN	Murska Sobota
261	Kóloom	Kulm im Bgld.	AUT	Güssing
262	Kondorfa	Kondorfa	HUN	Szentgotthárdi
263	Korong	Krog	SLN	Murska Sobota
264	Kosárháza	Košarovci	SLN	Gornji Petrovci
265	Kotormány	→ <i>Bajánsenye</i>	HUN	Körmendi
266	Kozmafa	→ <i>Olaszfa</i>	HUN	Vasvári
267	Kőhida	Gederovci	SLN	Tišina
268	Kölesvölgy	Prosečka Vas	SLN	Puconci
269	Kőpatak	Steinbach i. Bgld.	AUT	Oberpullendorf
270	Körmend	Körmend	HUN	Körmendi
271	Köröstyén	Grieselstein	AUT	Jennersdorf
272	Kőszeg	Kőszeg	HUN	Kőszegi
273	Kőszegdoroszló	Kőszegdoroszló	HUN	Kőszegi
274	Kőszegpaty	Kőszegpaty	HUN	Kőszegi
275	Kőszegszerdahely	Kőszegszerdahely	HUN	Kőszegi
276	Köveskút	→ <i>Salköveskút</i>	HUN	Szombathelyi
277	Kukmér	Kukmirn	AUT	Güssing
278	Kulcsárfalu	Allersdorf i. Bgld.	AUT	Oberwart
279	Kúpfalva	Kogl i. Bgld.	AUT	Oberpullendorf
280	Kuzma	Kuzma	SLN	Kuzma
281	Lakháza	Lucova	SLN	Gornji Petrovci
282	Lantosfalva	Bubendorf i. Bgld.	AUT	Oberpullendorf
283	Lapinsolaszi	Wallendorf	AUT	Jennersdorf
284	Lapincsújtelek	Neustift a. d. Lafnitz	AUT	Oberwart
285	Lehomér	Lemerje	SLN	Puconci
286	Léka	Lockenhaus	AUT	Oberpullendorf
287	Lendvakirályfa	Krašči	SLN	Cankova
288	Lendvakislak	Krnci	SLN	Moravske Toplice
289	Lendvanemesd	Nemčavci	SLN	Murska Sobota
290	Létér	Lebenbrunn	AUT	Oberpullendorf
291	Liba	Minihof-Liebau	AUT	Jennersdorf
292	Lipárt	→ <i>Tanakajd</i>	HUN	Szombathelyi
293	Lipócz	Steinfurt	AUT	Güssing
294	Lipótfalva	Loipersdorf i. Bgld.	AUT	Oberwart
295	Lovászd	Lusing	AUT	Güssing
296	Lődös	Litzelsdorf	AUT	Oberwart
297	Ludad	→ <i>Gyöngyösfalu</i>	HUN	Kőszegi
298	Lukácsfa	Lukačevci	SLN	Moravske Toplice
299	Lukácsháza	Lukácsháza	HUN	Kőszegi
300	Magasfok	Martinje	SLN	Gornji Petrovci
301	Magasfok	Trdkova	SLN	Kuzma
302	Magashegy	Neudauberg	AUT	Güssing
303	Magyargencs	Magyargencs	HUN	Pápai
304	Magyarkeresztes	→ <i>Vaskeresztes</i>	HUN	Szombathelyi
305	Magyarlak	Magyarlak	HUN	Szentgotthárdi
306	Magyarnádálja	Magyarnádálja	HUN	Körmendi
307	Magyarszombatfa	Magyarszombatfa	HUN	Körmendi
308	Malomgödör	Mühlgraben	AUT	Jennersdorf
309	Máriafalva	Mariasdorf	AUT	Oberwart
310	Márkusháza	Markišavci	SLN	Murska Sobota
311	Marokrét	Markovci	SLN	Šalovci

Sor-szám	A település neve (1914)	A település neve (2014)	Ország (2014)	Járás/Bezirk/Občina (2014)
312	Mártonhely	Martjanci	SLN	Moravske Toplice
313	Mátyásdomb	Mačkovci	SLN	Puconci
314	Megyehíd	Megyehíd	HUN	Sárvári
315	Mencsér	Rettenbach	AUT	Oberwart
316	Mérem	Miedlingsdorf	AUT	Oberwart
317	Mersevát	Mersevát	HUN	Celldömölki
318	Meszlen	Meszlen	HUN	Szombathelyi
319	Mészvölgy	Kalch	AUT	Jennersdorf
320	Mezővár	Suhi Vrh	SLN	Moravske Toplice
321	Mezővár	Tešanovci	SLN	Moravske Toplice
322	Mikosszéplak	Mikosszéplak	HUN	Vasvári
323	Molnasecső	Molnasecső	HUN	Körmendi
324	Monyorókerék	Eberau	AUT	Güssing
325	Mottolyád	Motovilci	SLN	Grad
326	Muracsermely	Murski Črinci	SLN	Tišina
327	Murafüzes	Tropovci	SLN	Tišina
328	Murahalmos	Kupšinci	SLN	Murska Sobota
329	Murapetróc	Murski Petrovci	SLN	Tišina
330	Muraszentes	Satahovci	SLN	Murska Sobota
331	Muraszombat	Murska Sobota	SLN	Murska Sobota
332	Muravárhely	Gradišče	SLN	Tišina
333	Musznya	Moščanci	SLN	Puconci
334	Nád	Rohr i. Bgld.	AUT	Güssing
335	Nádasd	Nádasd	HUN	Körmendi
336	Nádkút	Rohrbrunn	AUT	Jennersdorf
337	Nádorfa	Neradnovci	SLN	Gornji Petrovci
338	Nagyasszonyfalva	→ <i>Vasasszonyfa</i>	HUN	Szombathelyi
339	Nagycsákány	→ <i>Csákánydoroszló</i>	HUN	Körmendi
340	Nagycsömöte	→ <i>Lukácsháza</i>	HUN	Kőszegi
341	Nagydolány	→ <i>Dolenci</i>	SLN	Šalovci
342	Nagyfalva	Mogersdorf	AUT	Jennersdorf
343	Nagygencs	→ <i>Gencsapáti</i>	HUN	Szombathelyi
344	Nagykarasztos	Grossbachselten	AUT	Oberwart
345	Nagyköcsk	→ <i>Köcsk</i>	HUN	Celldömölki
346	Nagykölked	Nagykölked	HUN	Körmendi
347	Nagymákfa	→ <i>Vasvár</i>	HUN	Vasvári
348	Nagymizdó	Nagymizdó	HUN	Körmendi
349	Nagynarda	→ <i>Narda</i>	HUN	Szombathelyi
350	Nagypöse	→ <i>Gyöngyösfalu</i>	HUN	Kőszegi
351	Nagyrákos	Nagyrákos	HUN	Körmendi
352	Nagysároslak	Moschendorf	AUT	Güssing
353	Nagysimonyi	Nagysimonyi	HUN	Celldömölki
354	Nagysitke	→ <i>Sitke</i>	HUN	Sárvári
355	Nagyszentmihály	Grosspetersdorf	AUT	Oberwart
356	Nagytilaj	Nagytilaj	HUN	Vasvári
357	Nagyótlak	Selo	SLN	Moravske Toplice
358	Nagyunyom	→ <i>Balogunyom</i>	HUN	Szombathelyi
359	Nárai	Nárai	HUN	Szombathelyi
360	Nemesbőd	Nemesbőd	HUN	Szombathelyi
361	Nemescsó	Nemescsó	HUN	Kőszegi
362	Nemeshollós	→ <i>Nemesrempehollós</i>	HUN	Körmendi
363	Nemeskeresztúr	Nemeskeresztúr	HUN	Celldömölki

Sor-szám	A település neve (1914)	A település neve (2014)	Ország (2014)	Járás/Bezirk/ Občina (2014)
364	Nemeskocs	Nemeskocs	HUN	Cellödölki
365	Nemeskolta	Nemeskolta	HUN	Szombathelyi
366	Nemesmedves	Nemesmedves	HUN	Szentgotthárdi
367	Németbükkös	Deutsch Bieling	AUT	Güssing
368	Németcizklény	Eisenzicken	AUT	Oberwart
369	Németcsencs	Deutsch Tschantschendorf	AUT	Güssing
370	Németgyirót	Deutsch Gerisdorf	AUT	Oberpullendorf
371	Némethásos	Deutsch Ehrendorf	AUT	Güssing
372	Némethidegkút	Deutsch Kaltenbrunn	AUT	Jennersdorf
373	Németkeresztes	→ <i>Vaskeresztes</i>	HUN	Szombathelyi
374	Németlak	Deutsch Minihof	AUT	Jennersdorf
375	Németlövő	Deutsch Schützen	AUT	Oberwart
376	Németszecsöd	→ <i>Magyarszecsöd</i>	HUN	Körmendi
377	Németszentgrót	Gerersdorf bei Güssing	AUT	Güssing
378	Németújvár	Güssing	AUT	Güssing
379	Niczka	Nick	HUN	Sárvári
380	Nyögér	Nyögér	HUN	Sárvári
381	Óbér	Olbendorf	AUT	Güssing
382	Óhodász	Althodis	AUT	Oberwart
383	Ókörtvélyes	Eltendorf	AUT	Jennersdorf
384	Olád	→ <i>Szombathely</i>	HUN	Szombathelyi
385	Oláhcziklény	Spitzzicken	AUT	Oberwart
386	Olaszka	→ <i>Olaszfa</i>	HUN	Vasvári
387	Ondód	→ <i>Torony</i>	HUN	Szombathelyi
388	Orbánfalu	Urbersdorf	AUT	Güssing
389	Orfalu	Orfalu	HUN	Szentgotthárdi
390	Ostffyasszonyfa	Ostffyasszonyfa	HUN	Cellödölki
391	Ószalónak	Altschlaining	AUT	Oberwart
392	Ottóháza	Otovci	SLN	Puconci
393	Ölbő	Ölbő	HUN	Sárvári
394	Őrálás	Oberdorf i. Bgld.	AUT	Oberwart
395	Őrfalu	Dankovci	SLN	Puconci
396	Őribajánháza	→ <i>Bajánsenye</i>	HUN	Körmendi
397	Őribánya	Bergwerk	AUT	Oberwart
398	Őribükkösd	Buchschachen	AUT	Oberwart
399	Őridobra	Neuhaus i. d. Wart	AUT	Oberwart
400	Őrihodos	Hodoš	SLN	Hodoš
401	Őrimagyarósd	Őrimagyarósd	HUN	Körmendi
402	Őriszentmárton	Sankt Martin i. d. Wart	AUT	Oberwart
403	Őriszentpéter	Őriszentpéter	HUN	Körmendi
404	Őrisziget	Siget i. d. Wart	AUT	Oberwart
405	Őzgödör	Rehrgraben	AUT	Güssing
406	Pácsony	Pácsony	HUN	Vasvári
407	Pálhegy	Poznanovci	SLN	Puconci
408	Pálmafa	Puževci	SLN	Puconci
409	Pankasz	Pankasz	HUN	Körmendi
410	Pápocz	Pápoc	HUN	Cellödölki
411	Pártosfalva	Prosenjakovci	SLN	Moravske Toplice
412	Pásztorháza	Stinatz	AUT	Güssing
413	Patafalva	Poppendorf i. Bgld.	AUT	Jennersdorf
414	Peczöl	Pecöl	HUN	Sárvári
415	Perenye	Perenye	HUN	Szombathelyi

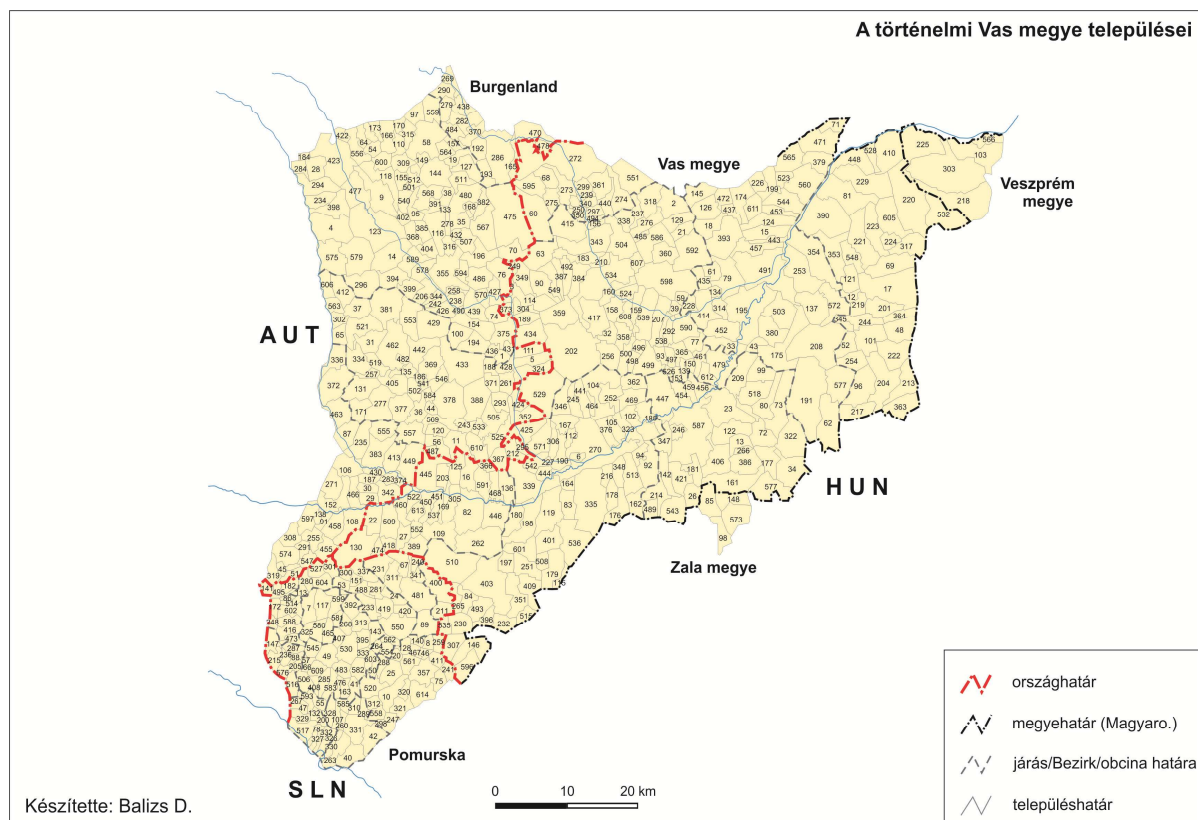
Sor-szám	A település neve (1914)	A település neve (2014)	Ország (2014)	Járás/Bezirk/Občina (2014)
416	Perestó	Pertoča	SLN	Rogasovci
417	Perint	→ Szombathely	HUN	Szombathelyi
418	Permise	→ Kétvölgy	HUN	Szentgotthárdi
419	Péterhegy	Gornji Petrovci	SLN	Gornji Petrovci
420	Petőfa	Peskovci	SLN	Gornji Petrovci
421	Petőmihályfa	Petőmihályfa	HUN	Vasvári
422	Pinkadombhát	Hochart	AUT	Oberwart
423	Pinkafő	Pinkafeld	AUT	Oberwart
424	Pinkakertes	Gaas	AUT	Güssing
425	Pinkamindszent	Pinkamindszent	HUN	Körmendi
426	Pinkamiske	Mischendorf	AUT	Oberwart
427	Pinkaóvár	Burg	AUT	Oberwart
428	Pinkatótfalu	Winten	AUT	Güssing
429	Pinkócz	Güttenbach	AUT	Güssing
430	Pócsfalu	Rosendorf	AUT	Jennersdorf
431	Pokolfalu	Höll	AUT	Oberwart
432	Polányfalva	Podler	AUT	Oberwart
433	Pónicz	Punitz	AUT	Güssing
434	Pornóapáti	Pornóapáti	HUN	Szombathelyi
435	Porpác	Porpác	HUN	Sárvári
436	Pószaszentkatalin	Sankt Kathrein i. Bgld.	AUT	Oberwart
437	Pósfa	Pósfa	HUN	Sárvári
438	Pörgölény	Pilgersdorf	AUT	Oberpullendorf
439	Pöszöny	Badersdorf	AUT	Oberwart
440	Pusztacsó	Pusztacsó	HUN	Kőszegi
441	Pusztarádócz	→ Rádóckölked	HUN	Körmendi
442	Pusztaszentmihály	Sankt Michael i. Bgld.	AUT	Güssing
443	Rábabogyoszló	→ Rábapaty	HUN	Sárvári
444	Rábadoroszló	→ Csákánydoroszló	HUN	Körmendi
445	Rábafüzes	→ Szentgotthárd	HUN	Szentgotthárdi
446	Rábagyarmat	Rábagyarmat	HUN	Szentgotthárdi
447	Rábahídvég	Rábahídvég	HUN	Vasvári
448	Rábakecskéd	→ Kenyeri	HUN	Celldömölki
449	Rábakeresztúr	Heiligenkreuz i. Lafnitzal	AUT	Jennersdorf
450	Rábakethely	→ Szentgotthárd	HUN	Szentgotthárdi
451	Rábakisfalud	→ Szentgotthárd	HUN	Szentgotthárdi
452	Rábakovácsi	→ Meggyeskovácsi	HUN	Sárvári
453	Rábakövesd	→ Jákfa	HUN	Sárvári
454	Rábamolnári	→ Püspökmolnári	HUN	Vasvári
455	Rábaőr	Oberdrosen	AUT	Jennersdorf
456	Rábapüspöki	→ Püspökmolnári	HUN	Vasvári
457	Rábasömjén	→ Sárvár	HUN	Sárvári
458	Rábaszentmárton	Sankt Martin a. d. Raab	AUT	Jennersdorf
459	Rábaszenttamás	→ Püspökmolnári	HUN	Vasvári
460	Rábatótfalu	→ Szentgotthárd	HUN	Szentgotthárdi
461	Rábatöttös	Rábatöttös	HUN	Szombathelyi
462	Rábort	Rauchwart i. Bgld.	AUT	Güssing
463	Radafalva	Rudersdorf	AUT	Jennersdorf
464	Rádóczújfalú	→ Egyházásrádóc	HUN	Körmendi
465	Radófa	Radovci	SLN	Grad
466	Raks	Rax	AUT	Jennersdorf
467	Rátkalak	Ratkovci	SLN	Moravske Toplice

Sor-szám	A település neve (1914)	A település neve (2014)	Ország (2014)	Járás/Bezirk/Občina (2014)
468	Rátót	Rátót	HUN	Szentgotthárdi
469	Rempehollós	→ <i>Nemesrempehollós</i>	HUN	Körmendi
470	Rendek	Liebling	AUT	Oberpullendorf
471	Répczelak	Répcelak	HUN	Sárvári
472	Répcseszentgyörgy	Répcseszentgyörgy	HUN	Sárvári
473	Rétállás	Ropoča	SLN	Rogasovci
474	Ritkaháza	→ <i>Kétvölgy</i>	HUN	Szentgotthárdi
475	Rohoncz	Rechnitz	AUT	Oberwart
476	Rónafő	Predanovci	SLN	Puconci
477	Rödöny	Riedlingsdorf	AUT	Oberwart
478	Rótfalva	Rattersdorf	AUT	Oberpullendorf
479	Rum	Rum	HUN	Szombathelyi
480	Rumpód	Rumpersdorf	AUT	Oberwart
481	Sal	Šalovci	SLN	Šalovci
482	Salafa	Schallendorf i. Bgld.	AUT	Güssing
483	Salamon	Šalamenci	SLN	Puconci
484	Salamonfalva	Salmannsdorf	AUT	Oberpullendorf
485	Salfa	→ <i>Salköveskút</i>	HUN	Szombathelyi
486	Sámfalva	Hannersdorf	AUT	Oberwart
487	Sándorhegy	Tschanigraben	AUT	Güssing
488	Sándorvölgy	Šulinci	SLN	Gornji Petrovci
489	Sárfimizdó	Sárfimizdó	HUN	Vasvári
490	Sárosszék	Kotezicken	AUT	Oberwart
491	Sárvár	Sárvár	HUN	Sárvári
492	Sé	Sé	HUN	Szombathelyi
493	Senyeháza	→ <i>Bajánsenye</i>	HUN	Körmendi
494	Seregélyháza	→ <i>Gyöngyösfalu</i>	HUN	Kőszegi
495	Seregháza	Serdica	SLN	Rogasovci
496	Sorkikápolna	Sorkikápolna	HUN	Szombathelyi
497	Sorkikisfalud	→ <i>Sorkifalud</i>	HUN	Szombathelyi
498	Sorkipolány	→ <i>Sorokpolány</i>	HUN	Szombathelyi
499	Sorkitótfalu	→ <i>Sorkikápolna</i>	HUN	Szombathelyi
500	Sorokújfalu	→ <i>Sorokpolány</i>	HUN	Szombathelyi
501	Sóshegy	Sulzriegel	AUT	Oberwart
502	Sóskútfa	Sulz i. Bgld.	AUT	Güssing
503	Sótóny	Sótóny	HUN	Sárvári
504	Söpte	Söpte	HUN	Szombathelyi
505	Strém	Strem	AUT	Güssing
506	Sűrűház	Strukovci	SLN	Puconci
507	Szabar	Zuberbach	AUT	Oberwart
508	Szaknyér	Szaknyér	HUN	Körmendi
509	Szakonyfalu	Szakonyfalu	HUN	Szentgotthárdi
510	Szalafő	Szalafő	HUN	Körmendi
511	Szalónakhuta	Glashütten b. Schlaining	AUT	Oberwart
512	Szalónakújtelek	Neustift b. Schlaining	AUT	Oberwart
513	Szarvaskend	Szarvaskend	HUN	Körmendi
514	Szarvaslak	Rogasovci	SLN	Rogasovci
515	Szatta	Szatta	HUN	Körmendi
516	Szécsényfa	Skakovci	SLN	Cankova
517	Szécsénykút	Petanjeci	SLN	Tišina
518	Szemenye	Szemenye	HUN	Vasvári
519	Szénásgödör	Heugraben	AUT	Güssing

Sor-szám	A település neve (1914)	A település neve (2014)	Ország (2014)	Járás/Bezirk/Občina (2014)
520	Szentbátor	Sebeborci	SLN	Moravske Toplice
521	Szentelek	Stegersbach	AUT	Güssing
522	Szentgotthárd	Szentgotthárd	HUN	Szentgotthárdi
523	Szentivánfa	→ <i>Uraiújfalu</i>	HUN	Sárvári
524	Szentkirály	→ <i>Szombathely</i>	HUN	Szombathelyi
525	Szentkút	Heiligenbrunn	AUT	Güssing
526	Szentlénárt	→ <i>Sorkifalud</i>	HUN	Szombathelyi
527	Szentmátyás	Matjasevci	SLN	Kuzma
528	Szentmiklósfa	→ <i>Pápoc</i>	HUN	Celldömölki
529	Szentpéterfa	Szentpéterfa	HUN	Szombathelyi
530	Szentsebestyén	Pečarovci	SLN	Puconci
531	Szépúr	Schönherrn	AUT	Oberwart
532	Szergény	Szergény	HUN	Celldömölki
533	Szombatfa	Sumetendorf	AUT	Güssing
534	Szombathely	Szombathely	HUN	Szombathelyi
535	Szomorócz	→ <i>Kercaszomor</i>	HUN	Körmendi
536	Szőcze	Szőce	HUN	Körmendi
537	Talapatka	→ <i>Szentgotthárd</i>	HUN	Szentgotthárdi
538	Tana	→ <i>Tanakajd</i>	HUN	Szombathelyi
539	Táplánfa	→ <i>Táplánszentkereszt</i>	HUN	Szombathelyi
540	Tarcsa	Bad Tatzmannsdorf	AUT	Oberwart
541	Taródcsecs	Tudersdorf	AUT	Güssing
542	Taródfa	→ <i>Kemestaródfa</i>	HUN	Körmendi
543	Telekes	Telekes	HUN	Vasvári
544	Terestyénjákfa	→ <i>Jákfa</i>	HUN	Sárvári
545	Tiborfa	Vadarci	SLN	Puconci
546	Tobaj	Tobaj	AUT	Güssing
547	Tóka	Tauka	AUT	Jennersdorf
548	Tokorcs	Tokorcs	HUN	Celldömölki
549	Torony	Torony	HUN	Szombathelyi
550	Tótkeresztúr	Křiževci	SLN	Gornji Petrovci
551	Tömörd	Tömörd	HUN	Kőszegi
552	Újbalázsfalva	→ <i>Apátistvánfalva</i>	HUN	Szentgotthárdi
553	Újhegy	Neuberg i. Bgld.	AUT	Güssing
554	Újkökényes	Kukeč	SLN	Gornji Petrovci
555	Újkörtvélyes	Zahling	AUT	Jennersdorf
556	Újrétfalva	Wiesfleck	AUT	Oberwart
557	Újtelep	Neustift b. Güssing	AUT	Güssing
558	Újtölgyes	Noršinci	SLN	Moravske Toplice
559	Újvörösvágás	Redschlag	AUT	Oberwart
560	Uraiújfalu	Uraiújfalu	HUN	Sárvári
561	Úrdomb	Fokovci	SLN	Moravske Toplice
562	Úriszék	Panovci	SLN	Gornji Petrovci
563	Vághegy	Hackerberg	AUT	Güssing
564	Vágod	Holzschlag	AUT	Oberwart
565	Vámoscsalád	Vámoscsalád	HUN	Sárvári
566	Várkesző	Várkesző	HUN	Pápai
567	Városhodász	Markt Neuhodis	AUT	Oberwart
568	Városszalónak	Stadtschlaining	AUT	Oberwart
569	Várszentmiklós	Sankt Nikolaus	AUT	Güssing
570	Várújfalu	Woppendorf	AUT	Oberwart
571	Vasalja	Vasalja	HUN	Körmendi

Sor-szám	A település neve (1914)	A település neve (2014)	Ország (2014)	Járás/Bezirk/Občina (2014)
572	Vásárosmiske	Vásárosmiske	HUN	Sárvári
573	Vasboldogasszony	Vasboldogasszony	HUN	Zalaegerszegi
574	Vasdobra	Neuhaus a. Klausenbach	AUT	Jennersdorf
575	Vasfarkasfalva	Wolfau	AUT	Oberwart
576	Vashidegkút	Cankova	SLN	Cankova
577	Vashosszúfalu	Vashosszúfalu	HUN	Sárvári
578	Vasjobbágyi	Jabing	AUT	Oberwart
579	Vaskomját	Kemetten	AUT	Oberwart
580	Vaskorpád	Kruplivnik	SLN	Grad
581	Vaskovácsi	Kovacevci	SLN	Grad
582	Vaslak	Vaneča	SLN	Puconci
583	Vasnyíres	Brezovci	SLN	Puconci
584	Vasnyulfalu	Hasendorf i. Bgld.	AUT	Güssing
585	Vaspolony	Polana	SLN	Murska Sobota
586	Vassurány	Vassurány	HUN	Szombathelyi
587	Vasvár	Vasvár	HUN	Vasvári
588	Vasvecsés	Večeslavci	SLN	Rogasovci
589	Vasvörösvár	Rotenturm a. d. Pinka	AUT	Oberwart
590	Vasszécseny	Vasszécseny	HUN	Szombathelyi
591	Vasszentmihály	Vasszentmihály	HUN	Szentgotthárdi
592	Vát	Vát	HUN	Szombathelyi
593	Véghely	Krajna	SLN	Tišina
594	Velege	Welgersdorf	AUT	Oberwart
595	Velem	Velem	HUN	Kőszegi
596	Velemér	Velemér	HUN	Körmendi
597	Velike	Welten	AUT	Jennersdorf
598	Vép	Vép	HUN	Szombathelyi
599	Vidorlak	Vidonci	SLN	Grad
600	Villámos	Willersdorf	AUT	Oberwart
601	Viszák	Viszák	HUN	Körmendi
602	Vizlendva	Sveti Jurij	SLN	Rogasovci
603	Völgyes	Dolina	SLN	Puconci
604	Völgyköz	Dolič	SLN	Kuzma
605	Vönöczk	Vönöck	HUN	Celldőmölki
606	Vörthegey	Wörterberg	AUT	Güssing
607	Zanat	→ Szombathely	HUN	Szombathelyi
608	Zarkaháza	→ Szombathely	HUN	Szombathelyi
609	Zoltánháza	Zenkovci	SLN	Puconci
610	Zsámánd	Reinersdorf	AUT	Güssing
611	Zsédeny	Zsédeny	HUN	Sárvári
612	Zsennye	Zsennye	HUN	Szombathelyi
613	Zsida	→ Szentgotthárd	HUN	Szentgotthárdi
614	Zsidahegy	Vučja Gomila	SLN	Moravske Toplice

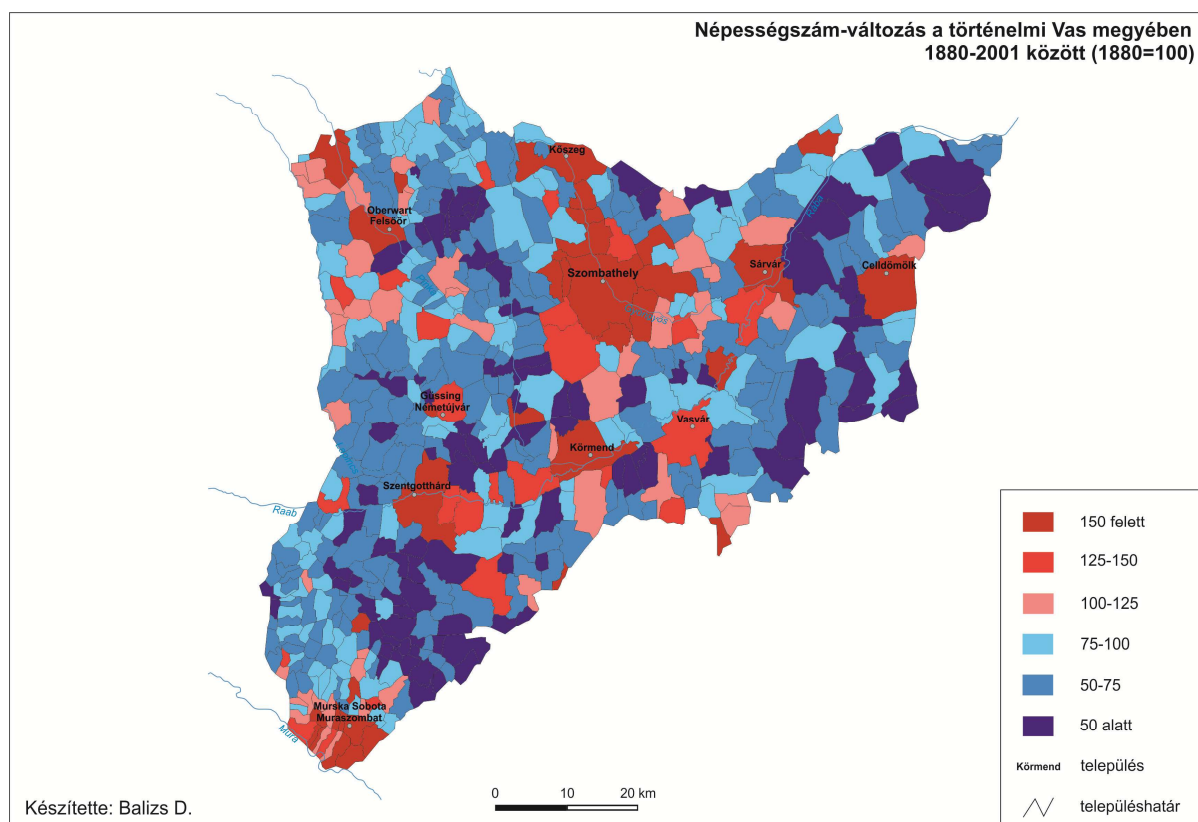
15. táblázat: A vizsgált terület települései

1. térkép: A történelmi Vas megye települései

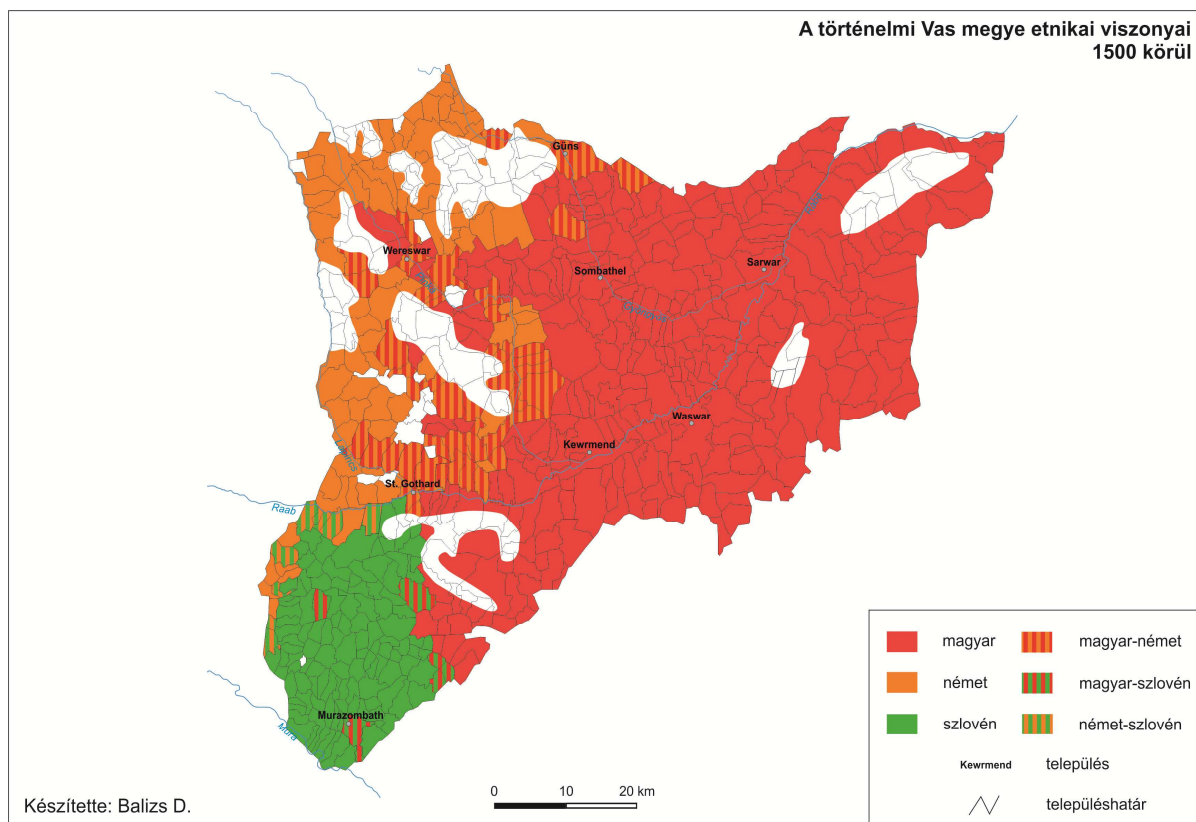
Forrás: ZENTAI L.–KÓSA P. 2005.

A települések sorszámaikat ld. 15. táblázat

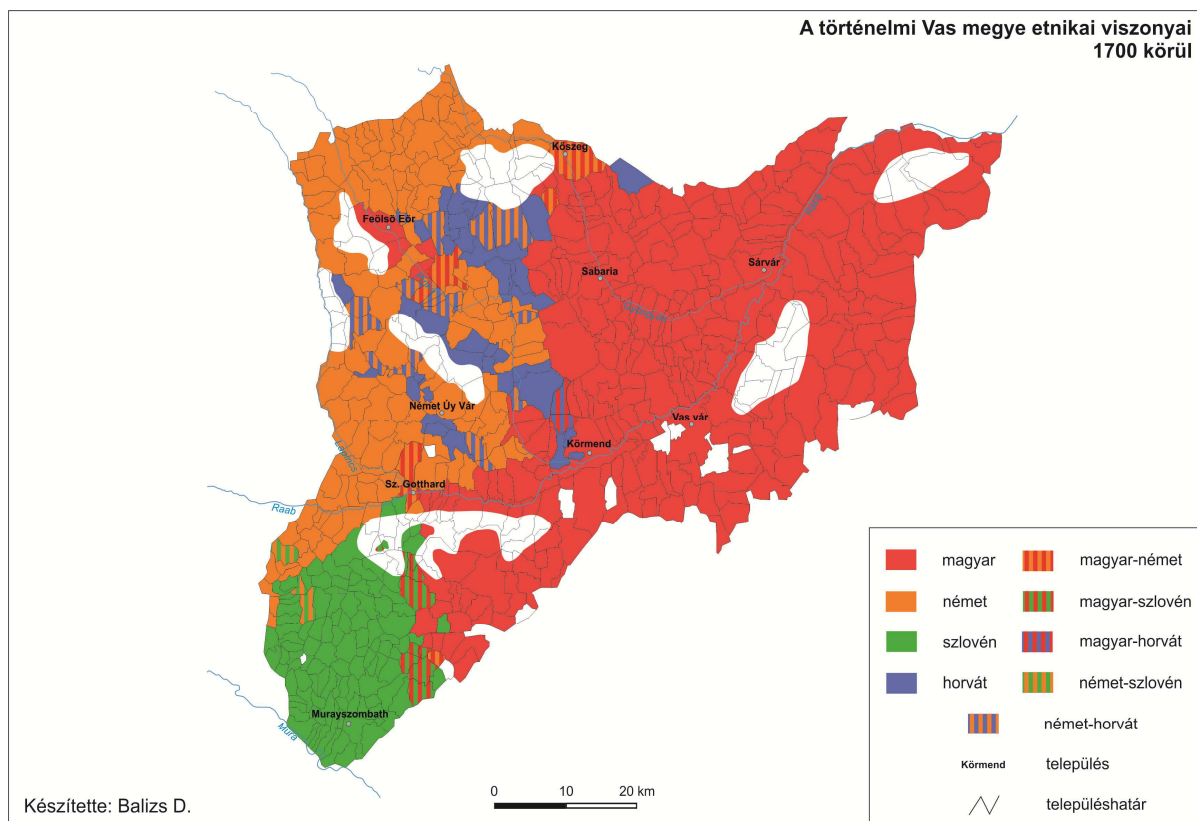
2. térkép: Népességszám-változás a történelmi Vas megyében 1880-2001 között

Forrás: 1880. évi magyar, illetve 2001. évi magyar, 2001. évi osztrák és 2002. évi szlovén népszámlálás alapján saját számítás

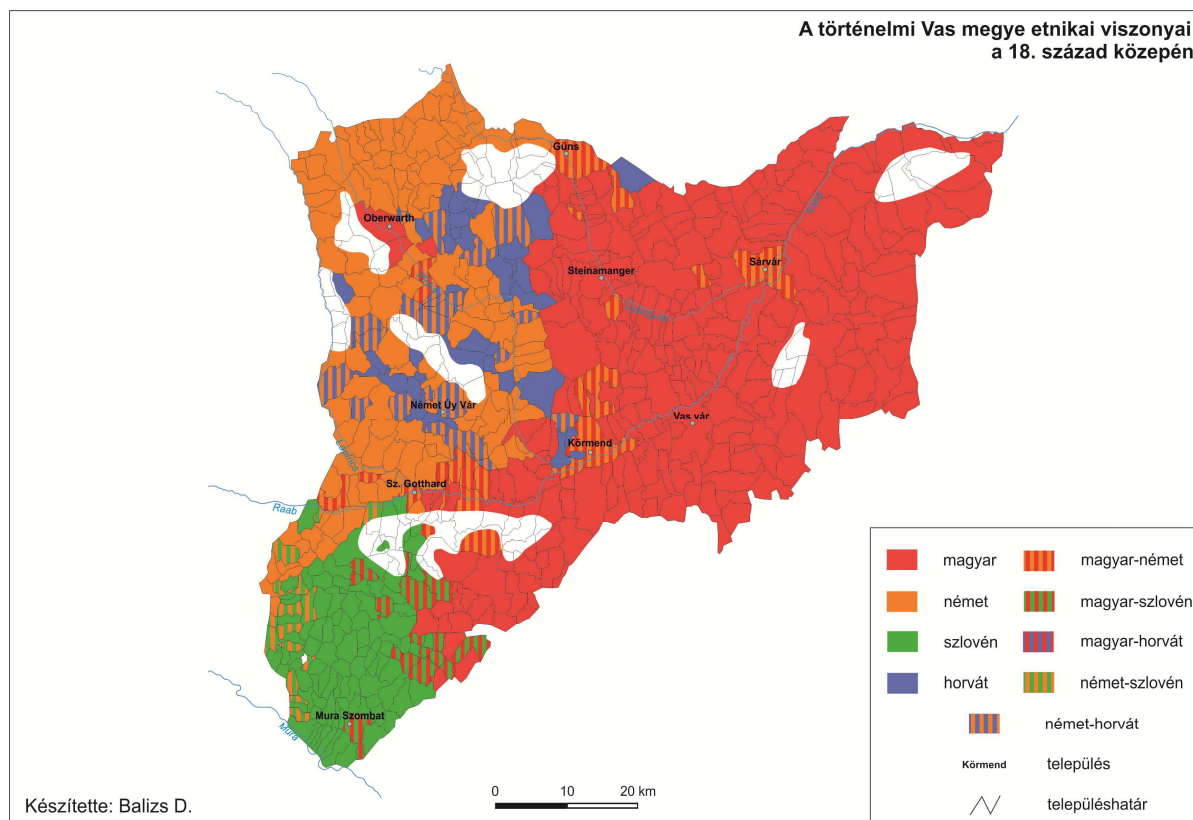
3. térkép: A történelmi Vas megye etnikai viszonyai 1500 körül

Forrás: CSÁNKI D. 1894, MOÓR E. 1929, KUBINYI A. 1996, MÁLYUSZ E. 2002, KRISTÓ GY. 2003, KOCSIS K. 2005a, 2005b, KOCSIS K.–BOTTLIK ZS. 2009 alapján saját becslés

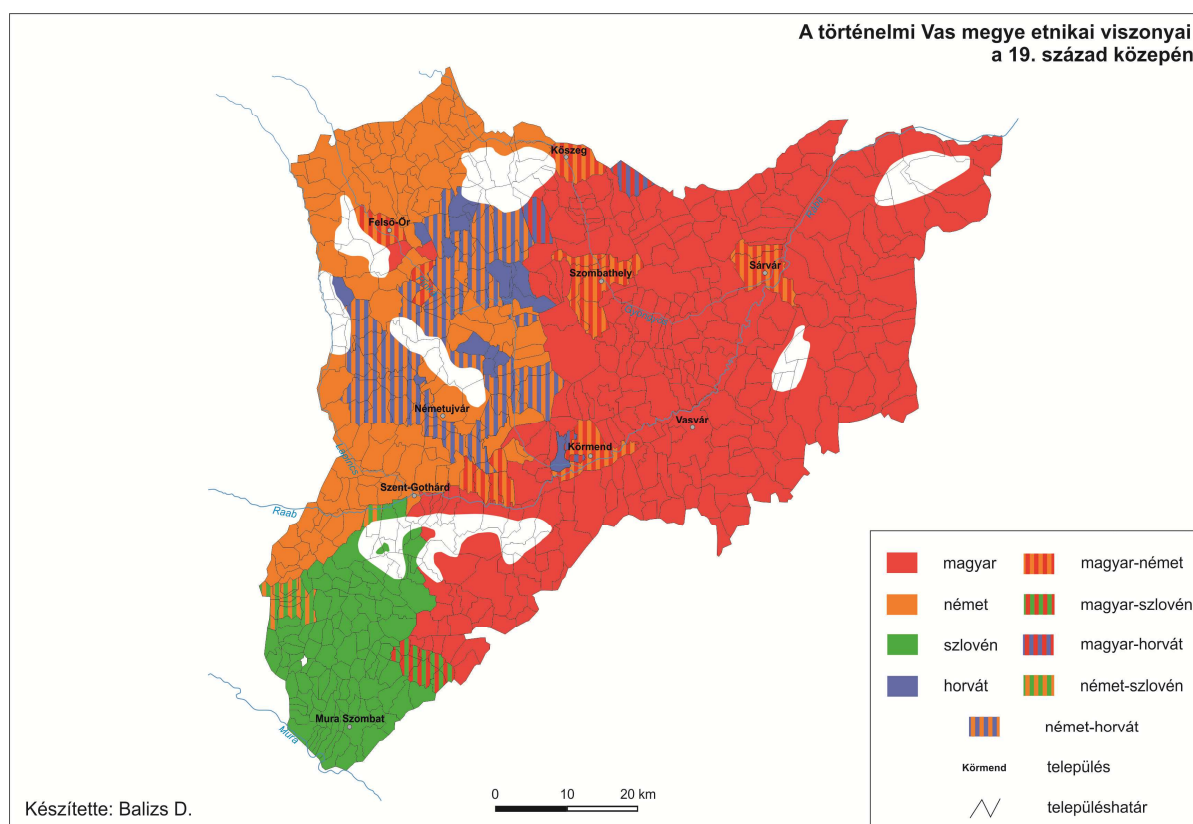
4. térkép: A történelmi Vas megye etnikai viszonyai 1700 körül

Forrás: ACSÁDY I. 1896, VÖRÖS K. 1962, ZIMÁNYI V. 1968, KOCSIS K.–BOTTLIK ZS. 2009 alapján saját becslés

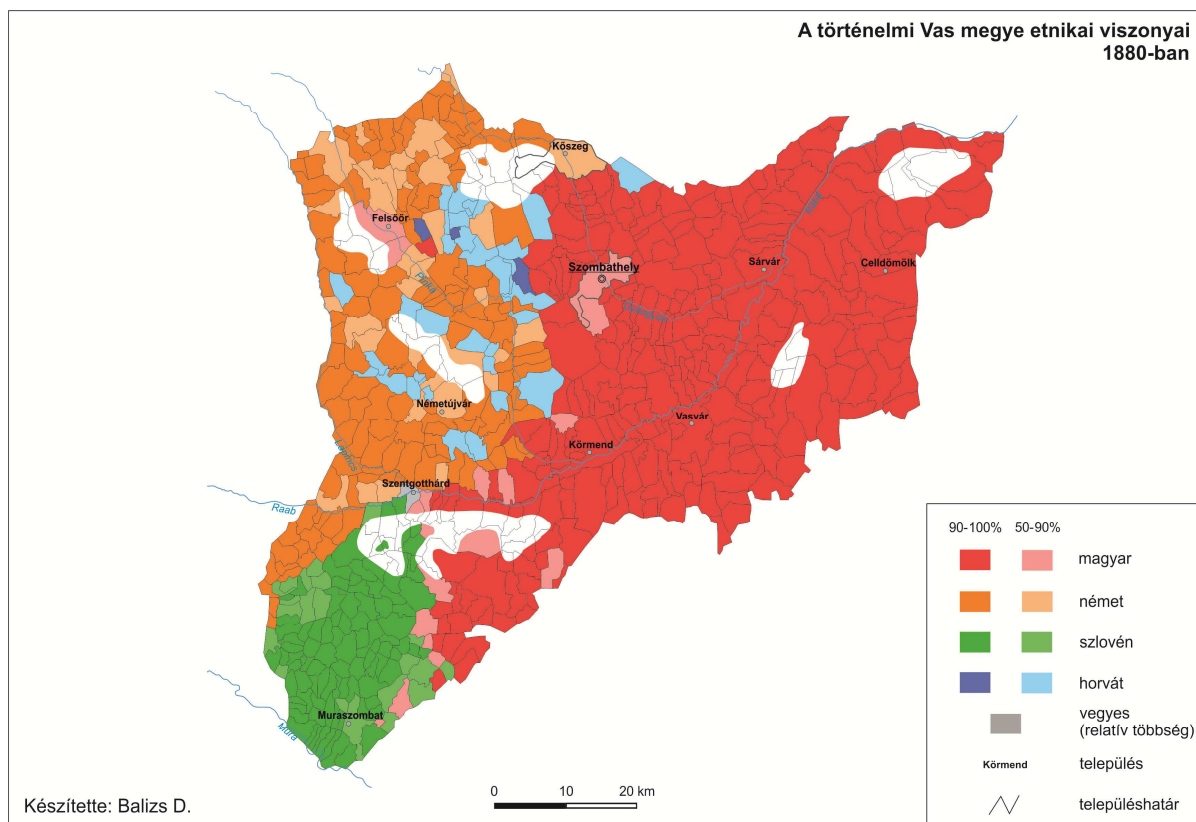
5. térkép: A történelmi Vas megye etnikai viszonyai a 18. század közepén

Forrás: VÁLYI A. 1796-99, MAGYARORSZÁG HELYSÉGEINEK... 1920, DANYI D.–DÁVID Z. 1960, VÖRÖS K. 1962, KOCIS K. 2005a, 2005b, KOCIS K.–BOTTLIK Zs. 2009 alapján saját becslés

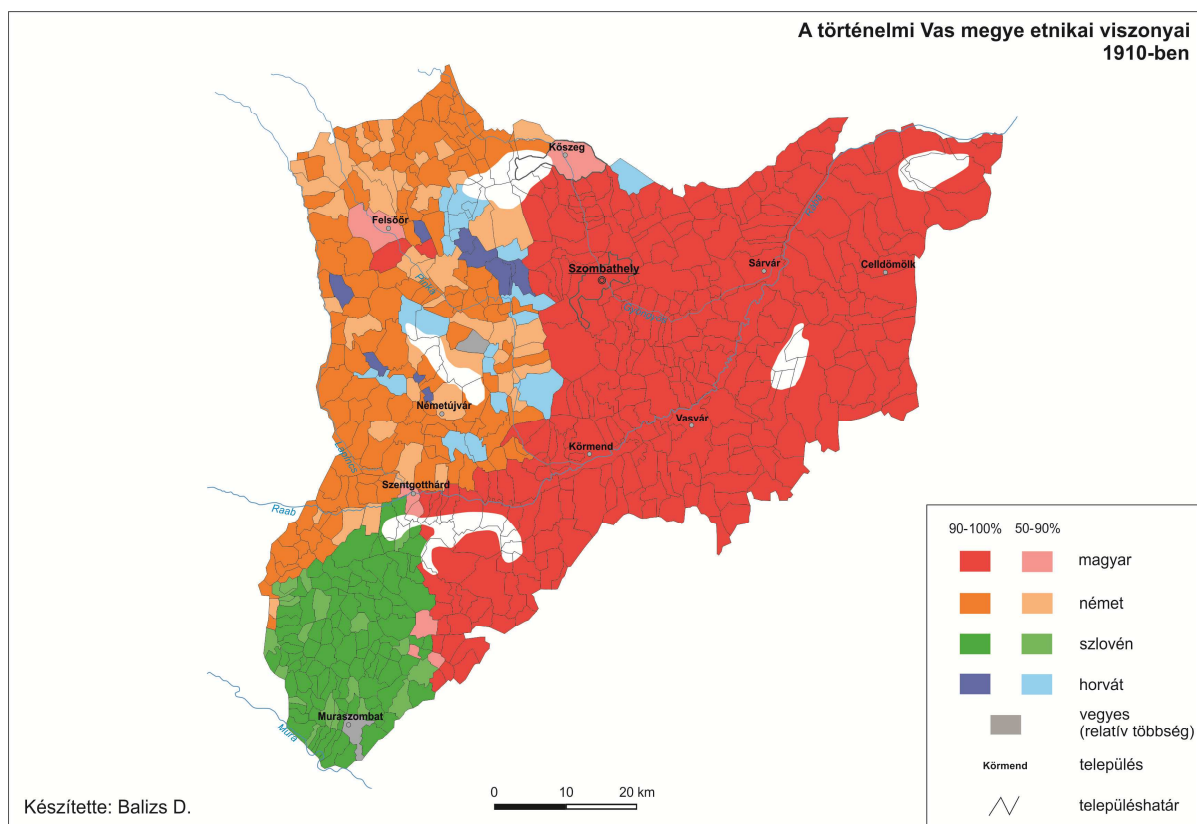

6. térkép: A történelmi Vas megye etnikai viszonyai a 19. század közepén

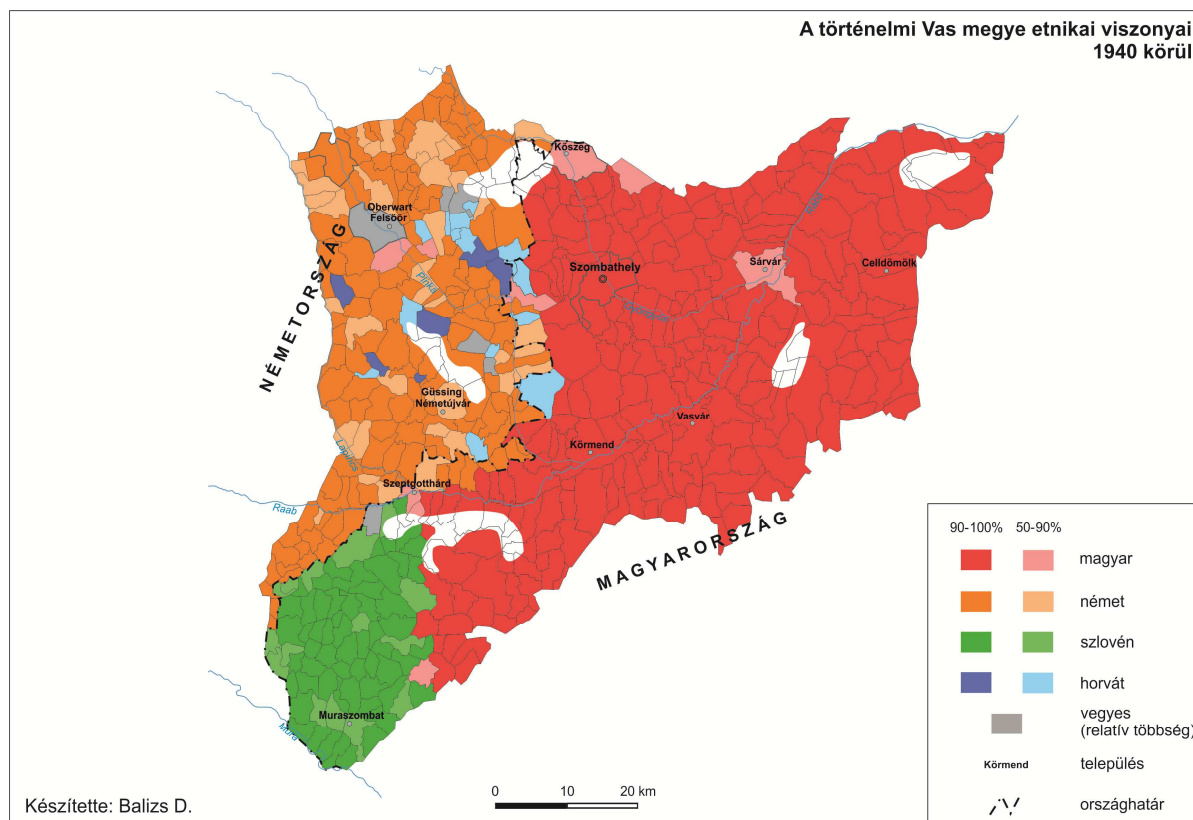
Forrás: NAGY L. 1828, FÉNYES E. 1836, 1851, WALLNER E. 1926, KOVÁCS M. 1942, VÖRÖS K. 1962, CSAPLOVICS J. 1990 alapján saját becslés

7. térkép: A történelmi Vas megye etnikai viszonyai 1880-ban
 Forrás: 1880. évi magyar népszámlálás (anyanyelv)

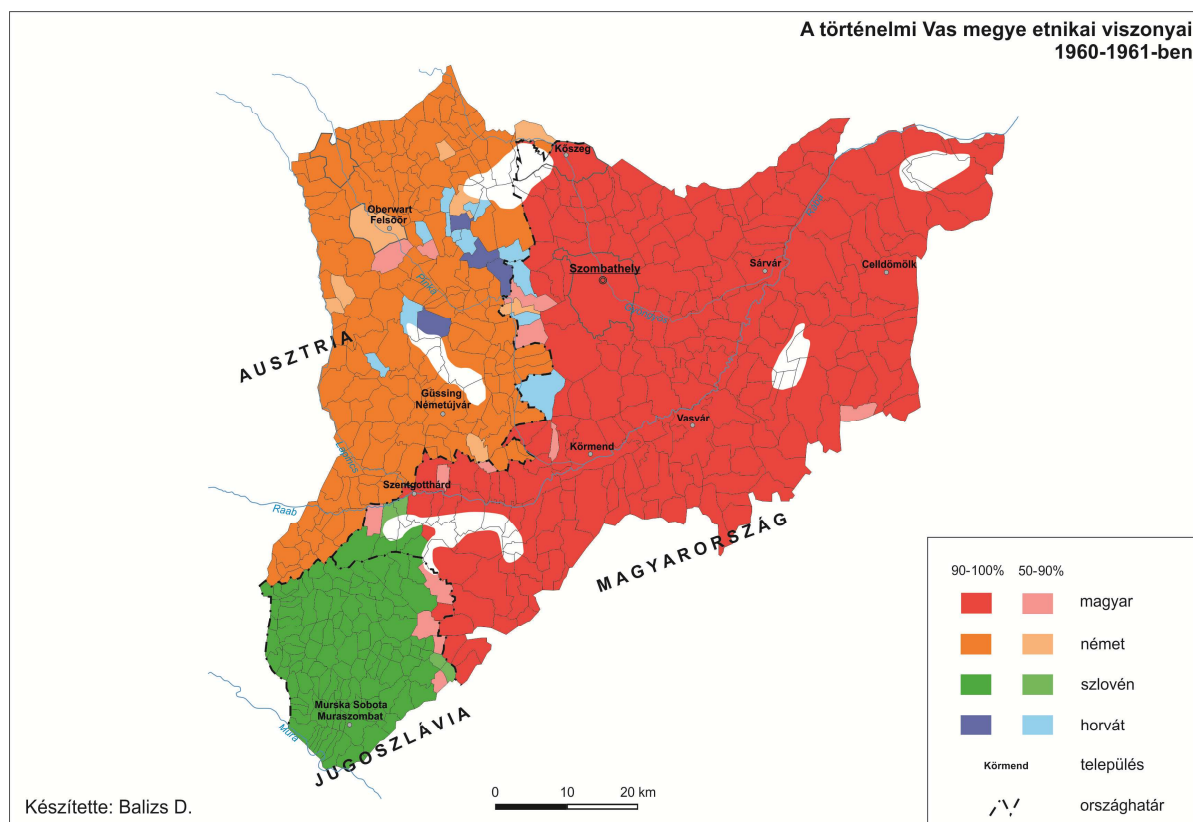

8. térkép: A történelmi Vas megye etnikai viszonyai 1910-ben
 Forrás: 1910. évi magyar népszámlálás (anyanyelv)

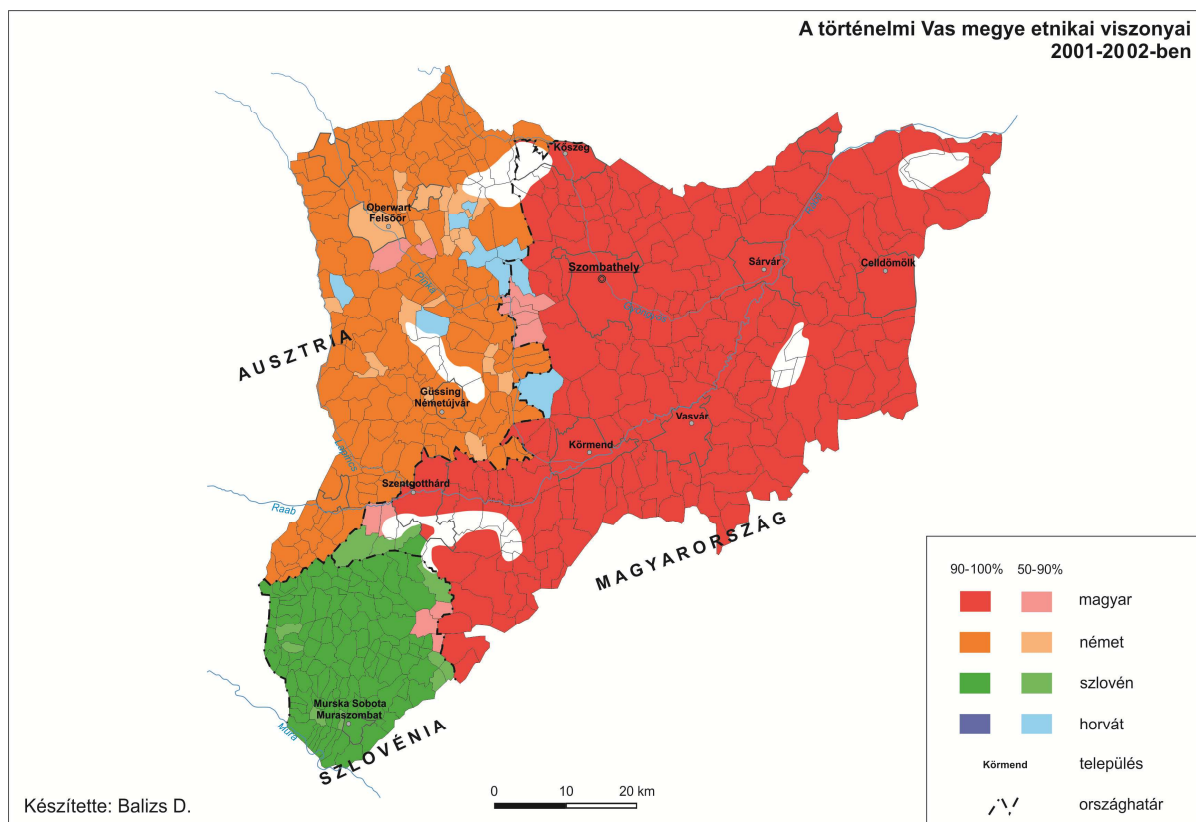
9. térkép: A vizsgált terület etnikai viszonyai 1940 körül

Forrás: 1934. évi osztrák népszámlálás („kulturkör nyelve”), illetve 1941. évi magyar népszámlálás (anyanyelv)

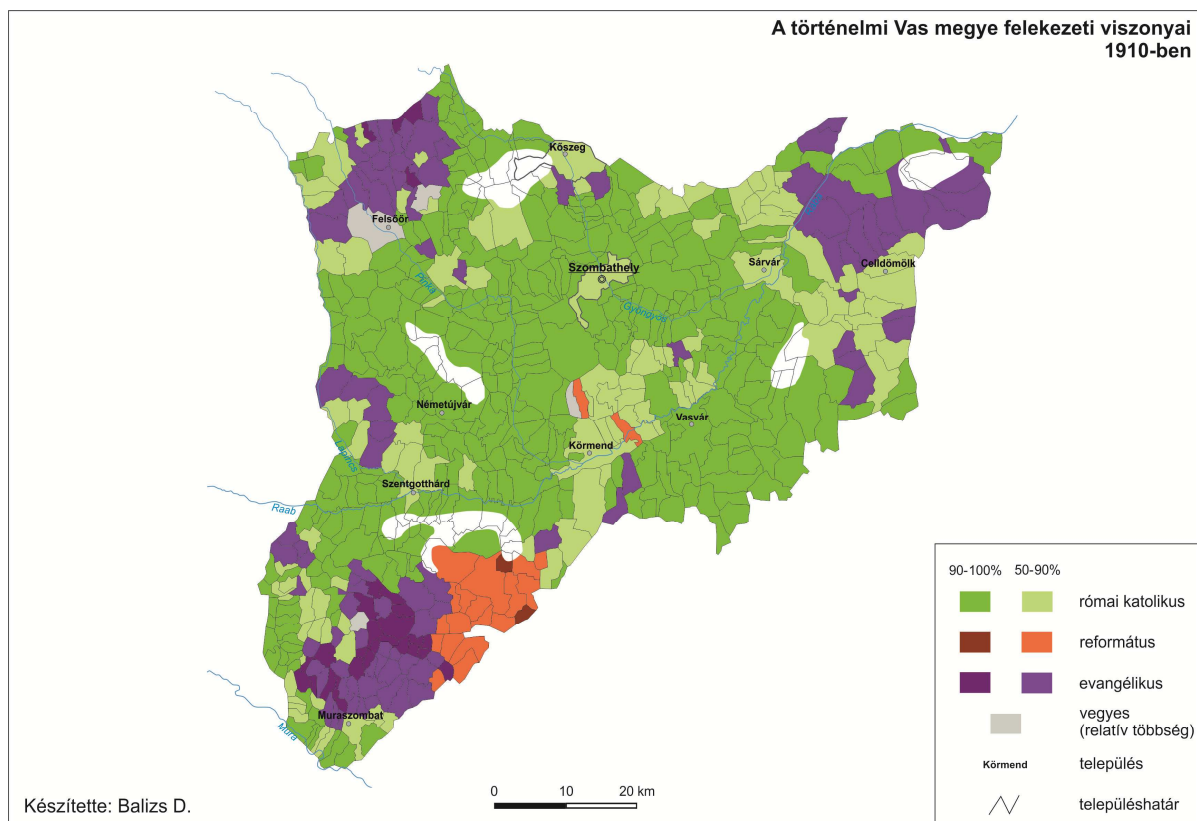
10. térkép: A vizsgált terület etnikai viszonyai 1960/1961-ben

Forrás: 1960. évi magyar népszámlálás (anyanyelv), illetve 1961. évi osztrák népszámlálás (köznyelv) és 1961. évi jugoszlávai népszámlálás (nemzetiség)

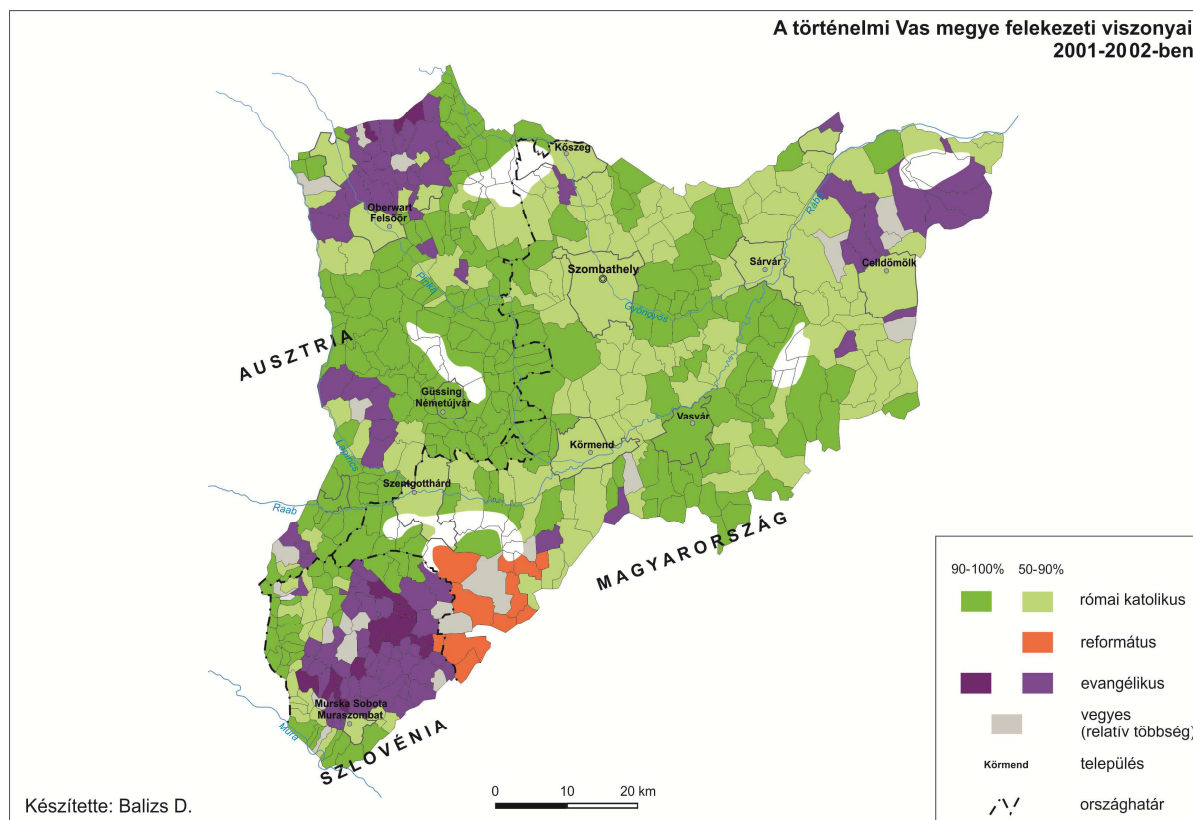
11. térkép: A vizsgált terület etnikai viszonyai 2001/2002-ben

Forrás: 2001. évi magyar népszámlálás (nemzetiség), 2001. évi osztrák népszámlálás (köznyelv) és 2002. évi szlovén népszámlálás (nemzetiség) és KOC SIS K. (2005a, 2005b) alapján saját becslés

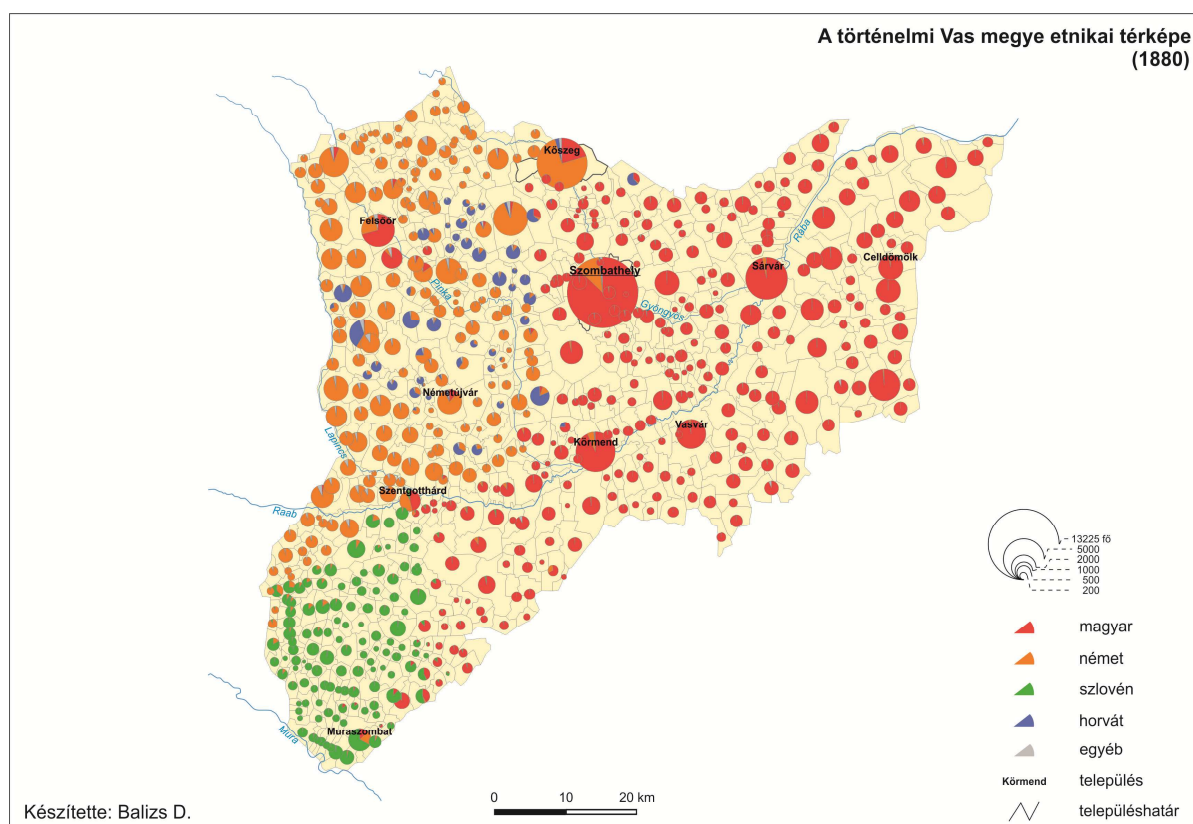
12. térkép: A történelmi Vas megye felekezeti viszonyai 1910-ben

Forrás: 1910. évi magyar népszámlálás

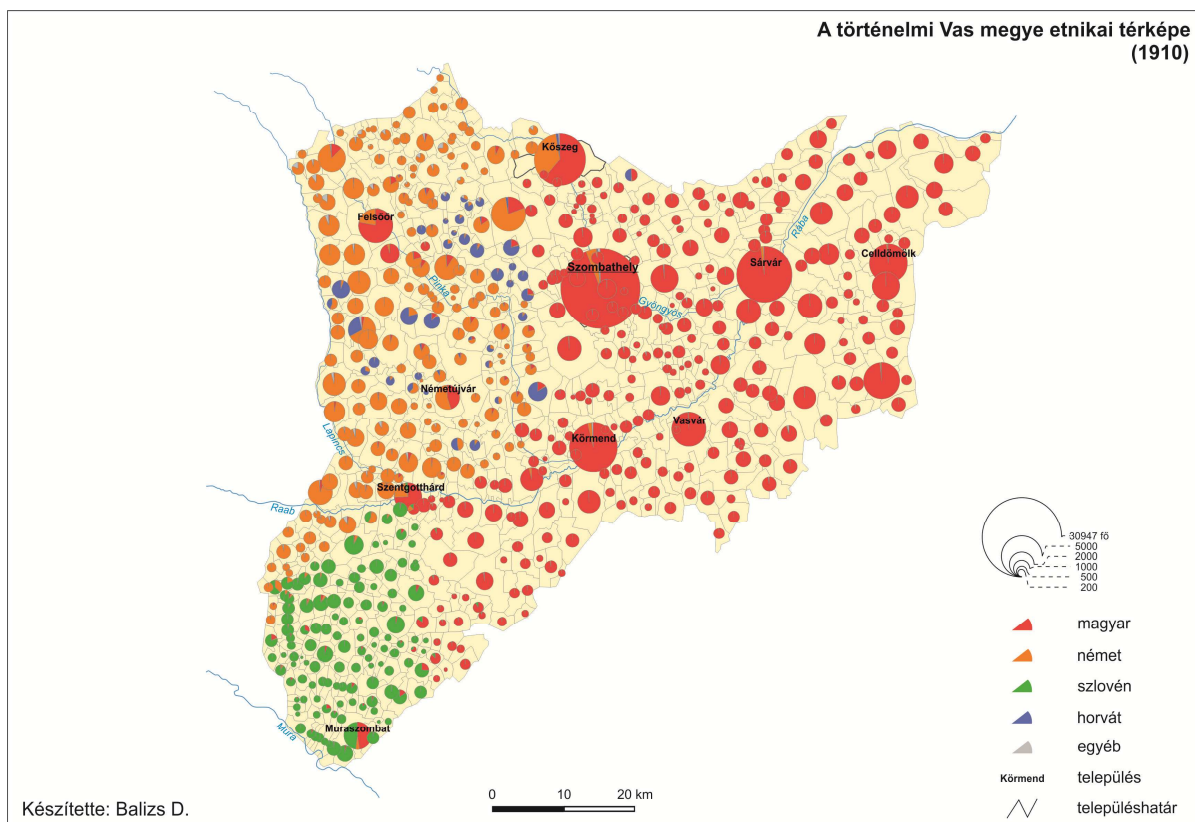
13. térkép: A vizsgált terület felekezeti viszonyai 2001/2002-ben

Forrás: 2001. évi magyar népszámlálás, illetve 2001. évi osztrák és 2002. évi szlovén népszámlálás alapján saját becslés

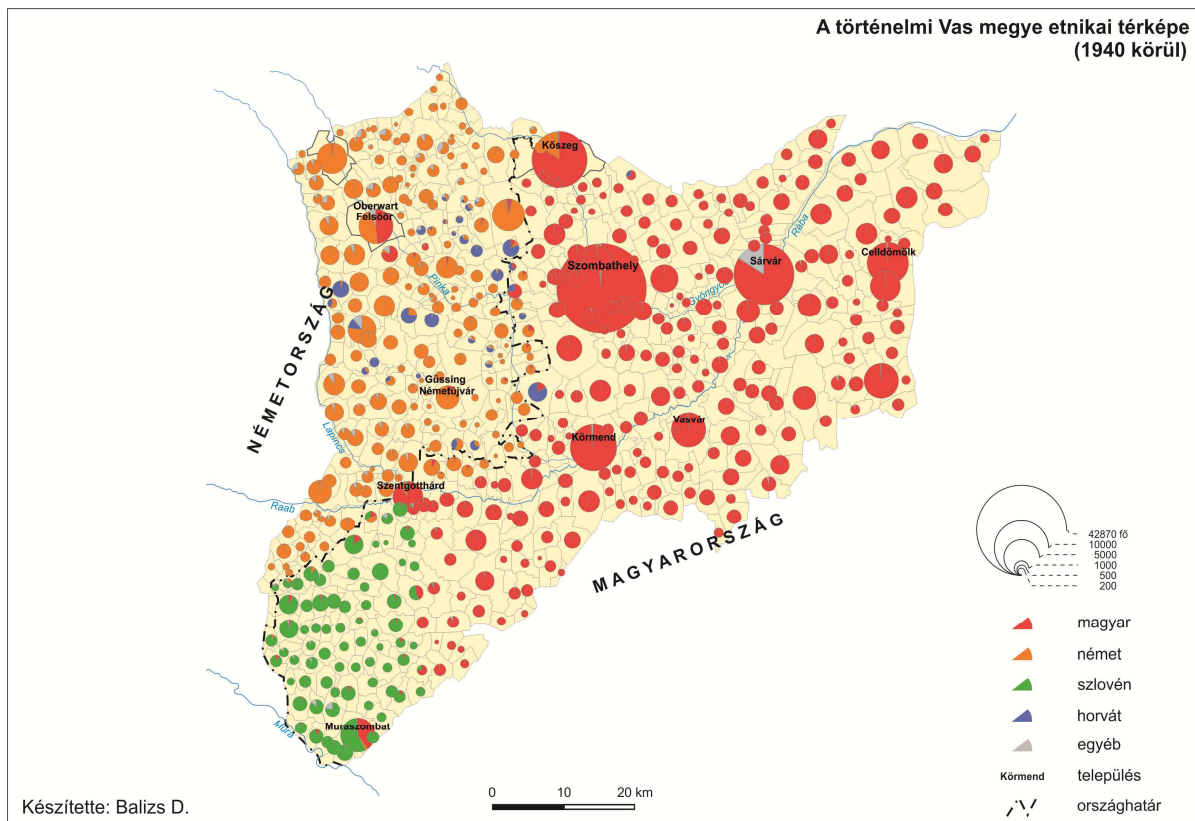

14. térkép: A történelmi Vas megye etnikai térképe 1880-ban

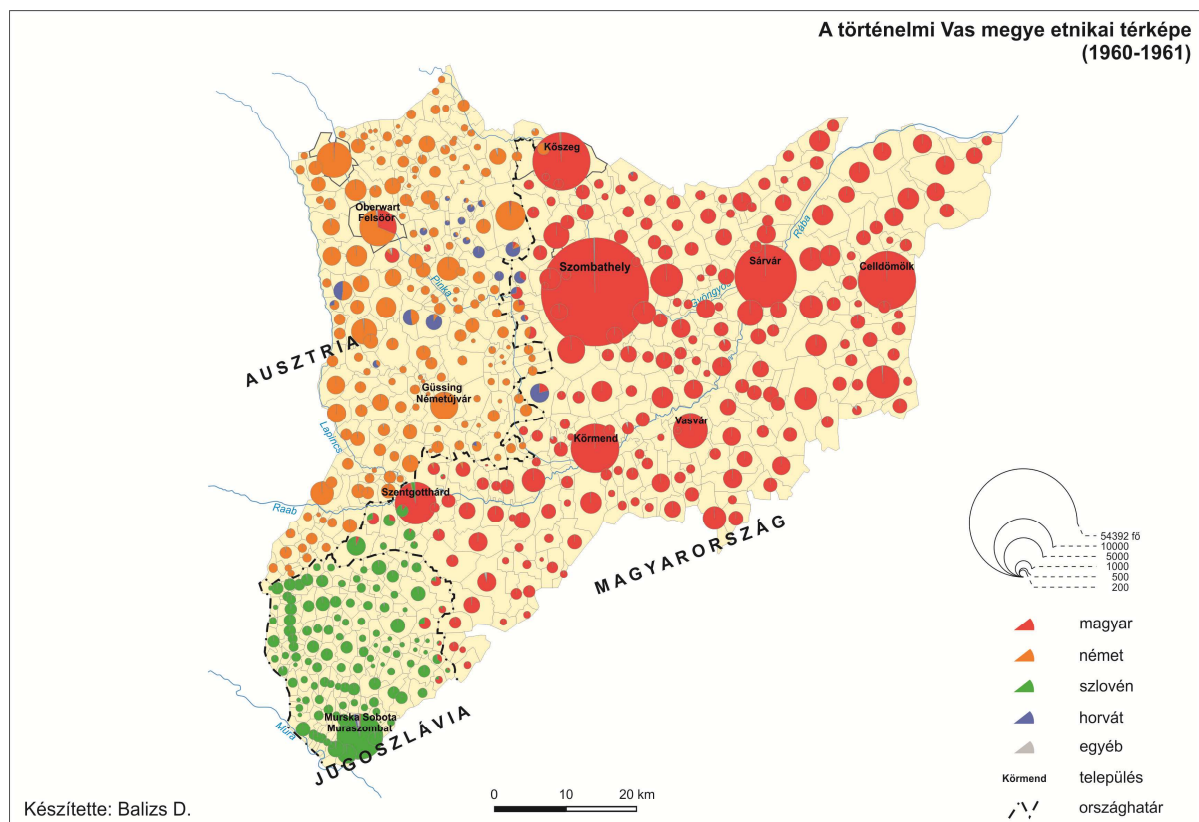
Forrás: 1880. évi magyar népszámlálás (anyanyelv)

15. térkép: A történelmi Vas megye etnikai térképe 1910-ben
 Forrás: 1910. évi magyar népszámlálás (anyanyelv)

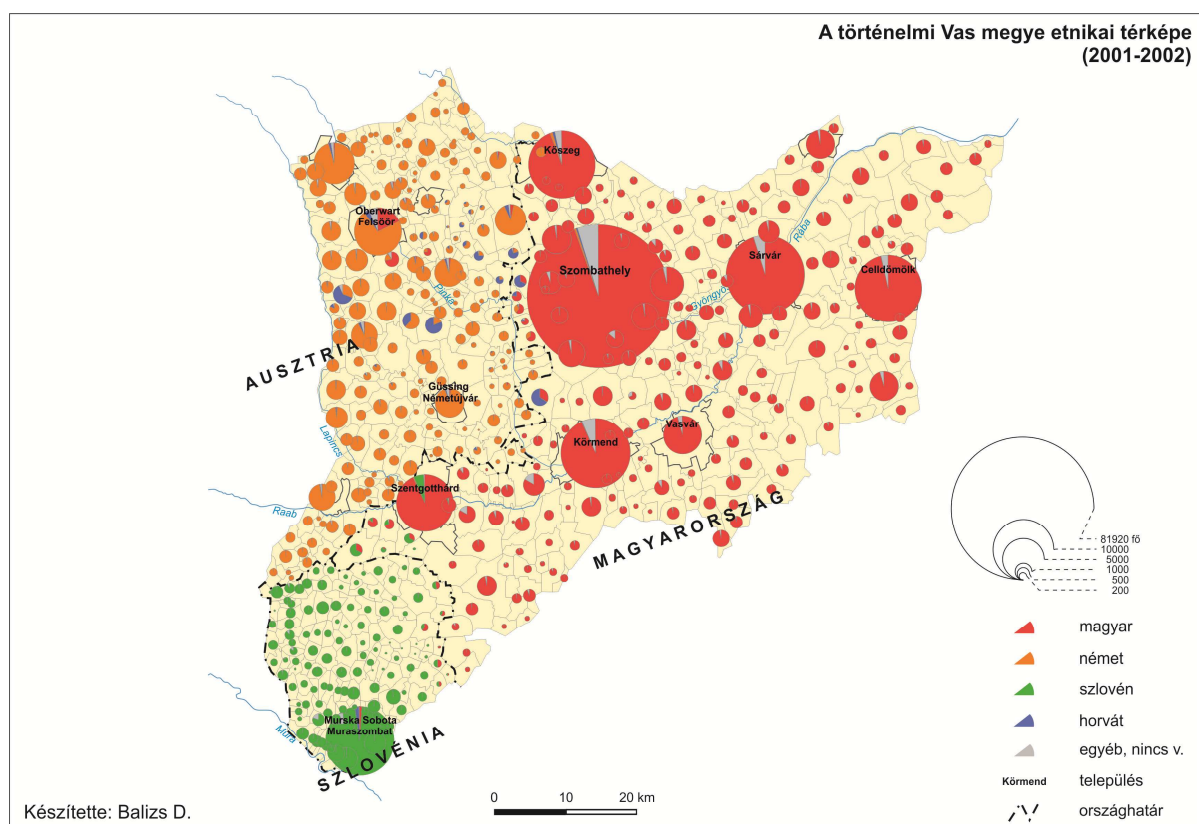

16. térkép: A vizsgált terület etnikai térképe 1940 körül
 Forrás: 1934. évi osztrák népszámlálás („kultúrkör nyelve”), illetve 1941. évi magyar népszámlálás (anyanyelv)

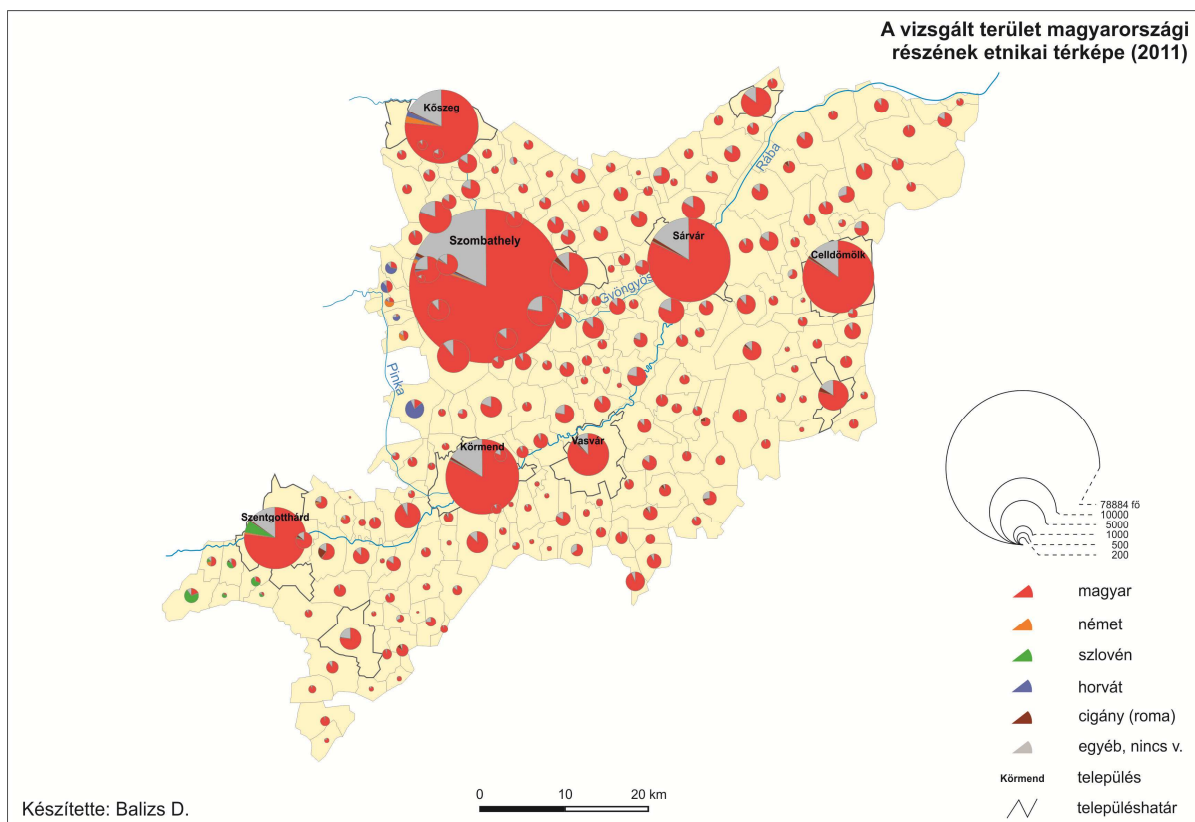
17. térkép: A vizsgált terület etnikai viszonyai 1960/1961-ben

Forrás: 1960. évi magyar népszámlálás (anyanyelv), illetve 1961. évi osztrák népszámlálás (köznyelv) és 1961. évi jugoszlávai népszámlálás (nemzetiség)

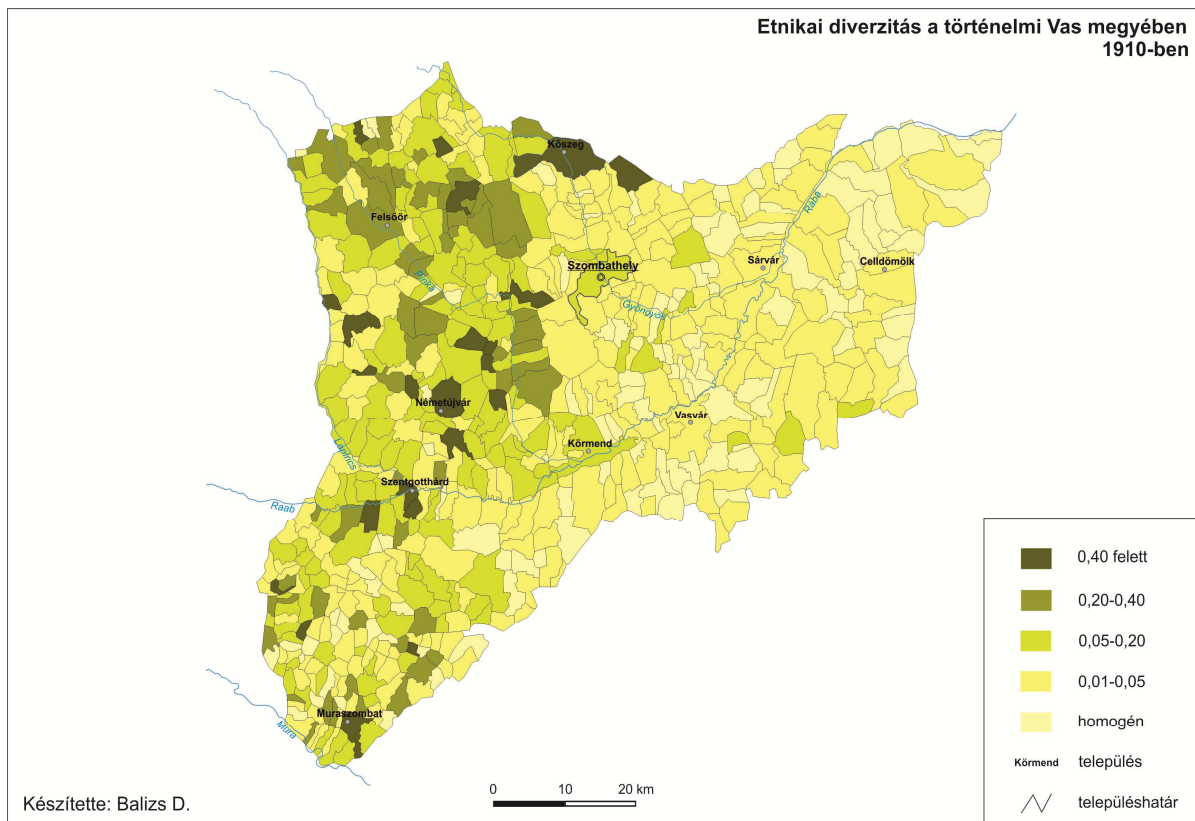

18. térkép: A vizsgált terület etnikai viszonyai 2001/2002-ben

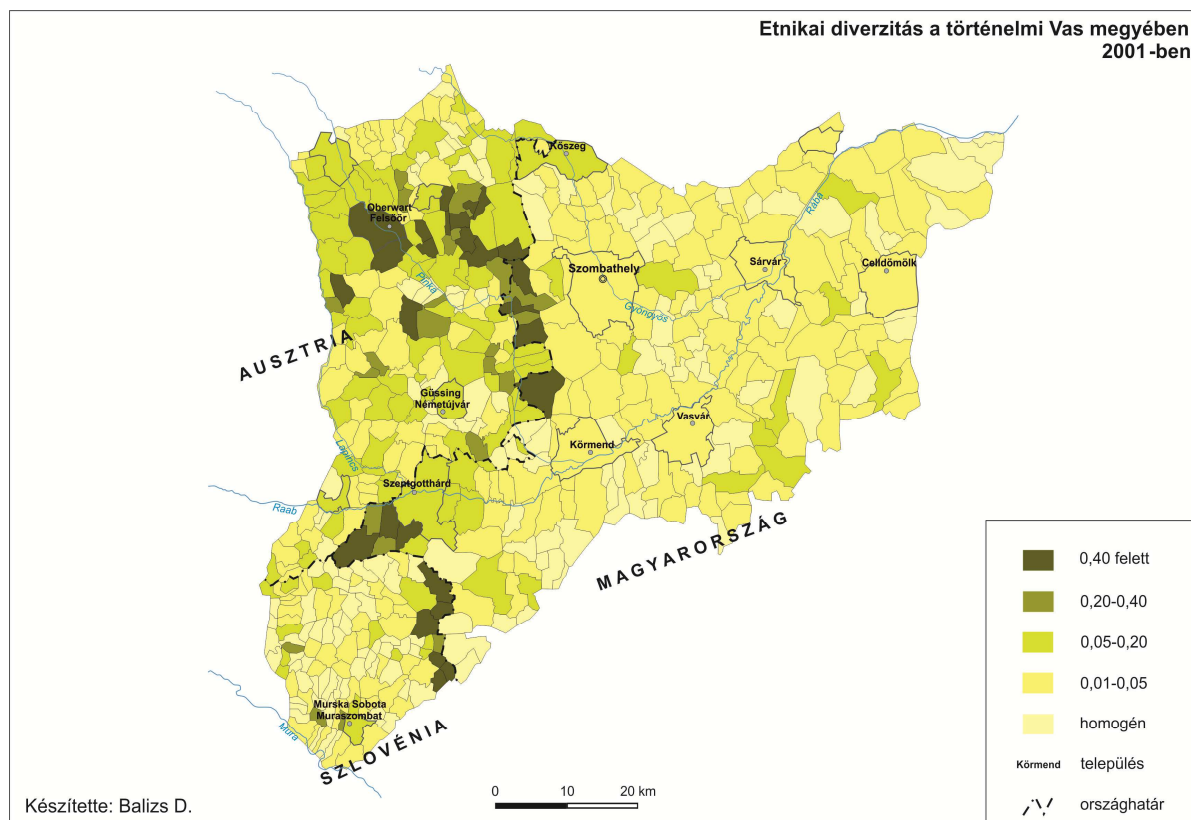
Forrás: 2001. évi magyar népszámlálás (nemzetiség), 2001. évi osztrák népszámlálás (köznyelv) és 2002. évi szlovén népszámlálás (nemzetiség) és KOCSIS K. (2005a, 2005b) alapján saját becslés

19. térkép: A vizsgált terület magyarországi részének etnikai térképe 2011-ben
 Forrás: 2011. évi magyar népszámlálás (nemzetiség)

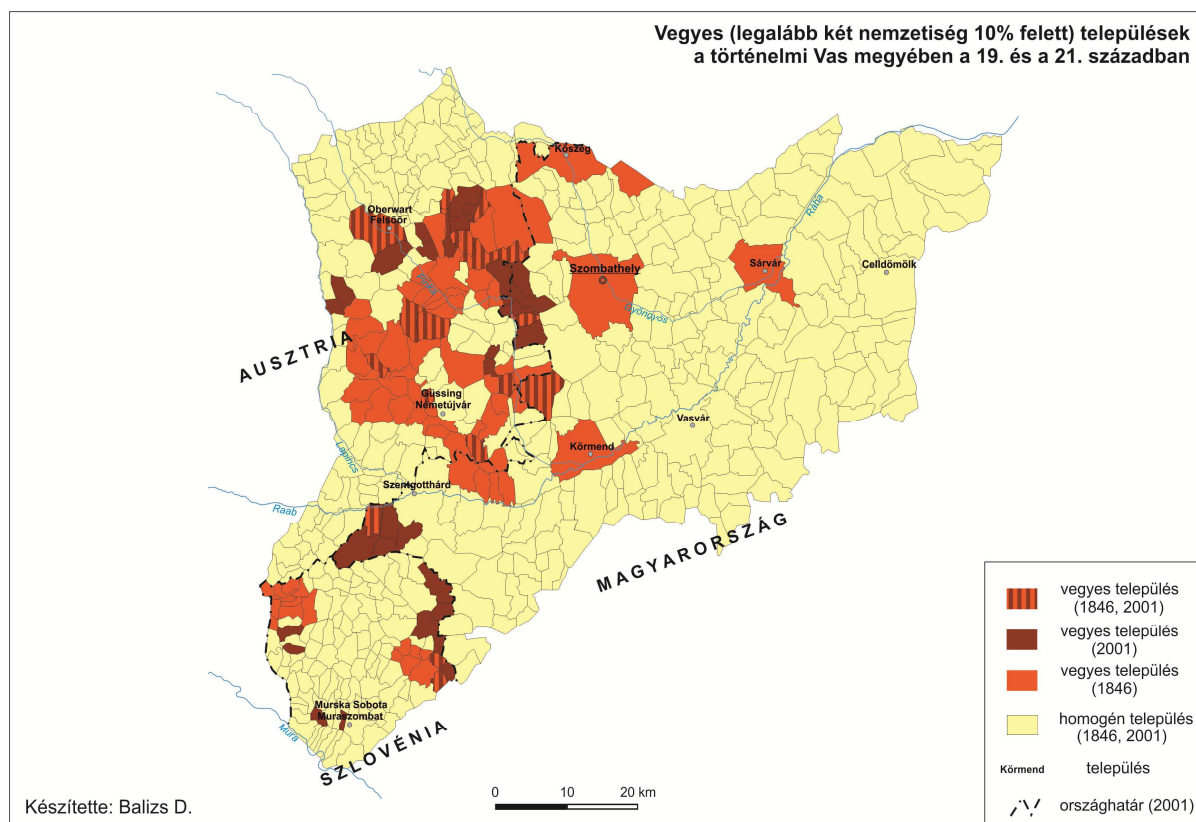

20. térkép: Etnikai diverzitás a történelmi Vas megye településein 1910-ben
 Forrás: 1910. évi magyar népszámlálás alapján saját számítás

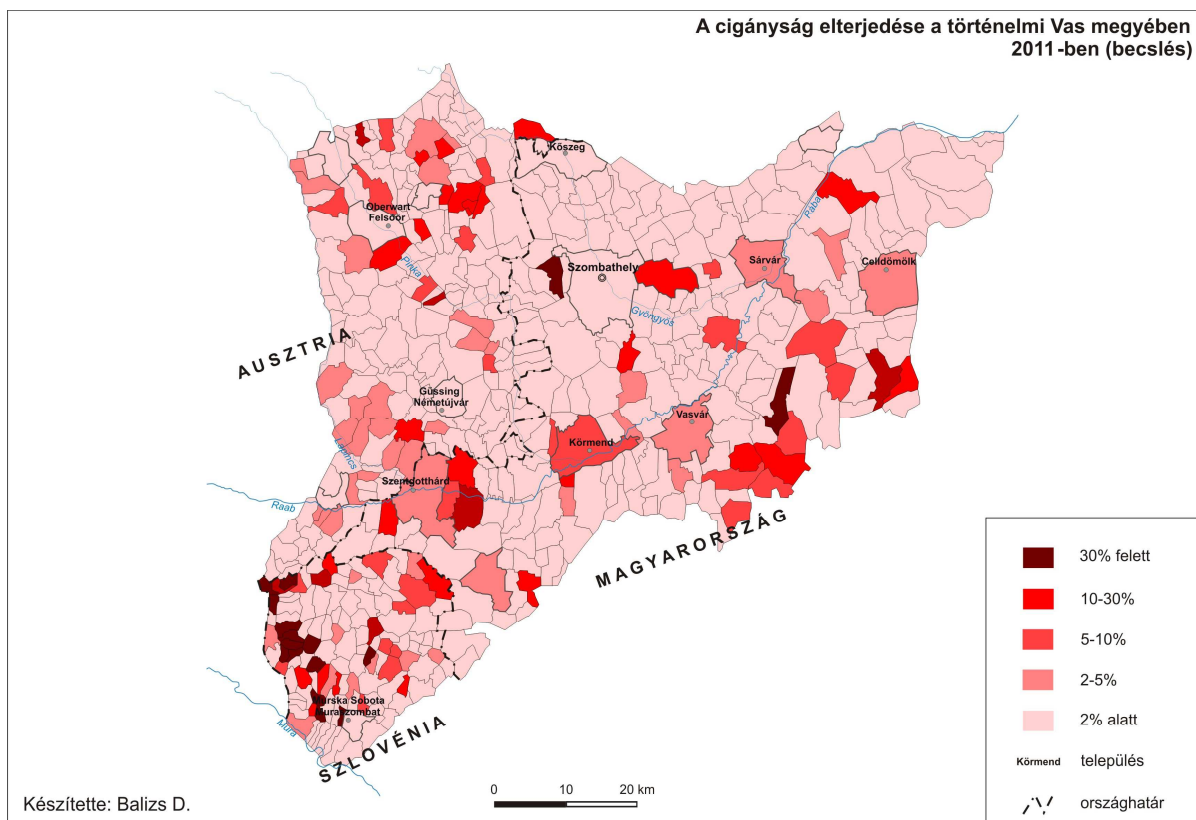
21. térkép: Etnikai diverzitás a vizsgált terület településein 2001-ben

Forrás: 2001. évi magyar, 2001. évi osztrák és 2002. évi szlovén népszámlálás alapján saját számítás

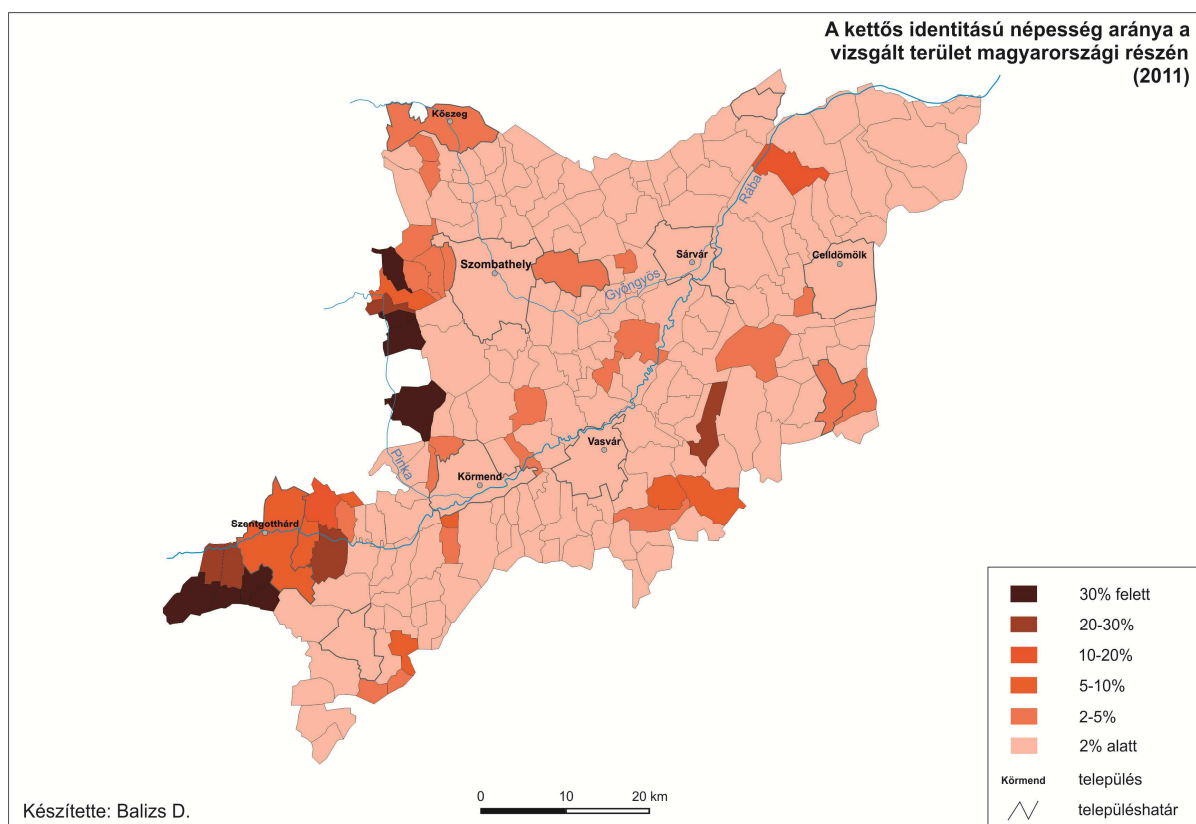
22. térkép: Etnikailag vegyes települések a történelmi Vas megyében a 19. és a 21. században

Forrás: FÉNYES E. 1836, VÖRÖS K. 1962, illetve 2001. évi magyar, 2001. évi osztrák és 2002. évi szlovén népszámlálás

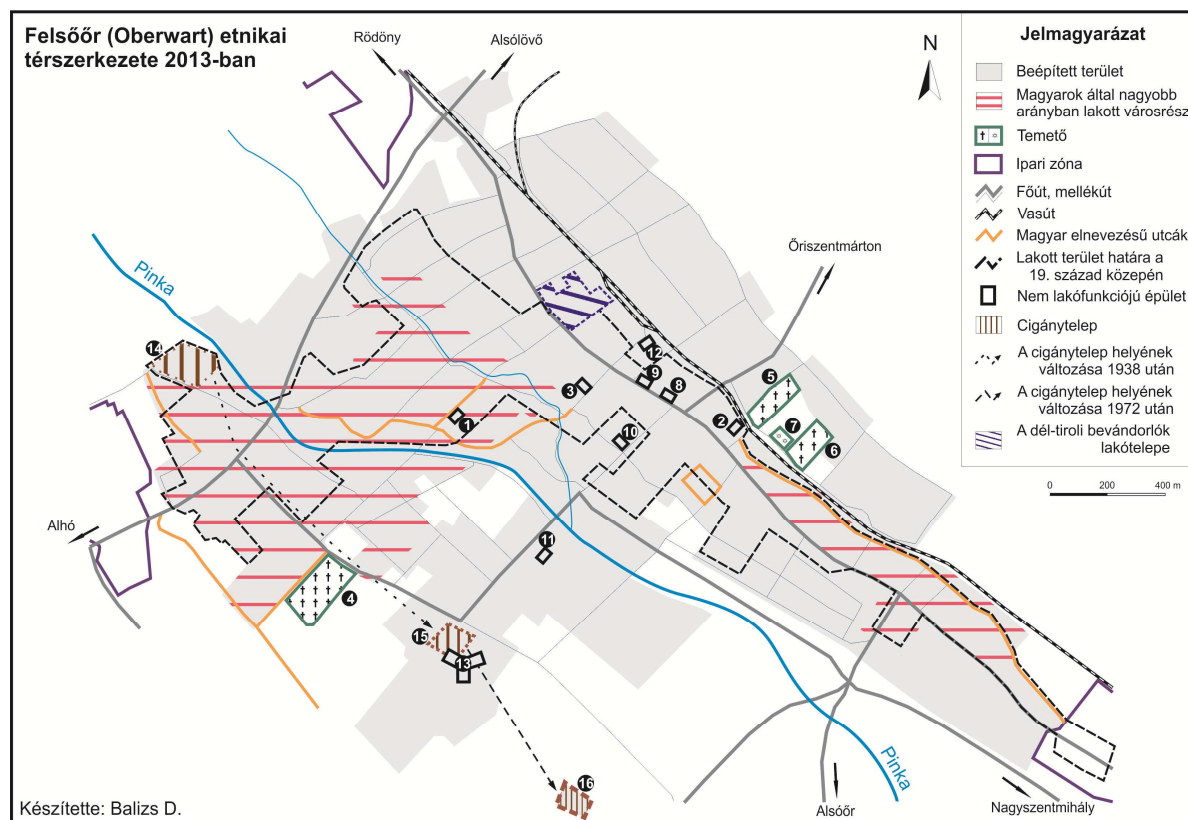
23. térkép: A cigányság elterjedése a vizsgált területen 2011-ben

Forrás: KOCIS K. (2002), JOSIPOVIĆ, D.–REPOLUSK, P. (2003), KEMÉNY I. (2003), BAUMGARTNER, G.–FREUND, F. (2004), HABLICSEK L. (2007) alapján saját becslés

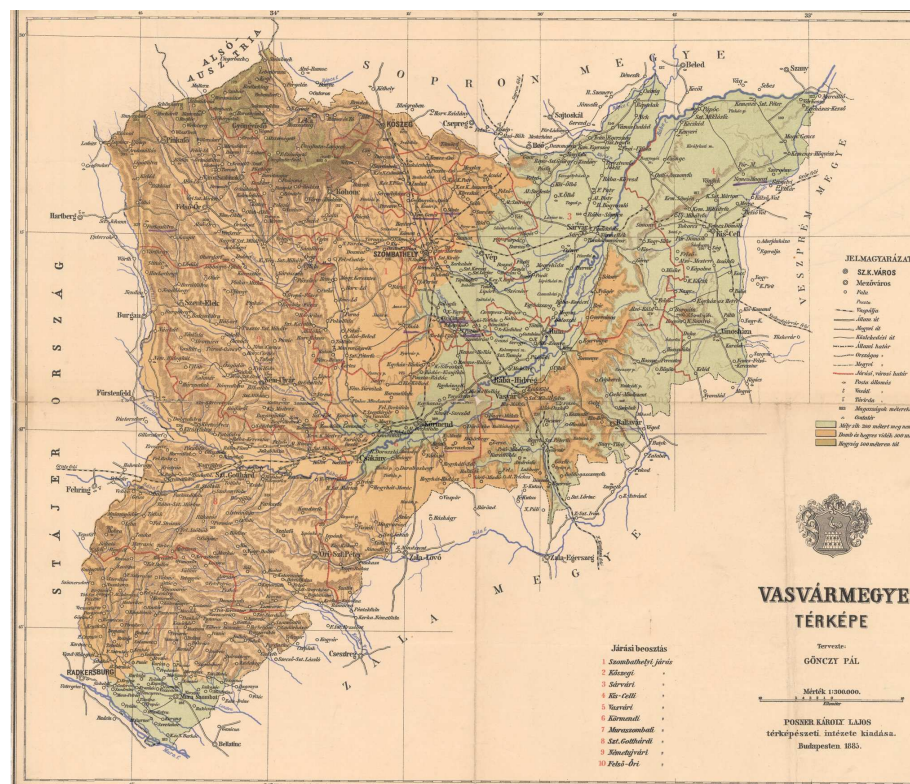
24. térkép: A kettős identitású népesség aránya a vizsgált terület magyarországi részén 2011-ben

Forrás: 2011. évi magyar népszámlálás alapján saját számítás

25. térkép: Felsőőr (Oberwart) etnikai térszerkezete a 21. század elején

Forrás: saját felmérés (1 – református templom, 2 – római katolikus templom, 3 – evangélikus templom, 4 – református temető, 5 – római katolikus temető, 6 – evangélikus temető, 7 – izraelita temető, 8 – városháza, 9 – járási hivatal, 10 – kétnyelvű gimnázium, 11 – általános iskola, 12 – rendőrség, 13 – kórház, 14 – cigánytelep 1938-ig, 15 – cigánytelep 1945-től 1972-ig, 16 – cigánytelep 1972 óta)

26. térkép: Vas vármegye természetföldrajzi képe 1885-ben

Forrás: GÖNCZY P.–KOGUTOWITZ M. (1885)

